

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EDEBİYATIMIZDA TİCARET VE TACİRLER

İSTANBUL
TİCARET
ODASI
YAYINLARI

KÜLTÜREL VE SANATSAL
ARAŞTIRMALAR

YAYIN NO: 2010-7

**İSTANBUL
TİCARET
ODASI**

EDEBİYATIMIZDA TİCARET VE TACİRLER

Fatih KINALI

**YAYIN NO: 2010-7
İstanbul, 2010**

Copyright © İTO

Tüm haklar saklıdır. Bu yayının hiç bir bölümü, yazarın ve İTO'nun önceden yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya başka herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Eserin bazı bölümleri veya paragrafları, sadece araştırma veya özel çalışmalar amacıyla, yazarın adı ve İTO belirtilmek suretiyle kullanılabilir.

ISBN 978-9944-60-586-1 (Basılı)
ISBN 978-9944-60-587-8 (Elektronik)

İTO ÇAĞRI MERKEZİ

Tel: (212) 444 0 486

İTO yayınları için ayrıntılı bilgi
Bilgi ve Doküman Yönetimi Şubesi
Dokümantasyon Servisi'nden alınabilir.

Tel : (212) 455 63 29

Faks : (212) 512 06 41

E-posta: ito.yayin@ito.org.tr

İnternet: www.ito.org.tr

Odamız yayınlarına tam metin ve ücretsiz olarak
internetten ulaşabilirsiniz.

YAYINA HAZIRLIK, BASKI, CİLT

G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.

Tel: (212) 629 00 24-25 Faks: (212) 629 20 13

www.goldenmedya.com.tr

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
ÖNSÖZ	9
1. Giriş.....	11
1.1. Dil	11
1.2. Kültür ve Dil	14
1.3. Sanat, Sanatçı, Entelektüel.....	16
1.4. Yapıt.....	19
1.5. Sanat, Sanatçı, Toplum	19
1.6. Takdim	25
2. Ahmet Midhat Efendi (1844-1912)	27
2.1. Ahmet Midhat Efendi ve Eserleri	27
2.2. Birtakım Gözlemler	30
2.3. İstanbul Hali, Sanatçı Duyarlılığı.....	34
2.4. Seyyar Satıcılar ve Bazı Uygulamalar	42
2.5. Gıda ve Kalite	49
2.6. Figürler.....	50
2.7. Ticaretin Önemi, Tacirin Meziyeti	60
2.8. Ticaret ve Memuriyet.....	62
3. Ömer Seyfettin (1884-1920).....	67
3.1. Muzır Bir Tüccar: Mıstık.....	67
3.2. Ticari Deha	71
3.3. Hileler, Hileler, Hileler	73
3.4. Cezalar	77
3.5. Dua.....	79
3.6. Sonuç	82
4. Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983)	89
4.1. Para ve Savaş	89
4.2. Bankalar	90
4.3. Putlar	91

4.4. İmtihan.....	96
4.5. Devrim.....	99
4.6. Sıfıra Sıfır	101
4.7. Sonuç	105
5. Sait Faik Abasıyanık (1906-1954)	111
5.1. Sait Faik ve Ticaret.....	111
5.2. Sait Faik Ne Yapsın?	112
5.3. Sait Faik'te Tacir İmgesi	114
5.4. Ticarete Sait Faik.....	116
5.5. Hile ve Zeka	118
5.6. Sonuç	119
6. Sabahattin Ali (1907-1948).....	124
6.1. Yazar Hakkında	124
6.2. Edebiyatçının Alışverişi	125
6.3. Bir Anadolu Berberi	126
6.4. Öykü	127
7. Orhan Kemal (1914-1970).....	134
7.1. Orhan Kemal ve Toplumsal Gerçekçiler	134
7.2. Eskici ve Oğulları	136
7.3. Fabrika.....	139
7.4. Kısa Ekonomi Tarihi	144
7.5. Koşullar	148
8. Aziz Nesin (1915-1995)	154
8.1. Yaşar Yaşamaz ve Joseph K.....	154
8.2. Bürokrasi ve Ekonomi	156
8.3. Hilekar Tacirler, Tacirkar Hileler.....	160
8.4. Reklamlar ve Yığınlar	163
9. Yılmaz Karakoyunlu (1936-)	167
9.1. Romana, Yazara ve Yasaya dair.....	167
9.2. Birtakım Kimseler	169

9.3. Ahlak-İmkan Denklemi	182
9.4. Bazı Tespitler	184
9.5. Sonuç	186
10. Mustafa Kutlu (1947-)	188
10.1. Yazara Dair	188
10.2. Kapitalizm, Kùltür, Banka	189
10.3. İşportacılık	196
10.4. Turizm	203
10.5. Sonuç	207
11. Orhan Pamuk (1952-)	210
11.1. Orhan Pamuk ve Romanı	210
11.2. Cevdet Bey	211
11.3. Ve Oğulları	220
11.4. Birtakım Tespitler	226
11.5. Sonuç	229
12. Sonsöz	231

SUNUŞ

Tarım, sanayi, ticaret ve edebiyatın birbiri ile ilişkileri iktisadi hayatımızı oluşturur. İktisadi hayat, başta insan kaynaklarımız olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışı kaynaklarımızın, ilgi ve ilişkilerimizin çeşitli alanlarında verimli bir şekilde üretime dönüşmesiyle ve bu üretimin etken biçimde mübadelesi, pazarlaması, dağıtımı ve tüketimiyle kuvvetlenir ve gelişir. Ticaret basit anlamıyla bir ürününün, malın alım ve satımı sonucu en az iki kişi arasında gerçekleşen insanla ilgili toplumsal bir olaydır. Diğer toplumsal olaylarda ve ikili ilişkilerde olduğu gibi insanı ilgilendiren bu durumlar da edebiyatın içine girer, edebiyatçıların ilgisini çeker.

Osmanlılarda gelişmiş olan ticaret, Devlet ve özel sektörce yapıldı. Umumiyetle önemli ve büyük sektörler devletçe, küçük ve daha çok piyasa ihtiyacı olan işletmeler, özel sektörce karşılanırdı. İhracat malları özel sektörce imâl edilirdi. Ticaret kara ve deniz yoluyla yapıldı. 1882 yılında Sultan II.Abdülhamit döneminde ticaretin gelişmesine hizmet vermek amacıyla Dersaadet Ticaret Odası adıyla bugünkü İstanbul Ticaret Odası kuruldu. Türkiye'nin 128 yıllık ticari hayatına ışık tutan Odamız, kuruluşundan bu yana bir çok konuda hazırlanan yayına katkıda bulunmuş ve üyelerinin hizmetine sunmuştur.

Ticaret ve taciri edebi açıdan ele alan yazarın; Osmanlının son dönemlerinden günümüze kadarki dönemde yaşayan yakın tarih edebiyatçılarımızın roman ve öykülerinde konuyu ele alışlarını işlediği; “Edebiyatımızda Ticaret ve Tacirler” adlı kitabın konuyla ilgili kişi ve kuruluşlar ile üyelerimize faydalı olmasını diler, söz konusu çalışmayı gerçekleştiren Fatih Kınalı ile yayının hazırlanmasında emeği geçen Bilgi ve Doküman Yönetimi Şubesi Uzman Yardımcısı Şehbal Talu'ya teşekkür ederim.

Dr. Cengiz Ersun
Genel Sekreter

FATİH KINALI

1986 yılında İstanbul'da doğdu. Muğla Üniversitesi Matematik Bölümü ve Marmara Üniversitesi Ekonometri bölümünde öğrenim gördü. Tiyatro ve müzik ile aktif olarak ilgilendi. Bir süre Plato Film Yayınları bünyesinde çevirmenlik yaptı. 2005 yılından itibaren çeşitli dergilerde denemeler, öyküler ve çeviriler yayımlayan Kınalı, halen Marmara Üniversitesi'nde öğrenimine devam etmekte ve edebi çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖNSÖZ

“Edebiyatımızda Ticaret ve Tacirler” başlıklı bu araştırmanın, gerek nesnel veriler ve sonuçlar gerekse öznel tahliller ve yorumlar düzleminde şimdiye kadar pek üzerinde durulmamış bakir bir konuyu ele alması bakımından, hem ilk elde okurun ilgisini ve dikkatini çekeceğini umduğum, hem de ileride yapılması muhtemel daha geniş incelemeler için temel bir referans olmasını dilediğim bir kitaba dönüşmesinden dolayı mutluyum.

Edebiyatın varlıkbilimsel doğası itibariyle hayattan, hatta daha açıkçası insandan bağımsız bir varlığı olabileceği tasavvur edilemez; böylece insanı ilgilendiren her durum kuşkusuz edebiyatın sahasında bulunur -ticaret de öyle. Ve hayat elbette topyekün bir alışveriştir. Diğer yandan diyebiliriz ki ticaret, mevcut değeri bir başkasıyla takas etmekle başlayan bir beşeri eylemdir, fakat bugün insanlığın geldiği noktada, suistimal edilen bütün insani haller gibi, diğer boyutlarından soyunup pragmatist anlayışın kaçınılmaz bir işlevine dönüşmesine son vermek de belki ve ancak alışverişin içkin anlamlarını saptamak ve onları hatırlamakla imkan kazanabilir. Çünkü çağımızda insan kendi davranışlarını sorgulamaya vakit bulamayacak kadar gereksiz ayrıntılarla meşgul. Haliyle tacir de öyle. İnsan parçalara ayrıldı. Dolayısıyla toplum da. Çalışmanın özü özeti burada saklı aslında: belirli bir zaman dilimi içerisinde toplumun düşünsel zeminde yoğunlaşan tarafında maddi tasarruf sahibi kesimin eylemlerini incelemek. Burada bir ihtarla birlikte bir umudun ışığı da parıldıyor. Değil mi ki insanın serüvenlerini semantik düzlemde ifade etmeye yaslanan edebiyatta ticaretin ve ticaret erbabının izini sürmek bizi heyecanlandırdı; öyleyse bulunduğumuz konumu hem değerlerin sorgulanmasını gerektiren esef edilecek bir bitiş, hem de onarım için gereken coşkuyu aşılacak bir başlangıç noktası görmek gerek.

Bu kitabın, doğrusunu söylemek gerekirse modern gerçeklik algısının bölüp parçaladığı bilincimizde artık pek de yanyana getiremediğimiz, fakat birisi

gündelik hayatın akışında madden, diğeri ise hayatımızın gidişinde manen yadsınamaz biçimde birinci dereceden elzem iki temel meseleyi, edebiyatı ve ticareti, yaşanmış belirgin iktisadi dönemler ve yazılmış önemli (belgesel niteliği ağır basan) romanlar (ve öyküler) üzerinden birbirine bağlamaya ve birbiri içerisinde yorumlamaya çalıştığı için, zaman zaman bir arabulucunun uzlaşımçı üslubuna seyreden diliyle, okura bugüne dek karşılaştığı çalışmalardan aldığı tattan daha farklı ve belki daha doyurucu bir lezzet önereceğini temenni ediyorum.

Eserin yazım sürecinde emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim.

Fatih Kınalı

1. GİRİŞ

1.1. DİL

Dil, anlaklar arası uzlaşımı sağlamak için anlamlara biçilmiş maddi karşılıklar ile başlar ve şartları sürekli yenilenen zorunlu bir ahittir: zihinler fikirlerini, vicdanlar ise hislerini bir alıcıya iletmek için önceden üzerinde uzlaşmış birtakım somut işaretler kullanmaya gereksinim duyarlar. Ta ki dışa vurmak isteyen zihin bir alıcıya hitap edebilsin ve değerlendirmeyeyle yükümlü algılar, işaretleri akli işleme tabi tutarak anlamı kavrayabilsin. İşaretler bütünü, kullanım sürecinde müstakil bir sistem oluşturacak iç mantığı da tedricen geliştirir ve böylece kullanıcılara birbirleri arasında iletişim kurmak ihtimali vaat eden bir sözleşme ortaya çıkar.

Her sözleşmenin bir sonucu vardır. Ve dil, öyle bir sözleşme girişimidir ki başarıya ulaşması tarafların yetkinliğine bağlıdır: eğer etkin kullanıcı (hatip) dile hakim değilse, sebep sonuç ilişkisi kurarak vardığı düşünsel neticeleri (fikir) veya hissi tatları (duygu) aktarmakta zorlanacaktır; diğer yandan, eğer edilgin kullanıcı (muhatap) dile hakim değilse, bu defa etken kullanıcının düşünsel verimlerini algılamakta güçlük çekecektir. Her iki durumda da akit amacına ulaşamaz ve harcanan çaba boşluğa düşer. Gelgelelim teşebbüsler mutlak varsayımla başlar. Kuşku yok ki hiç kimse sonuçsuz kalacağına kesinlikle kanaat getirdiği bir gayret göstermez. Yani etkin kullanıcının (hatip) girişimi, edilgin kullanıcının (muhatap) anlayışına peşin itimat gereksinir. Çünkü (algı bakımından) ölüye, anlam teklif edilmez. Ve düşünsel netice (fikir) ile hissi lezzet (duygu) böylece taşınır ya da taşındığı farz olunur. Ve başarı, bu nakliyatın sıhhati ile ölçülür. Bu sıhhat ile de toplumları meydana getiren zincirlerin (bireyler) halkaları arasındaki bağın kuvveti kıyas edilebilir.

İki zihin ve iki vicdan arasında iletişimi sağlayacak şifreler sistemi çoğaltılabilir. Böylece pek çok dil ortaya çıkar: Konuşma dili, yazı dili,

resim dili, müzik dili, beden dili, vs. Konuşma ve yazı dillerini ihtiva eden sözcükler dili (lisan), kısacası, belirli anlamlara kullanıcıların uzlaştığı belirli sesler atamaktır. Dolayısıyla bir lisanı başlatabilmek için ilkin birtakım anlamlara ortak tanıklar gereksiniriz. Tanıklar, gözlemlerine ve deneyimlerine belirli isimler tayin ederler ve böylece hangi anlamlara tekabül ettiği sadece kendi aralarında bilinen sözcükler ile bir şifreleme yapmış olurlar. Tanıklar çoğaldıkça topluluk kendi içinde, i ie daireler şeklinde kısımlara ayrılabilir; giderek aynı temele dayanan fakat farklı ayrıntılar ile zenginleşen şifreler de gelişir. Ve en geniş tanıklar topluluğu gerekli diğer unsurları da temin ettikten sonra, millet olabilmek hakkını elde eder.

Ve yaşamak devam ettikçe şahitlik edilen anlamlar artar. Ve şahitlik edilen anlamlar arttıkça onlara mukabil sözcükler de artar. Ve onlara mukabil sözcükler arttıkça büyük sözleşmenin (dil) imkanları genişler. Dilin imkanları genişlerse düşünsel faaliyetler hem sürat, hem de vasıf kazanır. Böylece usamlama (akıl yürütme) daha fazla ve daha verimli fikirler üretir.

Aynı millete tabi olmayı belirleyen en güçlü unsurlardan biri, kuşkusuz dil birliğidir. Sadece aynı dili konuşmak insan topluluklarını tek bir millet yapmaya yetmez belki, fakat farklı dilleri konuşan insanlardan oluşan bir topluluğun tek bir millet sayılabileceğini de iddia edemeyiz. Diğer yandan dil birliği, tek başına toplulukları millet yapmaya kifayet etmiyorsa da, elbette insanların birbirini anlamasına imkan ve ihtimal verir. Tekvin’de geçen şu meşhur kıssayı anımsayalım: Tanrı’nın, kendisine erişmek için Babil Kulesi’ni inşa eden ademoğlunun küstahlığına gazap ettiğinde, insanlara bir ceza olarak, anlaşmazlıklarını dilemesini ve dillerini karıştırmasını. Sözü geçen kıssayı, dil birliğinin önemini teslim ve temsil eden mühim bir mesel olarak ele alabiliriz. Zira bir lisanın her kelimesi, onu kabul eden fertler arasında, insanı diğer varlıklardan ayıran düşünce yetisinin verimlerini ve hislerinin ifadelerini sorgusuz sualsiz paylaşmayı mümkün kılan kutsal bir antlaşmanın maddeleri hükmündedir. Kısacası,

ancak aynı nesneler ve aynı mefhumlar için aynı sesleri tayin eden ve bu sözleşmede mutabık kalan insanlar birbirlerini hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan anlayabilirler. Ve anlaşma zemini oluşturmak, yani fikirlerin ve hislerin alışverişine imkan sağlamak, insanların hayatı birlikte sürdürebilmesi için, yani toplumu temin etmek için, daima ilk koşuldur.

Ve tüm macera fikirler çoğalınca başlar: uslamlama yetisini koruyan her rasyonel bireyin kendini maddi dünyada gerçekleştirmek hürriyeti, çokluk ancak düşünsel verimlerin izdüşümlerini (eylem) uygulamak ile tatmin sağlar. Fakat bu özgürlüğün bir karmaşayı beraberinde getirmemesi için, bireylerin fikirlerini birbirlerine aktarmasını sağlayan büyük sözleşme (dil) kullanılır ve ancak böylelikle insanlar kendilerinin bittiği ve başkalarının başladığı sınırları gözetebilmek ayrıcalığını fark edebilirler. Dil, aslında sadece bu iş için (iletişim) doğrudan kullanılır; dolaylı yollar ve farklı amaçlar öne sürülse de, asla işlevi değişmez.

Böylece kim birlikte yaşadığı diğer fertlerin de mutabık kaldığı sözcüklerden oluşan anadilini etkin kullanırsa, ona toplumsal düzlemde üzerinde kendini rahatça ifade edebileceği bir büyük alan açılır. Ve bu sahada at koşturmak, eğer dikkatle tetkik edilirse kolaylıkla anlaşılacağı üzere, büyük bir imtiyazdır. Çünkü dile hükmeden, anlaklara hükmeder. Anlaklara hükmeden, eylemlere hükmeder. Eylemlere hükmeden, insanlara hükmeder. Ve insanlara hükmeden, milletlere hükmeder: Biz biliyoruz ki, eski çağlarda halkların en seçkin sınıfını hatipler ve şairler teşkil ederdi. Ülkenin yönetimini elinde bulunduran yetki sahipleri, toplumların akılları ve vicdanları üzerinde tasarruf edebilecek bu kudretten çekinirlerdi. İnsanlar onlara ister istemez saygı gösterir ve tesirli sözlerine kıymet verirlerdi. Yüksek tabakaya mensup kimseler, şairler tarafından övülmek için onları hediyelerle taltif ederlerdi. Yüzyıllar geçti ve değişen sadece araçlar oldu, hatipler hala halklara hakim: bugün de hiç kuşkusuz kitleleri basın ve medya yönlendiriyor. Ve tüm koşullar neredeyse aynı.

Diğer yandan müzisyenler ve ressamalar gibi başka dillerin imkanları üzerinde yoğunlaşmayı tercih eden sanatçılar ise seslerini hatipler ve şairler kadar büyük bir kitleye duyurmak fırsatından yoksun kalmışlardır. Çünkü yığınlar, birbirleri arasındaki iletişimi sağlayacak en geniş sözleşmenin koşullarını kabul etmekle yetinen algıların çoğunluğudur ve zaten daha sınırlı bir topluluk içinde daha dar bir anlamı paylaşmak imtiyazını talep etmemekle yığın hüviyeti kazanırlar.

1.2. KÜLTÜR VE DİL

Bizler belirli bir zaman dilimi içerisinde, sözcüklerle ya da başka araçlarla (çizimler, sesler, davranışlar, vs) uygulanan dilin aracılığı ile gerçekleşen anlamlar arası iletişimin sonraki zamanlara kalıcı tüm somut ve soyut verimlerine kültür deriz. Kültür, sadece milletlerin belleğindeki zenginlikleri karşılayan bir kelime değil; tecrübeye bağımlı değişken olarak toplumun en küçük ögesinde de (birey) gözlemlenebilen iletişim deneyimleri bütünüdür. Böylece kültür hem bilinçli edimlerle üretilir ve hem de kendiliğinden ortaya çıkar. Kasıtsız eylemler ile büyüyen kültürler genellikle kişiyi muayyen bir şekilde davranmaya icbar eden koşulların samimi sonuçlarıdır: mesela, soğuk ülkelerde yaşayan insanların giyim kültürü, ya da belirli bir coğrafi bölgede yetişen ekinlere bağlı gelişen yemek kültürü gibi. Kasıtlı eylemler ile büyüyen kültürleri beslemekteki temel insan güdüsü ise, ortak değerler itibarıyla (aynı coğrafya, aynı lisan, aynı millet, aynı koşullar, vs) sonradan kendi deneyimlerine başvuracak kişileri (zürriyet) olumlu ya da olumsuz etkilemektir (nüfuz): halkı içinde itibar sahibi bir kimsenin belirli bir durum karşısında aldığı tavır gibi. Sözelimi bir kralın elçileri ziyafetle ağırladığı bilgisi, eğer sonraki kuşaklara erişebilirse, onların elçilere nasıl davranmaları gerektiği sorusuna bir cevap önerecektir. Bir yemek tarifi, sonraki kuşaklara iletebilirse, damak lezzeti kültürüne katkı teklif edecektir.

Böylece apaçık gördük ki kasıtlı eylemler ile gelişecek kültürler için taşıyıcılara ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır; çünkü bilgiyi ele geçiren

önceki kuşak, deneyimi aktarabilmek için sonraki kuşak ile bir bağlantı gereksinecektir. Diğer yandan sonraki kuşak da tesadüf ettiği vaziyetler karşısında nasıl hareket edeceğini bilmek için önceki zamanların bilgilerine müracaat etmek mecburiyeti duyacak ve aynı bağlantıyı gereksinecektir. Böylece kişinin özvarlığını (düşünsel verimlerini) ifade etmekte kullandığı çeşitli dillerin başkalarınca da kabul edilmesiyle (algıdan geçiş) gelişen muhtelif kültürler, zaman ilerledikçe yaşamak görevini yüklenen insanların tecrübe için başvurduğu kaynaklar (halihazırda mevcut tecrübe yekünü) olarak önem kazanacaktır. Tecrübelerin nesiller arası nakliyatını temin etmek için ise koşulları üzerinde uzlaşılan en kapsamlı sözleşmenin seçilmesi kuşkusuz gayet makul: lisan.

Yani, açıkçası: İnsanlar çağlar boyunca, gerek gündelik yaşamın içindeki ibrete haiz çeşitli vakaları (kıssa), gerek unutulmasına göz yumulmayacak kadar önem taşıyan toplumsal olayları (vakıa), gerekse medeniyetin gelişmesi için üst üste konulması iktiza eden bilgi ve birikimleri (yani kültür dediğimiz toplama katkı sağlayacak şahsi ve içtimai tecrübeleri) dışa vurmak için lisanı kullandı. Ürettiği fikirleri diğer insanlara ulaştırmak, tesiri altında kaldığı hisleri paylaşmak, başkalarını bireysel ya da toplumsal durumlardan haberdar etmek, bilhassa bildiklerini çağdaşlarına ya da sonraki nesillere aktarmak istediğinde, bu girişim için çokluk kelimeleri, yani sözü ve yazıyı, yani lisanı tercih etti. Gerek benimseyen kitlenin sınırları, gerek imkanlarının yeterince geliştirilmemesi, gerekse daha büyük ayrılıklara fırsat vermesi nedeniyle diğer diller daima ikinci planda kaldı ve lisan (sözcükler dili) büyük çoğunluk tarafından tercih ve tescil edildi. Böylece ikinci planda kalan diğer diller (müzik dili, resim dili, vs), kullanıcısı anlayışının seviyesini belirleyen birer ayrıç hükmüne indirgendi ya da yükseltildi.

Ve insan lisan ile cemiyetin hafızasında yaşamasını istediği kahramanlık hadiseleri için hitap ettiği kitlenin heyecanını teşvik edecek destanlar yazdı. Tedris edilmesini dilediği deneyimlerin öğrenimini kolaylaştırmak için

muhababın merakını gayrete getirecek şekilde kurgulanmış eğitici kıssalar t retti. Kendisini meşgul eden duyguları uyandırmak (paralel anlak) i in diğerlerinin aklını ve g nl n  cezbedecek kafiyeli d rtl kler s yledi. Tasvip etmediğini hicveden, beğendiğini metheden yazılar kaleme aldı. Varoluşu ve kendisinin varoluş i indeki konumunu inceleyen, nesneler d nyasında ni in bulunduğu sorusuna cevap bulmak amacıyla geliştirdiği d ş nceleri paylaştı. Kurulu d zeni sorguladı, hakim anlayışı kurcaladı, s regelen maddi ve manevi haksızlıklara isyan etti, yanılđıları d zeltmek i in  aba harcadı. B ylelikle onunla doğrudan duygu ve d ş nce paylaşımının akdini imzalayan milletin diğer fertlerine ya da sonraki nesillere, yani aynı kavramlara ve aynı nesnelere aynı s zc kleri atfeden, kısacası kendisiyle aynı dili konuşan ya da ileride aynı dili konuşacak kimselere meramını anlatmaya, onları ahvalinden, hislerinden ya da fikirlerinden haberdar etmeye muvaffak oldu.

Ve zaman ge tik e aynı lisanı konuşan insanların arasında kendiliğinden imzalanan mukaddes anlaşmanın  r nleri ortaya  ıkmaya başladı: insanın da etkin bir  ge olarak, yani fikirlerini ifade ederek ya da duygularını anlatarak veya tecr belerini kayıtlayarak, kendisini heyecanlandıran olayları ezgilerle s yleyerek... vs, katıldığı belirli bir s recin alınan yek n : o zamana ait s zl  ya da yazılı k lt r.

1.3. SANAT, SANAT I, ENTELEKT EL

Algılar bağışıklık sistemleri gibi  alışır: uyarıları ilk keresinde iyice, bilin  onlara bir anlam tayin edinceye kadar incelerler. Sonra aynı uyarıları tekrar ele almaya gerek g rmeden doğruca bellekteki tayin edilmiş anlama y neltirler ki bu hizmet bir yandan iletişimi hızlandırırken, diğer yandan  nceki yargıların dışına  ıkmaya engel teşkil eden k rl ğ  de beraberinde getirir. Uyarılar i in yanlış anlamlar belirleyen k relmiş bilin lerin doğru eşleştirmeyi yapabilmesi i in belirli bir esnekliğe ihtiya ı vardır. S z konusu esneklik ancak  nceki kodlamayı   z mllemek komutu veren bir saldırı ile m mk nd r. İşte sanat, se ilen s zleşmenin sınırlarını incelikler

gözeterek daraltmak ve böylece bilinçlerin atadığı yanlış karşılıkları dışarıda bırakarak onları doğru ve güzel olana götürebilmek için açık algılar arasında bir paylaşım başlatmak girişimidir. Yani doğruyu söylemektir.

Kültürlerin teşekkül ve tekamül etmesinde en büyük pay sahipleri, şüphesiz anlamlara zekavetin inceliklerinde tanıklık edenler ve onları uzlaşılın şifreler bütünü (dil) ile değerlendirerek belirli estetik ölçüleri göz önünde tutmak suretiyle diğer insanların algıları için tekrar düzenledikten sonra toplum içinde zihinsel ya da vicdani dolaşıma sokmayı başaranlar, yani sanatçılardır. Sanatçılar, belirli bir konuya (anlam bütünü) dair önceki deneyimlerden edinilen ve doğruluğu varsayılan mevcut bilgileri gözden geçirir, o zamanki gözlemleri ve araştırmaları nihayetinde edindiği sonuçlarla kıyaslar, sebep sonuç ilişkisi kurarak ürettiği fikirleriyle harmanlar ve hayal gücünü kullanırlar. Ortaya meramlarını diğer insanlara anlatabilen özgün bir somut yapıt (düşünsel ya da duygusal etki gücüne sahip bir bütünsel vargı) çıkarırlar. Bu yapıt, bazen görkemiyle büyüleyen bir heykeldir, bazen ışıkları insanın ruhundaki karanlıklara sızan bir tapınaktır; kimi zaman ezgiyle okunan bir şiirdir, kimi zaman insanın algı kalıplarından kaçan güzellikleri ortaya koymayı ve göstermeyi başaran bir resimdir. Bazen ise dinleyeni umutlandıran, hüznölendiren, eğlendiren, yazıya geçirilmiş bir hikayedir.

Böylece sanatçı, insanlar topluluğuna hitap etmek için seçtiği dilin imkanlarını en iyi bilen kimse olmakla birlikte, aynı zamanda ifade edeceği zihinsel ve vicdani tasarıları diğer insanların mevcut algılarını etkileme nispetine göre ayarlaması dolayısıyla, biçimsel ya da içeriğe dair estetiği (ifadeyi algının kanıksadığı şifrelemeden kaçırarak duygusal farklılıklar) gözetmek zorunluluğunu yüklenmeyen, uslamlamada bireysel yanılğı payını asla unutmayan (nesnel düşünce) ve sanatçının tam aksine öznel duygulanıma bir gerçeklik diye itibar etmeyen entelektüelden ayrılır. Ve yine sanatçı, böylece, entelektüelin ihmal ettiği kutsal pusulayı yanından ayırmayan kimsedir: kendisine verilen değerleri uslamlama ile kıyaslayan ve sonuçlara

varan aklın uslamlama için yaslandığı düzlemdeki verili değerlerin de eğriliğini sorgulayabilecek bir vicdana. Ve toplumsal vaziyet birtakım bireysel veriler ile bir cebir sorusu gibi entelektüel ile sanatçının önüne konulduğunda, entelektüel verili değerler ile uğraşarak geçici çözümler getirmeye çalışırken, sanatçı verilerin eksikliğini ya da sorunun yanlışlığını feraseti ile tespit edebilen kimsedir. İnsanda kendi çıkarını ve mutlak hakikati gözetmek üzere iki temel güdü vardır ve vicdan, sanatçıyı ilkel benliğinin dayattığı çıkarlardan temizleyerek bir toplumsal ayna vazifesine tayin eder.

Bizler artık yalın doğruları dile getiren insanların sanatçı kabul edildiği bir çağda yaşamıyoruz ne yazık ki. Sanatçı sayılmak için mutlak hakikati gözetmenin kifayet etmediği bu yüzyılda, yer değiştirmiş kavramların arasında inanılacak haberler ve haberciler bulmak için etrafı kolaçan ettiğimizde, gözlerimize yırtılmış kağıt parçaları takılıyor. Ve şöyle yazıyor üstlerinde: sanatçılar, duymak istediğimiz masalları en güzel bir şekilde anlatan dostlarımızdır.

Aynı coğrafyayı paylaşan, aynı ırktan gelen, aynı dili konuşan, aynı dini inanışa sahip insanların oluşturduğu topluluklarda, yani milletlerde tezahür ve temayüz eden sanatçılar, sözü geçen toplumun tarih süresince biriktirdiklerine etkin bir şekilde, yani yapıtlarıyla katılan kültür işçileridir ve geride bıraktıkları somut yapıtların toplamıyla milli kültürü oluştururlar. İnşaatında kelimeler kullanılan sözlü ve yazılı kültür ise, milli kültür binasının büyük ve mühim bir kısmını, kim bilir belki de temelini teşkil eder. Çünkü tarih de, gelenekler de, lisan da, örf ve adetler de, yönelimler de ezberden ezbere geçen sözlü ve kalemde geçen yazılı kültürle muhafaza edilir ve sonraki çağlara aktarılır.

Bununla birlikte sözlü ya da yazılı kültüre katkıda bulunan kişiyoğlu (ozan, yazar, vs) düşüncesini aynen dışa vurmakla yetinmez; çünkü sanatsal yapıt, hakikatten uzak eylemleriyle akılda sözcüklere yanlış anlamlar atayan kimselerin tıkanık algılarını bütüncül bir gösterimle esnetebilecek vasfı

gereksinir. Demek ki sanat, işlevsel bakımdan, büyük bir insan sayabileceğimiz toplumun aklındaki yanlış yerleşiklere karşı yine toplumun vicdanından başlayan devrimci bir saldırdır. Böylece aynı anda hem toplumun en küçük birimi (insan) için ve insan için olmaklığıyla da en büyük birim (toplum) içindir.

1.4. YAPIT

Algıdaki tikanıkları açabilmek için sanatsal yapıt, kendisini oluşturan en küçük birimi algıların doğrudan sindiremeyeceği farklı anlamlara atamak (imge) ve böylece seçilen anlamları tecrübe etmiş kişileri, onlarla iletişim kurmasını sağlayarak ayırt edecek bir üstdil başlatmak zorundadır ki kendisinin deneyimlediği anlamı paylaşan bu kişilerin algıları ile aralarında bir alışverişten söz edilebilsin. Farklı anlama atanmış birim ne kadar küçükse, üstdilin teklif ettiği anlaşmaya katılacak kişiler de sayıca o kadar az ve seçkindir. Bu, en belirgin şekilde, şiirde gözümüze çarpar; çünkü şiirin en küçük birimi sözcüklerdir. Öyle ki tek bir sözcük bir imgeye denk gelebilir. Ve bu darbe, anlamlara temas ettiğinde, tıpkı bir atomdan parça koparmak etkisi yapar. Ve şiir, edebi türler içinde okuru en az olan formdur. İmgelerin karşılık geldiği anlamların en küçük birimi ne kadar büyürse, sanatsal yapıtın hacmi o kadar genişler ve okuru aynı oranda çoğalır. Böylece ortaya çıkan farklı türler içinden bugün en geniş okur kitlesi, artık iç disiplini itibariyle neredeyse hiçbir kısıtlama kabul etmeyen romanındır.

1.5. SANAT, SANATÇI, TOPLUM

Şu bilinmelidir ki, sanatçının içinde bulunduğu toplumdan ve kültürden kendini yalıtabilmesi kesinlikle söz konusu değildir. Çünkü sanatçının somut bir yapıt türetecek düşünsel sürecini, içinde yaşadığı topluma dair gözlemleri ve kültürel bilgileri başlatacaktır. Sanat eseri her ne kadar sanatçının iç dünyasında zuhur etse de, sanatçı akıl yürütmek için sebeplere ve verilere muhtaçtır. Hal böyleyken, sanatçının vicdani kıstasları ıskalamadığı sürece

parçası olduğu kültürün insanlarını ve giderek (seçtiği insan içindeki topluma nispet edileceğinden) toplumun bir kısmını yansıtmaması kaçınılmazdır.

Böylece bir sanatçı, aslında toplumun arzuhalcisidir. Cemiyet ona vaziyet diliyle neyi söylemesini buyurursa, sanatçı ister istemez onu kaleme alacaktır. Ve sanatçılar bıraktıkları her eserle yazılı kültürün durmaksızın beslerler. Kültürün, müracaat edilecek deneyimlerin anlamsal karşılıklarını toplayan bir kaynak sayılabileceğini daha önce tespit etmiştik. Böylece sanatçılar, herhangi bir zaman diliminde bıraktıkları eserlerle, kültürün içinde sonraki kuşaklar için tarihi bir ayna olurlar. Kuşkusuz bir gözleri dışarıda, bir gözleri içeride çalışırken, gayretle inşa ettikleri her yapıt, sanatlarını geliştirmek merdiveninde bir basamağa da tekabül eder. Bununla birlikte sanatçılar, meslekleri itibariyle, işiliklerini geliştirmekle aslında yalnızca kendilerini daha iyi ifade edebilmek değil, aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumu da daha iyi yansıtabilmek olanağına kavuşurlar.

Böylece mısralar tasarlayan şairler, sözünü saızıyla beyan eden halk ozanları, gördüklerini ve bildiklerini kayda geçmek yükümlülüğü ile çalışan müverrihler, mukayyitler ve araştırmacılar, incelemeci yazarlar tarih boyunca sadece kendi iç dünyalarında cereyan eden duygulanımları ya da akıllarında biriken düşünceleri dile getirmekle kalmamışlar, aynı zamanda içinde serpildikleri toplumun dertlerine, sevinçlerine, coşkularına, kederlerine, mutluluklarına tanıklık etmiş ve tercüman olmuşlardır.

Öte yandan, sanatsal faaliyetlerin doğal getirisini göz ardı etmemek gerek: düşündüklerini ve hissettiklerini yansıtmakla iştigal eden ve bunu daha iyi nasıl başarabilecekleri üzerinde kafa yoran kimseler, aynı zamanda sanatın bireysel ya da toplumsal meselelere dair estetik kaygılar gözeterek fikirler teklif edebildiğinin de farkındaydırlar. (Aşağıda değineceğimiz üzere sanatın fikir teklif edebildiğini fark edenler sanatçılarla sınırlı kalmamıştır.) Bu yüzden de geçmişin izini sürerek, yani kendilerine miras kalan kültürü ellerinden geldiğince inceleyerek, şimdiye dair gözlemler yaparak, akıl

yürütme ve kıyaslama neticesinde yargılarda bulunarak ve geleceği görebilmek için bilgilerin sebep sonuç ilişkileri kurarak milletlerine zaman zaman yeni ufuklar önerebilmişlerdir; böylece kah daha iyiye ulaşmaya yönelik tavsiyeleriyle, kah kötünden uzak kalmak için öğütleriyle, kimi zaman da övgüleri ve yergileriyle, zihinlerde ve vicdanlarda birer kırbaç gibi şaklayan ülküsel ikazlarıyla, toplumu veba gibi çabucak saran tehlikeli fikirleriyle, toplumu ikaz ve ihtar eden, belki bazen de yanıltan ve uyutan, caydırıcı veya yönlendiren imtiyazlı bir aydın sınıfını teşkil etmişlerdir.

Öyle ki, kendilerinden sonra hayat süren insanların olaylar ve durumlar karşısında alacakları tavırları belirleyen örf ve adetler ne kıymette ise, halkın nasıl düşüneceğini dolaylı ya da doğrudan tayin eden münevver kesim de, aynı, hatta yerleşmeye yüz tutan yanlışları değiştirebilmek görevi ve kifayeti göz önünde bulundurulduğunda daha da büyük denilebilecek bir ehemmiyeti elde etmiştir. Bundan başka, haleflerinin de ilme ve kıyasa devam edebilmek için ilk müracaat ettiği belgelerin, halk nazarında ‘okumuş yazmış’ tabiriyle adeta taltif edilen söz konusu zevatın miras bıraktığı kaynaklar olması, herhangi bir doğrunun devamını sağladığı gibi, kabul gören yanlışların yerleşmesine de sebebiyet vermiştir.

Sözünü ettiğimiz kaynaklar mercek altına alındığında, neresinden bakılırsa bakılsın, incelenen eserlerin müellifleri hangi dönemde yazın yaşamına intikal etmişlerse, o süreç içinde mensubu oldukları milletlerin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatını ister istemez yansıttığı, diğer bir bağlamda ise (başka insanların takdirine imkan sunmak suretiyle) gerçekleştirdiği görülecektir. Hadisatı, hissiyatı ve fikriyatı somut bir biçimde dışa vuran, yani mimariyle, yahut resimle, veya notasyonla, ama en çok da sözcüklerle ifade etmek yolunu benimseyen kimse (tarihçi ya da edip), hiç kuşku yok ki artık tarihin mahkemesinde, geçmiş zamanların muhakemesi sırasında kendisini temsil eden eserlerinin şahitliğine müracaat edilecek kıymetli bir tanıktır.

Diğer yandan dışavurumun estetik boyutu, elbette eserin hitap ettiği kitleyi nasıl etkileyeceği konusunda önemlidir; yani tıpkı mahkeme heyeti nazarında kelimelere hükmedemeyen bir tanığın yavan ifadesinin söz sanatlarına hakim bir avukatın cerbezeli savunması karşısında eriyip gittiği gibi, bize yaşadığı zamanın gerçeklerini miras bırakmak niyetiyle kaleme sarılan bir kimsenin estetik beğenisi ve yeterliği, bilinçli veya bilinçsiz, hakikati çarpıtmak gafletine düşen yalancı şahitlerin beyanatlarına itibar etmememizi, yani sağlıklı fikirler sahibi olmamızı da sonuçlar. Zira insanın topluluk yaşamını tercih ettiğinden bu yana, ona dair hallerin kaydını tutan kişi, ister tarihçi olsun ister sanatçı, sonraki nesiller için hakikati ıskalamadığı nispette çağındaki düzene fener tutan bir aydındır.

Belki buradan yola çıkarak, hayatları boyunca söylemek istediklerini en etkili şekilde dile getirmenin yollarını arayan sanatçıların, görevleri sadece tanıklık ettiklerini tarafsız bir gözlemcilikle kayda geçmekten ibaret sayılan tarihçilerden daha büyük bir sorumluluk sahibi olduklarını ileri sürebiliriz. Hatta diyebiliriz ki, sanatçıların bize geçmişin karanlık yollarında gezinmek için birçok açıdan tarihçilerden daha çok yardım ettiği de vakidir. Mesela M.Ö 5. yüzyılda yaşadığı bilinen Herodot tarihin babası sayılır fakat bugün ondan daha önce, M.Ö 8. ya da 9. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen şair Homeros'un destanları, pek çok konuda bizi daha iyi aydınlatır.

Ve Homeros'un destanlarını okuduğumuzda, sadece yaşadığı çağda ya da daha öncesinde hayat süren insanların sahip olduğu doğaüstü meziyetlerin ve kalkıştıkları insanüstü yiğitliklerin övgülerine değil, onların tüm toplumsal renklerine dair fikirler edinebileceğimiz bilgilere ulaşabiliriz. Sözelimi nasıl giyindiklerinden ne şekilde tapındıklarına, dini inanışlarından yönetim şekillerine, geçimlerini nasıl sağladıklarından sınıflar arası çatışmalarına, evlilik müesseselerinden toplumlarındaki hiyerarşiye, ahlaki değerlerinden düşünce zeminlerine kadar pek çok konuda rahatlıkla malumat temin edebiliriz. Edebiyatın işlevlerinden yalnızca birine dair bu çarpıcı ama temel tespit bizi imkanları ve görevlerine dair

fikirlerimizi sunduğumuz bu güzel sanatın ehemmiyeti hususunda muhakkak ikna edecektir.

Diğer yandan, hüküm süren iktidarın her çağda himaye ve taltif etmek suretiyle sanatçılara ortaklık önermesi, sanatçı eğer teklif edilen işbirliğini kabul etmiyorsa, yani otoritenin çıkarına ters düşen doğrultuda çalışmasını sürdürüyorsa iktidarın onu bir şekilde toplumun belleğinden silmek istemesi de, sanatın ve sanatçının işlevine ve önemine dair mühim bir ayrıntıdır. Zira güzellikle mevsuf varlık, kişiyi cezbetme niteliğine haizdir ve sanatçı, gördüklerini, işittiklerini, düşündüklerini ve hissettiklerini, vücuda getirdiği eserleriyle sanatını geliştirdiği ölçüde etkili ve güzel bir biçimde faş ettiğinde, bilinir ki halkı eserine, dolayısıyla kendisine çekerek toplumun değer yargılarına şekil vermek, yığınları dilediği istikamete yönlendirmek, onları tahrik ya da teskin etmek gücüne sahiptir. Tarih içerisinde pek çok sanatçı, otoritenin söylemesini istediği şeyleri reddettiği ya da tam aksine konuştuğu için işkenceye maruz kalmış ya da katledilmiştir; diğer yandan, yine pek çok sanatçı, haklı ya da haksız, hakim gücün yanında yer almakla ödüllendirilmiştir.

Üstelik halkın yönelimini denetlemek için sanatçıları kullanmayı ya da onlardan yararlanmayı tasarlayan hakim iradenin kaygısı, sadece içinde yaşadıkları dönem ile sınırlı değildir: doğrusu ne kadar güce, kuvvete, kudrete sahip olursa olsun, fani beşerin sonu elbette ölümdür. Ve bu yüzden insanların ellerinde kalan en iyi seçenek, dünya durdukça kendilerini sonraki nesillere hatırlatacak nişanlar bırakmaktır. Her iktidar sahibi, yaptığı işlerin kayda alınmasını arzu eder. Bu nedenle sanatçının somut dışavurumuna, yani sanat eserine, insanlık devam ettikçe, önceki nesillerin izlerini taşıyabilmek özelliğinden dolayı paha biçilmez.

Dolayısıyla çağlar boyunca insanlar, görkemli mabetler, haşmetli saraylar, yüksek binalar, dehşetli mezarlar, önemli şahsiyetleri ya da olayları simgeleyen heykeller inşa etmekle besteler bağlamak, güzellikler

resmetmek, destanlar düzmek, şiirler yazmak ve hikayeler rivayet etmek arasında bir fark görmediler. Çünkü hepsi üretildiği döneme dair hakikatleri yahut yalanları barındıran ve sonraki nesillere kalacak somut varlıklar ibraz ediyordu.

Bu gerçeklerin ya da yalanların bilinmesini istemeyen hükümdarların, milletin hafızasını kendisiyle sil baştan etmek isteyen tiranların, aleyhine işleyen güzelliğin cazibesine tahammül gösteremeyen zorbarların icraatlarına dikkat edildiğinde, onların sanat eserlerini tahrip ettikleri, en başta da yazılı eserleri yaktıkları görülür. Böylece biriken kültürü yok edebilecekler ve atalarının nasıl hareket ettiklerini bilmeyen insanları kendi düzenlerinin dizgelerini dayatan sanatçılarıyla rahatlıkla boyunduruk altına alabileceklerdi. Muharrem Ergin'in de söylediği üzere, "Yazılı edebiyat, kültür dilinin en büyük hazinesini teşkil eder. Yazılı edebiyat, günlük dilden ve sözlü edebiyattan yüzlerce defa zengindir. Bunun sebebi, yazının binlerce yıllık sözleri saklaması ve biriktirmesidir. Kültür denilince bilhassa yazılı eserler anlaşılır." İşte sanatın ve sanatçının önemi: öyle ki, tarih içinde çıkar karşılığı gerçeği yalanlayarak kendilerinden söylenmesi istenen şeyleri dile getiren sanatçılar, bilhassa yazarlar, bugün adına söz aldıkları toplumlar hakkında yanlış kanaatlerin hasıl olmasının sebebidirler; tıpkı tüm baskı ve dayatmalara karşı hakikati haykırmayı göze alan dürüst sanatçıların, şimdi tarihi gerçekleri tam bir kesinlik ve doğrulukla bilmemize vesile oldukları gibi.

Sanatın ve sanatçının bir ayna vazifesi gördüğünü ya da görmesi gerektiğini ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, edebiyata da birkaç cümleyle değinelim: Elbette uzlaşımı gerçekleştiren unsurlar, bir dilin yapı taşlarıyla sınırlı değildir. Çünkü nesneleri değil ama olguları ve durumları karşılamak için kelimeler kifayet etmez. Edebiyat ise hissiyatı ve fikriyatı sözcüklerle etkili bir şekilde anlatabilmek sanatıdır. En genel sınıflandırmayla şiir, düzyazı ve drama olmak üzere üçe ayrılabilir. Edebiyatın nesir yani düzyazı kısmı, özellikle de yazar tarafından seçilen mevzuların belirli bir kurgu

dahilinde işlenmesine imkan tanıyan romanlar ve öyküler, günümüzde tema bakımından çok geniş bir alanı ele alabilmek olanağına sahip iseler de, bazı türler dışarıda bırakılırsa çokluk insani durumları konu edindikleri teslim edilir.

İnsani durumları temel alan yazın türlerinin bireylerin psikolojisinden toplumların sosyolojisine, doğal güzelliklerden ekonomik vaziyetlere kadar pek çok alanda at koşturabildikleri de malumdur. Beri yandan, tıpkı aynaya bakan kişinin kendisini görmesinden başka mevcut ahval üzerine değerlendirmede bulunarak, mesela saçının dağınık ya da gözünün çapaklı olduğunu tespit ederek tedbir alması, veya giydiği elbisenin üzerinde çok iyi durduğunu tecrübe ederek değişikliğe gerek görmemesi gibi, sözü geçen yapıtlar da sosyal meseleleri taramak ve onları işlemekle halka vaziyeti yansıtmaktan başka, insanları uyarılar veya övgülerle yönlendirebilir, kısacası süreçlere vaziyet edebilirler. Gelgelelim, edebiyatın, özellikle de yazılı edebiyatın işlevi bu kadarla sınırlı değildir, çünkü meşhur Roma darbimeselinin de ifade ettiği gibi: söz uçar, yazı kalır. Buradan hareketle, kayda geçilen her sözcüğün daha önce ifade ettiğimiz gibi sonraki nesiller için kaleme alındığı dönemi aydınlatan birer fener görevi yaptığı da yadsınamaz.

1.6. TAKDİM

Biz de bu çalışmamızda, sanatın yukarıda değindiğimiz işlevlerine dayanarak, yakın geçmişten günümüze, yurdumuz sınırları içerisinde ticaretin nasıl evreler geçirdiğini edebi eserlerimizin ışığında araştırmayı hedefledik. Maksadımız doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin son yıllarından (Tanzimat'tan itibaren) 80 darbesi sonrasına kadar, yani yaklaşık 130 yıllık bir süreç içerisinde, duygu ve düşüncelerini kelimelerle ifade etmeyi seçen ve verimleriyle milli belleğimizde iz bırakmayı başaran sanatçılarımızı yani yazarlarımızı ve onların konumuzla alakalı olduğuna kanaat getirdiğimiz eserlerini taradık. Yaptığımız çalışma nihayetinde hayal kırıklığına uğramamak için bilhassa yaşadıkları zamanın sosyal ve ekonomik

gerçeklerine kayıtsız kalmamayı tercih eden, toplumun geçirdiği süreçlerin üzerine eğilmeyi, hem halkın cefasını çektiği buhranlar hem de sefasını sürdüğü müreffeh vakitler ile ilgilenmeyi vazife bilen yazarları seçmeye özen gösterdik. Bizi aydınlatabilecek ediplerin yapıtlarında ticaretin ve tacirlerin haline dair keşfettiğimiz paragrafların ışığında, geçmişten günümüze dek iktisadi hayatın temelini teşkil eden alışverişin nasıl değiştiğini karşılaştırmalı bir anlatımla yansıtmayı amaç edindik. Bundan başka, yazarlarımızın hayal gücüyle kurguladığı ya da doğrudan yaşamın içinden seçerek kayıt ettiği tacirlerin tiplerini, kişiliklerini, ahlaklarını ve alışkanlıklarını da titizlikle tetkik ettik. Cümleleri gerektiğinde tek tek, en ince ayrıntılarıyla çözümlemeye çalışarak yazarın kimi zaman halkın sözcüsü, kimi zaman millete yol gösteren bir aydın, bazen de mezkur imtiyazlı sınıfın temsilcisi konumunda tacire insanlık merceğiyle nasıl baktığını, onu sosyal hayatın içindeki işleviyle nasıl gördüğünü, ticaretle uğraşan sınıfı nasıl tanıdığını ve hatta okurlarına nasıl tanıtmak istediğini saptamaya gayret gösterdik.

2. AHMET MİDHAT EFENDİ (1844-1912)

MÜSPET TÜCCAR FİGÜRLERİ: MÜŞAHEDAT

2.1. AHMET MİDHAT EFENDİ VE ESERLERİ

Ahmed Midhat Efendi, mübalağa etmeden belirtelim ki, sağlığında iki yüzden fazla eser kaleme almış bir yazı, hatta roman fabrikasıdır. İlk kendisini geliştiren yazar, yazın hayatını da halkı eğitmek için yaşamış, adeta bir okul vazifesi üstlenmiştir. Kendisinden çok çevresini anlatmayı tercih etmesi, toplumsal gerçeklere kayıtsız kalmaması, yaşadığı dönemi oldukça etkileyen içtimai, iktisadi ve siyasi meselelerin izini sürebileceğimiz metinler kaleme alması, ekonomik makalelerden politik fikirlere, ahlaki kuramlardan gazete havadislerine kadar birçok kürsüde söz söylemesi kısacası çok yönlü kişiliği ile sadece çalışmamız içerisinde değil, Türk Edebiyatı için de azami önem arz eden yazarlardan biridir. Diğer yandan milletin yüksek ahlakından gurur duyması, aynı zamanda Tanzimat Dönemi'nin bazı aydınları gibi batı dünyasının ilim ve fende gösterdiği ilerlemeye körü körüne hayranlık beslemek yerine, tecrübesini ve ferasetini ispat edercesine tavır alarak Avrupa'ya mesafeli yaklaşabilmesi, hatta onların ahlaki çöküşlerini her fırsatta dile getirmesi ve birçok eserinde kültürel kıyaslama yaparak bu konuyu işlemesi, aynı zamanda imparatorluğun karşı karşıya kaldığı yıkılma tehlikesinden ötürü ıstırap çekmesi, yazarı çağdaşları arasında farklı kılan belli başlı niteliklerdir.

Doğrusu Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde, hayata daima aynı yerden bakan yazarlara nispeten, sosyal hayata dair pek çok resme tesadüf etmek kolaydır. Öyle ki herhangi bir konu için Osmanlı'nın son dönemini inceleyen kişi, Ahmed Midhat'ın yapıtlarına uğramadan geçerse kuşkusuz çok büyük bir hazineyi ıskalamış sayılır. Bununla birlikte, onun kitaplarında hayatın içinde yer alan her tip ve karakteri bulmak mümkündür. Her ne kadar işlediği konular genellikle birbirine çok yakın ise de, mesela birçok romanı doğu-batı

ahlaki değerlerinin ve ilmi terakkilerinin kıyası başlığı altında incelenebilir, yine de, hikayesini bir bahçıvan, bir muallim, bir muharrir, bir rençber, bir balıkçı, bir bakkal, bir tacir, kısacası yaşamın içinde, işlevi önemsiz piyonlar üzerinden kurgulayabilme yeteneği yadsınmaz. Böylelikle, pek çok kürsüde söz alan yazar, aynı zamanda takipçisine, bıraktığı eserlerde gayet zengin bir karakter haznesi de sunmuştur.

Araştırmamız için bir kütüphane dolusu romanın arasından Müşahedat'ı seçmemiz ise, iki sebebe dayanıyor: birincisi, söz konusu romanın mühim karakterlerinden birinin nüfuzlu bir tüccar olması ve eserin içindeki pek çok pasajda, dönemin ticaret hayatından renkli motiflerle birlikte yazarın ticarete ve tacire bakışının açıkça seçilebilmesidir. Aynı zamanda, yukarıda bir "okul" görevi üstlendiğini ve eserlerinde çokluk halkı eğitmek kaygısı güttüğünü iddia ettiğimiz yazarın, bazen tasvip veya tenkit ettiği tacir figürlerine dair fikirlerini açıkça dile getirmesi, Cumhuriyetten sonra gelişen ya da yerleşen edebiyatımızdaki roman yöntemleri gibi dolaylı yollardan okurun muhakemesini işgale yeltenmemesi, okuru heyecanlandıracak kadar kesin ve kati ifadelere başvurması caziptir. Ya da, yazar okura ders vermeyi dert edindiği için, ele aldığı tiplerin veya işlediği karakterlerin halihazırda yazarın beğenisini veya karşıtlığını yansıtır olmasa iktiza eder; böylece yine münevverin tacire dair kanaatini yakinen bilmek fırsatını buluruz.

Doğrudan mı? Elbette: Yukarıda yazarına dair tahlil ve tespitlerine yer verdiğimiz Müşahedat'ın edebi zaviyeden en mühim vasfı ise, yazarın dünyada ilk kez kendisi tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürdüğü kurgusal bir yeniliktir ki mezkur romanı tercih etmemizin diğer sebebi de budur: yazar, henüz romanın en başında kendini romana dahil eder ve ileriki sayfalarda tanık olduğu ve roman türü için münasebetine kanaat getirdiği birtakım hadiselerin gidişatında, romanı yazmaya başlar. Böylece romanın yazılış süreci, aynı zamanda romanın konusu haline gelir. Edebi tespitler bir tarafa, yazıldığı çağda sahiden de ilginç bulunabilecek bu niteliği ile Müşahedat, içinde yazarın üzerine söz söylediği mevzulara dair eşine belki

ancak otobiyografik yapıtlarda rastlanabilecek bir samimiyet teklif etmektedir: kullanılan kelimeler bizzat yazarın fikriyatından sökün eder, kurulan cümlelerin muhtevasında ise yazarın tastamam şahsi kanıları vardır.

İşte böyle bir kitaptır Müşahedat. Kelime anlamı olarak Müşahedat, şahitlik edilenler, yani gözlemlenenler demektir. Yazar da zaten tanıklık ettiği bazı garip hadiseleri kaleme almıştır. Ahmed Midhat Efendi, Emile Zola gibi naturalist bir roman yazmak niyetindeyken, bir gün Beykoz'daki evinden İstanbul tarafına geçmek için bindiği Şirket-i Hayriye vapurunda, dışarıda oturan birkaç hanımefendinin konuşmalarına kulak misafiri olur. Biraz sonra bayanlardan bir tanesinin kalkıp içeri girmesiyle merakı iyice artar: kadının neye uğradığını şaşırmış görünen bir delikanlıyı adamakıllı dövmesi, çalışmak için zaman ve mekan ayırt etmeyen Ahmed Midhat Efendi gibi bir yazarın dikkatini çekmekle kalmaz, onun gayretini de teşvik eder; öyle ki yazar vapurdan indikten sonra hanımları takip eder. Evin yakınlarında hanımlardan ikisi başka bir arabaya binip gidince, Ahmed Midhat Efendi'nin vapurda bir erkeği herkesin önünde tokatlayacak kadar gözü pek şu kadınla başbaşa konuşması imkan dahiline girer. Siranuş adındaki bu bayan, bereket versin ki yazarımızı Ermeni gazetelerinde tefrika edilmiş eserlerinden biri, Felatun Bey ve Rakım Efendi adlı romanından tanımaktadır da, muharrir bey kartını uzatınca bir aksilik çıkmaksızın görüşmeleri kabil olur. Yazar niyetini açıkça ortaya koyar. Hanımefendi karşı çıkmamakla beraber, sergüzeştini emanet etmek için ise bir şartı vardır: karşısında kişiliğini henüz tanımadığı Ahmed Midhat Efendi'yi değil, onun erdemlerini ve kusurlarını iyice bildiği karakterlerinden birini, Rakım Efendi'yi görmek ister. Ahmed Midhat Efendi teklifi kabul eder ve mülakatları başlar. Siranuş ile daha sonra 'sergüzeştini' dinlemek için sık sık görüşmeye giden Ahmed Midhat Efendi'nin, olayların doğal seyrinde, Siranuş'un anlattığı hikayenin ve dolayısıyla yazdığı romanın içindeki karakterler ile bir araya gelmesi ve yakınlık kurması kaçınılmaz bir hal alır: Siranuş'un ev sahibesi Vartov Dudu'yu; Beyoğlu'nun sefahati ve rezaletinden eski bir çapkın ve çiçeği burnunda tüccar çırağı Refet tarafından

kurtarılan, Siranuş'un eski rakibesi ve yeni cancağızı Matmazel Agavni'yi; onları himaye etmek için elinden gelen her şeyi düşünmeksizin yerine getiren dürüst, hayırsever, lütüfkar, merhametli ve beyefendi ticaret erbabı Seyit Mehmet Numan'ı; daha çok para aşkıyla gönül oyunlarına giren düzenbaz Karnik'i yakından gözlemler.

2.2. BİRTAKIM GÖZLEMLER

Romanı kısaca özetleyelim ve sonra romandaki ticari olaylara ve tüccar kimselere getirelim sözü: Ahmed Midhat Efendi, Siranuş Hanım'dan dinlediği hikayede geçen birkaç kişiyle muhakkak tanışmak gerektiğine hükmederek, Seyit Mehmet Numan'ın hizmetinde çalışan Refet'i bulmak üzere Yeni Cami taraflarına doğru yola koyulur. Buradaki tasvirler dönemin ticaret hayatına dair belge vasfı taşıması bakımından belki de mühimdir. Bilindiği gibi büyük ticaret erbabının mesai saati yoktur; onlar hiç çalışmıyor görünseler ve fiili işleri tastamam üleştirilmiş sayılsa bile, daima alışverişlerini düşünür ve ne yapmak gerektiğini hesap ederler; bu bakımdan tüccar da kar-zarar fikirlerinin gelip gittiği bir santral sayılarak daima meşguldür. Eski zamanlarda ise durum biraz daha farklıydı, her şey daha geniş bir zaman dilimine yayılmıştı ve belki şirketin sahibi için değil ama, görevliler açısından kesinlikle daha çok kişisel emek gerekiyordu; mesela şirketlerin ithalat-ihracat işlemleri şimdiki gibi teknolojik haberleşme araçlarıyla yapılmıyordu ve zaman kaybetmemek için işgücünü sürekli kılmak, yani belirli mesai saatlerinin dışına çıkmak veya vardiyalı işbölümü icap edebilirdi. Sözgelimi, yazarın Refet'i araştırmak için Beykoz'dan İstanbul'a geçeceği zaman aklından geçen iktisadi hayatın işbölümüne dair fikirlere bakalım:

“Tacir çırağı dediğimiz zat, Galata'da bir ticarethane memurlarından veyahut İstanbul'da mağaza tezgahtarlarından olsa, yani aaleb-i erbab-ı mesai (iş güç sahibi insanların çoğu) gibi gündüzleri çalışır, geceleri rahat eder takımdan bulunsa idi, mülakatta hiç külfet görülmez idi. Fakat bu

adamcağızın hissesine ekseriya gece çalışmak isabet etmiş olduğundan, arzu eylediğimiz mülakat, bizim için epeyce külfeti mücib oldu.”¹

Ahmed Midhat Efendi, yukarıdaki ifadeyle, bugün şartlarında belki de kamusal alanda ve özel sektörde çalışanların gündelik hayatlarındaki olanakların kıyasına denk gelecek bir mukayese yapıyor. Kamusal alanda çalışan işçilerden değişmez bir sistem dahilinde devşirilen işgücü ile özel sektörün gereğince kullandığı esnek işgücü arasındaki farkın, işçinin hayatındaki izdüşümüne de işaret ediyor. Bu açıdan bakıldığında, Ahmed Midhat Efendi’nin gerçekten de, amiyane tabirle, “halden anlar” bir yazar olduğunu iddia etmek mümkün. O kadar ki, birkaç sayfa sonra dönemin taşımacılığında mühim yer işgal eden eşeklerin ve giderek sırtına yük vurulan tüm canlıların mağduriyetine dair yazıklanıyor bile:

“Bu adamın beygir sürmesi İstanbul’da gördüğümüz Türkten, Acemden yük hamallarının ‘dey ha’ diye, çala kamçı, bin küfür bir paraya bağırıp çağırımlarına benzemez. ‘Haydi gözüm, haydi kırçu. Gayret babam’ gibi müşevvikâne (teşvik edici) sözlerle hayvancağıza gayret verirken asar-ı muhabbetini de irae eyler (sevgisini de gösterir). Zaten bu beygir, o muhabbete layıktır da. Zira beygir, yükü kaideten (kural gereği) yüz yirmi okkayı geçmemek lazım gelirken bahçıvan beygirinin sırtındaki yüz iki yüz okka belki de biraz ziyadedir.”²

Aynı zamanda, bizim modern yaşamda ancak fırıncılar üzerinden bir örneğine tesadüf edebileceğimiz vardiyalı işbölümünü, tüm şehrin ticari hayatını idare eden bir unsur diye kavrayan Ahmed Midhat Efendi’nin, işleri ofislerdeki masaların başlarındaki bilgisayarlara üleştirdiğimiz bir çağda, geçmişin tuhaf koşulları gereğince duyduğu masum hayrete şaşmamak elde değil:

¹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, Özgür Yay, Şubat 2006, s.69

² *Müşahedat*, s.75

“Erbab-ı mesaiden her birinin yirmi dört saatten ibaret bulunan gece ve gündüzden birer akşam-ı mütehalifede (farklı vakitlerde) çalışıklarına, binaenaleyh bazılarının meşgul oldukları zaman diğer bazılarının dinlendiklerine, birtakımları için gecelerin gündüz ve diğer takımları için gündüzlerin gece makamına geçtiklerine karilerimiz (okurlarımız) elbette bir atf-ı nazar- hikmet eylemişlerdir (hikmet gözüyle bakmışlardır). İstanbul gibi büyük şehirler, bu nokta-i nazardan tettebbu edilmek (incelenmek) üzere, pişgah-ı enzar-ı hikmette (hikmetli bakışlar önünde) ne garip bir temaşa teşkil ederler. Zira bu temaşada, yirmi dört saatin yirmi dördünde de şehrin bir kısım erbab-ı mesaisi iş başında olduğu ve her sınıf diğerinin ihtiyacı olan eşyayı yetiştirmeye, onlara mahsus olan zamanlarda sarf-ı gayretle her işin saati saatine, dakikası dakikasına yetiştığı görülür.

“Mesela ale’s-sabah (sabahleyin) ‘Sıcak Börek’ diye bir adamın geçtiğini işitirsiniz. Yahut bu seda kulağınıza ‘Sıcak Simit’ suretinde gelir. Bu satılan böreklerin, simitlerin, dünden veyahut hemen o sabah yapılmış şeyler olduklarına ihtimal veremezsiniz a. Unların elenmesinden, hamurların yoğrulmasından bed ile (başlayarak), yufkaların açılmasına, içlerinin tertip olunmasına, pişirilmesine filana kadar o mamulat için saatler sarf olunmuş ve bu saatler dahi gecenin nisf-ı ahirinde (sonraki yarısında) sayılmıştır. Şimdi satıldığını işittiğiniz bu malumatı yapanlar, şimdi uykudadırlar. Onların çalışmakta bulundukları saatte dahi şimdi mamulat-ı mezkureyi satanlar uykuda idiler.”³

Diğer yandan Ahmed Midhat Efendi, söz konusu şaşkınlığını aslında bir ibret alma ve hikmet edinme usulü diye değerlendirir ve tüketim toplumunun teşekkülündeki en temel ruhsal tahlillerden birini ticaret üzerinden yaparak, adeta materyalist ekonomistlere taş çıkarır. İleriki sayfalarda bazı okurlar tarafından gereksiz sayılabilecek birtakım bilgileri sıralamasının haklı sebeplerini de peşinen sunar. Aynı zamanda, başta roman olmak üzere edebi

³ *Müşahadat*, s.69, 70

eserlerin sadece bireyi değil, toplumu ve toplumsal yaşamı da ele alması gerektiğini ifade ederek, sanatın sadece estetik kaygılarla üretilmiş yapıtlara indirgenmemesi gerektiğinin altını çizerek. Böylece belki de yüz yıl sonra peyda olacak, vitrinlerdeki malların nasıl üretildiği üzerine kafa yormayı lüzumsuz bulmak bir tarafa, hatta pazarlara çıkmaktan bile hazzetmeyen ve iyice gelişen teknoloji sayesinde evinde, oturduğu yerde, sadece kendisine sunulan ile yetinmeye mecbur kalmış, fikren derine inemediğinden ötürü yaşadığını anlayabilmek için hazırdakinden istifade etmekten başka yordam bilmeyen, tüketimi tastamam bir yaşamak üslubu olarak benimsemiş Büyükşehir insanlarını bir asır öncesinden yerer:

“Roman, hem tabii (naturalist) de denilen surette yazılan roman okumaktan maksat, yalnız bir adamın sergüzeştini tettebbu (incelemek) değildir. Asıl ahval-i alemleri (dünya halini) tettebbudur. Ahval-i alem ise hakikaten şayan-ı tettebbudur (incelemeye değer). Pek çok kimseler vardır ki, bir büyük şehir dahilinde yaşarlar ve yüz bin türlü havayice (ihtiyaca) muhtaç bulunurlar da eşya-yı mezkurenin (sözü geçen eşyaların) nerelerden ne surette istihsal ve tedarik ve celp olunduğunu (üretildiğini, temin edildiğini ve getirildiğini) bilmezler.

“Bunları bilmekle mükellef de değil midirler dediniz? Bunları bilmedikten maada onlara müteferri (onlarla ilgili) şeyleri de bilmezler, bilemezler. Bilemedikleri içindir ki dünyada merak edilecek, öğrenilecek, o zımnında (konuda) ibretler alınacak, eğlenecek şeyler bulunmadığı zannıyla sıklet-i derundan (iç sıkıntısından) kurtulamazlar. Erbab-ı mesai her gününü, her saatini bir meşguliyetle imrar eylediklerinden (geçirdiklerinden), onların zamanları, işlerinin bihakkın tesviyesine (hakkıyla yapılmasına) yetmez ise de, işi gücü olmadığı gibi alem denilen şu tiyatrohane-i daiminin (sürekli tiyatrunun) her köşesini bir saha-yı temaşa addedip (seyredilecek sahne sayıp) de tettebbuuna lüzum görmek derecesinden müteyakkız olmayanlar için bu can sıkıntısının derecesi arttıkça artar.

“Yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri, kuşanacakları önlerine daima hazır gelerek kendilerini hiçbir şeyle mükellef bilmemek, zihar (sakın) insanlar için bahtiyarlık sayılmasın. Atalet-i külliyyeye müsavi (tam tembelliğe denk) görülecek bu hal, insan için hakikaten bedbahtlıktır.

“... ‘Gezmeye çıkmak’ alemin her yerinde mutad olan ahvaldendir. Mesela bugün işiniz yoktur, yahut işleriniz müsaittir de gezmeye çıkarsınız. Mesela semtiniz Hocapaşa ise şöyle Edirne kapısı’na, ya Fatih’e veyahut Eyüp’e doğru alıp yürüyüverirsiniz. Yirmi otuz adımda bir kere, bir dükkanın önünde durup ya orada satılan tuhaf ve tefariki temaşa edersiniz (ufak tefek eşyayı seyredersiniz) veyahut o dükkanda mesela tespih yapan veyahut bıçak bileyen, kitap ciltleyen, potin diken sanatkarı epeyce müddet seyreylersiniz. Niçin? Bu sanatlara çirak mı olacaksınız? Hayır! Böyle gezmeye çıkmaktan maksadınız, ahval-i alemi görerek fıkır-i hikmetinizi tenvirdir (zihninizi aydınlatmaktır). İhtimal ki bu maksattan kendiniz de haberdar değilsiniz. Ama maksad-ı mezkur (sözü geçen amaç) tabiiyattan olduğu için insan onu pek de hissetmemekte mazurdur. Ahval-i tabiiyenin (doğal hallerin) ekserisine insan muti ve münkaddır da (boyun eğer de) şu itaat ve inkıyadından haberdar da değildir. İnsanın bu hakayık-ı dakikadan (ince hakikatlerden) haberdar olması derecesindeki teyakkuzuna işte hikmet derler. Böyle müteyakkız ve haberdar olanlar, hakimlerden addolunup (düşünürlerden sayılıp) ‘Kulakları vardır ama onlarla işitmezler. Gözleri vardır ama onlarla görmezler’ hükmünden kendilerini kurtarmış olurlar.”⁴

2.3. İSTANBUL HALİ, SANATÇI DUYARLIĞI

İleriki sayfalarda Ahmed Midhat Efendi, kendinden sonra gelenler için, yaşadığı dönemin ticari hayatından bir kesite, kendi deyimiyle “İstanbul’un sebzesinin nasıl tedarik ve celp olunduğuna” dair akademik disiplinden uzak, gayet yalın ve açık bir belge sunmuş, üstelik zaman zaman kendi yorumlarını ifade etmekten de geri durmayarak, gayet canlı ve renkli bir

⁴ *Müşahadat*, s.71, 72

tablo önermiştir. Aynı dönemde yaşayan başka aydınların arkada bıraktığı yapıtlar yahut hatırat incelendiğinde de, fethedildiğinden beri ülkenin ticari yükünü omuzlayan İstanbul şehrinin vaziyetine dair genel görüşler tertip etmek mümkün görünüyor. İlkın İstanbul'un sebze ihtiyacı nasıl karşılanırmış, Ahmed Midhat Efendi'nin kaleminden okuyalım:

“Beykoz'da Hünkar İskelesi malumdur. Bunun ismi 'iskele' olduğuna bakıp da Limon İskelesi, Yemiş İskelesi, Zeytin İskelesi filan gibi geceli gündüzlü yüzlerce kayıklar, sandallar, salapuryalar, mavnalar, çekdirmeler, gemilerle meşgul yerlerden zannetmezsiniz ya.” (Burada bir parantez açarak, eski İstanbul'da bazı iskelelere, oraya ya da oradan taşınan malların adının verildiğini dipnot düşelim. Çoğu bugün, her zaman için canlı bir ticaret merkezi olduğu bilinen Eminönü semtinin sınırları içinde kalır.) “Burası letafetçe İstanbul civarında emsali gerçekten nadir olan Hünkar Çayırı'nın methali (başlangıcı) olup buraya yalnız erbab-ı teferrüc ve tenezzühün (gezintiye çıkanların) süslü kayıkları, sandalları, istimbotları filanları yanaşır.

“...Taze bakla, taze bezelye gibi bolluk mevsiminin müjdecisi bulunan sebzevat yetiştikte, akşamüstleri bu iskelede salapuryadan büyücek, Pazar kayığından küçürek bir yük kayığı baştan kara etmiş olduğu halde durur. Biraz uzaktan bakar iseniz içinde, dışında kimseyi göremezsiniz. Ta yanına sokulmalıdır ki baş ve kık altlarında üç dört kişinin çuval veyahut aba gibi şeylerden müteşekkıl birer firaş (şilte) üzerinde veyahut çıplak tahta üzerinde kıvrılıp horul horul uyumakta bulunduklarını göresiniz.”⁵

Ahmed Midhat Efendi'nin, yaşadığı çağla hayatı arasında hiçbir kopukluk bulunmadığını söylediklerinden açıkça çıkarsayabiliriz. Yazarın çağıyla ilişkisini etkileyen dış ve iç olmak üzere iki unsur vardır: birincisi, yazarın kişiliği; ikincisi de çağın kimliği. Ahmed Midhat Efendi, ne gündelik hayata, ne de entelektüel gidişata uzak kalan, tam ve çok cepheli bir aydın gibi hareket eder. Bununla birlikte, yaşadığı devir de her bakımdan

⁵Müşahadat, s.73

münasebeti sürekli temin etmeye müsaittir: neşriyatla sınırlı bir güncel işgal, münevveri karşı koymaktan bitap düşürmeyecek, onun birtakım hayati işlevlerini yerine getirebilmesi için ikinci dereceden elzem vazifelerini kısıtlamak zorunda bırakmayacak, aksine aydının tefekkür silahlarını bilemesine yardım edecek bir disipline haizdir. Oysa bir asır sonra ardı ardına gelişen teknolojik icatların modern entelektüelleri, sadece erişme imkanı sağladığı gerekli gereksiz bilgiler ile bile yaşamın renkli alanlarına yetişmelerini neredeyse imkansız kılan bir telaşa boğduğu yadsınamaz. Sözelimi Ahmed Midhat Efendi'nin İstanbul'un sebze ve meyve ihtiyaçlarının nasıl tedarik edildiğini bizzat tetkik etmeye hem vakti hem de zihni uygundur. Böylelikle bize zaten bildiğimiz ya da tahmin ettiğimiz kuramsal gerçeklerin yanında, failerin tavırları, kimlikleri ve hayatları hakkında da canlı izlenimler teklif eder. Fakat modern çağ entelektüelinin aynı gözlemleri yapmak için vakti yoktur. Vakit bulsa bile, gerek duymaz: zira elinin altında radyo ve televizyon kanalları, her biri farklı konular üzerinde yoğunlaşan içerikleriyle binbir çeşit mecmua, birikimi taşımakta zorlanan ansiklopediler, hepsinden ötesi artık hayatı bütünüyle işgal eden internet vardır. Dolayısıyla yazar artık görmeden, işitmeden ve yaşamadan da bilgi, dolayısıyla fikir sahibi olabilir. Ama bu kelimenin imgesel manasıyla (meselenin aslına vakıf olmakta yetersiz kalmak bakımından) bir oryantalizm ve aynı zamanda haksız düzene karşı durması gereken aydında, sistemin teknolojik organlarıyla dayattığı görüşleri fazla tetkik etmeden onaylayacak tehlikeli bir tembellik ve kolaycılık da peyda eder, çünkü, ilkin yazar şahsen gözlemediğini fikren üretmek zorunda kalır ve açığı imgelemiyse kapatmak mecburiyeti yaşar ki bu da çoğu kez mesnetsiz hülyaları doğurur ve bizi giderek postmodernizmin okuru eğlendirmekten başka amaç gütmeyen metinlerinin ellerine bırakır; ikinci olarak, şayet bir yazar bizzat şahadet etmediği mevzuyu mevcut birikimden yararlanarak yazıyorsa, birikimin yanılgısı aynı zamanda görevi belki de en çok yerleşik yanlışlara isyan etmek sayılan yazarı da kaçınılmaz hatalara sürükleyecektir. Ahmed Midhat Efendi ve modern çağın zehirlerinden uzak kalan sanatçılar

için ise istirahat edelim: bir asır öncesinin aydınlarında aynı kopukluğa ancak kısmen, o da kişilikteki inziva dolayısıyla rastlanabilir ki biz de zaten evsafını tenkit ettiğimiz yazarları araştırmamıza konu etmemeye gayret gösterdiğimizi belirtmiştik.

“Saat on buçuktan, on birden sonra bir de bakarsınız ki Hünkar İskeleyi’nin o latif çayırı ortasından geçen muntazam şose üzerinden bir yüklü beygir geliyor. Ama nasıl yüklü? İki tarafında iki küfe ki kısarak boylu bir adam, bu küfelerin içine girip ayakta dursa, başı dışarıdan görünmez. Taze fasulye, bakla, bezelye gibi sebzevattan doksan, yüz okkasını istiaab edebilir (içine alabilir). Zavallı beygir bu yükün altında kımıldanabilip kendisini ileriye sevke medar olsun diye burnunu yere dokunduruncaya kadar gerdenini uzatmakta ve sırtındaki yük çokça sallanıp da sırtını ezmesin, belini kırmasın diye yürür iken iki tarafa layenkat (devamlı) kış sallayarak yükü mümkün mertebe sarsmamaya gayret eylemektedir.

“...Beygirin arkasından bir de bahçıvan yürür. O azim ve cesim Sakızlı şalvarının ağzını toplayıp kışı üzerinden kulağına sıkıştırmış. Ayakları, baldırları çıplaktır. Ayaklarına diken batar, taş saplanır diye korkmayınız. Ayaklarının altı kösele gibi, yekpare nasır kesilmiştir. Baldırlarını boylu boyuna ihata eyleyen (kaplayan) damarlar, parmak kalınlığında ve adaleler taş gibi katılmış olduğundan bahçıvanın ne kuvvetli bir çift bacağa malik olduğu şöyle yek nazarla apaşıkare görülür.

“Bu adamın beygir sürmesi İstanbul’da gördüğümüz Türkten, Acemden yük hamallarının ‘dey ha’ diye, çala kamçı, bin küfür bir paraya bağırıp çağırmalarına benzemez. ‘Haydi gözüm, haydi kırçu. Gayret babam,’ gibi müşevvikane (teşvik edici) sözlerle hayvancağıza gayret verirken asar-ı muhabbetini irae eyler (sevgisini de gösterir). Zaten bu beygir, o muhabbete layıktır da. Zira beygir, yükü kaideten yüz yirmi okkayı geçmemek lazım

gelirken bahçıvan beygirinin sırtındaki yük iki yüz okka, belki de biraz ziyadedir.”⁶

Günümüzde meyve-sebze hallerine yük getiren kamyonlara, ya da daha genel bir ifadeyle taşımacılıkta kullanılan araçlara uygulanan kotanın, gördüğümüz gibi bundan yüz elli yıl kadar öncesinde de yük hayvanları için geçerliğine rastlıyoruz. Dikkate değer bulabileceğimiz bir diğer tuhaf benzerlik ise genellikle nakliyecilerin araçlarına karşı hissettiği yakınlığın aynına beygirler ve onların sırtına haddinden fazla yük vuran bahçıvanlar arasında tesadüf etmek.

“Bu beygir gelir gelir iskelede gördüğümüz kayığın yanında durur. Bahçıvan yavaşça ipleri gevşetip küfeleri sıyrta sıyrta yere indirir. Küfeler hayvanın ayaklarına değip incitmemek, derisini sıyırtmamak için dikkat eyler. Küfeler indikten sonra ikinci ve belki üçüncü, dördüncü seferleri de yapmaya gider. Kayığın kış ve baş altlarında uyuyan kayıkçılara hiç eşlik etmez, hiç rahatlarını bozmaz.

“Saat on birden sonra Hünkar İskeleyi’nde bulunur iseniz böyle bir veya iki beygir ile sebze küfesi getiren bahçıvanların birden, ikiden ibaret kalmadıklarını da görürsünüz. Bir aralık dört veyahut beş küfe bir öküz arabasına tahmil edilmiş (yüklenmiş) halde getirilir. Bazı kere birkaç bahçıvan iskelede birleşip o zaman aralarında;

<Bugün Eminönü’nden ne haber? Piyasa ne halde?>

<Fena arkadaş, fena. Baklanın kilosu sekiz, bezelyenin on bir paraya tartılmış. Kimin yer fasulyesi varsa iş onun. Bugün altmış üç paraya kadar yer fasulyesi tartılmış. Koço’nun bir küfe yer fasulyesi her masrafından sonra yüz kırk beş kuruş getirmiş.>

⁶ *Müşahadat*, s.75

<Ah! Dün gönderdiğim dört küfe bakla topu otuz yedi kuruşa getirdiler. Hamallığıma değmez.>

<Benim beş küfe yirmi üç kuruş getirdi ya. Toplamasına değmez.>

<Biz çalışıyoruz, paraları madrabazlar kazanıyorlar,> tarzında sözler teati olunur.”⁷

Yüz elli yılda çok şey değişti. Hatta bazı seyyar satıcılar bile. Ama görünüşe bakılırsa İstanbul’un sebze-meyveyi tedarik süreci pek farklı değil. Üreticinin yakınmaları da hep aynı. Biraz daha fazla kazanmak için izledikleri küçük siyasetler dahil. Yine de daha az aracı var, malın halka ulaşması daha kolay kuşkusuz; bahçıvan, nakliyecisi ve pazarcı üçgeni doğruca halka varıyor. Şimdiyse üretici, aracı (toptancı) firma, nakliyecisi, malların yığıldığı yer (hal), çoğu kez ikinci aracı ile ikinci nakliyecisi ve pazar, manav ya da market. Dolayısıyla üretici, geçmiş zamana nispeten daha çok kaybediyor, yani daha az kazanıyor. Rekabetin arttığı gerçeğini de göz önünde bulundurursak, zaten küçük çiftçinin yetiştiriciliği bir alışverişten ziyade sofistike zevkleri tatmine indirgeniyor.

Ahmed Midhat Efendi tüm bunları, üreticinin bireysel ahvaline dair okuru merhamete davet eden tahminlerini de katarak, romanın içine iktisadi hayata dair bir fıkra yazısı yerleştirmiş gibi açıkça belirtmekten geri durmaz:

“...Kimisi hala geçen seneki gübre parasını verememiş. Kimisi bu sene bahçe sahibinin peşin istediği kirayı nereden bulup vereceği hususunda mütehayyir (şaşmış kalmış). Bazısının öküzleri ihtiyar ve zayıf ise de değiştirmekten aciz. Bazısı patlıcan tarlalarını hazırlamak zamanı gelmiş çatmış olduğu halde, henüz yanaşma bulamamış olmasından dolayı meysus. Birtakımı bezelyeden, bakladan ettiği zararı yer fasulyesinden, diğer

⁷ *Müşahadat*, s.75, 76

birtakımı patlıcandan çıkarabilmek ümidinde. Hele cümlesi, şu senelerin kesat seneleri olduğunu hükümde müttefik (hemfikir).

“Hakları da yok mu? Mevsimine göre okkası yirmi paraya, on beş paraya, hatta on paraya kadar sebzeyi, küfeciden mübayaa eyleyebiliriz (satın alabiliriz). Küfeci kazanacak. Eğer küfeci ile bahçıvan arasında madrabaz var ise, o da kazanacak. Bakisi (kalanı) bahçıvana kalacak. Bahçe kirası, gübre bedeli, yanaşma ücreti, tohum parası gibi nakden keseden çıkacak olan mesarife bir de ekmek, çapalamak, sulamak, toplamak, nakletmek zahmetini zammetsmeli de (eklemeli de), bir mevsimde bunca mesarif ve mezahimden (sıkıntıdan) sonra, birkaç yüz kuruş da zararlı çıkan bahçıvana, ona göre acımalı. Bazı kere irad gelir ve masrafını uç uca getirenlere gıpta bile ederler. Hiç olmaz ise yediğini içtiğini kar sayarlar.”⁸

Ahmed Midhat Efendi, görüldüğü gibi, diğer yazarların aksine üreticinin ve tüccarın ıstıraplarına, dertlerine, sıkıntılarına aşina ve duyarlıdır. Belki de yaşadığı çağda romanları toplumun her kesiminden iş gücü sahibi insanlardan ziyade, kitap karıştırmak merakına düşkün tuzu kuru beyefendiler ile akşama kadar evde oturmaktan sıkılan bir eli yağda bir eli balda hanımefendiler okuyordu ki Ahmed Midhat pazarcıyı onlara karşı savunur bile: “Ey taze fasulyenin okkasını yirmi beş paraya almak istemeyen kari (okur)! Hiç hatırlınıza getiriyor musunuz ki, bahar gecelerinde, siz tatlı uykuda iken, yarın mutfağınıza girecek sebze, böyle baş kış altlarında sekiz, on bahçıvan sizin gibi rahat-ı hâbı (uykunun rahatlığını) istihsale çalıştıkları halde üç kişi kan tere atmış kürek çekerek ve dördüncüsü olan dümenci ise gecenin serinliğinden üşüyüp titreyerek deniz üstünden geliyorlar idi.” Diğer yandan romanların çok kereler gazetelerde tefrika edildiğini hesaba katarsak, okur kitlesine dair yaptığımız tespitin isabetinden kuşku duyabiliriz. Fakat kesin bir şey var: Ahmed Midhat Efendi, muhatabı her kimse artık, gözlemlerinin vicdanını çektiği tarafa meylediyor. Bu da her

⁸ *Müşahadat*, s.76, 77

dönemde tekrar okunan ve eserlerine ille de müracaat edilen bir yazar için okura güven telkin eden, kıymetli bir niteliktir.

Ahmed Midhat Efendi, Hünkar İskeleyi'ndeki kayıklardan birine binmiş, genç tüccar çırağı Refet'i bulmak için Eminönü'ne giderken, kendisinin de yukarıda belirttiği gibi, bakışımızdaki hayret ve hikmet artsın diye ticari birtakım meseleleri ince ayrıntılarıyla yazar ve her zaman şehrin ekonomik yükünü omuzlarında götüren Eminönü'ndeki hali de tasvir etmeden geçmez. Son düzenlemeler neticesinde kısmen sükunete kavuşan Yeni Camii Meydanı, bundan yüz elli yıl kadar önce iğne atılsa yere düşürmeyecek sürpriz kalabalıkları misafir ediyor ve belki de bugün çok daha farklı veya geniş alanlara taşınan birtakım uygulamalara sahne oluyordu:

“Sarayburnu'na yaklaştığımız zaman bizim kayığa şebih birkaç kayığa rast geldik. Kayıkçılar birbirine aşinalık ederek ufacık bir filo tertibiyle Eminönü'ne vardık. Ne bakalım! Bizden evvel elli altmış kayık oraya gelmişler. Bunların da başları, kıçları altlarında uyumakta bulunan bahçıvanlar uyanmışlar. Her kayığa üçer beşer hamal girmiş. İskeleye cihetinde birçok küfeci, birçok sebzece, birçok madrabaz.

“Gümrüğün eşya-yı ayniye (taşınabilir kıymetli eşya) mağazasıyla Köprü arasındaki yetmiş seksen arşından ibaret sahil ile tramvay vagonlarının durdukları yere kadar o meydancıkta ekall-i tahmine göre (en aşağı) iki bin kadar adamın bir bahar gecesi saat beşten sonra müctemi ve meşgul olduklarını (toplanıp çalıştıklarını) hiç derhatır ettiğiniz var mıdır?

“Kayıklardan yol bulup da yanaşabilmek bir emr-i asir (zor iş). O kalabalığa meram anlatabilmek bir emr-i muhal (imkansız). Hamallar küfe kapmak gayretinde. Bahçıvanlar küfe kaybetmemek mecburiyetinde. Arkacılar, sebzece, madrabazlar zavallı bahçıvanları boğmacaya getirip, mallarını yok pahasına kapatmak kurnazlığında.

“Yeni Cami’e doğru yer yer, küme küme küfeler konulmuş. Her küme bir dükkan farz olunsun. Fakat edilen pazarlıklar, pazarlıktan ziyade kavgaya müşabih (benzer) şeyler. Beyaz Acem gömlekli kantarcılar omuzlarına vurdukları kantarların sapı öne doğru bir buçuk arşın uzanmış olduğu halde kâh oraya kâh buraya baş vuruyorlar. Kimisini bir bahçıvan eteğinden çekip kendi küfeleri tarafına götürmeye ve kimisini bir madrabaz kolundan yakalayıp taraf-ı makusa (diğer tarafa) çekmeye çalışıyor.

“O zamanlar pul rüsumu (vergesi) de var idi. Yalnız medahil-i şehirden (şehrin girişlerinden) giren eşyaya değil, bir daire-i belediye (belediye dairesi) hududundan diğerine geçen arkacılardan, küfecilerden filanlardan da “toprak bastı parası” alınır idi. Bunun için de küfe ve sandık gibi şeyler üzerine birer pul yapıştırılır idi. İşte bu gece, şu cemiyeti tuhaflandırmak hususunda kantarcılardan ziyade pulcuların hükmü olduğu unutulamaz. Ca-be-ca (yer yer) yolcuların ellerindeki paketlerden kopardıkları pulları yalayıp yalayıp küfelere yapıştırmaları suretindeki manzara bir türlü gözümün önünden gidemez. Hele arka küfecilerinden bazıları arka taraftan küfesine pul yapıştırıldığını pekala hissettiği halde hiç aldırmayarak yoluna devam etmek istediği zaman pulcu, küfeciye sarılıp çekince ikisinin de yere yıkılmaları kabilinden olan tuhaflıklar mümkün değil unutulamaz.”⁹

2.4. SEYYAR SATICILAR VE BAZI UYGULAMALAR

Ahmed Midhat Efendi’nin tasvirleri gerçekten doyurucu. Fakat tüm İstanbul’u anlatması mümkün değil kuşkusuz. Kendisi seyahatine Beykoz’dan başladığı için deniz yolunu tercih etmek zorundaydı ve bu güzergahta seyrettiği manzarayı gayet açıkça betimledi. Bugün belki de yadırganacak pul vergisine dair gözlemlerini aktardı. Gelgelim o günlerde yürürlüğe konulan tuhaf uygulamalar pul vergisi ile sınırlı değil: dönemin önemli limanı Karaköy tarafından Eminönü’ne, ya da Eminönü tarafından Karaköy’e gidecek kimseler için uygulanan köprü tarifesi, benzer bir sosyal

⁹ *Müşahadat*, s.80, 81

ve ticari uygulama sayılarak, gerek tahsili esnasında vuku bulan tuhaf olaylar, gerekse hiçbir teknik imkandan faydalanılmadan yerine getirilmeye çalışan kurallar açısından bakıldığında, semtin dışına çıkar çıkmaz küfeye yapıştırılan puldan daha az ilginç sayılamaz. Köprü için eski bir muhalif gazetecinin, Sadri Sema'nın hatıralarına başvuralım:

“...Bakınız. O zaman bu köprücüğün bir de ayak bastı parası vardı. İki baştan girerken birer metelik.

“Köprü tahsildarları vardı. Gece gündüz sıra sıra beyaz gömleklerle dizilirler köprünün iki başına. Giriş yerlerine, yolu keserler kuş uçurtmazlar. “Başlarının üstünde uçuşan kuşlardan bile metelik koparmaya çalışırlar. Her geçenin yakasına yapışırlar, boğazına sarılırlar:

- Onluğu
- Meteliği
- Ulan kopil... Köprü parası.
- Utanmıyor musun efendi, on paracık bu?
- Kılığına, kıyafetine bak şu züppenin, onluktan kaçıyor!
- Ahmed şu hocayı yakala!
- Bezirgan, bezirgan! Meteliği!
- Bir de hanımefendi güya... Çalımasına bak... Tek metelik bu be!

“Binbir küfür, binbir kavga burada. Altalta üstüste boğuşma da var. Kovalamaca da eksik değil. Para vermeden geçmek, işi bir biçimine getirip tahsildar kordonunu yarmak, meteliği kurtarmak isteyenlerin, hele meteliğe muhtaç olanların hali yamandı.

“Bu suretle toplanan paraları tahsildarlar gömleklerinin önündeki ceplere doldururlar, götürüp iki taraftaki tahta barakalarda dört gözle bekleyen veznedarlara teslim ederlerdi. Veznedarların nezaret ve nezareti altındaki kasalara dökerlerdi.

“Günahı çıkaranların, söyleyenlerin boynuna. Tahsildarlar para da bozarlardı. Danışıklı dolaplar dönermiş. Bunların adamları varmış. Günde on kere, yirmi kere köprüden geçer, tahsildara güya para bozdurur, bir kuruş verir, on on beş kuruş alır, keseciğini doldurur, sonra da tahsildarla paylaşırlarmış! Bakılmış ki tahsildar tersine işliyor. Tahsildarları para bozmaktan menettiler. Elllerine birer kilitli kumbara, kutu verdiler. Bunlar doldukça kulübelerdeki çekmecelere boşalıyor. Oradan da gideceği yere aynen, tamamen ve salimen gidiyordu. Gidiyor muydu? Gidebilir miydi? Yani demek istiyorum ki esasen köprü çerden çöpten. Çatlakları çoktu da... “Daha sonra onluk, yirmilik oldu. Ayrıca köprü fişleri çıkarıldı. Daha sıkı kontroller alındı, yine çalındı. Türlü şekiller tatbik edildi. daha, daha sonra binlerce hamdüsena ol sani kerim ulyaya ki bu tahsilat dilenciliği, bu dilenci tahsilat, bu yüz karası ortadan kaldırıldı. Şimdi korkma, düşünme yürü, elini kolunu sallaya sallaya geç!”¹⁰

Sadri Sema'nın, İstanbul'un iki yakasını birbirine bağlayan köprülerden hiçbirine yetişmediğini ve yukarıdaki alıntıyı yaptığımız kitabın ilk basım tarihini (1952) peşinen belirtelim ki yazarın bugün Boğaziçi ve FSM köprülerinde uygulanan tarifeyi es geçmesinin mazeretini ifade etmiş olalım. Yakınması da pek sahici değil: genel iktisadi denklemlerin gerçekliğine karşı önerecek ancak duygusal verileri var sanki. Pekala, o günlerde uygulanan tarifeyi merak ediyor muyuz? İşte:

- Ordu ve kanun uygulayıcı personel, görevdeki yangın söndürücüler, rahipler: Serbest Geçiş
- 5 para : Yayalar
- 10 para : Sırtı yüklü insanlar
- 20 para : Sırtı yüklü hayvanlar
- 100 para : At arabası
- 3 para : Koyun, keçi ve diğer hayvanlar.

¹⁰ Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İletişim Yay. 2.baskı, s.34, 35

İleride, bilhassa Sait Faik gibi, halkın içinde, yaşamın ortasında, sokaktaki insanların arasında, onlardan biri gibi yaşamayı yeğleyen ve seven yazarların metinlerinde sıkça rastlayacağımız seyyar satıcılar, Büyükşehirlerdeki gündelik hayatın yeknesak ritmini sürprizleriyle capcanlı bir ahenge dönüştürüyorlardı elbette. Tamamen iktisadi açıdan bakıldığında, ruhsatsız çalışanların vergilendirilmeyen kazançlarıyla kayıt dışı ekonominin semirmesine sebebiyet verdiği ileri sürülür. Gelgelelim “ikinci piyasa” diye tanımlanan para dolaşımını hızlandırdıkları da yadsınamaz asla. Seyyar satıcılar bundan yüz elli yıl önce de vardı. Hem de misliyle. Önce Ahmed Midhat Efendi’nin Müşahedat’ta yazdıklarına bakalım, sonra da Sadri Sema’nın hatıralarına göz atalım ve günümüze dek nesli tükenen seyyar satıcıları ayıralım:

“Bu mahşerin içinde ca-be-ca (yer yer) ve zaman zaman ‘Sıcak pideler!’ ve ‘Gözlemeci!’ ve ‘Sütlü Çay’ gibi avazeler dahi işitilir. Şurada seyyar kahveci kendi etrafında kimisi ufak iskemlelere, kimisi yerlere oturmuş bulunan bahçıvan ve hamal ve kayıkçı ve madrabaz mahlutu (karışımı) cemaatlara kahve pişiriyor. Burada bir seyyar berber, yine bu mahluttan birisinin ya kafasını, ya çenesini tıraş ediyor. Ya Langa, Yedikule vesair taraflardan yük getirmiş veyahut Aksaray, Beyazıt, Fatih gibi semtlere yük götürecektir olan birtakım beygirler kuyruk salladıkça, yanlarına ziyadece takarrüp edenlerin (fazla yaklaşanların) yüzlerini kamçılıyorlar.

“Bazıları birer kazık ve bazıları küfeler üzerine konulmuş olan birçok fenerlerin kimisinde petrol lambaları alevlenmiş, patlamak tehlikesinde. Bazısındaki petroller bitmiş, sönmek halinde. Birtakımının camları kırık, mumları eriyor. Birçoğu da pek güzel yanıp meydana tezyin ediyor.

“Koca bir memleket. Koca bir panayır. Henüz görmemiş olanlar için hakikaten görmek külfetini ihtiyara (seçmeye) seza (layık) bir hal.”¹¹

¹¹ *Müşahedat*, s.81

Elbette şehrin çeşnisi bir seyyar berber, bir gözlemeci, bir börekçiyle sınırlı değildi. Sadri Sema eski İstanbul'daki tramvayları anlatırken, seyyar satıcılara geniş bir yer ayırmıştır:

“Tramvay durdu mu? Durdu! Köşede, bucakta, caddede, sokakta ne kadar satıcı varsa, havanın karlı, yağmurlu, güneşli, bulutlu... olmasına göre: Salepçi, sütçü, börekçi, lokmacı, susamcı, çorbacı, kuskus pilavcı, dondurmacı, mahallebici, fındıkçı, fıstıkçı, leblebici, kağıt helvacı, gezgin basmacı,

- Kazanan altı yüz bin frank alıyor

“Piyangocusu,

- Ne alırsan yirmişer paraya! Aynalarım, taraklarım, makaslarım, sabunlarım, düdüklerim! Yirmişer paraya!..

“Mezad malcıları.

“Bastoncu, çorapçı, şemsiyeci, terlikçi, eşekli sirkeci, develi kömürcü, katırlı oduncu, şerbetçi, tütüncü, yumurtacı, tavukçu, elindeki mecidiyeleri şıkırdatarak köşe sarrafı... Tramvayı muhasara eder, kuşatırlar. Bir hengamedir, bir şamatadır, bir gürültüdür kopar. Tramvayın etrafında mahşer gibi bir pazar kurulur. Bir pazar ki bir örneğini dünyanın gözü görmemiş ola. Tramvayın emekli hayvanları istirahate varır. Tramvaycı cigarasını yakar. Bir alışveriştir başlar. Bir alışveriş ki dokunma keyfine!

- Dondurmacı, dondurmacı, iki tabak!
- Fıstıkçı, elli dirhem!
- Bu ne iş be! On paraya yumurta olur mu? Malta'da mıyız?
- İki börek getir.
- Hanım, paranın üstünü al!
- Mecidiye bozamam. Onluk ver ağa!

- Mahallebici, mahallebici. Al tabağını!
- Kokana! Bu çeyrek silik!

“Soldan bir yaygara. İki soytarı mezad malcı bir ağızdan, cırtlak sesleriyle:

- Ne alırsan yirmişer paraya da yirmişer paraya!...
- Anne, düdük isterim! İsteriiimmm!

“Öteden piyangocunun feryadı:

- Kazanan alıyor, altı yüz bin frank! Pazartesi günü! Çekiliyor!

“Beriden simitçi:

- Teze simit!

“Tramvayın penceresinden bir kadın:

- Helvacı, helvacı, paranın üstünü... Ayol tramvay kalkıyor!

“Arkadan bir ses, tütüncü:

- Hemşeri, tütünün parasını!

....

“Derken tramvay bekçisinin, vardacının düdüğü öter. Tramvaycının kamçısı şaklar, iskelet beygirler:

- Haydi arkadaş, yine yol göründü, ne yapalım?

“Der gibi melül melül birbirlerinin yüzlerine bakarlar, kımıldamaya çalışırlar. Araba türlü türlü gıcırtilarla güç bela sarsılır, yerinden oynar. Sirkeciye doğru aheste aheste, şikeste beste gitmeye başlar. Tramvayı kuşatan gürültülü, patırtılı pazar da beraber. Çünkü kırk elli adım ileride hayvanlar yine duracak, tramvay mola verecek. Arabacı, tramvaycı, yahut vatman tabakasını çıkarıp

bir cigara saracak, yakacak, t  t  recek, istirahate varacak. Yoldan ge en a baplarıyla yarenlik edecek. Pazar, mezad, alı veri  devam edecek.

    , bir alemdi ki tema asına do ulmazdı. Ne Babil kulesinde, ne Nuh un gemisinde, ne   n-i Ma  n in kargacık burgacık harflerine benzeyen eski  a tak  u tak sokaklarında, ne de Ye cuc-u Me cuc diyarının binbir renkli  ar ılarında, seyr seferinde, alı veri in bu  e idine ve bu kadar  e itlisine rastlamak imkan ve ihtimali yoktu.”¹²

Kolaylıkla ayırt edilebilece i  zere, bug n Muharrem ayını omzunda pe kiri, dizlerinin altına dek uzanan pe temalı ve ba ının  zerinde ta ıd ı a ure tepsisiyle ihya eden bir a ureciden s z etmek g  . G ne in ba ımıza vurdu u yaz g nlerinde, elinde bardakları yıkad ı ibri i, boncuklarla s sledi i  erbetli i ve beyaz  nl  i ile sokaklarda dola an  erbet inin yerini de belki okul har lıklarını  ıkarmak i in marketten yarı fiyatına toptan aldıkları pet  i e suları buz dolu kovanın i ine dizerek satmak i in adımba ı kar ımıza dikilen esmer  ocuklar aldı. Geni  kemerlerine dizdikleri boy boy bı aklarıyla, sırtına yerle tird i sırıktan sarkan ci erleri ba ırarak satan  alvarlı ci ercilere mukabil bug n her k  e ba ında rastlad ımız tavuk veya et d ner satan b felerin ya ını ba ını almı  ustaları haykırıyor. Ci ercilerin pe inden kediler gidermi . Kediler bug n de b felerin etrafından ayrılmıyor. Macuncular ise eski  stanbul u yad etmemiz i in gereken  nemli unsurlardan biri galiba: ancak Ramazan ayında ger ekle tirilen nostaljik etkinliklerde onlara rastlayabiliyoruz. Okuru en  ok  a ırtacak seyyar esnaf ise ku kusuz berberler ve kahvecilerdir. Fakat berberlerin eski  stanbul da sanatlarını kahvehanelerde icra ettikleri ve bu gelene in Kanuni Sultan S leyman zamanında ba lad ı biliniyor. Gelgelelim IV. Murat d nemindeki t t n, alkol ve kahve yasa ıyla birlikte kahvehaneler kapatılınca, berberler i in de hususi d kkanlar a mak zarureti do du. Yasak kalkt ında ise yine kahvehaneleri tercih ettiler.

¹² Sadri Sema, *Eski  stanbul dan Hatıralar*,  leti im Yay, 2.baskı, s.12, 13, 14

Hazır tramvaylardan söz açmışken, bir dipnot daha düşelim: İstanbul kent içi ulaşımı 1869 yılında Dersaadet Tramvay Şirketi'nin kurulması ve Tünel Tesisleri'nin inşasıyla başlamış, ilk atlı tramvay 1871 yılında hizmete girmiştir. Şubat 1914'de elektrikli tramvay işletmeciliğine geçilmiş ve bir süre muhtelif yabancı şirketler tarafından işletilen Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri 1939 yılında millileştirilerek 3645 sayılı yasa ile İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel (İETT) İşletmeleri Umum Müdürlüğü adı altında bugünkü hüviyetine kavuşmuştur.

2.5. GIDA VE KALİTE

Ahmed Midhat Efendi'nin romanına geri dönersek, Eminönü'ndeki seyyar satıcıları da geride bıraktıktan sonra Sirkeci tarafındaki meyve iskelesine doğru şöyle bir uzanan yazarın, bir yandan karnı acıktığı için sızlanırken, diğer yandan günümüzde de büyük bir sorun sayılan etlerin sıhhati hususunda aktardığı tecrübeleri dinlemek fırsatını bulabiliriz. Demek yüz elli yıl öncesinde de yemek, bilhassa et satan müesseselerin emniyetinden, hem de etin piyasadaki pahasının satılan mamulün fiyatıyla kıyası sonucunda şüphe edilirmiş:

“Vakıa, kemerin arkası caddesinde döner kebaplar fırıl fırıl dönüyorlar ve şiş kebapları cızır cızır pişiyorlar, afaka mis gibi kebab kokusu neşrediyorlar ama kıvırcık etin okkası sekiz dokuz kuruş ettiği bir zamanda, kırk paralık kebab ile karın doyurmak mümkün olan şu yerde kebab edilen lühumun (etlerin) mahiyetinden emin olmak kabil midir?”¹³

Görünüşe bakılırsa, piyasada belirlenen fiyatın altında satılan malın niteliği hususunda müşteriyi temin edememek, sadece çağımıza özgü bir sorun değil: iktisadi sebeplerin toplumsal muhakemeye ve kanaate nüfuzu o zamanlar da besbelli çok güçlü imiş. Kaliteyi fiyatla ölçmek kuşkusuz iki bakımdan da yanlış. Niteliksiz bir mal veya hizmet de yüksek fiyata

¹³ *Müşahadat*, s.83

kolaylıkla sunulabilir. Diğer yandan nitelikli bir mal veya hizmetin nispeten düşük fiyata arz edildiği de vakidir. Gerçi Ahmed Midhat Efendi, başka bir ahabından işittiği birtakım deliller ile dışarıda satılan etlerin sıhhatinden duyduğu kuşkuyu destekliyor:

“Hamdolsun şimdilerde her yerin süprüntüleri, tanzifat arabalarıyla taşınıp tanzifat mavnalarıyla denize nakl olunmaktadır. Bunların hiçbirisinde bir beygir veyahut eşek naaşı görüldüğü var mıdır? Elli, altmış bin hayvan istihdam olunan yerde günde la-akal (en az) yirmi, otuz hayvan telef olmalıdır.”¹⁴

2.6. FİĞÜRLER

Gelelim romandaki tacir figürlerine: ilkin muteber ve meşhur tacir Seyit Mehmet Numan’ın çırağı Refet’i ele alalım. Refet, ilk gençliğinde babasından kalan mirası yemiş bitirmiş, annesinin parasını da kemirebilmek için baba dostu Seyit Mehmet Numan’a müracaat etmiştir, zira mirasın tamamı Seyit Mehmet Numan’a emanettir. Bu şaşırılacak bir vaziyet değil. Eskiden insanlar, eğer varisleri hesaplarını idare edebilecek akla veya tecrübeden yoksunsa, onlara bırakacağı serveti ya güvenilir bir din adamına, ama genellikle de bir tanıdık tacire emanet ederlermiş. Refet, Seyit Mehmet Numan’daki kendi parasını tükettikten sonra, annesinin payına da göz dikince, muteber tüccar onu yazıhanesinden kovmuştur. Refer, bazı aşk hikayeleri akabinde, sevenlerinden biri Seyit Mehmet Numan’ın çıraklığını yapan bir bayan ile dostluk kurar ve sözünü ettiğimiz çırak Refet’i yaşlı tüccara götürerek tekrar barıştırır. Dostluk kurduğu kadınla birbirlerine vefa ahdi verdikleri, bundan böyle namuslu ve düzenli bir hayat yaşayacaklarına and içtikleri için, Refet, salahiyet yolunu tutar ve Seyit Mehmet Numan’ın yanında çalışmayı kabul eder. Vaktiyle rahmetli babasının pek çok ihtimam gösterdiği tahsilini devam ettirmeyi, ya da kaleme devam etmeyi ise düşünmemiştir. Neden mi? “...Benim gibi tahsili nakıs, kalemi aciz, vukufu

¹⁴ *Müşahadat*, S.84

noksan, dirayeti mefkut bir adam, kaleme gide gele potin paralamaktan ne umacak?”¹⁵ Diğer yandan, memuriyetin insandaki kazanma hırsını tatmin etmediğini, belki de daha çok kazanabilme ihtimalinin tastamam kendi tasarrufunda bulunduğu yanılışına bile mahal vermediğini de düşünmektedir.

Refet, kalemdeki masasında yazı yazarak değil, ancak ticaret ile hakiki bir mal varlığına kavuşabileceğini düşünmektedir. Buna karşın memuriyet, kişi için mazbut bir teminat, maişeti için sağlam bir güvencedir fakat memuriyette aslolan daha çok kazanmak değil, devlet için çalışmanın onuruyla gönenmek ve kanaat etmektir. Yazar da aynı fikirde galiba:

“Hükümet her memura haddince bir maişet temin etmiştir. Maaştan arttırıp zengin olabilmek memurin için mutasavver olmamalıdır (düşünülmemelidir). İhtiyarlıkları, vefatları halinde bile çoluklarının, çocuklarının hep hadlerince maişetleri temin edilmiştir. Binaenaleyh memur nereden zengin olacak? Ticaret tarikinde (yolunda) ise an-asıl (aslında) eli satırlı bir kasabın ve endaze endaze zarif basma satan bir çerçinin ve nalbur nevinden bir hurda-füruşun (hurdacının) milyonlar kazandıkları gözümüzün önündedir. Mütenevvillerden (zenginlerden) hangisinin asılları ve suret-i neşetleri (ortaya çıkışları) biraz tahkik edilecek olur ise görünür ki zenginlik ticarettedir. İnsan eğer kudret-i vehbiye kesbiyesi (doğuştan ve sonradan kazandığı kaabiliyeti) ile din ve devletine bihakkın hüsn-i hizmet edebilecek ise memuriyet yolunu tercih ederek, yoksa hem kendi başına bir maişet-i müstakilane (bağımsız bir geçim şekli) ile yaşamak hem de namus dairesinde zenginlik ihtimalatının (olasılıklarının) yolunda bulunmak ister ise mutlaka ticaret tarikini tercih eylemelidir.”¹⁶

Refet de “Servet-i sahiha (Asıl servet) bu yoldan husule geldiğini muhkem öğrenmiş,”¹⁷ ve Seyit Mehmet Numan’ın yanında çıraklık etmeyi seçmiş.

¹⁵ *Müşahadat*, s.112

¹⁶ *Müşahadat*, s.113

¹⁷ *Müşahadat*, s.113

Ahmed Midhat Efendi'nin diğerk pek çok yazarın aksine, ticarete ve tacire gayet müspet bir nazarla baktığını belirtmiştik. Yazarların tüccardan pek hazzetmemesinin sebeplerinin başında genellikle tamahkarlık, hasislik gibi bazı hasletlerin zuhur etmesi gelir; başkasının hakkına tecavüz edecek kadar çıkar odaklı davranmak, ıslah edilemeyen sürekli bir bencillik ile insanların hislerine duyarsızlaşmak, yaşamı güzelleştiren ve kolaylaştıran inceliklere aklını ve cebini kapatmak gibi, insanın içindeki habis hırslara karşı herkesin hakkını gözetecek bir ahlakı savunmak vazifesini üstlenen sanatçıların asla tasvip edemeyeceği davranışları, kişiliği ihtiva eden kimselerdir. Tüccar ya da bir başka mesleğe tâbi olması da fark etmez aslında, fakat sözü geçen huyların toplandığı insanlar en çok tüccar sınıfında rastlanıyorsa, halk arasında genel bir kanaat, yanlış bile olsa husule gelmiş demektir. Yine de Ahmed Midhat Efendi gibi, hacamat şişesinin içindeki kandan ötürü pis sayıldığını ayırt edebilecek kadar aydın yazarlarımız, bir önyargıya saplanmak yerine kişiyi ve tuttuğu yolu çözümlemeye girişerek, okura doğru yargılar bırakmak gayreti göstermişlerdir. Sözelimi yazarın, ticareti ya da taciri methederken, her zaman 'dürüst' ya da 'namuslu' sıfatlarına başvurması, bahsettiğimiz seçiciliğin tezahürüdür.

Ahmed Midhat Efendi'de feraset ve hikmet gerçekten de kemale ermiş görünüyor. Ya da bizde öyle az kaldı ki... Çünkü tüccar yamağı Refet'e kendini tanıtırken, "sanatım yazıcılıktır," deyip geçiverir. Refet ise onu arzuhalci zanneder. Ahmed Midhat Efendi gazete yahut kitap yazdığını belirtince, delikanlı "iyi ya işte" diye öyle bir cevap verir ki, içinde düşündüklerini, hissettiklerini ya da hayallerini hakkıyla ifade etmenin kendisine cemiyet içinde diğerk insanların üstünde bir koltuk tahsis ettiğini zannederek yaptığı işten ötürü biraz kibir taşıyan herhangi bir yazar, o cevap üzerine muhatabının aptallığına hükmeder, hele de tüccarsa, insani değerlerden bihaber, güncel havadislerin cahili, güzellikleri müdaafa etmeye çalışan sanatçıların isimlerini dahi işitmemiş bir yobaz ile karşı karşıya bulunduğuna karar verir. Oysa Ahmed Midhat Efendi, "kalemi en bereketli"

Osmanlı yazarlardan biri olmasına rağmen kendisini tanımayan bu genci yaftalamak yerine, onun sözlerine, davranışlarına, tavırlarına ve ahlakına da bir göz atar ve şöyle bir çıkarsamada bulunur:

“Efkarı (fikirleri), enzarı (bakış açısı) mahdud dediğimize bakıp da kendisini cüheladan, büheladan zannetmemelidir. Fikri, nazarı yalnız umur-ı müştagilesine münhasır (uğraştığı işlere yönelik) kalarak kendisine ait olmayan şeylere sarf-ı zihin etmediği (akıl yormadığı) için, zihninde bu mahdudiyet (darlık)vaki olmuştur.”¹⁸

Görüldüğü gibi, insanların huylarındaki çirkinlikleri mesleklere isnat etmek gibi bir hataya düşmeyen Ahmed Midhat Efendi, aynı zamanda meşgaleye göre değişiklik gösteren ve göstermesi de gereken zihni yönelimin sonuçlarını da adaletle tespit edebiliyor. Fakat bazı yazarlar var ki, kişilerin mizaçlarını yaptıkları işlerle özdeşleştirmişler ve hakiki bir yanılgıya düşmüşlerdir. Ahmet Haşim sözgelimi, şöyle diyor Bize Göre’de: “Vapurda yol arkadaşlarımdan büyük bir oranda tüccar ve komisyoncular olacağını, rıhtımda, uğurlamak için biriken kalabalığın çoğunlukla yüzleri keskin renklerle boyanmış genç, şık Musevi kadınlardan oluşmasından anlamıştım. Geniş kanatlı kartallar gibi dünyanın bütün yolları üzerinde durup dinlenmeksizin cesaretle uçan tüccar cinsinin maalesef iyi seyahat arkadaşı olmadığını tecrübelerimden bilirim.” Tastamam bir önyargı. Tecrübeler derken ancak tesadüf ettiği kadarından yola çıkarak meslekler ve mizaçlar arasındaki irtibatın istatistiğini kastediyor. Kuşkusuz tutulan meslek ile kişilik arasındaki ilişki yadsınamaz. Fakat bu ilişki, mesleğin gerektirdiği özelliklerin insanın kişiliğine sirayet etmesi şeklinde gerçekleşmek zorunda değildir. Yani insanın kişiliği kemaline kavuşmuşsa, tuttuğu mesleğin insandan talep ettiği niteliklerin bir araya gelerek sözünü ettiğimiz kimsenin üzerine bir kişilik olarak oturması zaten imkansızdır. İşte meslekler ile

¹⁸ *Müşahadat*, s.87

kişiliklerin hususiyetlerini karıştırmak şeklinde ortaya çıkan en belirgin aydın hatalarından biri.

Refet'in bir tüccar çırağı sıfatıyla kotardığı işlere göz atarsak, hem tüccar çıraklarının işlevleri ve kazançları, hem de dönemin ticaret hayatı hakkında bazı bilgiler edinebiliriz. Ahmed Midhat Efendi, bir yandan kitabın yazılışını anlatırken, diğer yandan karakterlerin hikayelerini de kaleme almayı tavsatmıyor:

“Seyit Mehmet Numan kendisini gûnagûn (çeşit çeşit) umur-ı ticariyesinde (ticari işlerinde) kapı çuhadarı gibi istihdam eyledikten maada İstanbul'un bahçıvanlık mahsulünü Avrupa'ya isal (ulaştırma) hizmetini de ona havale etmiş. Kapı çuhadarlık suretindeki hizmetçi için ayda beş altından ibaret bir maaş veriyormuş imiş. Bahçıvanlık mahsulatı ahz-ü itası (alım satımı) ne kâr bırakır ise, onu da ber-vech-i nısfıyet (yarı yarıya) taksim eyliyorlar imiş. Zira sermaye ve nam efendisinin ve sa'y ve ihtimam (gayret ve özen) kendisinin imiş. İş, şimdiki halde pek yeni işlerden olmasıyla senede iki, üç yüz liradan ibaret bir kâr bırakır imiş ki, bunun yarısı Seyit Mehmet Numan'ı pek de tamahlandırarak şeylerden değil ise de, bizim Refet Beyi ziyadesiyle müteşekkik ve memnun eylemekte imiş. Bu ticaretin birisi Odesa ve diğeri Varna'dan iki tarik (yol) olup İstanbul'un sebze ve meyve ve çiçekten ibaret bilcümle turfanda mahsulatı bu tariklerden Rusya derunlarına (içlerine), Bükreş'e, Peşte'ye, Viyana'ya kadar sevk olunabilir imiş. Refet Bey, Rumeli hatları Avrupa şimendiferleriyle iltisak eyleyecek (birleşecek) olsa, ticaret-i mezkurenin (sözü geçen ticaretin) meydan-ı icrasının (faaliyet sahasının) daha ziyade vüs'at bulacağını (genişleyeceğini) da görerek, o günün, o yevm-i mesudun (mutlu günün) sürat-i vuruduna muntazır kalır (çabucak gelmesini bekler). Fikr-i ticarete bir kere bu kadar vüs'at ve metanet vermiş olan adam için müstakbel, daima emin ve daima yüze güler, ümit arttırır bir muindir (yardımcıdır).”¹⁹

¹⁹ *Müşahadat*, s.98,99

Çırağının tabiriyle “meşhur ve muteber tacir,” Seyit Mehmet Numan, sefahatle geçen gençliğine nedamet getirerek namusuyla hayatını idame ettirmek yolunu tutan Refet’i hem ayak işlerini idarede, hem de İstanbul’da üretilen sebze-meyveleri Avrupa’ya ulaştırmak vazifesinde istihdam etmiş. Anlaşılan o ki, Ahmed Midhat Efendi’nin yukarıda nakliyatını anlattığı sebzeler sadece İstanbul’da yaşayan yurttaşları ihya etmek için üretilmiyormuş. Osmanlı Devleti 19.yüzyılda borç içindeydi. Birçok ülkeyle çeşitli ticari anlaşmalar yaptı veya yapmak zorunda kaldı. Bununla birlikte Avrupa’da sanayisini ilerletmiş birçok ülkenin hammadde ihtiyacını karşılıyordu. Ve küçük üreticiyi himaye ederek ekonomisinin temel taşı diyebileceğimiz tarımı asla aksatmadı. Seyit Mehmet Numan, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya ihracat yapan muteber tüccarlarından sadece bir tanesidir. Şirketleşme Cumhuriyet’in ilanından sonra düzenlenen bazı iktisadi uygulamalarla başladı veya hız kazandı. Dolayısıyla ihracatın yükü ve kârı Seyit Mehmet Numan gibi tacirlerin sırtında ve ellerinde idi. Bununla birlikte işlerin yürümesinde sadece teknolojik imkanlarla kolaylaştırılan iletişim ve taşımacılığın değişikliğini gözlemliyoruz. Mesela alışverişte beklenen güveni temin edecek ‘isim’ kaygısı aynı: o zaman da şirketler yerine tacirlerin adlarıyla sağlanıyordu. Bugün gümrük vergilerine, kotalara vs indirgenen dış ticaret sorunu, o devirde anlaşmaların sağlayacağı kolaylıklardan ziyade, ulaşımı temin edecek yollarla başlıyordu. İstanbul’daki limanlar elbette çok büyük bir avantajdı, ama nihayetinde ihracat yapılan ülkenin de limanı olması elzemdi. Karayolu ticaretinde ise demiryolları, dış ve hatta iç ticaretin gelişimini belirleyiciydi. Görüldüğü gibi Refet de, daha geniş bir ticari açılım için Rumeli hatlarının Avrupa hatlarıyla birleşmesini bekliyor.

Ahmed Midhat Efendi’nin bir diğer romanı, Hüseyin Fellah’ta, romana ismini veren cömert, cesur ve romantik kahraman Hüseyin Fellah da bir tacirdir.(bununla birlikte ticaret hayatına ilişkin neredeyse hiçbir şeyin sözü edilmez) Ve serüvenin ortasında bir başka karaktere İstanbul’a gitmek

niyetini belli etmemek için, ticaret amacıyla Fas ile İspanya arasındaki limanlara uğrayacağı yalanını uydurur. Dönemin Osmanlı'sında etkin bir deniz ticaretini haber veren şu satırlar: “Hüseyin şu aralık Fas tarafına bir seyahat vereceğinden ve sebebi ise Cebelitarık Boğazı'nın Fas ve İspanya arasında bulunan iskelelerindeki ticaret acentelerini ziyaret etmek olduğundan kendi dönüşüne kadar her neye ki ihtiyaç görülürse kahyasından istemeleri lazım geldiğini anlattı.”²⁰

Bu arada Ahmed Midhat Efendi'nin Hüseyin Fellah adlı romanının, ilginç bir tacir kişiliği teklif ettiğini belirtmeden geçmeyelim: genç, yakışıklı, eli açık, gözü pek, vefakar ve fedakar, iyiliksever, misafirperver ve ayrıca gönlü yaralı, aşktan yana bahtsız bir Arap. Servetini huzura ve mutluluğa erişmek için sarfetmekten kaçınmayan hatta haz duyan tüccarda, fazla mala mülke sahip insanlarda rastlanan ve ölüm korkusu hissiyle tezahür eden dünya bağlılığına rastlamayız. Sevdiği kadını bir kere görebilmek için ölüm tehlikesini dahi göze alan yürekli ve mazisindeki aşklarını asla unutmadığını da her fırsatta dile getiren duygusal bir karakterdir. Beri yandan, kendisinden dürüstlük için itimat talep edildiğinde ırkıyla övünerek hayatı boyunca asla yalan söylemediğini iddia etmesi de ilginçtir. Çünkü İstanbul'a giderken düşmanlarını yanıltmak için ticaret maksadıyla Cebelitarık'a açıldığı söylentisini yaymaktan imtina etmez. Fakat bu, tüm roman boyunca hakkında okuyabileceğimiz tek olumsuz kısımdır. Ahmed Midhat Efendi bu kadar sempatik bir ticaret erbabı hayal ederek aslında topluma olması gerekeni mi göstermek istemiştir yoksa bir tüccarda böylesi niteliklere ancak romanlarda tesadüf edilir demeye mi getirmiştir bilinmez. Romanın başında da açlıktan ölmek derecesine gelen (hikayenin baş karakterlerinden) Şehlevend'i tuzağa düşürmek isteyen ahlaksız bir köle tüccarına yer vermiştir.

İlginç bir istatistik: Osmanlı'da köle ticaretinin zirveye ulaştığı yüzyıl, romanın yazıldığı çağ, yani 19. Yüzyılın ikinci yarısıdır diyebiliriz. Kısaca

²⁰ Ahmed Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, Timaş Yay, Aralık 2003, s.268

değirmek gerekirse, kölelerin başlıca üç yol ile temin edildiğini söyleyebiliriz: savaşta tutsak alınan esirler, akınlar ve kaçırma sırasında alınan esirler, satın alma yoluyla alınan esirler. Osmanlı'nın zor dönemlerinde insanların hayat şartlarını iyileştirmek için kendilerini ya da çocuklarını sattıkları, bu türlü esaretin bilhassa Çerkesler arasında yaygınlaştığı bilinir. Tamamen ticari mal hükmündeki kölelerin toplandığı yerler ve nakledildiği merkezler vardı. Dolayısıyla ticaret yolları da. Bununla birlikte köle ticaretinin, büyük çaplı alışverişler yapılmadığı için, hele de gümrük vergisi hesaba katılırsa pek kar bırakmadığı kayıtlardadır. Ahmed Midhat Efendi'nin ise, açıkçası insanın kulağına pek hoş gelmeyen bu ticareti yapan şahsı bile sadece ufak bir yalancılıkla karakterize etmesi belki de okur tarafından garip karşılanacak bir iyimserliğe işaret ediyor.

Bakalım Müşahedat adlı eserindeki “meşhur ve muteber tüccar” Seyit Mehmet Numan'ın portresini nasıl çiziyor; dış görünüşüne dair yaptığı betimlemelerle başlayalım: “...ben kendisiyle mülaki olduğum (görüşüğüm) zaman adeta sinni (yaşı) yetmiş beşi hayli tecavüz etmiş bir pir idi. Ancak ak Araplardan öyle metanet-i bedeniye (bedensel dayanıklılık) sahibi bir ihtiyar ki, sakalında siyah kıllar hala beyazlara galip, vücudu hala kayış gibi kavi ve hareket ve sekenatı hala çevik ve zinde... Şive-i ifadesi (konuşması) ahali-i Mısriyenin (Mısırlıların) söylediğı yoldadır... Ama sözlerinin kâffesi mühim ve manidar. Mısrilerdeki zekavet ve sürat-i intikal (kavrayış çabukluğu) asla kabil-i inkar olamaz. Seyit Mehmet Numan ise Mısri meyânında (arasında) da zeka ve sürat-i intikali ile iştihare şayan (şöhrete layık) adamlardan olduğunu şu hal-i pirisinde (yaşlı halinde) de gösteriyor. Mısır Arapçasına vakıf olanlar, bunların her sözden bir remz (işaret) çıkararak bir tevil-i zarifaneyle (zarif bir yorum ile) muhatabının sem-i dikkatini nasıl davet eylediklerini bilirler. Seyit Mehmet Numan türkçesi kıt

olmakla beraber Türkçeden dahi nice mecazlar, kinayeler ile tevilat-ı zarifaneye (incelikli yorumlara) muvaffak oluyor.”²¹

Yetmiş beş yaşını geçmiş, yaşına rağmen sağlığı yerinde, sakalları dahi tam ağarmamış, dinç ve zinde bir adam: kuşkusuz ilk elde iktidar hissi uyandırıyor. Zihni epeyce işlek, kavrayışı oldukça sağlam, sözleri anlamlı ve önemli: işlemekten hala ışıldayan zekayı durmaksızın bileyen tecrübenin çıkardığı kıvılcımlar gibi. Türkçede pek ileri değil, Mısırlı şivesi hemen seçiliyor, yine de ticaret yaptığı şehirde konuşulan dilin inceliklerini kullanmaya teşebbüs ettiği bile vaki. Karşımızda kesinlikle kandırılmayacak kadar kurnaz, insanı tepeden tırnağa tanımaya yetecek kadar tecrübe sahibi, yaşına rağmen zihinsel faaliyetlerinde bir aksamaya tesadüf edilmesi imkansız, tunçtan bir ihtiyar tüccar çıktı.

Eğer özellikle bir tacirin hayatı, tırmandığı basamaklar ve sonunda vardığı yer bir başarı öyküsü gibi anlatılmıyorsa, ya da onun yaşamındaki gelişmelere bağlı değişen insan ilişkileri konu edilmiyorsa, edebiyatta bir ticaret erbabının işlerine dair ayrıntılı satırlara pek rastlanmaz. Fakat Ahmed Midhat Efendi kahramanını tanıtırken, besbelli onun bazı niteliklerini mesleğindeki icraatları ve faaliyetleri ile karakterize etmeyi önemsiyor ki, Osmanlı Devleti’nin son döneminde yazdığı romanda zuhur eden bu pir tüccarın yaptıklarını anlatmaktan başka, aynı zamanda onun kurduğu sistemi de bize gösteriyor:

“Umur-ı ticariyeye (Ticarete dair) vukufu pek ziyade. Doğrudan doğruya zahireci, bağcı filan gibi bir nevi ticaret ile meşgul değil, her türlü ticaret ile iştigal eder bir nevi acenta. Mısır’dan Marsilya’ya, Triyeste’ye, hatta Londra’ya pamuk satar. İstanbul’a prinç celp eder (getirir). Bunun bir miktarını Rusya taraflarına gönderir. Taygand’dan yağ ve un celbi ile Cezayir-i Bahr-i Sefid’e (Ege Adalarına) sevk eyler. Sırasını düşürür ise Tuna tarafından birkaç gemi zahire yükleyip Akdeniz’e ve oralarda müşteri

²¹ *Müşahadat*, s.173

bulamadığı surette Fransa'ya, İngiltere'ye kadar gönderir. Renkli ve nakışlı olmamak, yani modası geçeceği tehlikesinde bulunmamak şartı ile salaşpur (seyrek dokumalı astarlık bez), Amerikan patista, madampol (çirişli patiska) gibi düz beyaz mensucat (dokumalar) celbiyle Anadolu içlerine sevk edilmek için Muğla ve Antalya ve Mersin gibi iskelelere çıkardığı bile nadir değildir ki manifaturacılığın bu suretine beyne't-tüccar (tüccarlar arasında) 'beyazcılık' tabir olunur.

“Ahz ü itasının (alışverişinin) bu suretteki tenevvüü (çeşitliliği) Seyit Mehmet Numan'da bir nevi acentalık hali hasıl eder. Zira her nevi emtiayı (malı) toptan alıp toptan satar. Hiçbir nevi emtiayı mağazalandırmaz. Mesela Girit'ten celp olunup Rusya taraflarına gönderilecek olan yüzlerce çuval sabun, bir gemiden çıkarılıp diğerine nakledilmek suretiyle idare olunur. Vakıa bu kavançalardaki (aktarmalardaki) suubet ve müşkilat (zorluklar) derkârdır (açıktır). Hatta bazı kere müşkilatın daha büyüğü de ardiye ambarlarında ve gümrük muamelatında (işlemlerinde) görülür. Ama işte Seyit Mehmet Numan'ın en büyük eser-i fetaneti (zeka eseri) olmak üzere müşkilat-ı mezkurenin (sözü edilen güçlüklerin) kâffesi iktiham olunarak (tamamı karşılanarak) işler dahi kronometre saatler gibi muntazaman işler.”²²

İsmi servetinin önüne geçen tüccarların ayakları yere her zaman daha sağlam basar: serveti ismine galip gelen tüccara kıskançlıkla, ismi servetine galip gelen tüccara ise imrenerek bakılır. İyi haslet takdir, çok varlık ise haset toplar. Ve cemiyetin kanaati bir defa şekillendi mi, artık onu değiştirmek çok güçtür. Diğer yandan, ticaretle iştigal edenler bilirler ki, isim sadece sahibinin servetle kıyasında önem arz etmez. Güven duygusu eksikliğinde gerçekleşmesi imkansız şu alışverişin yüzde yetmiş beşi isimden ibarettir. Şimdi tüketicilerin malın kalitesine büyük şirketlerin ismini duyunca kanaat getirmesi gibi, değil bundan değil yüz elli yıl sene

²² *Müşahadat*, s.173, 174

önce, asırlar evvel de insanlar yaptıkları alışverişten ticaret erbabının isimleriyle emin olabiliyorlardı. Çırağının fikrince zengin ünvanına müstehak bile sayılmayan Seyit Mehmet Numan'ın kıvrak mübadeleler ile kotardığı yoğun ticari faaliyetler yoksa nasıl açıklanabilir:

“Seyit Mehmet Numan'ın poliçeleri hep piyasada gayet muteberdir. Hatta pek zengin bir adam olduğu için değil. Refet'in ifadesine göre Seyit Mehmet Numan ‘zengin’ ünvanına ol kadar müstehak bile değildir. Mesela Midilli zeytin bahçelerinin kendisine ettikleri kredi ile İzmir'deki kuru üzümücü veyahut meşe palamutçusunun hesabını görür veyahut Fiyome'den İskenderiye'ye irsal ettirdiği kağıt ve mukavvanın bedelini Akka, Ladikya, Antakya taraflarından toplatıp Triyeste'ye sevk ettirdiği yapağı esmartıyla (geliriyle) tediye ettirir (ödetirir). Bir mübadeledir gidiyor, bir dolaptır dönüyor ki, değme bir metanet-i efkar (sağlam fikir) sahibi gençlerin bile apışacakları derkâr (ortada) iken Seyit Mehmet Numan o ihtiyar kafası ile bu işlerin kâffesini hüsn-i idareye muktedir oluyor.”²³

2.7. TİCARETİN ÖNEMİ, TACİRİN MEZİYETİ

Ticareti bu kadar önemseyen yazara edebiyatta rastlamak zordur. Kuşkusuz bu aynı zamanda Ahmed Midhat Efendi'nin hayattan asla kopuk yaşamamasından kaynaklanan ve aydın için gerekli bir fikriyat. Zira herkes bilir ki ekonomik güç kimin elinde bulunursa, çağın aydını onun şarkısını söylemese bile, çağın sanatı birkaç istisnai yapıt dışında onun elinde şekillenecektir. Ayrıca iktisat, bir devleti ayakta tutan öğelerin her zaman başını çeker. Osmanlı'nın yıkılma sürecinden pek ıstırap duyan Ahmed Midhat Efendi'nin, söz konusu çözülmenin sebeplerini araştırıp ekonomik güçsüzlükleri mühim sebeplerden biri telakki etmesi ve üzerine şiddetle eğilmesi muhtemeldir. Bununla birlikte, yüz elli yıl evvel de toplumun zihniyeti tüccarla pek barışık değil ki, Ahmed Midhat Efendi, yukarıda Seyit Mehmet Numan'ın ticari meziyetlerini ve maharetlerini sıralayarak ona

²³ *Müşahadat*, s.174, 175

“büyük adam” yakıştırması yaptıktan sonra kendisini meslekler ve sıfatlar arasındaki bağlantıyı mantık çerçevesinde ortaya koyacak bir açıklamaya mecbur buluyor:

“Yoksa fıkramızdaki ‘büyüklük’ tabiri de mi karilerimizin (okurlarımızın) nazar-ı istigraplarını celp eyledi (şaşırmalarına sebep oldu)? ‘Hiç bir tacirde ne büyüklük olabilir? Tacirler meyanında (arasında) da büyük adam bulacak isek cihanda küçük adam kalmamış olmaz mı?’ derler.

“Osmanlılarımız meyanında (arasında) ticaret, ve-esefa (ne yazık ki) en ziyade meçhulattan bulunduğu için şöyle bir zehap ve hataya müsait pek çok kimseler bulunabileceğini muhakkakan hükmedebiliriz. Lakin ne batıl zehap. Ne manasız hitap.

“Büyük adam her meslekte bulunabilir. Yani insanın kendi mesleğinin büyük adamlarından addolunması için emsaline nispetle muttasıf olması lazım gelen evsaf-ı ber güzideye nailiyeti (güzide vasıflara kavuşması) o adamı büyük adamlardan addettirebilir.”²⁴

Ahmed Midhat Efendi, ileriki satırlarda ise tüccarın sadece paranın hükmüyle satın almak imtiyazını elinde tutan ve sonra onu daha menfi şartları kollayarak başka insanlara satan bir fırsat işçisi sayılamayacağını, ya da ticaretin sermayeye malik herkesin kolaylıkla kotarabileceği nispette bir meslek diye değerlendirilemeyeceğini iddia ediyor. Şaşılacak şey! Zira pek çok yazar aksi yönde görüş bildirir. Ahmed Midhat Efendi, birçok yapısal kaygı gözetilerek kaleme alınan roman gibi sanatsal bir tür içinde, sayfaların arasından çıkan ak saçlı ak sakallı bir pir gibi fikirlerini çeşitli sebep sonuç ilişkileri kurarak açıklamaktan ve okuruna ders vermekten de bir an için bile geri durmuyor. Buna da tacirin işlevini, niçin büyük olabileceğini ve hatta olması gerektiğini ve ticaretin önemini savunmak için kalkışması gerçekten dikkate değer:

²⁴ *Müşahadat*, s.175

“Fakat büyüklük denilen şeyin mesalik-i saireden (diğer yollardan) ziyade meslek-i ticaret erbabı meyanında bulunabileceğini, bulunduğunu, bulunmak lâ-büd ve lâ-cerem (mutlaka gerekli) olduğunu inkara mecal olamaz.

“Bir malı piyasa üzerinde kendisi on kuruşa alıp başkasına on ikiye satmakla vukua gelen (ortaya çıkan) iki kuruş fazl yok mu? Tacir o malın meziyetini arttıracak hiçbir gûna tedabir-i sınaie (hiçbir türlü yapay tedbir) icra etmemiştir ya? İşte fazl-ı mezkuru (sözü geçen kârı) husule getirebilecek kabiliyet, tacirin büyüklüğüdür. Fazl-ı mezkuru tabir-i sahihi ile (sahih tabir ile) yoktan var etmiştir. Tacirde o kabiliyet bulunmasa idi on kuruşa aldığını yine on kuruşa satabilmesi şöyle dursun dokuzu, sekizi tutturabilmesi dahi müsteb’ad (ihtimalden uzak) olur idi. Nasıl ki beyne’t-tüccar (tüccarlar arasında) bu kabiliyetsizler, bu küçük adamlar dahi görülmez değil ise de ticaretin en ziyade şayan-ı ehemmiyet (öneme şayan) olan dakayıkından (inceliklerinden) birisi de bu olmak üzere deriz ki: Küçüklük ve kabiliyetsizlik ile tacirlik mümkün olamayacağından ve tacir öyle hatiat-ı vakıasının (yaptığı hataların) yalnız mesuliyet-i manevisiyle (manevi mesuliyeti ile) kalmayıp dehşet ve tahrib-i maddisinde de (maddi yıkıntısına da) doğrudan doğruya kendisi hedef olacağından çarçabuk batır gider.”²⁵

2.8. TİCARET VE MEMURİYET

Ahmed Midhat Efendi’nin Seyit Mehmet Numan üzerinden okura verdiği bir diğer öğüt, insanın hırslarını devlete birçok açıdan faydalı bir şekilde tatmin edebileceği ticaretin, sadece bir şeref hizmeti telakki edilmesi gerektiği için ancak fedakar ve kanaatkar kimselere yaraşan memuriyete yeğ tutulmasıdır: gençliğinde “daima tüccar ile düşe kalka” ticareti öğrenen Seyit Mehmet Numan’a, İstanbul’a geldiği zaman hamileri “şimdiki kaymakamlıkların ve hatta üçüncü derecede mutasarrıflıkların mukabili

²⁵ *Müşahadat*, s.175, 176

olarak bir müdürlük” teklif etmişler, fakat Seyit Mehmet Numan, şimdi hayat ve geçim teminatı addedilen memuriyeti elinin tersiyle geri çevirmiş. Niçin? Ahmed Midhat Efendi’nin de merakını celp eden bu husus, yazarın ısrarına dayanamayan tüccarın hikmetli cevabıyla açıklık kazanır. Bu enfes cevaba aynı zamanda bir ülkenin servetinin bireysel süzgeçten anatomisi, toplumculuk ve bireycilik arasındaki incelikler, insanın tabiatına en uygun ve aynı zamanda cemiyete en yararlı işlerde istihdam edilmesi, toplumsal ve ticari hayatta burjuva sınıfının işlevsel gerekliliği gibi mühim mevzulara dair çarpıcı yargılar da dahildir. Okuyalım edebiyatımızdaki en mübarek, en muteber ve en meşhur tüccarlardan birinin, tunçtan pir Seyit Mehmet Numan’ın ticaret ve beşer üzerine mukayeseli değerlendirmelerini:

“Azizim! Devlet memuriyetini doyumluk diye, me’kel (yeme içme yeri) diye telakki etmemelidir. O bir kesp ve kâr değildir. Bir şereften ibarettir. Hıttı-i Mısriye (Mısır bölgesi), ecza-yı memalik-i Osmaniye mizdendir (Osmanlı devletinin bir parçasıdır). Fakat bakınız orada nasıl bir usul konulmuş. Rical-i hükümetin kâffesi (devletin ileri gelenlerinin hepsi) arazi ashabı (sahipleri), ticaret erbabıdır. Herkes hanesinin idaresini, ziraati, ticareti yüzünden temin eylemiştir. Bu halde akıl ve dirayeti, gayret ve şecaati hükümetin gerek hizmet-i kalemiye (memurluk hizmetinde) ve gerek hizmet-i seyfiyesinde (askerlik hizmetinde) bulunmaya temin-i kifayet eyleyenler o şerefle de teşerrüf ederler. Ama maişet yine ziraat, yine ticaret yüzünden taht-ı teminde (güvence altında) bulunmak daimdir.

“Maişet denilen şey ailenin umumiyetle müşterek olduğu bir keyfiyettir. Ailenin maişeti ziraat ve ticaret ve şimdilerde Mısır’da teessüs ve terakkisine ziyade gayret olunan sanayi gibi şeylerle taht-ı temine alındıktan sonra o familya bilahare hizmet şerefiyle teşerrüfe gerçekten ehliyet ve istihkak (hak ve yeterlik) gösterebilecek evlat yetiştirmekten de aciz kalmaz.

“Hikmet-i hükümet (yönetim bilgisi) ve hakayık-ı siyaset (siyasetin gerçekleri) dahi bir memleket kibarının mevarid-i servet ü samanla (servet

ve zenginliği arttırmakla) iştigalde bulunmasını iktiza eder. Çiftçilikte, çobanlıkta, imalatda, ahz-ü itada (alışverişte) yalnız aceze-i mesakin (çok yoksullar) bulunacak olup da kibar ahali bunlardan baid (uzak) kalacak olur ise o mevarid-i servet ü saman (servet ve zenginlik) yavaş yavaş körlenip gitmez mi?

“...Hasılı, azizim, bir memleketin mevarid-i servet ü samanı kibarı elinde bulunmalıdır. O kibar, kendine mensup olan sigarı (alt tabakasını) da himaye eder, teşvik eyler. Bu kibardan mesanid-i hükümette (devlet görevlerinde) bulunanlar ahval-i memlekete ve ahval-i tebaaya doğrudan doğruya vukufları hasebiyle (halkın ve yurdun durumunu doğrudan doğruya bildikleri için) umur-ı memurelerince (memurluklarınca) daha muhkem ve muhakkak muvaffakiyetlere mazhar olurlar.

“İhtilat eylediğim (görüştüğüm) Avrupalılardan aldığım malumata göre orada dahi hakayık-ı siyasiye (siyasi gerçekler) bu surette nümayan imiş. Kibarzadeleri hangi araziye malik iseler o malikanenin namı ile tesmiye olunurlar imiş (isimlendirilirlermiş). Arazi sahibi olmayan büyükler, âkiller dahi işte cesim cesim fabrikalar tesis ederek ve ticaret kumpanyaları teşkil eyleyerek dünyanın servet ü samanını kendi memleketlerine isticlap eyliyorlar (çekiyorlar). Bunlar raiye ve fellahanın (çoban ve fellahların) yapabilecekleri umurdan mıdır (işlerden midir)?

“Halbuki bizim İstanbul’umuzda bu fikirler henüz uyanamamıştır. Kibardan hiçbir kimse kesb ü kâra heves etmiyor. Âbâ ve ecdattan (atalardan) kalmış bazı çiftlikata (çiftliklere) malik olanlar, bunları yalnız tenezzüh mahalli telakki ediyorlar. Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medar-ı maişet bilinmiyor. Halbuki hazine-i devlet yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri ne ile doyuracak? Varidatla (gelirleriyle) değil mi? O varidatı ziraat ve sanayi ve çobanlık ve ticaret hasıl etmeyecek mi? bunlar zuefa ve mesakinin (zayıf ve miskinlerin) ellerinde bulundukça hazineye getirecekleri varidat dahi zaifane ve miskinane bir suretten ayrılamaz.

Düşününüz oğlum, düşününüz. Bir bölük zuefanın (zayıfın), bir bölük akviyayı (kuvvetliyi) bahtiyarane besleyebilmesi kabil midir?

“İşte İstanbul’a geldiğim zaman burayı bu halde görerek pek müteessir olmuş idim. İstanbul’da iş güç, kesb-ü kâr bulunmasaneyse ne. Gördüm ki yetmiş iki buçuk millet buraya dolarak ve mevarid-i servetin (serveti arttırma yollarının) her birini birisi yakalayarak temettuat-ı vefire (aşırı kârlar) ile serian zengin oluyorlar da İstanbulluların bunları kıskanmaları şöyle dursun hakayık-ı ahvalden (vaziyetin gerçeklerinden) haberdar oldukları bile görülmüyor. Onlar daha sabavetten kurtulmaksızın devair-i devlette (devlet dairelerinde) birer sandalye edinmeye müsaraat gösteriliyorlar (koşuyorlar). Sözü daha doğrusunu mu istersiniz? Edinmesi için can attıkları sandalyeler üzerinde oturanlara ne yolda ve ne derecede malumat lazım olduğunu düşünüp o malumatı iktisap ile (kazanarak) tehyie edilmelerine (hazırlanmalarına) bile ehemmiyet verilmiyor. O sandalye üzerine her kim oturur ise malumat ve dirayet ve kifayet onun ayaklarına kendi gelecek zannolunuyor.”²⁶

Görüldüğü gibi Seyit Mehmet Numan, hayata halihazırda dikkate değer bir varlıkla başlayan İstanbul burjuvazisinin ticarete dair ataletini tenkit ederken; diğer yandan onları, alt kültürden ve ecnebi sınıftan gelenlerin, servetlerine yönelik tecavüzlerine kayıtsız ve duyarsız kalmakla itham ediyor: devletin asıl iktisadi kuvvetini temin eden mesleklerin burjuvalar tarafından idare edilmemesini, dahası kentsoyluların ellerindeki imkanları kullanarak yeni açılımlar geliştirmek yerine memuriyetin sağladığı rahat ve tasasız hayata meyletmesini, hepsinden beteri memuriyeti kolay yaşam diye telakki ettikleri için nihayetinde “bir şereften ibaret” olan bu vazifenin de hakkını veremediklerini ve hazineye hiçbir şey kazandırmadıklarını ileri sürüyor. Ve memuriyeti reddetmesinin şahsi sebebini yukarıdaki gerekçelere bağlayarak, “Ama bana memuriyet teklifi zaten muhtacin (muhtaçlar) için

²⁶ *Müşahadat*, s.181, 182, 183, 184

derece-i kâfiyede (yeter derecede) olmayan ekmekten bir lokmasını da bana sadaka etmek hükmünde bulundukça kendimi de devlet üzerine niçin bir yük edeyim? Bari o muhtacin meyanından (o muhtaçların arasından) bir ben eksik olayım. Ben de er olayım da başının çaresini göreyim,”²⁷ diyerek, adeta insanlık ahlakına göndermede bulunarak açıklıyor; zira kendisi, insanın tamamen reşit sayılmasının bile ancak kendi ekmeğini kazanmakla mümkün olabileceğini savunan, eylem aşkıyla dolu bir tacirdir. İktisadi mevzulara dair ürettiği fikirler öylesine kıymetlidir ki, Ahmed Midhat Efendi bazı felsefî eserlerinde ve ticari makalelerinde dile getirdiği düşüncelerin temelini Seyit Mehmet Numan’ın attığını itiraf etmek zorunda kalır.

²⁷ *Müşahadat*, s.184

3. ÖMER SEYFETTİN (1884-1920)

HALKIN HİLEKAR TACİRE BİÇTİĞİ HİKAYE: KÜLAH

3.1. MUZIR BİR TÜCCAR: MISTIK

Ömer Seyfettin'in Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında yazdığı kısa hikayelerde, özellikle Ziya Gökalp ile tanıştıktan sonra Turancılık ile şekillenen fikirleriyle, toplumsal figürleri alaycı bir üslupla eleştirdiğini saptayabiliriz. Jön Türkler döneminde Türk milliyetçiliğini savunan *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanmış yazarların her şeyden önce dilde sadeleştirmeyi gözettiliklerini biliyoruz. Belki de Ömer Seyfettin'in toplumun ana hatlarını çizen kişiliklere mizahi, ironik ve tenkitçi yaklaşımı ile dil reformu fikri birebir ilişkiliydi: "Gerçi dil reformu Ömer Seyfeddin'in kendi milliyetçi felsefesinin de temel prensiplerinden biriydi ama o, edebiyatta sadeleşmiş bir dilin kullanımını ideolojik bir silah olarak değil, kitle iletişimi ve milli eğitimin temel bir koşulu olarak görmekteydi."²⁸ Anlaşılan Ömer Seyfettin öğretmenliğe soyunuyordu ve ahlaki yanlışları değiştirmekte ironinin gücüne inanmıştı.

Ömer Seyfettin'i bu hikayelerde, bazen milli heyecanı teşvik edecek yeni destanlar üretmeye çalışırken, bazen halkın manevi yanını besleyen duyguları ezbercilikle itham ederken görüyoruz. Ama yazar, en çok da anlamsız bulduğu yüzeysel davranışları ve hiç tasvip etmediği kötü ahlakı yerer. Öyküler kimi kez artık benzerine tesadüf edemediğimiz insanların hakiki erdemlerini yüceltirken, bazen de bugün şaşırtıcı örneklerine rastladığımız kusurları gösterir. Tüm bunların yanında halkın mizahi tarafını yansıtan fıkraları yazılı dile geçirmekte öncüdür.

Yazarın tamamen alışverişte aldatmaca ve tüccarların yalanları üzerine kurgulanmış "Külah" adlı öyküsündeki başkahraman katmerli muhacir

²⁸ H. Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yay, 1.baskı, s.199

Mıstık da, onun zorlu rakibi Kayserili Molla da birer cambazdır. Mıstık, zekasına ve hilelerine çok güvenir ve “hududu geçer geçmez Bağdat’a kadar müsavi” diye düşündüğü için yaşı biraz ilerleyince derhal sınırı aşar. (Ömer Seyfetin Balkanlardaki gerilla çeteleriyle savaşmış ve orada yaşayan insanları yakından gözlemlene imkanı bulmuştu: nedense Rumeli’den Anadolu’ya göçmek isteyen Türkleri genellikle kendini kurtarmak isteyen bireyci kişilikler şeklinde anlatır.)

Dolandıracak adam arayan Mıstık, Babyak’taki Türkçe bilmez Pomakların akıl hocalığına soyunur. Diğer yandan Bulgaristan’da kalan akrabalarıyla mektuplaşmaya bile hacet görmemiştir; çünkü sınır karakolundaki nöbetçiye vereceği birkaç hediye, onlarla yüz yüze hasret giderebilmesi için yeterli olacaktır. Gelgelelim bu saadet uzun sürmez, zira yeni bir sınır tashihi nihayetinde yerleştiği köy yine Bulgarlara geçer. Kahramanımız böylelikle hudut kenarının pek uygun olmadığına kanaat getirerek daha aşağılara inmeye karar verir. Birkaç yıl içerisinde de Balkan Harbi patlar. Mıstık anasıyla birlikte methini pek çok işittiği, bugün Yunan sınırları içerisinde bulunan Dimetoka’da bir köye yerleşir. Gelgelelim bu defa da I. Dünya Savaşı başlamıştır. Ve sınırın tekrar düzeltileceği haberi kulaktan kulağa yayılmaktadır.

Çok geçmeden Mıstık’ın muhacir gibi yerleştiği köy yine Bulgarlara geçer. Ama Mıstık’ın da anası vefat etmiştir: böylelikle hayata karşı daha serseri ve daha aylak hareket etmesi için bir mani kalmamıştır. İlkın Şam’a niyetlenir, ama Anadolu’dan geçerken, yazarın tabiriyle: “Aldatılabilecek milyonlarca saf adamlar arasında kalınca,” Şam aklından çıkıverir. Hikayenin devamında Mıstık’ın “şehir şehir, kasaba kasaba dolaşmağa, ticaret etmeğe” başladığı ve alışverişte bulunduğu herkese külâh giydirdiği anlatılır. Mıstık’ın en karlı bulduğu ticaret, (günümüzde artık sanal ortamda toptan halledilen) perakende hayvan alım-satımıdır çünkü, “bir kasabadan alınan atın yahut eşeğin pahası, en yakın kasabaya götürüldüğünde değişiveriyordu.”

Ahmed Midhat Efendi tüccarın alım ve satım pahası arasındaki farkı mucizevi bir şekilde ihdas ettiğini ileri sürüyordu ama Ömer Seyfettin'in bu hikayesinde vaziyet biraz daha farklı: malın asıl niteliklerinin ahali tarafından malum olduğu yerden göçerek birtakım sahte özellikler hasıl etmek ve kârı katlamaya çalışmak, doğrusu pek işitilmedik bir hilekar tacir tavrı değil. Peki Mıstık bunu nasıl beceriyordu? Yazar burada tafsilata girişmez. Sadece Mıstık'ın Rumeli'de tabancasını sokuşturduğu kırmızı kuşağındaki kara kılıflı makasın her hayvanın değerine yüzde altmış ilave ettiğini; bunu da, mesela en miskin beygiri alınca tırnaklarını temizleyip yağlayarak; yelesini ve kuyruğunu frenkvari kesip düzelterek kotardığını söylemekle yetinir. Fakat asıl mucize sadece hayvanın fiziksel halini yenileyerek müşteride olumlu intiba bırakmaktan kaynaklanmaz. Mıstık'ın asıl hilesi, ismini kimseye söylemediği siyah bir ottur. Hem öyle bir bitkidir ki, “zavallı hayvanı yirmi dört saat şaha kaldırır, gözlerini parlatır, azgın bir ejderha haline sokardı.”

Bununla birlikte, Mıstık'a ticareti dar eden güçlü bir rakibi vardı. Sait Faik'in bir öyküsünde yazdığı gibi: “Yalnız başına olan insan kadar büyük adam yoktur ama insanlarla beraber olan insan hakiki kıymetini ölçer, biçer.” Dolayısıyla Ömer Seyfettin'in okuruna kişiliğini ana hatlarıyla çizdiği kahramanının hakiki değerini saptama fırsatını vermesi için mukayese imkanı tanıması gerekir ve bunu da bir başka uyanık taciri hikayeye sokarak yapar: Mıstık'ın elinden en karlı fırsatları kapan, Molla adında bir adam. Tasviri, döneme hakim genel tacir imgesini yanıltmaz: “Yerden yapılı, çember sakallı, kalın çatık kaşlı, kırk beşlik bir softaydı. Küçük siyah gözleri hep önüne bakar, ince beyaz sarıklı kalıpsız fesinin altında tıraşlı kafası, geniş ensesi terden pırıl pırıl parlardı.” Çember sakal, ayağını yere sağlam bastığından; kalın ve çatık kaşlar, pazarlığa tutuşan müşteriye laubalilik imkanı tanımayan tacir azminden; küçük siyah gözler ise feveran sayılamayacak oturaklı bir zekavetten bahseder. Neresinden bakılırsa bakılsın, Mıstık ile rekabet eden kırk beşlik softanın kolay lokma

olmadığı apaçık ortadadır. Üstelik adam, “Mıstık”ın beğenmeyip bıraktığı en miskin, en hasta, en ihtiyar hayvanları bile alıyor, bir gün içinde gençleştiriyor, kuyruğunu, yelesini kesmeden şeklini değiştiriyor, gözlerini parlatıyor, şahlandırıyordu.”

Ama Mıstık her şeyden önce sürekli kar amacıyla hareket eden bir tüccar değil, insanların kafasına nasıl külâh giydirebileceğini düşünen bir madrabazdır. Tam da bu yüzden yeni geldiği kasabanın hanından girerken Molla’yı görünce onunla konuşmaya çalışır, Molla kendisini tersleyince, reddedilen bir önerinin ısrarıyla ona ortaklık teklif eder. Hikayenin ilginç tarafı, kulağı kesik Molla’nın da bu teklifi tereddütsüz kabul etmesidir. Hemen hanın avlusundaki kahveye çöreklenirler. Ertesi gün pazar kurulacaktır. Mıstık güven tazelemek için yeni ortağına kahve ısmarlamak ister ama Molla oruçlu olduğunu söyleyerek tam aksi ve daha büyük bir hamle yapar: hikayenin sonuna kadar Mıstık ve Molla’nın bu karşılıklı hamlelerini okuruz. Mıstık ne zaman kapı yapmak için Molla’nın çıkarına meyletse, Molla ona daha sert ve daha üstün bir karşılık verir. Mesela Mıstık, Molla’nın orucuna şaşırır ve ramazan ayında yahut üç aylarda mıyız, diye sorar. Molla ise, “ben bütün yıl, bir gün yer, bir gün tutarım!” diye yanıtlar. Molla, kim bilir, belki de güvenilir toplumsal değerlerin görünür alametlerini kimliğinde toplayarak müşterilerini yahut ortaklarını aldatma yolunu seçen, Mıstık’tan daha kurnaz ve daha tehlikeli bir tüccardır. Yahut Mıstık’ın içini okuyacak kadar insan sarrafı ve ona bir ders vermek isteyecek kadar da muzip ve akıllıdır.

Zaten Ömer Seyfettin’in üç öyküsünden birinde mutlaka bu temanın bir şekilde işlendiğine rast geliriz: her sakallıyı dedesi zanneden saf halkın eleştirisi, başı yaran ummadık taşların anatomisi: rasyonel gerçeklerle, inancın hasıl edilebilir belirtileri ve kendiliğinden gelen mucizevi tepkileri arasına çizilmesi gerektiğinden dem vurduğu bir çizgi. Yazar burada da aynı temayı iki tüccar arasında işlerken, okura Molla diye tanıttığı softayı, kendini kandırmaya niyetlendiğini anladığı bir tüccarın ardından ıgırıp

çevirirken, yahut ona adamakıllı bir ders vermeyi kurarken betimler; gelgelelim okur Mıstık'ın niyetlerini bilse de, Molla'nın aklından geçenler karanlıktır. Molla, bütün yıl bir gün yediğini ve bir gün niyetlendiğini söyledikten sonra, Mıstık içinden, "Bu gebeşin kafasına ben bir külâh geçiririm!" der. Ama bunu Molla'nın bir gün yemek yiyip bir gün oruç tuttuğunu söyledikten sonra aklından geçirmesi manidardır. Görünen o ki Molla, akıllı kabullenilen değerleri sorgusuz sualsiz benimseyecek kadar kötülüğe erecek esneklikten yoksun bir dürüst tüccar izlenimi yansıtmakta gayetle başarılı olmuştur.

Mıstık bu defa başka bir hamle daha yapar: sofuluğundan, küçükken hafızlığa çalıştığından, ama hastalandığı için vazgeçtiğinden, babasının yirmi yedi defa Hacca gittiğinden bahseder, Molla ise yere bakarak başını sallar ve Rumelilerin sağlam müslüman olduklarını söyleyerek inandığını beyan eder. (Burada Mıstık'ın, toplumca kabul edilmiş değerlerin zahiri işaretleriyle, insanların güvenini kazanmaya çalıştığını saptıyoruz.) Gelgelelim ardından Mıstık'ın nereli olduğunu sorması üzerine verdiği cevap okuru kuşkulandırır: Molla Kayserilidir.

3.2. TİCARİ DEHA

Ticaret, icatlar ile yakın akrabadır. (Öyle ki hilekarlıkta bile yalan icat etmek zarureti vardır.) Bununla birlikte, icatlar, kanaatin tükendiği noktada başlar: Edison gaz lambasına talim etseydi ampulü bulmazdı. Bizler çokluk, yetinmenin bittiği yerde başlayan yenilik tutkusuna ihtiyaç deriz. Böylece keşiflerin getirdiği koşulların içinde büyümüş sonraki kuşaklar olarak her icadın aslında bir ihtiyacı karşıladığını iddia ederiz. İhtiyacın talep doğurduğu ve talebin arz ile karşılandığı da malumdur. Arz ve talep varsa, alışveriş, yani ticaret var demektir. Ticaretin icat ile ilişkisini böylece açıklayabiliriz.

Ahmet Midhat Efendi'ye göre, alış ve satış fiyatı arasındaki farkı temin eden ticari zeka, kimilerine göre toplumun fark etmediği ihtiyaçları karşılamaya yönelik harekete geçmekle ölçülür. Bu açıdan bakıldığında mucitler büyük tacirlerdir. Ömer Seyfettin'in "Muhteri" başlıklı öyküsünde böyle bir tacire tesadüf ediyoruz. Çok ilginç bir kimse. Üstelik Molla gibi, o da Kayserili. Masrafını iradına uydurmayı hayatının en büyük vazifesi addeden bir yazarın ağzından anlatılan bu hikaye, dönemin çalkantılı şehirlerinden birinde; kadın, kumar, içki ve eğlence merkezi Paris'te geçiyor. Yazar şehirde birkaç gün dolaşüyor, fakat bir türlü ülkesindeki gibi cebindeki paraya hükümet edemiyor; nihayet kendini müsriflikle itham ederken, burada çok fazla kalmamak gerektiğini yinelerken hemşehrilerine rastlıyor. Hep birlikte gazinoya gitmeye karar veriyorlar. Gazinoda Amerikan bir milyoner onları masasına davet ediyor. Yazar ve arkadaşları, yanında belki güzel kadınlarla tanışırız umuduyla milyonerin masasına konuk oluyorlar. Fakat milyoner de Türk çıkıyor.

Yurttaşlarına rastlayınca yerinde duramayan bu varlıklı adam, sırf onların hatırına alaturka bir eğlence tertiplediğini söylüyor. Hep birlikte büyük bir tiyatroya gidiyorlar. İçerisi çok aydınlık. Çatlayana kadar yiyip içecekler. Opera etraflarında oynayacak. Aktrisler de katılacaklar bu şenliğe. Ve mükellef donatılmış sofraya oturuyorlar. Müzik başlıyor. Aktrisler onları eğlendirmek için sahnede dört dönüyorlar. Kucağına primadonnayı alan milyoner para saçıyor. Biraz sonra primadonna ile milyoner arasında milyonların mı yoksa dehanın mı şerefine içileceğine dair bir tartışma çıkıyor. Primadonna akla değil, paraya kadeh kaldırıyor. Ama öfkelenen milyoner, paranın önemsiz olduğunu, asıl zekasının övülmesi gerektiğini haykırdıktan sonra ilginç hikayesini anlatmaya başlıyor: Kayseri'de doğduğunu, Rüştüye mektebinden başka bir okula gitmediğini, zamanında bir Ermeni arkadaşı ile Amerika'ya kaçtığını, New York'ta iş aradığını, ancak boğaz tokluğuna amelelik yaptığını, ümidi kesip memleketine dönmek için Kayseri'li bir Rum dostundan borç para istediğini, Rum

dostunun apartmanındaki temizliğe yardım etmek şartıyla borç para vermeyi kabul ettiğini, eşyaları temizlerken güzelim halıların söküle mihlana nasıl epridiğini fark ettiğini ve halının kıymetini bildiği için yitip giden bu servete içinin nasıl yandığını bir bir anlatıyor. Sonunda yakasındaki fermejüpe bakınca aklına bir fikir geliyor:

“ ‘Böyle büyük bir (fermejüp) yapılsa da, erkeği duvarlara, yerlere mihlansa, dişisi halılara dikilse... O vakit halıların uçları yıpranmaz, istendiği vakit kolayca çıkarılır; yine yerlerine takılır!’ Bulduğum bu fikrin karşısında bütün Amerika ahalisini düşündüm. Hepsi bana minnettar kalacaktı. Çünkü işte bunu yapmak kimsenin aklına gelmiyordu.”²⁹ İlkin icadının patentini alan milyoner, daha sonra çalıştığı fabrikanın katibine bir beyanname yazmasını buyuruyor. Bir hafta içinde gazetelerde yayımlanan ilana yirmi fabrika birden başvuruyor. Fabrikalardan birine işletme ruhsatı veren mucidimiz, aldığı peşin paradan başka gelirin yarısına ortak oluyor. Böylece ansızın büyük bir servete kavuşuyor. Ve soruyor: bu deha değil de nedir?

3.3. HİLELER, HİLELER, HİLELER

Külâh’a dönecek olursak: Mıstık ve Molla kara, zarara ve sermayeye ortaklığa karar verdikten sonraki gün pazarda hayvanları birlikte satarlar. Her ne hikmetse, Molla’nın hayvanları yine daha genç ve dinç durmaktadır. Aslında bu, Molla’nın Mıstık’tan daha kurnaz bir tacir olduğuna dair ufak bir ipucudur, ama çabucak geçilir; çünkü Ömer Seyfettin’in kısacık hikayelerinde olaylar hızla akarken okurun durup düşünmek için pek fırsatı yoktur. İki kafadar birkaç gün daha aynı mahallede kalarak çürük hayvanları toplamak için sözleşirler. Aynı handa, karşılıklı odalarda uyurlar. Ve bir gece Mıstık’ın kapısı tatsız bir şaka gibi vurulur. Gelen Molla’dır; sabahleyin köye kadar ineceğini ve ortağının kaçırmaması gereken bir fırsatı haber vermek istediğini söyler. Vali’nin çocuğu için bir beyaz eşek

²⁹ Ömer Seyfettin, *Yüz Akı*, Erdem Yay, 4.baskı, s.167

istendiğini ve seksen liraya kadar satabileceklerini bildirir. Kendisi yarın köyde olacağı için, ortağına beyaz eşek bulursa almasını, otuz, kırk, hatta elli liraya kadar vermesini tembihler. Mıstık şaşkındır: “Beyaz eşek olur mu?” Ama sofı, “Olur ya...” derken öyle ciddidir ki, Rumelili madrabazın şüpheleri neredeyse kaybolur. Ava giden avlanacaktır ve avcının fecaatini hazırlayan en güçlü gaflet kuşkusuz avlanabileceğini aklından geçirmemesidir.

Tuzağını iyice hazırlayan Molla, “saf bir ortak samimiyetiyle,” hissedarına yörenin en birinci cambazını, Hacı Hüseyin’i anlatır ve adresini tarif eder. Molla’ya kalırsa Mıstık, Hacı Hüseyin’e gitmeli, ondan akşama kadar kendisine beyaz bir eşek bulmasını istemeli ve elli liraya kadar vaat etmelidir. Aklına hemen tilkice fikirler üşüşen Mıstık, bu nasihati başı üzerine kabul eder. Bu esnada Molla’nın ağzından çıkan rakı kokusu, yüzündeki yorgun neşe ve dumanlı gözleri, Mıstık’ın ortağının kişiliği hakkındaki olası şüphelerini tahrik eder. “Keşke beni de iftara davet etseydin!” diye şaka yollu takılır ona, “Beraber içerdik...” Fakat Molla’nın benimsediği itikadi kaideler üzerine yapılan latifelere bile tahammülü yoktur. İthamı katiyyen reddetmekle birlikte, kokuyu inkar etmez, ama dışının ağrıdığını ve ağzını rakıyla çalkaladığını söyler. Ama Mıstık, ortağının ticari konumunu sağlamlaştırmak için kuşandığını düşündüğü kabul görmüş dini değerlere asla halel getirmeye yanaşmadığını, böylece her şeyin farkına varan kendisini de aldatmaya kalkıştığını sezince iyice çileden çıkar: “Ayakta duramayacak kadar sarhoş olduğu halde, yine sofuluk taslayıp ömründe ağzına bir katre koymadığını söylemesi, Mıstığın sanki izzetinefsine dokunmuştu. ‘Beni aptal yerine koyuyor ha’ diye ellerini kalçalarına dayadı, durdu. Gözlerini küçülterek yere baktı: ‘Şuna bir külah... İlk fırsatta bir külah...’ ”

Burada dikkate şayan nükte, Mıstık’ın şahsiyetindedir: daha önce de belirttiğimiz gibi Mıstık, ticari zekasını kullanarak kâr için her yolu mübah bulan çarpık bir ahlakla alışveriş etmeyi meslek haline getirmiş hilekar bir

tüccardan önce, ortağının ya da müşterisinin kafasına kendisinin daha zeki ve kurnaz olduğunu kanıtlayan bir külâh giydirmek için hile aşkıyla yanıp tutuşan katmerli bir dolandırıcıdır. Aklının tetikte durduğunu kendine ispatlayabilmek için Molla'nın tüm hareketlerini sahtekarlığa yormaya meyyaldir. Ve onun kendisini kandırabileceğini düşünmek bile Mıstık'ın tilkilik ihtirasını kanırtmaya kafi gelir. Ticarette böyle duygusal kimselere rastlamak güç değildir: kârları ya da zararlarından ziyade, insanların nezdindeki durumlarını dert edinirler. Aldatılmak, yani enayi yerine konulmuş olmak, onları yer bitirir. Bu yüzden bir illetin pençesine düşenler, hatta belki elini kana bulayanlar bile vardır. Gelgelelim profesyonel tüccar, işini ve ilişkilerini asla birbirine karıştırmadığı gibi, ticari hayatında başına gelen herhangi bir talihsizliği de şahsiyetine doğrudan hakaret telakki etmez; olayı sadece kâr ve zarar açısından değerlendirir.

Duygusal kahramanımız muhacir Mıstık, sabah kahvesini bile içmeden handan çıkar ve doğruca cambaz Hüseyin'in evine yollanır. Pazarlara çıkmamayı tercih eden yörenin en meşhur cambazı, yazar tarafından şöyle betimlenmiştir: “Bu, ak sakallı, kısacık boylu, şeytana benzer bir adamdı. On altı yaşında bir çocuk kadar çevikti. Yürürken zıp zıp sıçırıyordu.” Doğrusu hem ak sakala sahip, hem de şeytana benzeyen bir adam, tuhaftır. Kısa boylu ve çevik görünmesi de cabası. Okura pek itimat telkin etmediği muhakkak. Fakat böylesi ihtiyarlar genellikle safdildir. Bununla birlikte uyanık görünmek isterler. Zindelikleri belki de olayları denetlemeye çalışan aciz bir hakimiyet hayranlığından kaynaklanır. Yine de elli senelik bir cambaz, Mıstık'a ömrü boyunca ancak bir kere beyaz eşek gördüğünü itiraf etse bile, neresinden bakılırsa bakılsın, kolaylıkla tufaya düşürülecek bir adam değildir. Elli yılda bir kez ancak görebildiği beyaz eşek için bile, “Ama ara sıra uğra, kısmetin varsa bulunur,” diyebiliyorsa, aynı zamanda sahte bir iyimserlik takınabilecek kadar ustalıkla nabza göre şerbet verebiliyor demektir ve dolandırıcılığa itibar etmese dahi, bu kandırılmaya da göz yumacağı anlamına gelmez.

Mıstık akşama kadar hayvan arar fakat kelepir bulamaz. Ortağı Molla da henüz gelmemiştir. Mıstık'ın canı sıkılmıştır, eşek için değil de, sırf “malumat peyda etmek için” Hacı Hüseyin'in kapısını çalar. Fakat tesadüfe bakın ki yılların cambazı beyaz bir eşek bulmuştur. Üstelik başında yeşil bir hacı sarığı ile gelen, Hacı Hüseyin askerliğini Hicaz'da yaptığı için Arapça konuşmaya çalışınca gurbette anadilini unuttuğunu söyleyen, parasız kaldığı için süt gibi beyaz eşeğini satmaktan başka çare bulamayan bir tuhaf Arap'tan tam kırk liraya satın almıştır. Mıstık eşeği görünce ilk kez, hem de okuru bile şaşırtacak denli soğukkanlı bir tüccar gibi davranır: eşeği yarın alacağını söyler. Niçin hemen almadığını soran cambaza verdiği yanıt ise, en fırsatlı kelepirler karşısında bile sükuneti, ihtiyatı ve teyakkuzu tercih eden küçük esnaf jargonunda pek tanındıktır: “Akşamın hayrı sabahın şerrinden beterdir.”

Ama Mıstık, sabah ola hayrola gibi dürüst bir tevekkül nihayetinde ertelemiş değildir işini. Çıkarken bile fır dönen ve etrafı bir iyice tarayan gözlerine bakılırsa aklından Molla'ya giydireceği külah geçmektedir. İlkin, beyaz eşek bulunduğu göre, bunu Molla'ya haber vermeden Vali'ye götürüp satabilir ve tüm kârı kendi cebine indirebilir. Bu niyetle hana varsa da, hancıya ay ışığını bahane ederek başka bir köye gideceğini söyler ve hesabını kapattıktan sonra gizlice başka bir hana kapağı atar. Sabahleyin erkenden, ortağına giydireceği külahı düşünerek fırlar yatağından; ama kendi kendine vaziyeti mülâhaza ederken, ikinci hinlik ilham olur: “Çitler alçak, kapı da harap. Köpek de yok. Gidip gece çalarım,” diye geçirir aklından. “Bugün çarşıdan boya alırım. Eşeği gece götürür, orada boyarım. Sabah karanlığında hanla hesabımı keser, boyalı eşeğe biner, vilayetin yolunu tutarım.” Tüm plan çorap söküğü gibi çözülmektedir: Mıstık, gece vakti çaldığı ve tanınmasın diye boyadığı eşeği, vilayete gidince sıcak su ile yıkayıp valiye satacak, tüm kârı cebine indirecektir. İşin doğrusu bu getiriye kâr demek mümkün değildir, zira kâr, maliyet ve satış fiyatı arasındaki farktır. Oysa Mıstık eşeği çalacağı için, bu alışverişte maliyetten bahsedilemez. Tasarladığı bu hırsızlıkla gurur duymaktadır. Hayır, aslında

Mıstık hırsız değildir. Mıstık, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, methiyesine ve ispatına bir saplantı halinde ihtiyaç duyduğu kurnazlığıyla gururlanmaktadır sadece, bu ona yetiştir: “Poturunun açık kalmış düğmelerini iliklerken gözünün önüne Mollayı getiriyor, başındaki beyaz sarığın yerine küçük bir Rumeli külahı geçiriyor, bu külahı hayalinde bir sağa, bir sola, bir arkaya, bir öne eğerek eğleniyordu.”³⁰

3.4. CEZALAR

“Külah”ın sonu, Mıstık’ın sempatik cazibesine kapılan okur için biraz hüznü bitiyor. Her şey kahramanımızın düşündüğü gibi gidiyor oysa, çarşıdan iki okka kına alıyor eşiği çaldıktan sonra boyamak için, sabırsızlıkla kesesindeki tüm tütünleri içiyor akşama kadar, gece bulutlar ayı arada bir örtüyor, koyu karanlık hırsızın işine geliyor, Mıstık çite tırmanıyor, avluya iniyor, etrafı dinliyor, kibritini çakıyor, işte köşede eşek, “tıpkı bir mermer parçası gibi bembeyaz” duruyor, yuların bağındaki kördüğümü çözüyor, eşiği alıyor, yavaş yavaş çıkarken beyninde bir yaygara kopuveriyor: “Hırsız var, hırsız var, koşun çocuklar, hırsız var...”

Ticarete tecrübenin tedbiri çok kere kurnazlığın şerrini bertaraf etmeye muktedirdir. Elli sene alışveriş eden bir insan, sadece ticari birtakım durumlar hakkında hükümler vermekle kalmaz, diğer yandan insanın haleti ruhiyesine ve fitratına dair mühim bilgiler de edinir. Eh, elli senelik at cambazı Hacı Hüseyin de, bir yabancının çıkagelip beyaz eşek sorduktan hemen sonra tuhaf kıyafetli, Arapça bilmez bir Arabın gelip kendisine beyaz eşek satmasından kuşkulandı. Ertesi gün eşiği satın alacağına söz veren müşterinin görünmemesiyle de iyice işkillenmişti. Gece uyumamış ve nöbet tutmuştu. “Yakaladığının, gelmeyen müşteri olduğunu görünce öfkesinden deli olacaktı. ‘İp getirin’ diye haykırdı. Çoluk çocuk, damat, gelin, bütün ev halkı uyanmıştı. Kalın iplerle Mıstık’ı sınıksıkı bağladılar. Canını çıkarıncaya kadar dövdüler.”

³⁰ Ömer Seyfettin, *Kaşığı*, Erdem Yay, s.61

Daha tuhafı, ertesi gün Hacı Hüseyin hırsız arkasına takıp beyaz eşekle beraber hükümet konağına doğru yürürken, bardaktan boşanırcasına yağan yağmur altında, “Ahırdan bembeyaz çıkan eşeğin rengi atıyor, boynunda, sırtında, sağrısında, yol yol siyah çizgiler peyda oluyordu.” Böylelikle Molla’nın giydirdiği üç katlı külahı okur rahatlıkla anlayabilir: aslında Molla’nın niyeti beyaza boyadığı basit bir eşeği Hacı Hüseyin aracılığıyla Mıstık’a sattıktan sonra ortadan kaybolmak ve ortağını zarara uğratmaktır. Ama Mıstık, fazla güvendiği zekasıyla birkaç plan yapınca, farketmeden kendini oynadığı ipe dolayan bir çocuk gibi, içinden çıkılmaz bir durum içinde kalır: artık hem hırsız, hem madrabaz, hem de Molla’nın gözünde kendi kazdığı kuyuya düşen basbayağı bir enayidir. Bütün kasaba, baltayı bu kez ayağını yere sağlam basan bir tacire vurmuş Rumelili külahzadenin haberini almıştır. İnsanlar hükümet binasına giderken ona kahkahalarla gülmektedir: “Eşeğin rengi şakır şakır yağın yağmurla böyle harelendikçe, Hacı Hüseyin daha beter hiddetleniyor, dönüp dönüp Mıstık’ın ensesine tokatları indiriyor: ‘Gidi sizi dolandırıcılar! İlk önce sen gelirsin, sonra arkadaşın o yalancı Arap!... Çıkarın altınlarımı!...’ diye küfürleri basıyordu.”

Hükümet konağına vardıklarında çavuş onun bodruma tıklılmasını emreder. Mıstık bodrumun karanlığında iyice düşününce Molla’nın kendisine oynadığı oyunu ancak sezebilir. Şimdi hayalinde çember sakallı bir çehre karşısına geçmiş, ona dil çıkarmaktadır. Mıstık başarısız olmuştur. Aynı zamanda aptal yerine konmuştur. Üstelik bir de yakasını kurtarması imkansız bir tuzağa düşmüştür. Şimdi Molla’ya giydiremediği külahın “aşık kemiklerine kadar kafasına geçirilmiş” olduğunu hissedebilmektedir. Katlanılmaz bir hakarettir bu. İnsanı, hele de kurnazlığıyla övünen bir megalomanı çileden çıkarır: “karanlıkta ayaklarını yere vurarak, ‘Tuh bre anasını! Tuh bre anasını’ diye suratını bir sağa, bir sola çeviriyordu.”

Külah’a gerek kahramanı, gerekse sonu bakımından birebir benzer bir başka hikaye de, Ömer Seyfettin’in kutsal değerleri halkın algı kalıplarından çıkardığı ve erdemlerin aslıyla örtüştürmeye çabaladığı “Deve” adlı

öyküsüdür: bu öyküde çingeneliğe katlanamayan doğma büyüme Edirneli Mestan'dan bahsedilir. Mestan, Mıstık gibi, halk içinde saygı ve itibar görmek için kabul görmüş dini değerleri belirttiğine inanılan işaretleri üzerinde taşır: adını Abdülmennan olarak değiştirir, çember sakal bırakır, başına abani sarık sarar. Aslını belli etmemek için beş vakit namazlarını kalabalık camilerde kılan, ayakta besmelesiz su içmeyen, ezan okununca hemen sözünü kesen Mestan'ın bir Türk kıızıyla evlenerek kendini Çingenelikten adamakıllı kurtulmaktan başka bir dileği yoktur. Ve emeğinin karşılığını da alır. Öyle ki "Atpazarında, eşek alışverişinde herkes onu hacı zannediyordu."³¹ Yine de Mestan, İstanbul'a Edirne'den çok kişi gelip gittiği için emniyet bulamaz, ilkin Bursa'ya, oradan da Çanakkale'ye göçer.

Cambazlıktan epeyce kar eden Mestan'ın hikayesi de Mıstık'ınki gibi hüznü bitiyor, fakat biraz farklı bir sebeple: dolandırıcılıktan değil de, sahtekarlıktan. Çünkü Mestan, "Her fırsatta sofuluğunu gösteriyor, en inanmadığı şeylere inanmış görünüyor." Mestan, hiç görmediği deveyi çok merak ediyor, binip gezmek için bir tane almak istiyor. Gelgelelim hocalardan biri vaazında devenin kutsiyetini anlatıyor ve onu zevkine alet edenlerin çarpılacağını söylüyor. Kurnaz Mestan inanmıyor elbette. Ve bir gün deveye biniyor: nasıl idare edeceğini bilmediği hayvan onu çiftliklerden geçiriyor, Mestan deveyi durduramıyor, müşkül bir durumda imdat istiyor; sonunda çiftçilerin yardımıyla ancak inebiliyor. Fakat bu defa da tarlaları çığnayan çiftçilerden şahane bir dayak yiyor: kelimenin tam manasıyla çarpılıyor. Bunu da yazarın, halkın manevi hislerine inanmasa da onları çıkarı için kullanmakta sakınca görmeyen bir tüccara biçtiği ceza diye yorumlayabiliriz.

3.5. DUA

Ömer Seyfettin aslında halkın faziletini temsil eden sahici kişilikleri sever; görünürde onun derdi ulvi hislerle değil, bu hislerin zahiri sonuçları ile

³¹ Ömer Seyfettin, *Ashab-ı Kehfimiz*, Konak Yay, s.116

kendine pay çıkaran yalancılarıdır. (Yine de birinci ağızdan anlattığı *Niçin Zengin Olmamış* başlıklı öyküyü hatırdan çıkarmamalı.) Nedense bu yalancıları en çok da ticari ilişkilerde anlatır. Diğer yandan, Ömer Seyfettin, halkı Aziz Nesin gibi daima yergiyle eğitmeye çalışmaz; birçok öyküsünde onun örnek alınacak yiğitlere övgüler düzdüğünü de görebiliriz. Mesela “Diyet” adlı öyküsünde, Koca Ali üzerinden, insanın gözlerini yaşartacak kadar erdemli bir zanaatkar figürü çizer: “dar kapısından başka aydınlık girecek hiçbir yeri olmayan dükkanında, tek başına gece gündüz kıvılcımlar saçarak çalışan Koca Ali tıpkı kafese konmuş terbiyeli bir aslanı andırıyordu.”³² Koca Ali, sanat ile ticaretin birleştiği yerde açan büyük bir çiçektir. Onun şahsında hakiki bir işçi ahlakına rastlarız: çırak çalıştırmaz, kimseyle çok konuşmaz, kılıçtan, ateşten ve demirden başka laf bilmez, dükkanından dışarı çıkmaz, pazarlığa girmez, ne verilirse onu alır. Halk arasında hakkında efsaneler anlatılır. Zülfikar’ın sırrı onda derler. Ham demirden dövdüğü kılıç namlularını Anadolu ve Rumeli’de bilmeyen yoktur. Öyle ki İstanbul’daki yeniçeriler bile satın alacakları kesici aletlerin üzerinde “Amel-i Ali Usta” damgasını ararlar.

İşte Koca Ali, aynı zamanda esnaf ahlakını unutan kimseler için bir ihtardır. Diğer yandan gelecek nesillerde yetişecek işçiler için bir duadır. O, mesleğini, Necip Fazıl’ın sözünü ettiği aşk ahlakıyla yapar. Mustafa Kutlu’nun hikayelerindeki, işinin hakkını veren güzel sevdalısı insanların atasıdır. Tanpınar’ın işaret ettiği “manevi vazifelerine inanmış, muayyen bir ruh nizamından geçmiş, nefislerini terbiye etmiş” insanlardan biridir. Hünerli ellerinde şekillenen kılıçlar, satılacak bir metadan fazlasıdır; çünkü Koca Ali, “İçinde ‘mukaddes ateş’ten bir şule bulunan her mucit gibi para için değil, sanatı, sanatının zevki için çalışıyordu.” Ve yazar, Koca Ali’nin kişiliğini, müthiş bir sınav ile yansıtır.

³² Ömer Seyfettin, Pembe İncili Kaftan, Konak Yay, Ekim 2003, s.172

Tezata bakın ki, başkalarının hakkına el uzatmak şöyle dursun, kendi haklarından bile çokluk fedakarlık eden bu masum demirci, bir gün hırsızlıkla itham edilir. Dükkanında çeşitli deliller bulunur ve hakim, kolunun kesilmesine hükmeder. Koca Ali, sanatını icra ettiği kolunu vermektense, canını vermeyi yeğler; ama ne ki hırsızlığın cezası ölüm değildir. Halk, bu kararı duyunca vicdan azabı çeker. Sipahiler onu kurtarmak için şehrin en büyük zengini Hacı Mehmet'e başvururlar. Hacı Mehmet ise Koca Ali'nin tam tersi ahlak üzerinde bir kimsedir ve esnaftır: "Bu adam Karun kadar mal sahibi olduğu halde hala son derece hasisti. Hala şehrin Pazar yerinde, küçük bir dükkanda kasaplık yapıyordu."³³ Hacı Mehmet, sipahilerle hoş geçinmek için Koca Ali'nin diyetini vermeye bir şartla rıza getirir: hayatı boyunca emri altında çalışacaktır. Koca Ali, her ne kadar kula kulluk etmeyi azapların en ağırı bellese de, sipahiler onu hacının zaten çok uzun süre yaşamayacağını ve ölümünden sonra hür kalarak yine kılıç yapacağını söyleyerek ikna ederler.

Hikayenin bu bölümünde, Ömer Seyfettin, diyetini ödediği adamın haklarını tecavüz eden zalim bir esnaf figürü çizer: Kasap, bir kolun diyetini ödemekle, Koca Ali'yi köleliğe almış gibi onu kullanmaya başlar: "Hasisliğinden şimdiye kadar bir hizmetçi, bir çırak tutamamıştı. Koca Ali'yi eline geçirince hemen dükkanın köşesine bir set yerleştirdi. Üstüne bir şilte koydu. Geçti, oraya oturdu. Her şeyi ona yaptıрмаğa başladı. Ama her şeyi... sabah namazından beş saat evvel şehirden iki saat ötedeki mandırasından o gün satılacak koyunları ona getiriyor, ona kestiriyor, ona yüzdürüyor, ona parçalattırıyor, ona sattırıyor... Ta akşam namazına kadar durmadan emirler veriyordu. zavallıya verdiği sadece bulgur çorbasıydı. Bazen kendi artıklarını köpeğe verir gibi önüne atardı. Geceleri dükkanı baştan aşağı ona yıkatıyor, uykuya yatırmadan ertesi sabah için koyun getirmek üzere mandırasına yolluyordu. Odununu bile ormandan ona

³³ Ömer Seyfettin, Pembe İncili Kaftan, Konak Yay, Ekim 2003, s.179

kestiriyor, suyunu ona taşıyor, her işi, her işini ona gördürüyordu. Hatta evinin bahçesindeki lağım kuyusunu bile ona ayıklattı.

“Koca Ali, sade suya bulgur çorbasıyla bu kadar zahmetlere yıllarca göğüs gerebilecekti.”³⁴ Ama Hacı Mehmet daima yaptığı iyiliği başına kakıyor, kolunun diyetini ödediğini, kendisi olmasa şimdiye çolak kalacağını, yatıp kalkıp dua etmesi gerektiğini geveleyip durur. Sonunda dayanamayan Koca Ali, bir Cuma günü Hacı Mehmet yine söylenirken, satırı koluna indiriverir: donakalan kasabın önüne kolunu “Al şu diyetini ödediğin şeyi” diye fırlatır ve çekip gider. Ve zanaatkar Koca Ali’nin şahsında, sanatını daha çok kar etmek için değil, bizatihi sevgisi için icra eden işini hayatıyla bütünleştirmiş ahlak, Hacı Mehmet ile kişileştirilen, parayı tanrılamış ve onunla gönenen pragmatist esnaf figürünü terk eder: “Diyet”, böylece mesai saatlerinin dışında değişik davranmayı kabul eden “iş başka arkadaşlık başka” düsturlu bireysel laisizmi ihlaslı bir demircinin güzel ahlakını överek yeren edebi bir tenkit sayılabilir. Koca Ali’nin kesip Hacı Mehmet’in önüne fırlattığı kol, Ömer Seyfettin’in güzele değil paraya kıymet veren insanlara biçtiği fiyakalı bir cezadır.

3.6. SONUÇ

Yukarıda özetini verdiğimiz “Külâh” adlı öykü, araştırmacılara göre aslında bir halk anlatısından, muhtemelen bir fıkradan esinlenerek edebileştirilmiş, kaleme alınmıştır. Sözlü kültür ve yazılı kültür arasındaki ilişkiye bir örnektir. Sözlü kültür, değerleri kayıtlamayı umursar, ayrıntılara pek önem atfetmez. Hele de söze daha çok kıymet bindirilen bir tür olması itibarıyla hikaye seçilmişse, insanı tatmin edecek dönemsel verilere ulaşmak güçleşir. Belki de bu yüzden yazıldığı dönemin, yani Cumhuriyet’ten öncesine rastlayan Milli Edebiyat Dönemi sırasında memleketin iktisadi vaziyetiyle ilgili pek ipucu vermez. Anlatılan sadece bir ticaret ve dolandırıcılık hikayesidir.

³⁴ Ömer Seyfettin, *Pembe İncili Kaftan*, Konak Yay, Ekim 2003, s.180

Sözelimi, daha önce de değindiğimiz gibi, Balkan Savaşları sonrasında pek çok insan Anadolu'ya göç etmiştir. Hiç şüphe yok ki göçler, taşradaki ekonomik hayatı Mıstık ve Mestan gibi kurnaz tacirlerin şahsi oyunları nispetinden daha ziyade etkilemiştir. Ayrıca savaş yıllarında salgın hastalıklara ve kıtlığa muhakkak tesadüf edilir. Hem belki komiteciler, çeteciler, eşkıyalar da bilhassa taşrada gerek gündelik gerekse iktisadi yaşamı tehdit etmektedir. Ve daha bir sürü şey. Fakat yazar bu sahillere hiç yanaşmadan hikayeyi sonlandırır. Gelgelelim buradan yola çıkarak hikayenin, bir sanat eserinin vasıflarına sahip olmadığını iddia etmek insaf işi değildir. Zira bize dönemin ayrıntılarından daha başkasını verir: yurt insanının tüccara, ticarete ve alışverişte hileye bakışını. Daha önce de belirttiğimiz gibi: sözlü anlatım genel değerleri daha ziyade gözetir; ayrıntılar, aslında adına ahlak dediğimiz yaşam libası üzerindeki dönemsel renklendirme sadece. Ama kumaş hep birdir: insan!

Üretilmiş herhangi bir düşünceyi özgün bir kurgu dahilinde işlemiş olmaması, yani halihazırda mevcut bulunan bir kurguyu ve temayı sadece edebi değer yükleyerek okura sunması, yazarın sanatına hanel getirmez. Çünkü biliyoruz ki başta sözlü kültür olmak üzere her şeyden beslenebilmesi de yazılı kültürün bir özelliğidir. Ve sanatçının, kaydını tuttuğu milletin kimlik ve kişilik kartı hükmünde olması, millete dair birtakım sözler söylemek için yola çıkmasını gerektirmez. (Zaten kimlik kartı sayılışı, yurdunun değerlerinden başkasını istese de yansıtamayacak olması itibariyle mümkün ve geçerlidir.) Yani ki milletin kişiliğini yansıtmaması, fertlerin genel yönelimlerini saptamasıyla mümkündür: Yazar, milletin bir ferdi sayıldığını unutmadığı ya da yadsımadığı sürece, şahsi hislerinin, gözlemlerinin, tecrübelerinin, fikirlerinin ve kanaatlerinin kolaylıkla cemiyetin belleğinde, yüreğinde ve zihninde olanı temsil ettiğini savlayabiliriz. Aynı şekilde eğer yazar zihninde halkın türettiği bir anlamı kabul eden duygular, düşünceler, müşahedeler ve deneyimler buluyorsa,

doğrudan hazırdaki malzemeyi kullanabilir: böylece sözlü bir eseri yazıya aktarabilir.

Gelgelelim her anlatı, kaleme alındığı dönemde milletin her durumuna dair ayrı ayrı, yani hem sosyolojik, hem ekonomik, hem siyasi, hem ahlaki fikirler vermeye yetmeyebilir. Özellikle de öykü gibi romana kıyasla imkanları daha sınırlıysa. Bilhassa bir fıkrayı edebileştirme denemesinin elbette başka öncelikli kaygıları bulunması olağandır. Diğer yandan bu, sanatçının toplumsal gerçeklere yabancı kaldığını göstermez. Sağlıklı kararlar verebilmek için onun başka eserlerini de incelemek gerekir.

Örneğin, 1919 yılında *Büyük Mecmua*'da yayımlanan “Niçin Zengin Olmamış” adlı hikayede, dönemin en büyük iktisadi ve ahlaki sorunlarından birinin (ihtikar) Ömer Seyfettin’in vicdanından yansıdığını saptayabiliriz: hikaye, *bir sultani mualliminin hatırat defterinden üç dört sayfadan* ibarettir ve bu sayfalarda ilkin kitaplar içerisinde mutlu mesut yaşayan fakat muharebeden sonra başlayan kıtlık sırasında hayatını sürdürebilmek için hanımının çeyizinden bebeğinin arabasına kadar nesi var nesi yoksa satmak zorunda kalan genç bir muallimin acıklı ihtikar öyküsünü okuruz. Öykünün kurgusu birebir dönemin şartlarıyla örülmüştür. Bu muallim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında “Kanaat içinde, say içinde, ilim mefkuresinin o zevki hiçbir lezzete benzemeyen ruhani hazzı içinde mesut yaşarken ansızın korkunç bir maişet girdabının karanlıklarına”³⁵ yuvarlanmıştır. Potinlerini boyattığı on beş yaşındaki çingene çocuğu bile ayda yirmi lira kazanırken, naz ü naim içinde büyümüş tarihi bir ailenin otuz yaşındaki evladı ayda on beş liraya geçinebilir mi, diye sorar. Yedikleri vesika ekmeği, mektepten verilen zeytinyağı ve bulgurdan ibarettir. Bir süre sayfası on kuruşa tercümanlık yapar: çok çalışır ve hatta aksayan gözlerini gözlükle takviye etmek zorunda kalır.

³⁵ Ömer Seyfettin, *Ashab-ı Kehfimiz*, Konak Yay, s.129

Bu minval üzere yaşarken, günlerden bir gün idadiden kovulan bir arkadaşına rast gelir: kanlı canlı, yaşam dolu, neşeli bu adam, zorlu harp yıllarında yoksulluğa düşmek şöyle dursun, tam yetmiş beş bin liralık bir servet yaptığını söyler. Kıtlıkla savaşıyor muallim dehşete düşer ve bunu nasıl başardığını sorar. Cevap kesindir: Levazım reisi Topal'a bağlanmak. Kimdir Topal? "Tuttuğunu bir anda milyoner yapar. Bugün bütün Türkiye elinde. Bir sözüyle yetmiş beş milyon lira birden harekete gelir." Öğretmen İttihatçılardan kimseyi tanımadığını söylese de, arkadaşı onun müşkülünü halletmeye karar verir.

Öykünün ikinci kısmında, sefaletle boğuşan zavallı öğretmenin Büyükada'da bir apartman dairesine yerleştiğini okuruz. Askerlik tehlikesine karşı görevli olduğu mektebi bırakmamış ama hastalığı gerekçesiyle yerine vekil tayin etmiştir. Arkadaşı ona bir ayda üç bin lira kazandırmıştır. Ondan minnetle bahseder. "Beni adam etti," der. "Un işi yapıyoruz. Zaten bundan karlı bir şey yok. Biraz zahireye de karışıyoruz. Şeker filan kapatıyoruz." Refah içinde yaşarken dört ay önceki erdemli hayatını eşeklik sayar: "O sefaletlere nasıl dayanmışım! Günde yarım liraya kapalı bir dershanede beş saat kafa patlatmak! Sonra böyle bir eşekliği fazilet zannetmek!" Öyle hırslanmıştır ki artık geride kalan savaş yıllarını atlatılmış bir badire değil, kaçırılmış fırsatlar olarak görmeye başlamıştır:

"Ah, şu muharebenin başında niçin elimden tutan olmadı? Biz hala bugünün fakirleri sayılırız. Şimdi öyle adamlar var ki son iki sene içinde on milyon lira kazanmışlar, Amerikalılar halt etsin! Daha muallimlik ederken arkadaşlarımdan biri bana bir kitap okutturmuştu. Fransızca ismini hatırlıyorum: Zenginlik elifbesi! Herif zengin olmağa bir dolardan başlıyor. Bir milyon yapmak için geceli gündüzlü uğraşıyor. Burada bu açık göz için bu milyonu lira olarak toplamak işten bile değildir. Topal'la küçük bir ortaklık kafi! Balkan trenleri, Anadolu hattı bir ay insan için çalışsa..."³⁶

³⁶ *Pembe İncili Kaftan*, s.133

Hikayenin son bölümlerinde, muallimin henüz tamamen kararmayan vicdanı sayesinde doğru ve yanlış ayırt ettiğini okuyoruz: Genç vurguncu, zengin bir evin sazlı sözlü alaturka eğlencesine katılıyor; sabahleyin erkenden eve gitmek üzere yola çıkıyor ama araba bulamıyor ve çocukluğunun geçtiği mahalleye doğru başıboş yürürken, insan ölüsü arayan belediye görevlilerine denk geliyor. İçlerinden biriyle konuşunca acı gerçeklerle yüzleşmek zorunda kalıyor: bu üstü başı perişan adam ona “Herkesin altındakini, üstündeki satıp yediğini, nihayet kimsesiz gariplerin böyle virane ocaklarına düştüklerini, öyle imdatsız, kimsesiz, ilaçsız, aç, susuz, ateşsiz, köpekler gibi öldüklerini” söylüyor ve yurttaşları bu hale düşüren hainlere lanetler ediyor. Peki kim bu hainler? “Millete kum diye toprak yedirenler! Katığı dünya yüzünden kaldıranlar! Fıkarayı soyup zengin olanlar! Otomobillerde uçanlar!”

Karaborsaya bulaşan genç muallim, rastladığı bu hazin tablo karşısında dudaklarını kanatana kadar ısıyor. Kendi içinde her şeyi itiraf ediyor: “Evet insanları böyle açlıktan öldüren bizdik! Bize yol gösteren; bize müsaade edip, bizimle beraber çalışanlardı! Şem’i ile beraber Kağıthane’de uzun bir “un damarı” keşfettirmiştik. Üç aydır orada çıkarttığımız ince killeri İaşe’ye satıyorduk. İaşe de bile bile ortaklama bunu alıyor, içine biraz paspal karıştırarak fırınlara dağıtıyordu.” Ölü bir kadının açık kalmış gözleri onu tepeden tırnağa suçlayınca, kahramanımız ne yaptığını bilmeden derhal orayı terk ediyor. Yüreği o kadar büyük bir yara alıyor ki, eve varınca bayılıyor. Önceden yaşam şartlarını iyileştirmesine yardım eden vurgunculara şimdi delicesine bir öfke ve nefret besliyor: “Bir milletin bire kadar açlıktan ölmesi için toplu tüfekli teşkilat yapan Topal’ı, bu alçağı tutanları öldüreceğim, yenecek ne varsa ortadan kaldıran, altı yüzyıllık bir devletle beraber kocaman masum Türk milletini fakr-üd-dem kılıcından geçirenleri geberteceğim.”

Belki bu teşkilatlı modern eşkıyaları ortadan kaldıramıyor ve yurdunu alçaklardan temizleyemiyor ama elinde avucunda ne varsa hepsini fakir

fukaraya dağıtıyor ve eski hayatına geri dönerek kendini arıtmak için önemli bir adım atıyor. İnsanları açlıktan öldüren karaborsacı arkadaşı sayesinde kazandığı paraları sefih bir hayatın basit zevkleriyle yediği on aylık süreden geriye, elinde eski zanaatı ve yüreğinde büyük bir vicdan azabıyla sabık bir tüccar ve öfkeli bir muallim kalıyor. Kabuslarını donatan darağaçları ve içindeki küllenmeyen ıstırabı, Ömer Seyfettin'in hala birazcık vicdanı kalmış karaborsacı tüccarlara biçtiği cezadır.

Yazarın *Düşünme Zamanı* başlıklı öyküsünde ise genç hürriyet jandarmaları türedikten sonra artık sözü geçmeyen eski bir külhanbeyinin hüznünlü hikayesi anlatılır. Fakat mezkur öyküde kurgu, yani olay örgüsü dönemin şartlarıyla birebir ilişik örülmüştür. Bu hikayenin kahramanları ve olayları incelendiğinde araştırmacı için belki daha ileri sosyolojik tespitlere imkan tanır. Ama bu kez de ekonomik çıkarsamalar kısır kalacaktır. Öte yandan halkın içinden bir kimse olarak yazarın iktisadi hayattaki işlev sahibi insanları nasıl gördüğü ve açıkladığı fikrine de erişmek muhtemeldir: ikisi bir arada. Fakat daha önce belirttiğimiz gibi, kalıplaşan düşüncelerin sanat eseri içinde açılımsız yinelenmesi, bazen yazarı milletlerin duygu ve fikir günlüğünü tutan kalemi belagatli bir müverrih konumuna iteleyebilir ve yazarın yaptığı seçimin özgünlüğüne dair kati bir hüküm vermemizi engeller:

'Düşünme Zamanı'nda, külhanbeyi, hikayenin nihayetinde sokakta açlıktan ölmek üzereyken rastladığı eski arkadaşını bir lokantaya götürür. Bu olay, yazarın işlemek istediği konuya hizmet eden basit bir aracıdır. Fakat lokantanın sahibinin yahudi olması tesadüf değildir, yazarın dönemin iktisadi hayatını nasıl yorumladığını yansıtan ya da dönemin iktisadi hayatına dair var olan bir yorumu seçtiğini belli eden bir ipucudur, şüphesiz. Ama hangisi? Asla bilinmez. Devamı ise gözlem ve tecrübenin yazarda hasıl ettiği fikri açıklar: Müşterilerin kılık kıyafetine bakıp bir dilimden fazla ekmek vermek istemeyen Yahudiye, 'Ulan, parama geçer hükmün! Getir diyorum, iki okka ekmek... Okkası bir mecidiye mi, iki mecidiye mi,

kaç kuruş?...’ diye çıkışan külhanbeyinin fiyatı umursamaz cömert ve serseri tavrı, gözünde paradan gayrısını görececek nur bulunmayan dükkan sahibi üzerinde derhal tesirini gösterir. Harfî harfine yazarın psikolojik tahliliyle: “Yahudinin, on kuruşa aldığı ekmeği iki mecidiyeye sokmak fırsatını kaçırmak elinden gelmezdi.” İşte yahudi tacire dair bu yargı bir tespit değil, artık istisnasına pek rastlanmaz bir istatistiki bilginin kullanılmasıdır ve tam da bu yüzden yerel bir değere haiz nükte görevini üstlenir.

Tıpkı bu hikayedeki tecrübeli, uyanık, ferasetli, müteyakkız Kayserili tacir ve kurnaz, bencil, hilekar, zeki Rumelili madrabazın rekabeti nüktesi, toplumumuzda her çağda rastlanan, coğrafi bölgelere göre mukayeseli insan kişiliği tahlil ve tespitleri esprisinin, “akıl akıldan üstündür” genel temalı, dolambaçlı bir kurgu dahilinde yinelenmesinden başka bir şey olmadığı gibi.

4. NECİP FAZIL KISAKÜREK (1904-1983)

BİREYSEL İŞTİHANIN TOPLUMSAL TEZAHÜRÜ: PARA

4.1. PARA VE SAVAŞ

Para, toplumsal hayatta bireylerin isteklerini ve ihtiyaçlarını mübadele etmesine imkan tanıyacak bir emek ölçeridir; fakat birçok beşeri icat gibi kullanım amacından saptırılmış ve bir fayda ölçere dönüştürülmüştür: işlevi itibariyle de, önceleri alışverişin, yani takasın gereği olarak kullanılırken, çağlar aşıldıkça insanın kendine sağlayabileceği faydanın miktarını belirleyen acımasız bir işaret haline getirilmiştir. Böylece, yani kullanımı itibariyle, hem yoksulların kederini, hem zenginlerin ihtirasını, hem ahlakçıların nefretini kanıtlamıştır. Her ne kadar sebepler gözlerimizi bağlasa da, elbette yazgısı kullanıcıların tasarrufuna bırakılmış, para dediğimiz bu zavallı kağıt parçasının bir suçu yok. Necip Fazıl da kuşkusuz bu gerçeğin farkındaydı; her ne kadar ürettiği metinlerde kimi zaman halkın diline oturmuş deyimleri kullansa da, tüm itirazlarını aslında insanları ahlaki değerlerden uzaklaştıran tavizlere yönelttiği apaçık ortada.

Biz biliyoruz ki para, çok uzun zamandır, işlevleri ve imgeleriyle tanıdığımız diğer tüm nesneler gibi, ifade ettiği karşılık bakımından bir kağıt parçasından fazlasıdır: çift yönlü imkanları (sözgelimi bir yandan zaruri ihtiyaçları temin etmek için gerekirken, diğer yandan da önüne engel çekilmemiş arzuları doyurmak için kullanılması gibi) onun kıymeti kendinden menkul olmadığını, bilakis sahibinin inisiyatifine göre belirlendiğini kanıtlar. Erdem ve fazilet uğruna kurban edildiğinde tebrik ve takdir bile toplar; ama çokluk bir araçtan ziyade, dünyevi yaşamda tutunulacak anlam hükmüne yükseltildiği için, gerçekleri araştıran düşünürlerin ve vicdanını dinleyen sanatçıların paraya itibar etmesini bekleyemeyiz. Paranın, taştan yontulmuş bir puttan farkı olmadığını rahatlıkla ileri sürebiliriz: bir biçim verilmiş taşın, yani putun hiçbir suçu

yoktur; putperestlikte itham edilen, bir biçim verilmiş taşa, kendisine çıkar sağlayacak emirler ve yasaklar (bir ahlaki sistem) atfederek tutunan kuldan başkası değildir; aynı şekilde bir biçim verilmiş kağıdın, yani paranın da suçu yoktur; paraperestlikte itham edilen de, bir biçim verilmiş kağıda, yine kendisine çıkar sağlayacak emirler ve yasaklar (bir ahlaki sistem) atfederek tutunan kuldan başkası değildir. Paranın algılara hakim menfî imgesinin sebebi de budur: kişinin nefsi yönelimini temsil eden tehlikeli anlamın maddi karşılığı olmasıdır. Para, böylece, kişinin kendi benliğine biçtiği seküler hisseyi yansıtır; yani hudutları. Ve hudutlar, haddini bilmeyen insanlar tarafından ihlal edildiğinde, cemiyeti ıstırap işler.

Zaten tüm çekişmeler, bireylerin hakiki sınırlara tecavüz etmeleriyle başlar. Böylece para, çatışmanın en büyük aracısı haline gelir. Çünkü kişisel bağlamda toplumsal hissedilen temin edilecek faydayı belirleyen sınırlar (para), bazen büyümek için kendi milletinin yeterliğini aşarak başka milletlere yönelmek isteyebilir. Ezra Pound'a göre iki dünya savaşının sebebi de birkaç 'para babası' idi. Ebubekir Eroğlu, ünlü şairin söz konusu yorumuna yer verdiği denemesinde, çağımızın meselesini “tekelci para babalarını devreden çıkarabilecek bir yöntem bulabilmektir,” diye tanımlıyordu.³⁷ Para babaları demek, kuşkusuz kendini genişletmek isteyen büyük sınırlar demektir. İşte modern savaş: sınırları aşmak isteyen taraflar arasındaki bitimsiz mücadele. Dünyada savaşız geçen bir gün var mı?

4.2. BANKALAR

Ve bankalar: sonsuz yaşam yanılgısına kapılan insanların gelecek kaygısıyla paralarını yığıldığı güvenilir kuruluşlar. Kasalarına iltica eden müşterilerin nakit itimatlarını işletmek geliriyle yetinen mütevazı ve hayırsever müesseseler. Onların teslimiyetini geliştirmek için çıkarlarını ve hoşnutluklarını gözeten, teminatlarını daima ilerleten, vekaletin sorumluluk

³⁷ Ebubekir Eroğlu, *Muğlak Ölçekli Harita*, İz Yay, 1997 İstanbul, s.18

alanını genişleten fedakar kurumlar. Çıkarlar birliğinden doğan kuvvet ile iştihasını arttıran modern canavarlar. Ve onları biz besledik.

Cahit Zarifoğlu bir şiirinde “Halk aşksızsa sokaklar banka dükkanlarıyla doludur,”³⁸ diyordu. Elbette yukarıda sözünü ettiğimiz sınırları gözetmek ilkesini tıynetî itibariyle umursamayan ilkel benliğin modern elbiseler içindeki güdülerini ihmal ve giderek iptal ederek ele geçirilebilecek sonsuz bir sevgiden söz ediyordu. Ve karşılık beklemeyen bu aşkın sevgi, bu vecdî iştîyak, paranın tastamam karşıtıdır, zira kendi namına hiçbir şey talep etmez. Ve bu aşk, evreni devam ettiren ahlakın da temelidir: gerek bireysel, gerek toplumsal düzlemde ondan uzaklaşıldığı ölçüde, yıkımlar, kıyımlar, zulümler baş gösterecektir.

Bankalar ise gelecekte beklenen çıkarların istif edildiği sonsuz uçurumlardır ve böylece aşkın toplumsal bağlamda tam tersi imgesini yüklenir. Bir banka, tastamam kendisine emanet edilen değer üzerinde tasarruf etmek hakkı üzerine kurulur; kendisine ‘yatırılan’ parayı istendiğinde geri vermek, hatta arttırılmış halde geri vermek teminatı ile, paranın süreç içinde sağlayacağı imkanları satın alan kolektif bir tefeciliktir. Her ne kadar günümüzde müşterisi adına birçok başka görevi yüklense de, bir bankanın temel varlık gayesi asla değişmez.

4.3. PUTLAR

Necip Fazıl da harp ile paranın akrabalık ilişkileri üzerinde kuşkusuz düşünmüştür ki ele aldığımız piyesinde, paranın, makamın ve mevkiinin sağladığı birtakım zahiri ayrıcalıkların ahlaki yozlaşmayı nasıl apaçık belirttiğini anlatmak için İkinci Dünya Savaşı yıllarını seçmiş. Para adlı piyesin yazılış tarihi 1941: yani sadece Necip Fazıl’ın değil, yazın

³⁸ Cahit Zarifoğlu, *Şiirler*, Beyan Yay, 5. Baskı, s. 130

tarihimizin aynı döneminde kalem tutan pek çok yazarın da belleğini kurcalayan birtakım küresel sorunların yaşandığı, zorlu vakitler.

Yazarların zihinlerini ve sanatçıların duyarlılığını işgal eden husus, yine para gibi, bankaların niteliği değil, işlevleri ve sonuçlarıdır. Kapitalist düzenlerde değişmeyen bir gerçek vardır: para, kendini katlamak ihtimalini daima içkindir. Bu ihtimal, çıkar hesapları yapan ilkel benlik için heyecan verici bir istikameti belirtirken, erdemleri gözetten sanatçı için, düzenin içindeki güçsüz (yoksul) bireylerin hayatlarını ve giderek ahlaklarını olumsuz etkileyebilecek bir tehlikeyi ifade eder. Ve bankalar, paraların tek elde toplanmasına kolay imkanlar tanıdıkları için, toplumu tehdit edebilecek değişimleri başlatabilecek enerjiyi kasalarında peşinen tutarlar: bu anlamda, tahrip gücü yüksek birer kitle istila silahıdır.

Necip Fazıl'ın piyesi, insanın ahlaki sınırları umursamayan nefsi meyillerini temsilen parayı konu edinirken, diğer yandan bankanın sosyal fonksiyonlarına göndermeler yapması bakımından, incelikle tetkik edildiğinde gayet nitelikli ve doyurucu bir çalışma. Aynı zamanda paranın ve bankaların, tarih içinde bazen romantik bakışlarla, bazen siyasi sebeplerle, bazen de gerçekten insani değerlerle ele alınan savaşlarla birebir ilişkiliğini de çarpıcı bir üslupla gözler önüne seriyor. Böylece ekonomik tarihimizin önemli bir dönemine kuramsal açıklamalarla ayna tutuyor.

Piyesin baş kahramanı, bir banka patronu: her emri ağzından çıkar çıkmaz yerine getiriliyor, hakimiyet sınırları içindeki her bilgi kendisine iletiliyor, etrafındaki tüm mahlukat onun rızasını kazanmak için hareket ediyor ve bu haliyle bize çağdaş bir firavunu anımsatıyor. Zararlı gelişmeleri daha başlamadan haber veren riyakar bir casusu, tüm işlerine kıvançla koşturan bir hususi katibi, paranın iktidar ile ilişkisini temsil eden bir nazır arkadaşı ve yine bağlarını paranın düzenlediği küçük bir ailesi var. Şaşırtıcı bir düzen değil. Ama piyes boyunca 'O' diye tanıtılan baş kahramanı diğerlerinden

ayıran bir özellik daha söz konusu: O, çevresindeki tüm insanların temel güdülerini tahlil ve tespit edebilecek bir zekaya ve sezgiye sahip.

Piyes toplam beş perde. İlk perdede O, tahtında emri altındaki herkese buyruklar veren bir kral gibi hareket ediyor. Kendisine bildirilen vaziyetler hakkında, çabucak stratejik kararlar alıyor. Onun zavallı kulları derhal uyguluyorlar. Bu vaziyetler, aynı zamanda okuru, bankaların işlevlerine dair aydınlatıyor. Sözgelimi, savaş dedikoduları başlayınca, elindeki yüklü miktar parayla bazı yatırımlar yaptığını öğreniyoruz. Ve biraz sonra kuvvetli sermayenin, yani parasal üstünlük ile elde edilen imtiyazın piyasa üzerindeki etkilerine dair tespitleri doğrudan bir kapitalistin ağzından okuyoruz:

Hususi Katibi – (*Dosyayı kaldırarak açar, bir göz atar.*) Tam dört madde: Her nevi çivi, her nevi tel, saç levha ve çuval... İlkinden yüz bin ve dördüncüsünden yüz binlik. Hepsi yarım milyon...

O - (*Masadaki cetvel tahtasını alır. Hususi Katibinin burnuna doğru uzatır.*) Bana bak!.. Bu yarım milyon, bir sene sonra tam on milyon edebilir. Yüzde iki bin kâr...

Hususi Katibi – Ya umduğumuz gibi çıkmazsa?

O – Yani ya harp patlamazsa, öyle mi? Seni hâlâ istediğim kıvama getiremedim. Hâlâ ezici sermayenin ne demek olduğunu anlamaya niyetin yok. Sen bu parayla çakıl taşı toplasan, çakıl taşı pahalılaşır. Sonra ustalıkla, sindire sindire satmayı bilersen, nasıl olsa kâr hazır. Amma işler umduğumuz gibi gider de harp patlarsa, kâr bire yirmi, yüzde iki bin...

...

O – Besbelli ki, bir harp patlarsa, bundan evvelâ memleketimize dışarıdan gelen her türlü demir malzeme müteessir olacak. Çuvala gelince, o,

Hindistan'dan çıkıyor, piyasa daha şimdiden tıkalı. Haber aldığıma göre Avrupa'daki harp hazırlığı daha şimdiden Hindistan piyasasını kapatmış. (Acı acı gülümser.) Avrupa'da yüz elli, iki yüz milyon kadının bütün iç çamaşırlarından fazla kum torbasına ihtiyaç var; milyonlarca kum torbasına... Çuval dedikleri nesne, hiç bundan sonra uğrar mı bizim semtimize?³⁹

Birinci perdede, gerek her önemli önemsiz mevzu üzerine dosyalar hazırlayarak efendisine yaranmaya çalışan parazit casusun sunduğu belgelerden, gerekse banka patronunun diktafonlarla yönettiği birtakım büyük hesaplardan ve izleyiciyi aydınlatmak için durmaksızın anlattığı çarpıcı fikirlerinden daha ilginç bir mesele var: hususi katip, bir esrar kahvesinde rastladığı, banka patronunun tıpatıp aynısı bir insanı haber veriyor. Banka patronu ilkin tüm mülkiyetini kanıksamış bir sultan edasında bu havadise pek itibar etmese de, hususi katibin bu benzerliği kullanmak teklifini, belki de meraktan geri çeviremiyor. Benzeri, ne kadar zengin ve güçlü de görünse, bir insanın öz varlığını gerçekleştiren tüm yanılgıları elinden alındığında, yani sahip olduğu mutlak değer, hakiki kıymet ölçüt alınarak değerlendirildiğinde, aslında ne kadar aciz ve zavallı, ne kadar muhtaç bir varlık olduğunu ihtar etmek isteyen bir imge olarak, piyesin sonunda ihtikara başkaldıran öfkeli gürhunun önüne yem diye atıldığı ana kadar, zaman zaman sahneye teşrif ediyor. Esrarkeş benzerinin bilinci öylesine yitik ki, bedeni kendi iradesiyle değil, habis bir varlığın dikte ettiği komutlar ile çekip çevrilen bir zombiyi anımsatıyor. Böylece diğer yandan, arzuların ve şehvetlerin belirttiği istikamette yaşayan, dünyevi yanılgılar arasında boğulmuş kişileri temsil ediyor. Ve ilk perdenin sonunda, yazarın, uyuşturucu madde bağımlılığının benzerinin bilincinde yaptığı tahribatı anlatmak için betimlediği tablo ibret verici:

Hususi Katibi – Bu ne diyorum sana!...

³⁹ Necip Fazıl Kısakürek, *Para*, Büyük Doğu Yay, 14.baskı, s.17,18

Benzeri – Kağıt parçası!.

Hususi Katibi – (*Müthiş bir kahkaha kopararak.*) Deli, buna para derler, para!.. Şeref de bu, namus da bu, akıl da bu, hikmet de bu, sıhhat de bu, hayat da bu, dünya da bu, ahiret de bu; parrra!!!

Benzeri – (*Gözleri banknotta heceliyerek.*) Parrra, parrra!!!⁴⁰

Daha önce belirttiğimiz gibi, para, aslında kendisine yüklenilen anlamdan bile bihaber bir kağıt parçasıdır; yalvarsak sesimizi duyamaz, dualarımıza karşılık veremez; insanın en temel nefsi emrine (sağlayacağı menfaate) belirttiği kaynaktır ve bu haliyle, modern zamanlar insanının en kutsal değeridir, benliğidir ve putudur. Ve algıyı tıkayan tüm anlamlardan sıyrıldığında, tıpkı esrarkeş bir bilinç için görüldüğü gibi, yine ancak bir kağıt parçasıdır. Ama insanın parayı sadece kağıt parçası olarak algılaması için, belleğini ona atfettiği anlamlardan arıtması gerekecektir. Esrar, sağlıklı kabul ettiğimiz bir bilinç için nasıl perdeyse; asıl aleme erişmek için çabalayan bilinç için de, arzuların kaynağı perdedir. Rasyonel akıl nasıl ki şeyleri herkes tarafından kabul edilen ortak anlamdan farklı şekilde algılayan uyuşturucu müptelasına acıyorsa, uhrevi akıl da şeyleri asıl anlamından farklı şekilde algılayan arzular müptelasına acır. İşte Necip Fazıl'ın kullandığı çift taraflı metafor: akli zevale uğramış benzeri, rasyonel düzenin (çıkarlar sistemi) işleyişinden gafil; emri altındaki işçiler de, banka patronunun ferasetiyle amellerine biçtiği anlamlardan. Esrarkeşin paraya atfedilen anlamları görmesini engelleyen uyuşturucu ile insanları şeylerin mutlak hakikatini bilmekten alıkoyan heva ve hevesler arasında bir fark yok: son perdede doğrudan belirtiliyor zaten:

O – (İskemlesine oturmuş, etrafındakilere.) Malın fazlası insanı öldürür diye kim laf etti?

⁴⁰ Para, s.39

Katil – Bizde mal diye esrara derler.

O – Bizde de mala esrar derler⁴¹...

4.4. İMTİHAN

Birinci perde bürosunun tasviriyle başlıyor, ikinci perde ise evinin tarifiyle: böylece insanların belirli sınırlar dahilinde çıkarlarını gözetmek için uğraş verdikleri bir düzlemden, iş hayatından, başka sınırlar içerisinde hisleriyle kazanmaları gereken anlamların yoğunlaştığı bir boyuta geçiliyor: işten eve. Her ne kadar profesyonel işadamları, ticari meseleleri evlerine taşımamayı birinci düstur olarak kabul etseler de, bilindiği üzere ahlak halin dilidir, bireyin yaşantı süresince kabul ettiği değerlerin toplamıdır ve kendi içinde alt bölümlere ayrılması, bütünselliğine halel getirmemelidir. İş hayatının nerede bittiğini ve ev hayatının nerede başladığını kati sınırlarla ayırmak için mesai saatleri yeterli görüldüğü için herhalde, ahlakın aslında hiç ayırım kabul etmediğini en belirgin şekilde fikir işçilerinde gözlemledik: sözgelimi yazarlar ya da düşünürler, yani hakikati gözetmek ve dile getirmekle yükümlü kimseler, günün farklı saatlerinde farklı fikirleri kabul edemezler, çünkü gerçek değişken değildir. Necip Fazıl birinci perdede ahlakına parayla hükmedilebilen yazarların eleştirisini yaparken, belki laisizmin bireysel izdüşümüyle ilgili bu sorunsala değiniyordu:

O – (*Telefona.*) Ha, evet, bu muharrire tarafımdan haber gönderin. Hususi Katibimi görsün. Hususi Katibim ona, bir anda mezhep değiştirmenin reçetesini verir. (*Bir lahza dinler.*) Bu reçeteden basit ne olabilir, a dostum, binlik bir kağıt parçası!.. İçtimai mezheplerin birinden öbürüne geçme işi trafiğe bağlıdır; adamına ve mezhebine göre, ücretini arar, tarifede bulursun. Her neyse, bunların mütehassısı ben değilim; Hususi Katibim...⁴²

⁴¹ Para, s.130

⁴² Para, s.24,25

Ayrım kabul etmeyen ahlaki dizgenin bütünselliği, sivillerde ise apaçık ortaya çıkar: insanların hayatlarını mesai saatleriyle değil, çıkarlarını ya da erdemlerini gözeterek yaptığı tercihleriyle parçaladığını ya da tamamladığını, zaten ilk perdede, borucunu ödemek için kızını banka patronunun mesai görünümlü ahlaksız teklifine peşkeş çeken müşteriyle belirtilmiştir. Değerleri putların, yani insanın çıkarıcı yönelimlerini atfettikleri kaynakların, kısacası nefislerin belirlediği bir dünyada, yakınların arasındaki himayenin ve merhametin dahi putların rızası doğrultusunda satın alınabileceğini iddia ederken bu acımasız gerçeği ikinci perdede bizzat banka patronunun ev ahalisi ile açılar. Karısını, oğlunu, kızını ve kızının nişanlısını etrafına toplamış, onlara ticarete nasıl atıldığını anlatırken, gönlünü yapmak için gösterilen riyakar hareketleri en dehşetli tespitleriyle savuşturur. Böylece banka patronunun aslında çevresindeki insanların niyetleri hakkında kuvvetli sezgisel bilgileri bulunduğunu ama habersiz görünmeyi tercih ederek onlara hadlerini bildirmek maksadı beslediğini anlarız. Necip Fazıl, aslında aynı çatı altında barındırdığı ve beslediği insanlar ile ailenin babası arasındaki ilişki üzerinden, kul ve mevhum tanrısı arasındaki ilişkiye dair bazı fikirler de yansıtır:

Asıl ahlak, kuvvetli sevginin, yani aşkın edebidir. Ve çıkarsız bir yönelimin beslediği sorgusuz sadakati gerektirir. İsimlerin sifata dönüşmesi gibi, sadakat dahi kişinin üzerinde bir vasıftır. Ve vasıfların tamamı gerçekleştirilmek için başka seçenekler arasından tercih edilmeyi gereksinir. Bu ise sınanmayı kaçınılmaz kılar, çünkü şıkların ve seçimin varlığı sınavı başlatır. Banka patronu, zaten egemenliği ile kısıtlı çevrelerini kuşattığı aile fertlerinin niyetlerini ve vasıflarını belgelemek için onları imtihan etmeye karar verir. Ve kendisini sevmesine vesile olabilecek tüm servetini hayır kurumlarına bağışlayacağını bildirir. Aile fertlerinin verdiği tepkiler, banka patronuna sadakatlerini açıkça ölçer. Karısı ve oğlu sınıfta kalırken, bağışın sadece bir sınavdan ibaret olduğunu hususi katipten haber alan kızı ve kızının nişanlısı ise babalarına her koşulda bağlılıklarını dile getirirler. Görünen o ki karısının

ve oğlunun sevgileri bizzat banka patronunun öz varlığına değil, onun öz varlığı ile kurulacak yakınlığın getirilerine ulaşmak içindir. Böylece yazar, insanların güdülerini tüm diğer perdelerden sıyrarak iki ana başlığa ayırır: bireycilik ve hakikat: menfaat ve kuvvetli sevgi, yani aşk.

Mezhep değiştiren yazarlar, kızını kurban eden anneler, babasını inkar eden oğullar: kainattaki temel iki motivasyonun, bencilliğin ve aşkın sürekli çekişmesi sırasına husule gelen görüntüler. Evde, işte, sokakta; birtakım maddi gerekçelerle, zamanla ve mekanla ayırmaya çalışsak bile, yekpare bir akışta cereyan eden imtihanlar. Tutulan yolların, yani ahlakların savaşı. Piyesteki sınavın sonucunu açıklarken, yazar, yine eğretilmeden çıkar; kişisel ve toplumsal mevzuları yansıtacağı zahir boyutuna geçerken modern bir firavuna dönüşerek söz konusu ilişkiye göndermeler yapmayı sürdürür:

O – (Herkes birden.) Bugün hepinize birden, (Hususi Katibini gösterir.) en yakın adamımdan, (öbürlerini gösterir) etimin, kanımın mahsulü yakınlarıma kadar, herkesin içyüzünü belirten bir oyun oynadım. Hayır işleri, mayır işleri, hepsi lâf... Noterimize imzaladığımız şey, belki bana on mislini getirecek olan, sadece yüz binlik bir teberru... Malımın, mülkümün, hepsini birden, gûya bir hamiyet sar'asıyle hayır teşekküllerine bağışlıyormuşum gibi, kendime ve Noterime, sahte bir surat takındırdım. Hakkınızda tam bir karar vermeye ihtiyacım vardı. (Hususi Katibine bakar.) Attığım ağın içinden, beklenmedik balıklar da çıktı. (Karısına ve oğluna döner.) Karımla Oğlum, ağızlarında bin bir vicdan yalanı, paramdan başka hiçbir şeye kıymet vermediklerini belli ederken, (Kızına ve Kızının Nişanlısına döner) Kızımla, Nişanlısı, bana hakkın suretinden görünmeğe kadar vardılar. (Hususi Katibine karşı.) Bak; ileride kim bilir nasıl bir lütuf bekliyerek sırrımı lütfettiğin insanların beceriksizliğini gör! Hiç sana böyle bir aptallık yakışır mı? (Çoluğuna çocuğuna karşı.) Ahlak masalından vazgeçtim ve onu hiçbir zaman size tavsiye etmedim; fakat gerçekten böyle aptallıklar size yakışır mı? Korkmayın, hepinizi affediyorum! Elverir ki beni tanıyın, hâkimiyetimi görün ve mahkumiyetinizi kavrayın! Ahlak yok, akıl var, üstün menfaat hesabı var.

İşte bütün felsefem ve usulüm! Enselenmiyecek hırsız, çalsın! Enselenecek olan da dürüst kalsın! Hırsızlık, namussuzluk olduğu için... Size tavsiye ettiğim hayat seviyesiyle, bana karşı seviyeniz arasındaki tezatları barıştırdınız mı, külâhlarınızı havaya atabilirsiniz: ahlak yok, masal yok, mefkûre yok; akıl var, hadise var, üstün menfaat hesabı var!

4.5. DEVRİM

Üçüncü perdede işler karışıyor ve vaziyet kızıışıyor: harp patlak veriyor ve müşteriler paralarını almak, tröstler malları çekmek istiyorlar. Karaborsa insanların canını yakmaya başlıyor ve gazeteler banka patronunu alenen kötüleyen manşetler atıyorlar. Öfkeli gençlik ayaklanıyor ve eylem düzenliyor. Bütün gelişmeler karşısında patronun egemenliğine fazlasıyla güvenen soğukkanlı duruşu, alınması gereken tedbirleri gözden geçiren hususi katibinin ve noterinin heyecanıyla öyle parlak bir tezat teşkil ediyor ki, izleyicinin gözleri kamaşıyor. Aynı zamanda iktidarın insana kendisini nasıl bir dev aynasında gösterdiğini de fark edebiliyoruz: bankanın patronu, noter ile konuşmasından anlaşıldığı kadarıyla, ne hükümetin kışkırtmalarına, ne gençliğin başkaldırmasına, ne de kitleleri yönlendirebilecek yazılı basına önem veriyor. Hatta basbayağı olayların gidişatını değiştirebileceğini düşünüyor. Aynı konuşmadan, medeni kanuna şartlandığı için hakikatin enikonu galip ve baskın çıkacağını unutan modern dünya zalimlerinin küstahlığını da saptayabiliyoruz. Medeni kanun hükümetin elinde deışkendir, cumhuriyette hükümet de insan iradesine bırakılmıştır ve insanlar kandırılabilir, kitlelerin gözü kolayca boyanabilir; oysa hakikat daima sabittir ve asla rüşvet kabul etmez. Ve nasıl ki bireysel düzlemde ilkel benliğin atfettiği anlam ile hakikat arasındaki fark çıkar çatışmalarına dönüşüyorsa, sosyal düzlemde de medeni kanun ile hakikat arasındaki fark nispetinde suçlar işlenir. Böylece ihtikâr (karaborsacılık), kesin sınırlarını çizecek bir vicdani ölçüt medeni yasalara tatbik edilmediği için, ahlak ile yasalar arasındaki ayrılığın en belirgin çocuğudur.

“Noteri – (Büyük bir heyecan içinde gazeteyi uzatarak.) Çıktı. Kapışan kapışana!...

O – (Daima kendisine hakim olmak gayretinde.) Ne lüzum var? Bu sabahkileri gördüm. Ağızlarını diledikleri kadar yırtabilirler.

Noteri – Fakat bu müthiş... Birinci sahifesi yalnız size ait... Yedi sütun üzerine başlıklar... Memlekette ihtikârın büyük nazımı!. Yoksul halkın kanını emen hain!! Bütün foyasını meydana vuruyoruz! Maskeler aşağı!!!

O – (Elini gazeteye doğru uzatır.) <Bayrak> gazetesini ben yarın ihtikâr lehinde, fiyat yükselişlerinin vatana faydaları hakkında, yedi sütunluk başlıklarla donatayım mı, ister misiniz?

Noteri – (Daima nefes nefese.) Fakat efendimiz, o yarının işi, biz bugüne bakalım. Ortada korkunç bir kaynaşma var. Gençlik, akın akın, zafer meydanını dolduruyor. Şimdi oradan geliyorum. Görülmemiş bir toplantı... Hükümet, artık eski hükümet değil. Belki gençliği harekete teşvik eden de o... Ne olacağı belli olmaz.

O – Boş yere telaş etmeyin! Bir hasat mevsimi içindeyiz. Heyecansız hasat olmaz. Sinirlerimizi koruyalım! Haykıran haykırır; toz, duman, birbirine karışır, fakat hasat kalkar ve her şey durulur. Siz bana yalnız şunu söyleyin! Hukuki vaziyetimde zayıf bir nokta var mı? Bana kanun ve hukuk yolundan çelme atılabilir mi?

Noteri – Ne münasebet efendim, hukuki vaziyetiniz demir gibi!..

O – Siz yalnız ona bakın! Beni hukuk korusun da, isterse hak tekmelensin!”⁴³

Oysa Necip Fazıl da çok iyi biliyordu ve anlatmak istiyordu ki, hak kesinlikle göz ardı edilemez. Belki paranın nüfuzu ifade etmesi, nüfuzun

⁴³ Para, s.74

kendi lehine birtakım tedbirler alması, tedbirlerin para kaynağını katlayacak hamleler yapması içinden çıkılamaz bir kısır döngü gibi görünebilir ve kapkara umutsuzluk tablosu yansıtabilir; gelgelelim hakikat hesabına çalışacak vicdanlar dünya durdukça mücadele verecektir. Pragmatist ahlak vaziyete göre değişir, böylece koşullar tavırları belirler: çıkarlar kemiğe dayandığında, ne gözetilecek müşteri memnuniyeti kalır, ne de medeni yasaların tanımadığı hukuka vefa. Üçüncü perdede banka patronunun açık kredisinden istifade ederek kağıt çekmek isteyen tröste hususi katibinin ağzından verdiği yanıt ve sonrasında onların ticari çıkışlarını kapatmak için aldığı önlemler, hem nüfuzun ilham ettiği firavun yanılgısını, hem de ihtikârın gizli saklı hesaplarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Sonra da genel felsefeyi özetleyiverir: “Banka, banker, tefeci, dost, ortak, alıcı; tröst kimseden bir metelik bulamayacak hale gelmelidir. Bütün delikleri tıkayın!... Her türlü malzeme, yiyecek, giyecek maddelerinden sonra bir de şu kağıt işine el atayım da görsünler! Haydi, durma!..⁴⁴” Sadece tröstün elini kolunu bağlamakla kalmaz, aynı zamanda borçlarını ödeyebilmek için kızını peşkeş çeken ama şimdi de onun vefasızlığından yakınan cırlak kadını yine kızının ahlaksızlığına havale ederken, ihtiyaçlar içinde kıvranan müşkül durumdaki nazır arkadaşına sözde bir iltimas geçer, nazırın övgü kılıfındaki ithamlarını nazikçe geri çevirir ve böylece paranın iktidarı da avucunun içinde oynatan bir güç olduğunu yineler. Bu kuvvete karşı durabilecek, ona direnebilecek, hatta karşı çıkabilecek yegane cephe, hiç kuşkusuz ahlak zırhıdır, sapasağlam inançtır. Üçüncü perdenin sonunda, hırslı gençlik güruhunun satın alınamaz ve yatıştırılmaz öfkesi bankayı kuşatır; hususi katip ile banka patronu (ya da benzeri) linç edilir.

4.6. SIFIRA SIFIR

Ölüm, insanı özvarlığı dışındaki bütün yanılgılardan arıtan mutlak bir sıfırlayıcıdır. Mezarda padişah ve dilenci arasında bir fark kalmaz, çünkü

⁴⁴ Para, s. 78

orada kişi dünyevi konumunu belirleyen tüm varlıklardan sıyrılmıştır. Algıların önünden, bilinci şeylerin hakikatini anlamaktan alıkoyan perdeler kaldırılmıştır. Vehimler dışlanır ve manalar belirir. Dördüncü ve beşinci perdelere, kulları tarafından elbirliği ile alaşağı edilen bir kralın acıklı halini seyrederken, ölümün aslında can henüz bedenden çıkmadan da temsilen yaşanabileceğini görebiliyoruz: kendisini diğer insanların nezdinde gerçekleştirmesine yarayan araçların hakikat tarafından elinden alınmasıyla boşlukta sallanmaya başlayan yalancı kimliklerin çöküşüne değiniyor Necip Fazıl. Sihirli değneği elinden alınan bir büyücünün aslında nasıl da birebir diğer insanlara benzediğini idrak etmesi gibi, ihtikâra karşı ayaklanan gençliğin elinde linç edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan banka patronu, büyük badireyi hırslı güruhun önüne benzerini sürerek atlatırsa da, çok güvendiği medeni yasaların sadık müritleri onun bir defa öldüğüne tanıklık ettiği için, artık herkesin dikkate aldığı hukuk kurallarına göre bir ölüdür ve bir hafta saklandıktan sonra ailesinin yanına geldiğinde, hakikate kapalı gözler onu tanımaz.

Banka patronu, çevresindeki kişilerle arasındaki ilişkiyi düzenlemek için onların temel nefsi yönelimini (fayda) kullanmıştır. Hukuki düzlemde öldüğüne karar verilince ve serveti üzerindeki tasarruf hakkı varislerine devredilince, diğer insanların güdülerini satın alabilecek yetkiler elinden çıkmıştır; böylece ilişkilerini gerçekleştiren anlamlar çözüldüğünde, ev ahalisi ya da dalkavukları ile arasındaki köprüler kendiliğinden atılmıştır. Artık onu tanımaları için hiçbir sebep yoktur. Aile fertlerini asıl kimliğine inandırmak için, keramet gösteren bir veli gibi, kendisinden başka kimsenin bilemeyeceği sırları tek tek yüzlerine vurmasına rağmen oğlu da, kızı da, karısı da, hatta noteri de, tüm miras işlemleri bittikten ve yeni düzen tahsis edildikten sonra çıkıp gelen bu adamın, daha sadece bir hafta önce tüm hayatlarını yöneten babaları olduğunu inkar ederler.

Banka patronu, birinci perdede nazırla alışverişi incelendiğinde, aynı gaflete kasten iltica etmekte beis görmüyordu: nazıra, üzerine malzeme ambarı inşa etmek istediği arsayı satıyor, sonra fabrikası aynı arsayı nazırdan “arsada herhangi bir inşa hususunda serbest bulunmak ve mülkiyetinize geçecek olan bu inşaların bedelini bir kalemde kesmek şartıyla” kiraliyordu. Paranın siyasi etkileri bakımından da pek çok ipucu veren bu tablonun içyüzünde, yazar yine çarpıcı bir ahlaki saptamada bulunuyordu: Hususi katibin, nazırın işin aslını anlayacağına, bankanın kokusunu alacağına dair kaygılarını yatıştırırken, aslında her şeyin zaten bilindiğini ama işlerin yüz yüze bakarken dürüstlüğü dizginlemek ile kotarıldığını anlatıyor ve profesyonel yalancılığın reçetesini veriyordu:

O – Deli misin sen?... Elbette kokumu alacak. Kokumu o almazsa benim vermem lazım. Fakat o tarzda alacak ki, ahlak ve fazilet budalasının zahiri mantık suratı buruşmayacak. Yani, karşı karşıya çehrelerimiz bu dolmayı hazmetmiş görünecek. Hem bunun için ahlak ve fazilet budalasının mantığı o kadar aza razı ki, ayda bin diye tahmin ettiğim kira, bin yüze çıkınca, artık senin cebinden bir şey çıkmadığına inanmış görünebilir. Yalanı, insanlarla öz vicdanları arasında sıkıştırmaktan ne korkuyorsun, orta yerde, karşı karşıya, iki surat arasında bırakma, yeter. Ve küçük bir fiske at, minicik bir gayret sarf et, miskin bir sebep göster, oldu bitti. (Gözleri Hususi Katibinin gözlerinde, bir an duraklar.) Elverir ki, iki taraf arasında, karşılıklı iyi niyet, temiz gaye dedikleri şeyden bir parça bulunsun⁴⁵.

Ve dördüncü perdede aile fertleri, aynı zehiri kullanarak, doğrudan yadsımak yerine, karşılarına dikilen bu adamın hususi katip tarafından esrar kahvesinde bulunan benzeri olduğunu iddia ederler. Böylece öz vicdanları ile aralarına yalanı kendileri sıkıştırırlar ve silahını satıcısına doğrultup ateşlerler. Necip Fazıl, burada köşkün köpeğini kullanarak, daha önce başlattığı sarsıcı bir imgeyi de tamamlar: ikinci bölümde ev ahalisini tüm

⁴⁵ Para, s.33

servetini hayır kurumlarına bağışladığını söyleyerek sınarken, yalancı tavırlara karşı örnek gösterdiği köpeğin sadakatini:

“O- (*Herkes.*) Bakın şu köpeğe! Sadakat diye bununkine derler. Ne sadakatten haberi var, ne sadakatsizlikten, halini ne ispata muhtaç, ne değiştirmeye... Fakat efendisine sımsıkı bağlı olmaktan başka zevki ve çaresi var mı? (*Köpeğe.*) Haydi git bakalım, haydi, hop, bahçeye!”⁴⁶

tüm varlığı elinden alındıktan sonra da tekrarlayarak, asıl değerlerin saptanmasında ölçüt kabul edilen tavırların sahteliğini mukayese ile kanıtlar:

(Soldaki aralık kapıdan, evin büyük köpeği çıkar, köpek doğru O’na koşar, üstüne atılır, taşkın bir hasret edasıyla efendisine sarılır. O, elini köpeğin başına koyar.)

O- (*Herkes.*) Demek bu evin efendisini, bundan başka kabul edecek kimse yok!...⁴⁷

Acıklı bir tablodur bu: ev, kralını kusan tahttır şimdi. Çıkarsız seven bir köpekten başka hiç kimse aile babasını tanımamıştır. Para, böylece, insanların ona yüklediği ve asla inkar etmediği kudret ile, kullanılan değil kullanan haline gelmiştir. Haddini bilmeyen ve sınırlarını aşmak isteyen insanların oluşturduğu bir toplumda, bir mübadele aracından fazlasıdır: asıl anlamları algıdan aşırıan aldatici. Bu putu insanlar yapar ve bu puta insanlar tapar. Ona, sevgiyle gelişmesi gereken kişisel ilişkileri bile belirlemek görevi verirler. Banka patronu son bir umutla, kimliğini belgeleyen pırlanta yüzüğü ileri sürer. Ve gözü dönmüş aile üyeleri, bu işareti kabul ederek babalarını

⁴⁶ Para, s. 47

⁴⁷ Para, s. 110, 111

kucaklamak yerine, oyunu sürdürerek, onu merhum babanın yüzüğünü çalmakla itham ederler. Ama oğlunun hadiseyi polise ihbar etmek yerine yüzüğün pahasını ödemesi, baba ve oğul arasındaki hakikati her bakımdan açıklayan bir vakadır. Yalanlar, üzerindeki tüm yalanları soyduğunda, eski banka patronu, artık esrar kahvesinde bulunan benzeri kadar çıplaktır. Eğer öfkeli gençlik güruhu bankayı basmasa, ailesi çabucak düzenlediği dalavere ile onu yadsımak yolunu tutmasa, banka patronu hakikatleri saptayacak bilgeliği kavrayamazdı: “Senin buraya gelmenin sebebi sadece bizim ‘Gel’ dememiz değil, ayrıca onların sana ‘Git’ demeleri.”⁴⁸

Böylece yapayalnız kaldığında, bir cetvel gibi herkesin boyunu ölçecek sadeliğe erişmiştir:

O – Ahlaka dönüyorum! Tohumumla ağacım arasındaki tezadı barıştıramadım amma, kendi öz çekirdeklerime kadar, ahenk içindeki dünyayı, tezatsız dünyanızı ne güzel belli ettim!⁴⁹

4.7. SONUÇ

Piyeslerin son perdeleri, izleyiciye varması gereken sonuçları imleyen sahneler ve daima hatırında kalacak çarpıcı diyalog ya da monologlarla doludur. Oyun boyunca alt metinde gizlenen temel fikir, genellikle son perdede sertçe açığa vurulur. Necip Fazıl’ın Para adlı piyesinin son perdesi, önceki dört bölümden tamamen apayrı bir dekorla, suçlu müşterilerin demlendiği bir esrar kahvesinde başlayınca, hazmı güç gerçeklerin yaklaştığını seziyoruz.

Daha önce de belirtmiştik: yazarın asıl derdi, toplumsal sorunları kuramsal tahlillerle inceleyen bir sosyolog gibi mantık yürüterek yeni teoriler

⁴⁸ İhsan Oktay Anar, *Susunkunlar*, İletişim Yay, 2.baskı, s.123

⁴⁹ Necip Fazıl Kısakürek, *Para*, BüyükDoğu Yay, 14.baskı, s.113

keşfetmek değil; onları çekirdekte, yani bireyin ruhsal derinliklerinde kavrayarak cemiyetteki izdüşümleri ile bağlantılarını tespit etmeye çalışmaktır ki bu üslupta cemiyete fertten yaklaşan bir tümevarım saptarız. Çünkü Necip Fazıl, hayatını ve varlığını inandığı davaya ithaf ettikten sonra, kalemini entelektüel bir çözümleme gayretiyle değil, kamil insana giden yolları yürüyebilmek amacıyla kullanmıştır. Yani fikrini kendini bilmek sanatına adanmıştır ki,

“Ver cüceye, onun olsun şairlik
Şimdi gözüm büyük sanatkarlıkta”⁵⁰

mısralarında bu özlemi ve hedefi açıkça dile getiriyordu. Hal böyleyken, toplumsal yanılgıların, bireylerin şeylerin hakikatine ve hikmetine dair cehaletiyle yeşerdiğini savlaması, elbette gayet makul. Sanatçı bu düşünceye eriştiğinde, artık önünde, cemiyete yanlış değerler dizgesini dayatan putların kırılması için baltaya sarılmaktan başka seçenek kalmaz. Onun baltası, putlara yüklenen anlamları sıyırmak için kullandığı kalemidir. Putlara çıkarını gözeterek anlamlar yükleyen yönelimin, fayda odaklı işleyen nefisten kaynaklandığını yukarıda açıklamıştık. Böylece sanatçının vazifesi, kişinin gerçeği ile çıkarı arasındaki sınırları yansıtmaya dönüşür. Ve teslim edilir ki gayet güç bir görevdir.

Son perdede, banka patronu, karaborsacılığa başkaldıran öfkeli gençliğin ellerine terk ettiği benzerinin yerini hem madden hem manen alır: esrar kahvesinde, benzerinin arkadaşlarıyla birlikte kafasını dumanlarken, önceden ailesine çektiği ithamlar şeklindeki nutukları şimdi çarpıcı ahlaki tespitlere tebdil etmiştir. Ve yazar, direnilmesi gereken asıl düşmanın bir kağıt parçası değil, insanın putlara atfettiği değerlerde yansıyan nefsi istekleri olduğunu banka patronunun ağzından anlatırken, aslında piyesin ta başından beri, paranın işlevine dair yaptığı metafizik tabanlı tespitleri özetlemektedir:

⁵⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Yapı Kredi Yay, 2.baskı, s.23

O – Koyunun bembeyaz sütü de birkaç mangıra, yalancı şahidin kapkara gündeliği de... Bu maddeleri birbirine para mı karıştırdı, paranın kepçesinde biz mi karıştırdık? Amma bir kere karıştırdık, bir daha da ayıklanır sanmayın!..

Para, insanda durumlara vaziyet edebileceği yanılgısını güçlendiren bir sahte kudreti beslemesi, onu tevekkül cennetinin rahatlığından çıkarması bakımından, aslında bir çeşit yasak meyve sayılabilir. Dolayısıyla, dünya sınırlarını gözetmek bir tarafa, kendini feda eden sinesi aşk dolu insanlarla dolup taşmadıkça, nefesine pay biçmekten vazgeçemeyen insanlar olageleceği içindir ki, para aynı zamanda algıları hakikate tıkayan tüm perdeler dürülmeden ortadan kalkması imkansız bir vasıta gibi de yorumlanabilir, bu bakımdan yazarın nezdinde belki de insanı dünyaya düşüren nefisle özdeşleşir:

O – (*Sanki kendi kendine söyleniyor.*) Bu böyleeee!.. Allah, bütün ihtiyaçlarımızı melekleri vasıtasıyla yerine getirmedikçe, para bu dünyadan kalkamaz. (*Başını ağır ağır kendisine bakanlara çevirir.*) Hani din kitapları, <Sefillerin en sefili> diye bir yer tarif ediyor ya, işte o, bu dünya, para dünyası... Vaktiyle varmış, paranın geçmediği bir yer varmış. İnsanoğlu oraya layık olmadığı için buraya atılmış⁵¹.

Aynı dönemde hikayelerinde ihtikara sık sık değinen Sait Faik için karaborsacılık, dürüstlükle işlenen suçları sıradanlığa indirgeyen bir ahlaksızlıktır. Sait Faik, fikirlerini empati gücüyle beslenen bir duyarlık adına işlerken, Necip Fazıl'ın kalemini inandığı dava uğruna savaşmak için kullandığı su götürmez. Bu fark, belki de Necip Fazıl'ın daha kesin ve kati hükümler ile konuşmasını açıklar. Her halde, hakikatin nuruyla tartan bir vicdan, sıradan algıları tenkit etmek ve onları uyarmakla yükümlüdür. “Edebi eserler, insanı yeni ve mesut, başka iyi ve güzel bir dünyaya götürmüyorsa neye yarar?” diye soran Sait Faik'in Kumarbaz Hayri Efendi

⁵¹ Para, s.118

adlı öyküsünde, toplumsal algının şahıslara yönelik yorumuna yaptığı ironik taarruz, kahvede kumar oynamak zevkini haklı çıkarırsa, Necip Fazıl'ın Para adlı piyesinin sonunda giriştiği ayrıntılı ve tavizsiz tahlillerin, şeylere asli değerinden başkasını atfeden kirlenmiş zihinlerden husule gelen eylemler yanında zahiri suçları hafife alması kuşkusuz şaşırtıcı sayılmaz. Çünkü büyük mutasavvıf Mevlana Celaleddin Rumi'nin buyurduğu gibi: "Şüphesiz adalet, bir şeyi layık olduğu yere koymak, zulüm ise layık olmadığı başka bir yere koymaktır."⁵² Öyleyse zulmün büyüklüğü de, kişinin şeylere dair vehimleri ve şeylerin hakikatleri arasındaki uzaklıkla ölçülse gerektir. Hal böyleyken, Necip Fazıl'ın basit güdülerle işlenmiş sıradan suçların dürüst itirafları ile ruhunun kıymetini örterek kendini tanrılaştıran kişinin büyük inkarını kıyaslarken yaptığı tanımlar, aslında zahiri görüntülere (toplumsal vakalara) dair soyutlamaların ne doğrultuda yapılması gerektiğini de ihtar ediyor sanki. Belki de modern çağda dolambaçlı yollardan işlenen cinayetlerin aslını koruyan ilkel suçlularda bile bir erdem buluyor ki, hepsinin başına paralar saçıyor. En azından onlarda, besbelli "terazi" diye adlandırdığı içi dışı birliği gözlemiyor. Ve para saikiyle işlenen suçların bedelini ödemiş bu insanları yine parayla ödüllendirmesi, ayrıca imgedir:

Katil – Ben katilim! Üç adam öldürdüm. Yirmi bir yaşında zindana girdim. On dokuz sene kaybettiğim gün ışığını iki yıldır görüyorum.

O – Öyleyse sen, insanları, en az acıyan, en az kan akan yerinden vuruyorsun!.. Sen merhametli bir adamsın! Al!

...

O – (Hırsıza.) Sen de hırsızsın değil mi? Hünerin kasa kırmak, anahtar uydurmak, parmaklık ve cam kesmek; kaderin zahirde senden kıskandığı malları, karanlıkta, ayağının ucuna basa basa, fare gibi sürüklemek, değil

⁵² *Mesnevi –i Şerif*, Timaş Yay, 2.baskı, s.730, b.2623

mi? Yahu, sen en az çirkin, en az can yakıcı bir usulle para çalan bir zavallıdan başka nesin? Para sana layık, al al!!!

...

O – (Yankesiciye.) Aman sus, ağzını açma! Biriniz, hiç bir şeyden haberi yokken teraziyi doğru kullandı ya, yeter! Biliyorum, sen buz gibi Yankesicisin. (Elini yankesiciye uzatır, parmaklarını oynatır.) Büyücü parmaklarıyla, bile bile, biline biline, insanların para ve mücevher asılı yanlarını kesiyorsun. Fakat hiç kimseye, anne gibi, yavru gibi, muhtaç gibi, lütufkar gibi, hasta gibi, hekim gibi, esir gibi, kurtarıcı gibi sarılıp dört yandan ciğerini yüzdüğün var mı? Senin neren yankesici be?.. Yankesiciler senin yanını kesmiş, seni aralarından ayırmış, sana kendi isimlerini takmış! Al, sana onların parasını getirdim!..⁵³

Bireycilik, daima kişisel fayda gözeterek hareket etmekle başlar. Bu ise tastamam bir fedakarlığın, yani aşkın ahlakın(ın) tersidir. Söz konusu ahlak, diğer insanların haklarını dikkate almamayı gerektirir. Dolayısıyla bu ahlakı benimseyen insanların kurduğu toplum, birbirinden daha fazlasını koparmak için savaşıyor insanlar arenasına dönüşür. Necip Fazıl, ihtikar gibi sosyo-ekonomik sorunları bu açıdan yorumlayan birkaç yazardan biridir. O, aşk ile kendinden geçmiş yüce insanların yaşadığı bir cemiyet için yazdı. Çünkü bir toplum içindeki tüm sosyal ve iktisadi sorunlar, dönüp dolaşıp çekirdek dediğimiz bireyin özündeki karmaşaya dayanır. Çatışmaların tamamı, çıkarlara karşı hakikat bahsinde özetlenebilir. Hayat sahnesindeki tüm oyuncular, bu çelişki ile karakterize edilir. Ve Necip Fazıl, bu gerçeği görenler için, devletin kasasındaki altınlara karşılık halkına dağıttığı senetlerin, yani paranın, haddi aşmak isteyen arzuların remzine dönüştüğünü biliyordu. İhtimal ki piyesin adını bu yüzden “Para” koydu.

İşin aslına bakılırsa, bunu Sait Faik de biliyordu: “Para hiçbir zaman insanı adam etmezdi. İyisi mi, buldu mu, yemeliydi. Yoksa bizim bilemeyeceğimiz

⁵³ Para, s.125, 126

bir görüşe, bir ahlaka saplandırdı insan. Bu ahlakta yalnız, yalnız o para denilen şeyi her ne pahasına olursa olsun kazanmak vardı. Şeref de oydu. Ahlak da oydu. Namus da oydu. Bir bakıma, doğru da: Onunla satın alınamayacak hiçbir şey yoktu: Pırlantasından insanına kadar.”⁵⁴ Fakat sorumluluk yüklenmeyen bir serseri kayıtsızlığıya, insanı tüketen paraya karşı, derhal harcayarak kurtulmaktan ileri bir reçete sunamıyor ya da sunmuyordu. Diğer yandan sanatın bir kısmı meseleyi gündeme getirmekse, bir kısmı da çözüm teklif etmektir. Necip Fazıl’ın önerisi daha sahici: bireyin kendisiyle yüzleşecek dürüstlüğü temin etmesiyle başlıyor. Böylece asıl niyetlerin tespitine imkan tanınacaktır. Aksi türlü, sadece ihtikar değil, sosyal ve ekonomik tüm sorunlar sürecektir. Kurtuluş, aklına ve kudretine fazlasıyla itimat eden banka patronu gibi yaşamaktan vazgeçmekte, önüne açılan her ihtimali kendi lehine değerlendirmek ihtirasından kurtulabilmektedir: “Aşkın içimizde yer edip büyümesine mani olan şey, sadece bencilliğimizdir. Hep kendimizi görmek ve sadece kendi ihtiyaçlarımızı benimsemektir. Menfaatperestlik budur işte. Her fırsatı sonuna kadar kullanmak arzusudur.”⁵⁵

Necip Fazıl sanatçı gömleği üzerine düşünür ceketini giyerek, insanlığın kurtuluşu için yapılmış evrensel teklifi, medeni hukukun şifa bulamadığı karmaşık sosyo-ekonomik mevzuları her çağda zamanın örtüleriyle farklı isimler altında tekrarlanan temel bir soruna indirgeyerek, tatbik etmek gerektiğini yineliyordu. Ve belki de böylece edebiyat tarihinde farklı bir yer kazandı.

⁵⁴ Sait Faik Abasıyanık, *Kumpanya*, YapıKredi Yay, 11.baskı, s.39

⁵⁵ Muhyiddin Şekur, *Su Üstüne Yazı Yazmak*, İnsan Yay, 15.baskı, s.322

5. SAİT FAİK ABASIYANIK (1906-1954)

OTOBİYOGRAFİK BİR ŞİKAYET: BEN NE YAPAYIM?

5.1. SAİT FAİK VE TİCARET

Sait Faik, çoğu eleştirmen tarafından, Cumhuriyet dönemi edebiyatımızdaki en güçlü öykücü kabul edilir, hatta getirdiği yeniliklerle, yazın hayatının bir edebi bir milat olduğu ileri sürülür. Gerek öykülerini kaleme alırken seçtiği üslup, gerek hayata karşı aldığı tavır, onu edebiyatımızın en dikkate değer şahsiyetlerinden biri kılmıştır. Yaşamın nabzının attığı sokağı birebir gözlemleyerek şiirsel bir dil ile yansıtmış, böylece samimiyetinden şüphe edilemeyecek, sevimli hikayeler bırakmıştır. Bu bakımdan, bir araştırmacı edebiyatımızda yaşama ve insana dair hangi konunun izini sürmek isterse istesin, dünyayı tüm renkleriyle yansıtmayı başaran (metafizik boyutlar hariç) Sait Faik'e mutlaka uğramak zorunda kalacaktır. Sait Faik'i araştırmamız için önemli kılan bir diğer özelliği, onun toplumsal olaylardan ziyade, doğrudan insanı konu edinmesidir. Ticaret, toplumsal bir hadisedir kuşkusuz; alışverişi başlatmak için en azından iki kişinin varlığına gerek duyulur. Ama özne, daima insandır.

Yazarın “Ben Ne Yapayım?” başlıklı öyküsü, aslında iki doğrunun kesiştiği ilginç bir noktaya da ışık düşürüyor: bir yazarın, kurgusal olarak değil, ama gerçekten, şahsi fikirleri ve hisleriyle, birebir ticari olayların içinde yer alması ve dahası, meselenin bir hikayeye konu edilmesine. Ayrıca, merhum yazara dair biyografik bir ayrıntı, ele alacağımız öyküye dair bizi daha da meraklandırabilir: Sait Faik'in babası, çocukluğundan beri oğlunun tüccar olmasını istemiştir. Hatta yazar, babasının zorlamasıyla ticarete atılmıştır da, fakat muhtemelen pek hazzetmediği alışveriş vaziyetini başarıyla yürütememiştir. İşte seçtiğimiz hikayeyi otobiyografik bir yakınma diye tanımlamak cesaretini, bize biraz da bu bilgiler veriyor. Zira birazdan değineceğimiz gibi, sözü geçen hikaye, geçim derdiyle hangi işi tutacağını

şaşıran yazarın nasıl ticarete teşebbüs ettiğini, nasıl ağzının yandığını anlatır: Cumhuriyet'ten hemen sonra, iktisadi gidişatı tekinsiz bir gemide (Türkiye'de) yaşayan ve hemen hepsi kendini kurtarmak isteyen tayfaların arasındaki endişeli alışverişlerini şiirsel bir üslupla yansıtır.

5.2. SAİT FAİK NE YAPSIN?

Sait Faik ne kadar umutludur öykülerine başlarken! Kimi kez doğrudan içimizi ferahlatan bir diyalogla açar ağzını. Bazen de efkarla yaktığı sigarasının dumanını yüzümüze üfler. Ama söz ticarete ve dolayısıyla paraya geldiğinde yazarın suratı değişiyor: önceki akşam sofrasında yediği yemeğin maliyetini kuruşu kuruşuna hesaplayınca, (tastamam dört yüz yetmiş kuruş), hemen aleni bir durum değerlendirmesi yapacak kadar kaygılanıyor. Birçok edebiyatçı yazı yazmayı iş saymıyor olsa gerek ki aynı zamanda başka türlü uğraşlara yapışmak gereği duyar; yazarın fikri böyledir: belki çağdaşı hali vakti yerinde sanatçıların onda uyandırdığı kızgınlık, belki de yazarlığı gittikçe başlı başına bir iş görmemek yönünde zuhur eden toplumsal kanaate karşı duygusal bir tepki. Yine de Sait Faik, hikayeler yazmaktan başka bir işe girişmemekte kararlıdır. Gelirini açıklamaktan da geri durmaz: haftada iki lirayı kalemiyle kazanmaktadır. (Hikayenin anlatıldığı dönemden en fazla beş-on yıl sonra, Varlık Vergisi'nde sürgünde çalıştırılan işçilere verilen yevmiyeyle aynı rakam.) Küçük bir hesap yapalım: Bir akşam yemeği kendisine dört yüz yetmiş kuruşa, yani dört lira yetmiş kuruşa mal oluyorsa, haftada iki liranın belki sigara için yetiştirilen küçük bir cep harçlığından öteye gidemeyeceği su götürmez. Ama yazar yine de umutsuz değildir: “İleride, kim bilir başka gazetelere de yazar, geçinirim. Ömrüm oldukça genç muharrir olarak kalmayacağım ya!”⁵⁶

Daha sonra ihtimalleri ve ardından diğer uğraşlara şans verdiği geçmişini, okurdan yazarlıkta inat etmekteki hakkını vermesini istercesine, şöyle bir

⁵⁶ Sait Faik Abasıyanık, *Lüzumsuz Adam*, YapıKredi Yay, 12.baskı, s.17

gözden geçirmeye başlar. Hikayenin adını gerçekleştirecek cümlelerle anlatır halini okura. Önceden gazetelere bir buçuk liraya hikaye, adliye röportajı yazmıştır. Bunun yanında, eski zamanda ana oğlu geçindiren küçük bir iradı olduğundan, fakat şimdi gelirin devede kulak kaldığından şikayet eder. Ama birkaç sene daha dişini sıkacaktır: “Yalnız yazıyla geçinmek kararını kafamdan kimse sökemez.” Peki ne zamana kadar? Herhalde karşısına aklına yatacak bir teklif çıkıncaya dek. Öyle ya, “ayda kırk beş liraya bir gazeteye kapılanmak bile mümkün değil”dir onun için. Kendisi bir şey bilmediğinden dolayı başkalarına da öğretemeyecektir, yani muallimlik de yapamaz. Ama üç sene önce, rahmetli babası sağ iken ticarete atılmıştır! Ve Sait Faik, insanı gerçekten eseflendiren deneyimini anlatmaya başlar:

“Rahmetli babam bir ortak buldu. Zaten bu adam kendisi müracaat etmiş, görülmemiş imla yanlışlarıyla dolu, göz yaşartıcı bir mektup yazmıştı. Adam babamın eski arkadaşlarındandı. Mektubunda: ‘Beraber çalıştık. O zamanlar ben pek gençtim, biraz aşırı gittim. Fakat alım paktır. Yedimse kendi paramı yedim. Mahdum beyin büyüdüğünü, kendisine bir ticarethane açacağını işittim. Namusumla çalışıp yeniden ticari itibarımı kazanmama müsaade etmeni yalvarırım. Dün akşam, gördüğüm bir rüya sayende çok ileri gideceğimizi tebşir etti. Peygamber Efendimiz...’

Doğrusu hazin bir mektuptu,” diyor Sait Faik, “Gözlerim yaşardı. Babam, tüccar olmasına rağmen benden daha hassastı. O da ağladı.”⁵⁷

Yukarıdaki satırlar pek de profesyonel bir tacirin mektubundan alınmışa benzemiyor aslında. Mesela babasıyla önceden birlikte çalışmış olmasının, sanki hatır-gönül işleri dikkate alınacakmış gibi, kendisine bir şey kazandıracağından umutlu: duygusal bir beklenti. İki sonuç çıkartılabilir: ya mektubun yazarı ticaret yapamayacak kadar duygusal –ki ileriki satırlarda aksine şahadet ediyoruz- ya da yakardığı kimselerin bu tabiatta insanlar olduğunu ve onları belki de sadece bu şekilde kısıvrak yakalayabileceğini

⁵⁷ *Lüzumsuz Adam*, s.18

çok iyi biliyor. Aynı tahlil ve tespiti, Sait Faik'in iki satırında rastlamak da mümkün: "Babam tüccar olmasına rağmen benden daha hassastı. O da ağladı."

Peki kalemiyle geçimini sağlayamayan Sait Faik, elinden başka iş de gelmiyorsa ne yapsın?

5.3. SAİT FAİK'TE TACİR İMGESİ

Burada yazarın "tüccar olmasına rağmen" ibaresini kullanması ilginçtir. Tüccarlar ağlamaz mı? Ağlamak, en soylu insani duyguları ifade eder. Ve kuşkusuz tüccar da insandır. Ama Sait Faik'te tüccar imgesi, ticaret erbabında rastladığı insanlık dışı eylemlerle besbelli kirlenmiş ki, duygularını törpülemek sıradan tacir figürünün ilk çizgisini teşkil ediyor. Elbette hayatı içinden gözlemleyen bir yazarın, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ihtikarın (karaborsa) toplumdaki korkunç yankısına kulak tıkaması düşünülemezdi. Aslında Necip Fazıl'da değindiğimiz gibi, iş ahlakı ve günlük ahlak arasında bir ayrım gözeten "İş başka arkadaşlık başka" düsturu, hızlı şehirleşmenin, yabancılaştırmanın ve kuramsal bağlamda ele alındığında insani ahlak ile medeni yasalar arasındaki farkı ortaya çıkaran laisizmin toplumsal yaşamdaki bir izdüşümüdür. Hal böyleyken, tüccarın işlevi ve güdüsü, mesleği icabı, azami kar payını temin etmeyi gerektirecektir. Rasyonel bir yönelimle maksimum kazancı sağlamak için ise tüccarın elbette diğer tüm değerleri dışlaması gerekir. Böylece bir ticaret erbabının belirgin ilk özelliği, duygularını işyeri dışında bırakmaktır. Evine giderken onları tekrar giyinebilir. Ama batılılaşmanın dayattığı rasyonel çizgiyi takip etmek istiyorsa, bir hesap makinesi gibi davranmak zorundadır. Ve hesap makineleri ağlamaz. Yazarı şaşırtan ve ona "Babam tüccar olmasına rağmen benden daha hassastı," dedirten işte budur. Benzer bir yaklaşıma Orhan Kemal'de tesadüf edebiliriz

Kirlenen imgeye gelince, tüccarlara ilişkin bir dizi deneyimin olumsuz yorumları (ele aldığımız hikaye dahil), Sait Faik'in bilincinde karanlık bir karakter çizmiştir. Sait Faik'in sorunu, soyutlama yetersizliğidir. Necip Fazıl ile arasındaki fark burada ortaya çıkar. Necip Fazıl tüccara değil, tüccarın üzerindeki kötü ahlaka düşmandır. 'Para' adlı piyesin sonunda, her şeyini yitiren adamın kötü ahlakı değişmeye başlar. Ve elinde kalan son paraları esrar kahvesindeki insanlara dağıtır. Sait Faik ise rastladığı her tüccarın üzerinde aynı elbiseyi gördüğü için belki, giysiyi kişiden soyamamıştır ki "tüccar olmasına rağmen benden daha hassastı," diyebiliyor.

Ama unutmamalı ki, imgeyi besleyen ne kadar yaşamın kendisiyse, diğer yandan sanat eserleri de yaşama yön verebilir. Niçin tüccar ismini işittiğimizde cebi bol paralı, heva hevesine düşkün, paylaşmayı bilmez, göbekli insanlar gelir gözümüzün önüne? Niçin tüccarlara karşı baştan cepheli gibi, kesin olmasa bile, en azından tedbiri elden bırakmayan hafif bir önyargıyla bakarız? Yaşam ile sanatın birbirini destekleyerek geliştirdiği şu etkileyici imgelerin işi olmasın? Yeşilçam filmlerimiz bize böyle söyler: göbekli, ince bıyıklı, acımasız. Hayatı boyunca zorluklarla savaşmış ve sanatını icra edebilmek için güçlüklerle geçinmiş yazarlar da yapıtlarında hep aynı tacir figürünü çizer de ondan. Oysa karanlık gibi, aydınlığı göstermek de mümkündür. Yani böyle kimseler yaşıyor, evet. Ahmed Midhat Efendi'nin de siyahtan haberi vardı elbette, ama onun tanıttığı gibi, insanları göz ardı etmeyen, hep birlikte yaşadığımızı unutmayan, verim için ticari fikirler düşünen, elindeki imkanları muhtaçlara yardım edebilmek için kullanan tüccarlar da vardır mutlaka, olmalıdır, farz-ı muhal hiç yoksa bile, sırf olsun için böylesi de yazılmalı değil midir? Aydının görevi biraz da yağmur duasıdır çünkü.

Dilencilik, en genel tanımıyla, insanın tabiatında süregelen yüce hislere dokunarak dünyevi çıkar sağlamak mesleğidir. Dilenci, el açıp bir şey isteyeceğinde, kutsal kabul ettiğiniz değerleri hatırlatır. Der ki: Her şeyi yaratan Allah aşkı için, gönlünden geçen isteklerine kavuşasın için, çoluk

çocuğun kaza bela görmesin için, vs. Ve böylece dünyevi işleri için yürekteki saygın fikirlere gönderme yapan her kişi veya olgu biraz dilencilikten nasip alır. Ticarete kazanabilmek için insanların kutsal değerlerinden istifade etmeye çalışmak, en aşağı tabiriyle dilencilik değil midir? Ve dikkatimizi çekiyor kuşkusuz; mektubun sonunda, Ömer Seyfettin’de tesadüf ettiğimiz, yaygın bir ticari hileye yine rastlıyoruz: yalan yere yemin etmekten farksız: inançları referans göstermek. İşte bunu ticari dilencilik diye isimlendirebiliriz.

Unutmamalı ki, sinemada nasıl oyuncunun dış görünüşü karakteri izleyiciye tanıtmak için en önemliyse, yazılı metinlerde de yazarın elinde iki silah vardır: tasvir ve diyalog (ya da monolog). Ve yazarın seçtiği üsluba göre, sonraki sayfada vuku bulacak olayların gidişatıyla ilgili tahminlerde bulunmak kolaylaşır. Ömer Seyfettin’de olduğu gibi. Sait Faik ve babasının eski, kendisinin yeni ortağı işe başladığında, yazar, ortağının fiziksel tasvirini yaparken, Ömer Seyfettin ve birçok yazar gibi menfi bir üslup kullanır: “Çiçek bozuğu, kısa boylu, ateş gibi gözlü, işgüzar bir adamdı.” Çiçek bozuğu, delik deşik bir surat, her şeyden evvel itimat telkin etmez. Kısa boy, zekayı ve kurnazlığı imler; ateş gibi gözler de açık kollamayın. İşgüzarlığını da sezdiriyorsa karşısındakine, işte bu adam kesinlikle aldatmaya meyyal bir tüccardır.

5.4. TİCARETTE SAİT FAİK

“Beraber bir yer tuttuk. Firmamızı kararlaştırdık. Sermayeyi peder düzdü. İşe başladık,” diyor Sait Faik. Ticaret için, satılacak malın maliyetini karşılayacak bir sermaye şüphesiz elzemdir. Hazır sermaye ise, sıfırın üzerinden başlamak demektir ve ne ticari zekanın gerçek değerini, ne de hayat koşullarına karşı mukavemetin sınırını ölçmeye imkan tanımaz. Hazır sermayeyle alışverişe girişen kişi çoğu kez ticareti tanımaya çalışırken elindekini yitiriverir. Bu sebeptendir ki ticarete genellikle alaylı sınıf, yani okullarda öğretilen teorik bilgilere hakim diplomalı kesimden ziyade, işe

girişmeden evvel bir ustanın yanında yetişerek, hem sürekli gözlem yapmak imkanı bulan hem de pratik bilgiler devşiren insanlar başarıya ulaşır. Sait Faik gibi, insan sarrafı olmasına rağmen hislerini ve duyarlığını asla göz ardı edemeyen bir kimsenin –ki babasının eski ortağını tasvir ederken, onun birtakım dolaplar çevireceğini sezdiğini ayan beyan görebiliyoruz- nice açıkgozlü geçinenleri yutuveren ticari dünyada asla tutunamayacağını kestirebilmek için kahin olmak gerekmez. Bile bile lades.

Peki neyin ticaretini yapacaklardı? Dönemin şartlarına ilişkin genel bir bilgiyle birlikte, yazar, bu cevabı da sunuyor okura: “O zamanlar ortalıkta harp gürültüsü filan olmadığı için elli çuval fasulyeyi ekimde aldık, aralıkta satacaktık. Bu arada da yumurta alıyor, patates alıyor, satıyorduk.” O vakitler, (hikaye hiçbir dergide yayımlanmadığı için ne zaman yazıldığını söylemek güç, fakat) biyografik bilgiler ışığında tahminde bulunursak, Cumhuriyet’in ilk zamanları: 30lu yıllar. Dönem şartlarına göz atmak gerekirse, Türkiye bir müteşebbis sınıfının teşekkül etmesi için yoğun çaba harcıyor. İlk yıllarda gerçekleşen mübadele nihayetinde Ermenilerin ve Rumların yurdu terk etmesiyle ticaret sahasında açılan boşluklar doldurulmaya çalışılmakta. İsmet İnönü, kendisiyle yapılan bir röportajda ekonomik planını özetliyor: “Memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.” 29 buhranı neresinden bakılsa ithalat ve ihracat değerlerini azaltmıştı. Yine de tarım hiç durmamıştı. Peki tarım mamüllerini alıp satan küçük toptancı esnafın hali için ne söylenebilir? Herhalde büyük tacirlerin piyasayı olumsuz etkileyecek hamlelerinden korkarken, diğer yandan bireysel ticari desiselerden sakınmaya çalışarak kendi yağlarıyla kavruldukları.

Sait Faik’in hikayesine bakılırsa, o bütün bunlardan zaten habersiz; ya da ticaretle sadece insan hayatının değişmez bir ögesi olarak ilgili; yani iktisadi hayatı genel bir bakışla inceleyen teorilerden ve tespitlerden ziyade, kendi yaşamının içine karıştığı kadarına aşına: “Ben, yazıhane gibi bir yerde otururdum. O, dışarıda, hiç ardı arkası kesilmeyen, çoğu sefil, Yahudi

kıyafetli adamlarla pazarlıkta idi. Yumurtaları ayıran bir de makinemiz vardı. Işık yanar; yumurtanın içi koyu, açık sarı, kavuniçi, siyah renklerde gözüktür, ayırırdık. Yukarıdaki odalarda elli çuval fasulyemiz vardı.”⁵⁸ Buraya kadar her şey gayet güzel. Elli çuval fasulye, küçük esnaf için doğrusu azımsanacak bir miktar da değil. Kötü bir hesap yapalım, her çuvalı yirmi kilo kabul edersek, Sait Faik ve ortağının, satacağı tam bir ton fasulye var demektir. Yumurtalar ve patatesler de cabası. Üstelik Sait Faik, hayatı boyunca üzerinden atamadığı sevimli avareliğe geri dönmek için akşamları acele ettiğinde, yani vaktinden biraz evvelce çıktığında, ortağı ona surat asmak yerine, onu teşvik edecek kadar da babacan: “Git git, derdi, daha gençsin, alışırsın. Seni fazla yormak istemem. Şimdi ben gencim; sen çocuk. Sonra ben ihtiyarlarım, sen çalışırsın.”⁵⁹ Sait Faik gibi, doyasya yaşamaktan, kıyasıya yazmaktan, insanları incelemekten, hikayeler düşünmekten ve vakit buldukça tabiatın içinde yer almaktan taviz vermeye yanaşmayan, ama aynı zamanda yaşamak için geçimini kazanmak mecburiyeti bulunan bir yazar daha ne bekleyebilir?

Arada bir, ticaretin gizil kısımlarına yabancı kalması sonucu bulunduğu alakasız konumda görevinin mahiyetini sorguladığı ya da manasızlığını hissettiği zamanlar da vaki. Galiba fasulye fiyatlarının artışıyla daha çok kar edeceklerinden başka bir şey bildiği de yok: “Bu ne biçim bir çalışma idi? Ne yapıyorduk? O günleri bir su buharının içinden hatırlıyorum. Yemiş’ten kopan rüzgarların dolduğu ardiyemizde ne yaptığımızı bir türlü anlayamadım. Fasulyeler yukarda odalarda idi. Ben, ‘Fasulyenin fiyatı arttı mı?’ diye sorardım. O: ‘Ne gezer’ derdi, ‘on para oynamadı.’ ”⁶⁰

5.5. HİLE VE ZEKA

İnsanların kişilikleri üzerinde sanatsal tahliller yapmaya, doğanın teklif ettiği heyecanları eksiksiz anlatmaya, içten gelen bir aşk ile çıkarsız

⁵⁸ *Lüzumsuz Adam*, s.18

⁵⁹ *Lüzumsuz Adam*, s.18

⁶⁰ *Lüzumsuz Adam*, s.18

sevmenin şiirini yazmaya yoğunlaşan bir zihnin, işgüzar suretli kısa boylu ortağının sürekli “Yahudi kıyafetli” adamlarla ne dolaplar çevirdiğini anlaması bir yana, merak etmesi için bile, teslim edilir ki bir parça ferasete ihtiyacı vardır. Zira bir ağacın meyveye durmasındaki alışıldık mucizeyi hatırlatmaya, yalnız bir erkeğin içindeki doğal dürtüleri betimlemeye, köşe başlarında bedenlerini alıcıya sunan hayat kadınlarının insani vasıflarını resmetmeye kalkışmak onun sanatçı duyarlığı için kolaydır; fakat bir insanın eski ortağına himmet ve minnet ederek oğlu için tasarladığı mütevazı ticarete ortak olmak için yalvardıktan sonra onu dolandıracağını düşünmek, estetiğin imkanlarını kurcalayan şairane izanı için çok zordur. Bu yüzden, “ateş gözlü” ortağının fasulyeleri çoktan sattığını ve yerine de başkasının cevizlerini ardiyelik doldurduğunu anlayabilmesi için, bir gün helaya giderken tökezleyip fasulye çuvallarının üzerine kapaklandığında çıkan tok sesi işitmesi ve eliyle yokladığında çuvalların içinde fasulye değil ceviz bulunduğunu fark etmesi bile yetmeyecektir. Safdil yazar, küçük kazanın akabinde ortağına cevizleri sorar; ortağı ise ardiye için bir başkasının birkaç çuval koyduğunu söyleyerek geçiştirir. Fakat bu soru, işgüzar ortağının, vaziyetin anlaşılmak üzere olduğunu sezerek ortadan sıvışmak vaktinin geldiğine karar vermesinden başka bir işe yaramaz. Yani Sait Faik fasulye çuvallarının içinde cezize tesadüf ettiğini ortağına belli etmeden babasına haber verse, adam hiç değilse yakalanabilecektir. Ertesi gün babasıyla gelen yazar, dükkanı kapalı bulur. Anahtar bulup açtırırlar ve çuvalları karıştırırlar: hepsi cevizle doludur. Sait Faik ancak o zaman, öfkeli babasından azar işitince neler döndüğünü kavrayabilir: “Aptal,” der babası, “herif fasulyeleri satmış. Yerine de başkasının cevizlerini ardiyelik doldurmuş. Sen uyu hâlâ!”

5.6. SONUÇ

Sait Faik’in samimiyeti, mesela ticarete çok kişinin onur-gurur meselesi yapacağı bir aldatılmayı önemsemeden, hatta övünürcesine bir açık yüreklilikle kağıda dökmesi, onu yakından tanımayan okuru, bu hikayenin

tamamen kurgusal bir metin olduğu yanılıısına düşürebilir. Fakat Sait Faik, adeta gündelik yaşamın cılız bir ögesi sayılmaktan övünecek kadar avareliği benimsemiştir. Bu tespiti bizzat tasvip eden satırlarına rastlamak da mümkün: Yurtdışında tahsile gönderilen ve döndüğünde ailesinin Kömürpazarı'ndaki dükkanına yerleştirilen arkadaşının hayatındaki duygusal süreçler ile içtimai işlevler arasındaki bağlantıyı ironik bir üslupla incelediği “Melahat Heykeli” başlıklı öyküsünde, kendisi de ticaretten anlamadığını gayet rahat bir tavırla itiraf etmekten çekinmez: “Çuvallar İstanbul'a gidiyor; İstanbul'dan geliyordu. –Benim ticaretten anladığım bu kadardı, arkadaşım da daha fazla değildi.”⁶¹

Peki ama neden? Belki de yazarın ticaret ve tacirlerle ilgili fikirlerine, harp zamanlarında baş gösteren kıtlık sırasında tanıklık ettiğı birtakım ahlaksız alışverişler şekil vermiştir. (Yeri gelmişken, savaş haberleriyle sermayelerini seferber eden merhametsiz tüccarların alışverişten soğuttuğı yazarların Sait Faik'le sınırlı kalmadığını belirtelim.) Öyle ki Sait Faik'i tanımak isteyen alelaide bir okurun, onun öykü derlemeleri içinde, sapkın ticareti, mesela karaborsacılığı işlediğı bir metne tesadüf etmemesi neredeyse kaçınılmazdır: sözgelimi, harp zamanı vurgun vuran on milyonerin sefahatini mizahi bir kurguyla kaleme aldığı, “On Milyonerin On Metresi” başlıklı hikayesinde, sadece kendisinin değil, insanların da karaborsacılara karşı aldığı tavrı yansıtır: “Şehir, en küçüğünden en büyüğüne kadar haksız para kazanmayı ayıp saymıyordu. Kanunlar ceza verse bile hapis yatıp mapushaneden paralı çıkanlara şöyle deniyordu: ‘Geçmiş olsun, efendim! Vallahi pek üzüldük! Bu zamanda kim yapmıyordu ki; nihayet efendim, bu bir zaruri ihtiyaç maddesi değildi ki.’”⁶²

Yine “Kumarbaz Hayri Bey”de, harp sırasında yaşanabilecek muhtemel hadiseleri, kahramanın başından düşsel bir serüvenle geçirirken, savaş zamanı, amiyane tabirle ‘köşeyi dönmek’ ve vicdanının sesini dinlemek

⁶¹ Sait Faik Abasıyanık, *Alemdağ'da Var Bir Yılan*, YapıKredi Yay, 6.baskı, s.32

⁶² Sait Faik Abasıyanık, *Havuz Başı*, YapıKredi Yay, s.48

arasında seçim yapmak zorunda kalan imkan sahibi tüccarın halini de resmeder. Simitçi Hayri'ye göre, cemiyete faydalı olmak için, “düşünmesi, yürümesi, gezmesi kafidir.” Bu fikri desteklemek için ortaya attığı soru da gayet tuhaftır aslında: “Faydalı, faydasız; zararlı, zararsız... Bunlar ancak dış görünüşlere göre yapılan birtakım ayrımlardır, insan cemiyete en faydalı gibi görüldüğü zaman en büyük zararı da yapabilir mi, yapamaz mı?”⁶³ Peki yazara göre? Üslubundan yola çıkarak diyebiliriz ki, “cemiyete faydalı olmak” gibi bir kaygıyla hareket eden müteşebbis, belki de ahlaki cinayetine kılıf uydurmaya çalışıyordur. Zira Hayri Bey'in tamamen farazi serüveninde, mümkün iki tercihi de açımalar ve nihayetinde kahvede kumar oynamak zevkine müptela insanların, yani Hayri Efendi'nin (belki de bizzat kendisinin) itham edildiği, ‘topluma yararı dokunmadan yaşamak’ hatasını, ahlaksızlıktan evla gösterir:

“Harp başlangıcında annesi öldü. Hayri haftalarca kumar oynamadı. Çok sevdiği annesinin ölümü onu pek sarsmıştı. Elini kağıda sürmek istemiyordu. İşte bu sırada onu teselli eden eski bir arkadaşı oldu. Arkadaşı ecza mektebini o sene bitirmişti. Günlerce beraber gezdiler. Sonunda Hayri Fatih'teki evi sattı. Eczacı arkadaşı ile birtakım işlere giriştiler. Bu işler aylarca sürdü. Bu aylar zarfında Hayri'nin oynadığı kumar, kumar değildir. Çünkü kafasında yarın sabah alınacak bazı iğnelerin hangi doktor reçeteleri, hangi ecza dolapları vasıtasıyla tedarik edileceği meselesi vardı. Bu arada piyasadan öyle ilaçlar kayboldu, yine bu arada Hayri öyle ustalıkla eczacı diploması aldı...”⁶⁴ Fakat tüm bu öykü, daha önce de belirttiğimiz gibi, sadece bir varsayımdan ibarettir. İşin aslını Hayri Bey, yine bir mahalle kahvesinde ortaya koyduğu düşük miktar üzerine kumar oynarken anlatır: “Çocuk çok zorladı. ‘Gel’ dedi, ‘satalım şu evi. Almanya’dan değil, dünyanın hiçbir yerinden Türkiye’ye zerre ilaç gelmeyecek. Toplayalım şu müstahzarları! Yüz lira bin olacak, bin on bin. Bu böyle sürüp gidecek.

⁶³ Havuz Başı, s.16

⁶⁴ Havuz Başı, s.18

Zengin olacağız Hayri. Ben seni severim; etme...' Yapamadım anam, yapamadım. Allah beni kahretsin! Yapamadım.”⁶⁵

Sait Faik'i ticaret ve tacirler hakkında menfi düşünmeye zorlayan böylesi gözlemler, bazı yüzeysel çıkarsamaların neticesi olmaktan çok, kim bilir, belki de yazarın iştigal eden kişilikler üzerinden meşgalelere yaklaşımında yatar: “Simitle Çay” başlıklı metinde, onun bu yorumu, simit ve çay ile mütevazı bir kahvaltı yapan yoksulluktaki hürriyetin lezzetini duyumsamış insan ile ballı, reçelli, tereyağlı, hatta paslı puslu kahvaltılarla güne başlayan insanın yemek alışkanlıklarını kıyaslamaya kadar ilerlettiğini tespit edebiliriz. Ona göre zengin bir kahvaltı masasından kalkan bir kimseyseniz, “ayaklarınız ıslanmadan otomobile atlamalısınız. Yine ayakkabılarınız çamurlanmadan maroken koltuklu bir yazıhanede telefonu ele alıp: “Dün akşam söylediğim gibi. On para aşağı olmaz,” demelisiniz. Hatta, “Tak telefonu kapamalı, tekrar açmalı: ‘Borsadan ne haber? Yetmiş altı, yirmi mi? Satma, bekle. Efendim bekle diyorum sana. Elbet bir bildiğim var benim de. Yetmiş yediye de veremem. Seksenden on para aşağı olmaz. Peki bekliyorum. Öğleye kadar telefon edilmezse sözümünden cayabilirim. Unutulmamalı...' diye çıkışmalıdır.”⁶⁶

İnsani duyarlığın izlerini göremediği, çıkarsız güzellikleri keşfetmeye meyil bulamadığı, tamamen kazanca odaklı düşünen bu insan tipinden Sait Faik pek hatta hiç hazzetmez. Gelgelelim şahsiyetinin ahlakını zikrettiğimiz insan tipine dair uzun boylu tahlillere girişmeye gerek de görmez; onun tüccara bakışına dair elimize geçen bilgi, bazı hikayelerinde rastladığımız ve ipucu veren tasvirlerle sınırlıdır.

Diğer yandan, belki de ticaretin küçük ve yasadışı bir cüzü diye tefsir etmek yerine, gündelik yaşamın şiirine çeşni katan unsurlar gibi baktığı işportacılarla ve seyyar satıcılarla arası gayet iyidir Sait Faik'in; onlara

⁶⁵ Havuz Başı, s.20

⁶⁶ Havuz Başı, s.97

çokluk otorite tarafından belirlenen kurallara uymanın insan değerini belirleyici bir kıstas sayılamayacağını imleyen bir merhamet ve sempatiyle yaklaşır. Sözgelimi, hayattan bahtına pek az fırsat isabet etmiş, ne idüğü belirsiz bir gencin hapisanede sonlanan kısa hikayesini aktardığı “Kestaneci Dostum” adlı öyküsünde, bir kahvede çıraklık yapan zavallı delikanlının askerden dönünce eski işyerini kapalı bulduğu ve bir süre geçici işlerle oyalandıktan sonra, ona küçük umutlar yeşerten bir işe, kestaneciliğe girdiği anlatılırken, hamisiz gencin geçimini sağlamaya yönelik teşebbüsüne zabıta tarafından yapılan müdahaleye değinir ve sonra Ahmet’e muhabirliğini yaptığı adliyenin önünde rastladığını söyleyerek aralarında geçen konuşmayı çarpıcı bir üslupla dile getirir: Ahmet, daha niçin bu hale düştüğü sorulmadan kendisine, cevabı verir: “Eroincilikten ağabey.”⁶⁷

Sait Faik’in bu öyküsü, sadece otoritenin tam randımanlı işlemeyen sistemi ile onun koyduğu kuralları tanımayan insanlar arasındaki kısır döngüyü iktisadi açıdan işaret etmesi sebebiyle değil, zira aynı sorunu işleyen pek çok ekonomik makaleye rastlamak mümkün, fakat meseleyi bir edebiyatçı duyarlılığıyla, yani okurla, aklını ve vicdanını kurcalayan fikir ve hislerin arasında kalacak gayri-insani tüm öğeleri yok ederek ele alması bakımından hem önemli hem de ilginçtir. Benzer bir hassasiyete ve sorumluluk duygusuna, toplumun alt kesimlerini entelektüel bir soğukluğa kapılarak görmezden gelmek yerine, onların yürek sızlatan hayat şartlarını hali vakti yerinde okurlarına iletmeyi vazife telakki eden Mustafa Kutlu’da rastlarız.

⁶⁷ Sait Faik Abasıyanık, *Mahalle Kahvesi*, YapıKredi Yay, 13.baskı, s.94

6. SABAHATTİN ALİ (1907-1948)

ANADOLU ESNAFI AHLAKI: SELAM

6.1. YAZAR HAKKINDA

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ansızın başkalaşan şehirli adetlerini ya da birtakım siyasi maceraları değil de Anadolu halkının yaşantısını ve değişen rejimin uzuvları karşısında bocalayan tavırlarını anlatması bakımından Sabahattin Ali'nin çağdaşları arasında ayrı bir yeri vardır: belki de hapisanelerde geçen yıllarında tutuklulardan dinlediği hikayelerin zenginleştirdiği dağarcığı, lirik bakışıyla süslediği toplumsal gerçekçi üslubu ve zengin imgelemiyi birleşince, okurlarına çalışkan bir edebiyat işçisinin çarpıcı eserlerini bırakmıştır. Sabahattin Ali'nin öykülerinde, Gogol gibi bazı Rus yazarların dile gelmesi güç insani durumları kolaylıkla yansıtan sanatına tesadüf ederiz. (Benzer bir duyarlığa Dostoyevski'nin erken dönem kitaplarında da rastlanabilir.)

Düşünsel dünyası sosyalist ülkülerle coşmuş bir yazarın, folklorik incelemeler yapan bir araştırmacının yerel motifler üzerine yoğunlaştırdığı titiz dikkati ve bir insanın iç dünyası derinliklerine erişen delici bakışının sarsıcı sonuçlarıyla yoğurduğu bu hikayeler, aslında dönemin iktisadi hayatından ziyade, kentli sınıfın uzağında yaşayan bireyler üzerindeki izdüşümüyle, toplumsal hayata etkileyen başka koşulların da katışmasıyla şekillenen zamanı bir bütün olarak okurun önüne koymaya çalışır. Sabahattin Ali ekonomik tespitler ya da kuramları aktarmak değil, onları inancı doğrultusunda dünyanın içindeki haliyle yakalamak ister; bu açıdan bakıldığında, yazılarında inandığı fikirleri dokumak için kalemini zorlayan toplumsal gerçekçi bir yazar gibi davranmaz. (Yine de böyle metinleri vardır.) Ama daha çok, yaşamın içinde istediği kuramları kuvve halinde içeren anlatıları seçmeye gayret gösteren bir edebi derleyici gibi hareket eder.

İhtimal bundan dolayıdır ki öykülerinde doğrudan ticaretle ilgili satırlara pek rastlanmaz. Yine de bazı anlatılarında asıl fikri desteklemek için söz konusu öğeleri kullanmıştır. Ele alacağımız hikaye ise sıradan bir Anadolu esnafı figürü çizmesi bakımından güzel bir örnek sayılabilir.

6.2. EDEBİYATÇININ ALIŞVERİŞİ

Hayatın bir alışveriş olduğuna kuşku yok: en temelde, insanlar ömür sermayelerini kullanarak deneyimler, yani anlamlar satın alırlar. Gelgelelim, yapılan başka alışverişler, çokluk özdeki ticareti perdeler. Ticaretin en yalın haline, bu anlamda, belki de sanatçılarda rastlanır. Sabahattin Ali, *Selam*’ın başında, Bursa’da bir dostunu görmek için yola koyulduğunu, fakat uzaktan gördüğü İznik Gölü’nün kendisini büyülediğini, “garip bir cazibe” ile onu alıkoyduğunu ve “hiçbir sebep yokken” otobüsü kaçırdığını anlatır. İlk bu eylemini, belirli kurallara uyarak geçip giden hayatında önemli bir kahramanlık diye yorumlasa da, İznik Gölü’ne giderken, henüz yolda canı sıkılmaya başlar ve göle yaklaşınca hayal kırıklığına uğrar: “Güç hal ile ulaştığım sahil de bana fevkalade bir manzara arz etmedi. Her büyük su kıyısı gibi bir miktar kum, bir miktar çakıl, ve rüzgarların şiddetine göre dalgalanan manasız bir satıh!”⁶⁸ Sonunda kasabaya döner ve önünden geçtiği bir aşçı dükkanının camekanını iştahını kapattığı için kahveye girer. İçindeyse “bir alışverişte aldatılmış olmanın ezgisi” vardır.

Sabahattin Ali umduğu tecrübeyi yaşayamamış, uzaktan güzel görünen göl ona beklediği anlamları teklif etmemiştir. Dolayısıyla kendisini kandırılmış hissetmesi doğaldır.

Ertesi sabah derhal odasından fırlar ve Anadolu kasabalarının o alışıldık durgunluğuyla karşılaşır: “Ortalıkta, zaman zaman esen rüzgarın kaldırdığı tozlardan başka hareket yoktu. Yıkık bir caminin nasılsa ayakta kalmış olan bir minaresi duvarlar üzerinde çıkan bir yabani incir ağacıyla sarmaş dolaştı.

⁶⁸ Sabahattin Ali, *Bütün Öyküleri II*, YapıKredi Yay, 5.baskı, s.66

Bir eskici, örsünün üstünde uyukluyor, yan sokaklardan birinde iki çocuk, pis bir su yolunun önünde topraktan bentler yaparak oynuyordu.” Yazar burada kaldığı için pişmandır ve bir an önce Bursa’ya gitmek ister: “ve ben, ruhu olmayan bu kasabadan kaçmak için can atıyordum.” Fakat Bursa’ya gidecek otobüslerin kasabadan geçmesine henüz bir saat vardır ve bir berber dükkanı görünce sakallarının epeyce uzadığını fark eder. “Otele tekrar girip çantamı açmak, sıcak su isteyip tıraş olmak, sonra takımları yıkayıp yerleştirmek bana o kadar güç geldi ki, istemeye istemeye bu dükkana yöneldim.”

Buraya kadar, aldatılmış bir tüccarın pişmanlığıyla bulunduğu yeri bir an önce terk etmek isteyen bir yazar vardır karşımızda: gördüğü bir manzaraya kanmış ve yolculuğun tabii seyri dışına çıkmıştır. Fakat öykünün sonunda asıl insanı kandırmanın yine kendisi olduğunu, içinde “tuhaf bir utanma” ile anlayacaktır.

6.3. BİR ANADOLU BERBERİ

İlkin, taşrada kurulmuş bir berber dükkanının tasvirini yapar berber. Doğrusunu söylemek gerekirse, insan böyle bir dükkanla, (belki hırçın sinekler hariç) ilerlemiş kentlerin göçlerle gelişen uzak semtlerinde de karşılaşabilir:

“Önümdeki uzun masanın üzerinde, sinek pislemesine engel olmak için pudra ile damgalanmış yaldızlı çerçeveli büyük bir ayna vardı. Aynanın camı üzerinde istedikleri gibi faaliyet göstermelerine müsaade edilmeyen sinekler bu yaldızlı çerçeveye o nispette fazla kıymışlardı. Aynanın önünde ve masanın mermeri üzerinde, aynı şekilde sineklerin taarruzuna uğramış, çoban kolonyası şişeleri ve üzerlerinde Almanya İmparatoru Wilhelm ile melaike yüzlü karısının resimleri bulunan iri pudra kutuları duruyordu. Duvarlarda, mahut sineklerin tahribinden kurtulamamış renkli resimler vardı. Bunlar, yel değirmenleri ve kanallarıyla bir Hollanda ovasını,

mağmum yüzlü ve ağır yürüyüşlü ziyaretçileriyle bir orman kilisesini ve general Trikopolis'in kılıcını teslim edişini gösteriyorlardı.”

Ve ardından berberin tasviri gelir:

“Berber kır saçlı, hafif çiçekbozuğu, seyrek bıyıklarının arasından temiz dişleri görünen kırk kırk beş yaşlarında uzun boylu ve zayıf bir adamdı. Uzun boynunu ikide birde sağa sola büküyor, daima bir şeye hayret ediyormuş gibi kaşlarını kalkık tutuyordu. Bu yüzden alnı hep buruşuk duruyor ve çehresi daima mühim meseleleri düşünüp halleden bir devlet adamı ifadesi alıyordu.”⁶⁹

6.4. ÖYKÜ

Sabahattin Ali, Guy de Mapuassant'ın öykü içinde öykü tekniğini sıkça kullanır. Özellikle koğuştta dinlediğı hikayeleri böylece anlatır. Bu teknik sayesinde yazar, anlatıda birinci tekil şahıs dışına çıkmaz. Ayrıca asıl hikayeyi başka biri anlatırken, yazar bu çekirdek öyküyü anlatan kişiyi ya da kişileri de yazmak imkanı bulur. *Selamda* da bu tekniğe başvurduğunu görüyoruz: Bu metinde asıl hikaye, berberin anlattığı hikayedir ve sona erdiği zaman yazarınkiyle bitişir.

Yazar tıraş olurken, dükkanın kapısına dokuz yaşlarında bir kız çocuğı gelip dayanır. İşini bırakan berber, masanın çekmecelerinden birini açarak çocuğa bir miktar para verir ve ayaküstü onun hatırını sorar. Olay yazarın dikkatini çekmiştir, ama berberin çehresi pek cesaret telkin etmediğı için meseleyi kurcalamaz. Bunun yerine birtakım ihtimaller üzerinde düşünerek kendisi bir netice varmaya çalışır. Belki boşadığı eşinden bir çocuğudur, belki de akrabasıdır diye tahminler yürütür. Sonunda vazgeçer, ama kızcağızın hali de bir türlü gözünün önünden gitmemektedir. Sonunda edemeyip dolaylı sorularla işin içyüzünü öğrenmeye çalışır. İlk pek taviz

⁶⁹ *Bütün Öyküleri II*, s.68

vermeyen berber, tıraşını bitirince, aşkına düştüğü kadının bir selamı uğruna ailesini, çoluk çocuğunu, işini gücünü, kurulu düzenini ve yerini yurdunu bırakıp yola düşen bir başka berberin hikayesini anlatır:

İki berber zanaata birlikte başlamışlar, ikisi de çıraklıklarını Bursa'da tamamlamışlardır. İş iyice öğrendikten sonra, yazarın bulunduğu kasabaya gelmişler ve birer dükkan açmışlardır. (Diğer berberin, Yusuf'un dükkanı, öyküyü anlatan dükkanın tam karşısındadır.) Zorlu savaş yılları sırasında göçmek zorunda kalmışlar, Cumhuriyet'ten sonra ise tekrar geri gelmişlerdir: "Memleketi gavur aldı, kasabayı yaktı, biz kaçtık, şurda burda süründük, yine geldik, işimize başladık." Gençlik yılları yavaş yavaş geçerken, Yusuf evlenmiştir ve üç çocuk sahibi olmuştur.

Fakat kısa zaman önce, kasabaya bir kumpanya gelmiştir. (Aynı dönemde yazılmış birçok öyküde kumpanyalara ve içindeki oyuncu kadınlara durgun taşra hayatının yeknesak ritmini dağıtan bir öge olarak sıklıkla rastlanır). Kahvenin camlarını kara perdelerle örtüp orada oyunlar vermeye başlayan kumpanyanın kızları, iki üç günde bir berberlere uğrayıp saçlarına maşa vurdurmuşlar, onlara beş on kuruş kazandırmışlardır. Ama çok geçmeden gündelik alışverişin dışına taşan birtakım ilişkiler gözlenmeye başlanmıştır: "Günün birinde baktım, kızlardan biri işini bitirince çekip gideceğine Yusuf'un dükkanında oturup yarenlik ediyor." Şehirli kadınlar taşralı erkeklerle konuşacak ne bulabilirler ki?

Günler geçtikçe bu ilişki ilerler: Yusuf bir zaman sonra sazını bile getirir. Kız yavaş sesle okurken, zaten çokça boş vakti bulunan Yusuf, sazını çalmaktadır. "İş yok, vakit çok. İnsan bundan azarmış zaten." Hikayeyi anlatan berber, karşı dükkandan her şeyi apaçık görmektedir. Haline üzüldüğü Yusuf'a nasihat eder, onu azarlayan bir üslupla uyarır; fakat Yusuf böyle bir ilişkinin imkansızlığı konusunda onu -biraz da özlem ve hasretle, yüreğinde keşkelerle- temin eder.

Yine de Yusuf adamakıllı içtiği bir gün nihayet dayanamaz ve tiyatroya dadanır. Kadın selam verince kendinden geçerek naralar atan Yusuf'u, kaymakamın emriyle dışarı attırırlar. Bu olaydan sonra kız, Yusuf'un dükkanına bir daha gelmez. Zaten üç beş gün sonra kumpanya da Bursa'ya gider. Yusuf'un elinde şimdi böyle uçarı hayallere kapıldığı için sadece pişmanlık kalmıştır. Berber dostu her şeyin geçiciliğini hatırlatır, hayat ve zaman hakkında hikmetli sözlerle onu teskin eder: "On beş günlük ömrü on beş seneye sığdıramazsın da, on beş senelik ömrü on beş günde yaşayıverirsin."

Ama o vakitler esrar satmak için şehirler dolaşan Kara Hakkı, Susurluk'ta bir handa kahve içerken Bursa'dan Balıkesir'e giden bir kumpanyaya rast geldiklerini ve Hakkı'nın memleketini öğrenen kumpanyadan bir kadının oradan Yusuf adında bir berberi tanıyıp tanımadığını sorarak ona selamlar söylediğini iletince, gönlünün derdi depreşen Berber Yusuf, kepenkleri indirir, anahtarını karşı komşusuna emanet eder ve kimsenin tek söz etmesine fırsat bırakmadan kadının peşine düşer.

İşte kızcağız, sevdiği kadının izini süren Yusuf'un kızıdır. Ve karşı komşusu berber, gönlünün derdine peşi sıra gittiği kadının arkasından nispeten yetim kalan bu çocukların nafakasını temin etmeyi üzerine vazife bilmiştir:

" 'Çoluğu çocuğu ortada kaldı' dedi. Bu kadar sene karşı-be-karşı esnafılık ettik. Aynı zanaatın ekmeğini yedik. Onlara bakmak bize düştü artık!'

"Sonra, gözlerini karşı dükkana dikti. Biraz düşündü. Hakikatleri olduğu gibi görmekten ve söylemekten hiçbir korkusu olmayan insanlara mahsus bir açıklıkla ilave etti:

" 'Hem Yusuf dükkanını kapatıp gidince onun müşterisi de bana kaldı. Çocuklarının nasibi bana devroldu. Onların nafakası boynumuza borçtur.'
„70

⁷⁰ *Bütün Öyküleri II*, s.73

İşte bu, esnaf ahlakından bir parçadır. Ve belki de artık, ancak Anadolu’da sade hayatlar süren insanların kirlenmemiş ilişkilerinde rastlanacak bir anlayıştır.

Gerçi yazar esnafın öyküsünü değil, insanı bağlayan itiyatların çözülüşünü resmetmek ister. Böylece, asıl alışverişin, zarar risklerini umursamadan yapılması gerektiğini belirtir. Hikayenin sonunda bir güzel manzaranın cazibesine kapılarak yolculuğunu aksatan ve umduklarını bulamamaktan yakınan kendisini eleştirir ve sonucunu bilmediği bir serüvene atılan Yusuf’un içindeki çıkarsız yönelimi yüceltir:

“Güzel bir manzara için bir günlük itiyadımı değiştirmek, bir gecelik rahatımı feda etmek, bana kaybedilmiş bir alışveriş gibi gelirken, bir kuru selamın arkasından başını alıp giden Yusuf’u ve onun, içinde kim bilir ne dünyalar yaşayan saçsız başını düşünüyordum.

“Dört elle sarıldığımız birçok kıymetlerin; uğrunda, sahici bir insan gibi kalbimiz ve kafamızla yaşamayı feda ettiğimiz binlerce sözde mühim şeylerin ne kadar kolay fırlatılıp atılabileceğini bana öğreten Yusuf! Benden de sana selam olsun...”

Yazarın öyküleri arasında ticarete değindiği bir diğer metin, emekliye ayrıldıktan sonra karısının Ege Denizi kıyılarındaki kasabasında bir dükkan açıp tuhafiyelik yapmak isteyen Balkan Savaşı gazisi bir adamcağızın hikayesidir: savaştan sonra önce Üsküdar, Uncular Sokağı’nda ufak bir yağ ve sabun dükkanı açmış, üç ayda işini öyle ilerletmiş ki derhal karşı sırada daha büyük bir mağaza açarak oraya taşınmış, ama seferberlik çıkınca tekrar askere istemişler ve hastalık bahane ederek kaytarmanın bir yolunu bulsa da, karısının “İlle beli kılıklı zabıt isterim, ben yağcı karısı olayım diye sana varmadım,” diye üstelemelerine dayanamayarak Çanakkale’den Afyona, epeyce yıpranmış ve on sene sonra emekliye ayrılmıştır. Şimdi açtığı

tuhafiyeci dükkanı gayet iyi işlemekte; kendisini, eşini ve çocuklarını geçindirmektedir. Dükkanın tasviri şöyledir:

“Mahalle arasında ufak bir meydana bakan ve adı tuhafiyeci dükkanı olmasına rağmen içinde kınadan gazyağına, çorap ipliğinden defter ve kaleme kadar her şey bulunan bu yasak yerin önü, akşamları, topukları aşınmış takunyalı ve saçları otuz örgülü kızlarla, elinde bir gaz şişesiyle bekleyen ve birbirleriyle kavga eden yalınayak oğlan çocuklarıyla dolardı.”⁷¹

Gelgelelim çocuklar büyüdükçe “basık tavanlı dükkan”ın kazancı ihtiyaçlarını karşılamaz olur. Sonunda kirayı bile ödeyemez ve dükkanı kapatmak zorunda kalır: “İçindekileri eve taşıdı, sonra iki gaz sandığı alarak pazarcılığa başladı.”

Bu hikayenin kahramanı isimsizdir. Yazar üçüncü tekil şahıstan anlattığı bu öykünün temelini teşkil eden iki karaktere de isim vermemiştir. Dükkanını kapatan kahramanımız, kasabaya birer saat uzaklıktaki iki küçük kasabada Salı ve Perşembe günleri, kendi kasabasında da Cumartesi günleri kurulan pazarlara çıkar; dükkanında kalan mallara “şube reisliği yaptığı zamanlar yanında yazıcı olarak bulunmuş olan ve buranın büyükçe tüccarlarından sayılan bir gençten aldığı şeyleri de katarak bir köşede ufak bir sergi açıyor; heybelerini kenara bırakan ve çekişe çekişe pazarlık eden köylü kadınlara hafif ve hala tatlı sesiyle beğendirmeye çalışarak, makara, sakız, düğme, gelin teli satıyordu.”

Pazarcı, “eşğini önüne katıp, alışverişin bıraktığı on beş yirmi lirayı cebine atarak sarp ve büyük bir tabiatın bütün güzelliğini toplayan yollardan kendi kasabasına dönerken bile” mektep sıralarını, hovardalık günlerini, Anadolu ve Rumeli’nin küçük büyük birçok şehrinde dolu dolu geçip giden ömrünün hatıralarını düşünür. Öyle ki, adeta o zamanda yaşayan pazarcı için “Yanı

⁷¹ *Bütün Öyküleri I*, s.191

başında onunla beraber eşeklerini önlerine katan ve harıl harıl alışveriş eden Alanyalıları, önünde yırtık pabuçlarını sürüye sürüye giden ve toplayabildikleri sadakaları torbalarına doldurup sırtlarına vuran profesyonel dilenciler, daha birçok köylüler, nane yağcılar, bir yaylı araba ile geçen manifaturacılar, ortalığı toza bulayan bir otomobille yoldakileri iki yana fırlatan zeytinyağı fabrikatörleri ona, tanımadığı, yeryüzünde bulunduğunu bile bilmediği bir memleketin adamları gibi” tamamen yabancısıdır.

Ama rastladığı eski bir tanıdık, önceki hayatıyla şimdikini birleştirir pazarcının: sıkı zamanlarda yol kesecek kadar işi azıtacağı her şeyden kuşkulanan Aksekili aktarların bile aklına gelmeyen bir eşkıya, arkadaşlarıyla birlikte dar bir fundalıkta pazardan dönen kervanın önüne çıkar. Pazarcının cebinde yirmi iki lira vardır ve bu para, tüm sermayesinin yarısından fazladır. Eşkılar kervandaki herkesi yüzüklerine varana dek soyarlar. İşleri bitip onları yolcu ederken, başları, Balkan Savaşı gazisi kahramanımızı tanır ve yanına gelerek halini hatırını sorar. Kimdir bu eşkıya: “Bu karşısındaki, kendisi bir zamanlar Çanakkale’de divanıharp azası iken, askerden kaçan, sonra bir gece yarısı kapıya gelip: ‘Aman bey, beni kurşuna dizdirme, ben teslim olacağım!’ diye yalvaran, bu taraflı bir neferd. O zaman divanıharpte onu kurtarmış, sonra da bir ay kadar yanına emirber almıştı.”

Eşkılar pazarcıdan aldıklarını, hatta daha fazlasıyla geri verirler. Ona saygısızlık etmek bir tarafa, elini öper ve bir emrini bekler gibi önünde elpençe divan dururlar. Hikayelerini anlatırlar ve müsaade isteyerek onu uğurlarlar. Oysa kasabaya gelenler bu kadar incelikli davranmaz: doğruca karakola haber verirler. Eski zabitimiz pazarcı, derhal ifadesi alınmak üzere yakalanır ve üzeri arandığı zaman çıkan paralar şüpheleri iyice arttırır. Eşkılarla arasında bir ilişki bulunduğu iddiasıyla tutuklanır ve hapishaneye atılır. Yirmi gün sonra da vefat eder.

Bu hikaye her ne kadar eski bir askerin hayatını özetliyor gibi görünse de aslında değişen rejimin getirdiği bürokrasideki mekanik işleyişe bir eleştiri sayılır: temel cümlesi şudur belki de: vatanı kurtarmak için çarpışan neferi eşkıya bilir de idare tanımaz. Bununla birlikte arka planda Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrası yıllarda (hikayenin yayımlanış tarihi 1935) taşradaki ticari hayatı görebilir; ama daha önemlisi ticaretin, kasabalarda yaşanan durgun yaşamın sessizliğinde insanın tüm ufkunu kapatan bir amaç gibi değil, hayatın idamesi için ihtiyaçların karşılıklı giderilmesini sağlayan meşru bir araca dönüşerek asıl hüviyetine kavuştuğunu daha yalın bir şekilde seçebiliriz.

7. ORHAN KEMAL (1914-1970)

KÜÇÜK ADAMIN EKONOMİSİ: ESKİCİ VE OĞULLARI

7.1. ORHAN KEMAL VE TOPLUMSAL GERÇEKÇİLER

Bilindiği gibi Orhan Kemal, her şeyden evvel emeği savunan bir yazardır ve ekonomik bakımdan her nasılsa ezilen alt sınıfların sıkıntılarını ve yaşadıkları zorlukları dile getirmeyi başlıca vazife bilerek kaleme sarılmıştır. Bu duyarlık kuşkusuz sadece Orhan Kemal'e has değildir; edebiyatımızda pek çok yazar ve şair, toplumcu gerçekçilik diye adlandırılan bu akımdan bir şekilde etkilenmiştir ya da okurlarına evsafi itibariyle bu başlık altında değerlendirilecek çalışmalar bırakmıştır. Fakat pek az kalem Orhan Kemal gibi diyalog ağırlıklı, kolay anlaşılabilir, yalın ve içten bir dil kurabilmiştir. Yine pek az yazar sayabiliriz ki aslında fazlasıyla hüzne ve kedere gebe bu yeterince ciddi mevzuları umutlu bir kurgu ile ama nüfuzundan da hiç taviz vermeden yansıtabilsin; dolayısıyla yine pek az yazar onun kadar geniş bir okur kitlesine hitap edebilmiştir.

Hapishanede Nazım Hikmet ile tanışması elbette sanat ve düşünce hayatını etkilemiştir, fakat Orhan Kemal'in eserleri edebi bir yakınlık ile belirlenecek kadar zayıf bir işçilikle açıklanamaz. Kitaplarındaki insani hallere dair kesin tespitleri yansıtan zarif tasvirler, yazarın yetkinliği için yeterince mühim deliller ibraz eder. Karakterleri diyaloglarla işlemekteki mahareti, yani romanlarda çok yazarın üstesinden gelmekte zorlandığı bir unsuru kolaylıkla halletmesi, kuşkusuz inkar edilemez bir meziyettir. Sadece yazının teknik ayrıntıları değil, aynı zamanda üslup bakımından da yadsınamaz katkıları olmuştur: mesela ideali ve hayatı örtüşmeyen yazarlardaki samimiyet sorununa Orhan Kemal'de rastlamayız. Bu, aynı zamanda söylediklerini daha dikkatli dinlemek için önemli bir sebep sayılabilir, çünkü Orhan Kemal, savunduğu emeğin ve alın terinin kendi mesleğinde bir temsilcisidir de: mesela otuz yıllık yazı hayatında kitaplaşmış elli bir yapıt bırakmıştır. Böyle

bir yazarın neyi göstermek, neyi savunmak, neye direnmek, neye başkaldırmak istediğini çözümlemeye çalışmak elbette edebiyatımızdaki bazı göstergelerin toplumsal anlamlarını tahlil edebilmek için zaruri ve önemlidir.

Peki neyi savlıyordu Orhan Kemal? Hayat yarışsa, eşit başlamanın övülmesi; paylaşım, bencilliğin yerilmesi gerekliliğini. Ona kalırsa halkın dışlanan kesimine gerekli imkan sağlandığı takdirde, üst tabaka tarafından yaftalanan, aşağılanan ve hatta sömürülen bu cemiyet büyük ve genel bir dönüşüm yaşayabilirdi. Ve birçok sorunun temelinde maddi yoksunluk yattığına göre, adil bir iktisadi dağılım ile toplumsal bir değişim gerçekleştirebilirse, büyük ve küçük burjuvaziye nispeten daha düşük bir kültürü yaşatmakla itham edilen insanlar her bakımdan kalkınabilirdi.

Dolayısıyla Orhan Kemal, mesela Ahmed Midhat Efendi'ye göre başarısı ve yeteneği sadece hazır bir sermayeyi kullanmak ya da idare edebilmek istidadı ile sınanması gereken kentsoyluların kendiliğinden kaynaklanan yüce imtiyazına inanmıyor, toplumun daha aşağı seviyesinde sınıflandırılan insanlara aynı koşullar teklif edildiği takdirde, burjuva sınıfında gerek ticari, gerek sosyal ve gerekse kültürel bakımdan hayatı idame etmekteki birtakım incelikler olarak tezahür eden ayrıcalıkların, sözgelimi kültürel zenginliğin, zekavet parıltılarının, güzel sanatların, hatta toplumun öneminde mutabık kaldığı bazı insani erdemlerin dahi, diğer sınıf tarafından da aynı şekilde kolaylıkla taşınabileceğini iddia ediyordu. Ekonomik refahın, eşitlik ilkesiyle paylaşımın, maişet kaygısından vareste yaşayabilmenin ve daha birçok koşulun, insanların şahsi ve içtimai hayatındaki tavrını ve kişiliğini belirleyici temel unsurlardan biri, belki de birincisi sayılması gerektiğinin altını çiziyordu.

Toplumsal gerçekçilerin tamamında görünen bu yönelim, onları metafizik derinlik ile yoğrulan ve hayata daima bir Hakim'i hesaba katarak bakmayı bireysel fiiliyatın sebebi addeden münevver geleneğinden ayıran başlıca tutumdur. Kısacası belki de Türk Edebiyatı'ndaki yazarları, bıraktıkları

eserlerde işledikleri iktisadi efkarla sınıflandırmaya kalkışsak, karşımıza biri maddiyatı sadece ehemmiyeti tartışılmaz ve ıslahatı muhakkak gerekli fakat ancak bir imtihan vesilesi telakki eden muhafazakar münevverler, biri ekonomik vaziyeti diğer tüm değişkenleri belirleyici kılmaya muktedir ve halden hale sokabilen başat kabul eden materyalist aydınlar, biri de bilhassa seksen darbesinden sonra ortaya çıkan pragmatist motivasyonlu postmodern bireyciler olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Orhan Kemal'in yapıtları herhalde ikinci sınıfın içinde anılmaya daha müsait.

7.2. ESKİCİ VE OĞULLARI

Orhan Kemal, Eskici ve Oğulları adlı müstesna eserinde ise, birçok romanındaki gibi, ekonomik güçlüklerin cemiyetin en küçük birimi üzerindeki etkilerini konu alırken, aynı zamanda taşradaki, bilhassa kendisinin yakından tanıdığı yurdumuzun güney bölgesindeki iktisadi hayatın cumhuriyetten hemen sonraki resmini küçük umutların insanları üzerinden çizmeye gayret göstermiştir.

Romanın baş kahramanları Topal Eskici ve onun asabi, cevval ve fevri küçük oğlu ile sessiz, sakın ve muti büyük oğlu, bir yandan zaman zaman geri dönüşlerle anlatılacak hikayelerdeki eski güzel günlere özlem duyarken, diğer yandan şehrin işlek bir caddesindeki küçük eskici (kunduracı) dükkanında çalışmaktadırlar.

Büyük oğlu, bir vakitlerde otoriteyi umursamayarak mahzun bir aile kızını gelin diye aldığı için aile tarafından nispeten “öteki”leştirilmiştir: bu oğlu aynı zamanda sakın ve metindir, fakat yeri geldiğinde bilgece konuşmaları ve sabırlı davranışlarıyla en azından okuru kendine hayran bırakacak hasletleri kendisinde toplar: aslında belki metaforik bir anlatımın izini sürebiliriz, zira büyük oğlun karşı çıktığı tek iktidar, annesinin riyakar yönergeleri değildir, o aynı zamanda yanlış yerleşiklere de karşı çıkar. Fakat güçsüzdür, zira yazarın bir iki sayfada özetlediği ve aşağıda değineceğimiz dünya ekonomisindeki

bazı gelişmelerin etkisiyle fabrikadaki işinden edilmiştir, açıkta kalmamak için babasının küçük dükkanına gelmiştir ama dükkan artık üç boğazı doyurmamaktadır. Baba, küçük oğlundan sürekli, ağabeyine vaziyeti anlatmasını ister. İşin aslı büyük oğul zaten her şeyin farkındadır. Ama sonradan pişmanlığa sebebiyet verecek fevri çıkışlar yapmak yerine daima kişiliğini en çok gerçekleştiren sabrı tercih eder. Hatta öyle ki, ileriki sayfalarda, üç tane çocuğu varken babasından haksız yere yumruk yediğinde bile, onlara ağzını açıp tek kötü söz söylemez. Onu adeta tahammül tanımlar.

Küçük oğul, iyi niyetli, sert mizaçlı ama yufka yürekli, babası gibi gelgeç öfkeli, çalışkan, atılgan, gençliği damarlarında fokur fokur kaynayan bir delikanlıdır ve ağabeyinin aksine, sınırlarını zorlayan her kim olursa olsun, ona isyan etmekten çekinmez. Geleneğin, tabiatın ve dinin imtiyaz tanıdığı ana ve babasından dahi gelse, haksızlığa kesinlikle katlanamaz. Ferasetine ve zekavetine hayranlık duyduğu “ağa”sının tarafından asla ayrılmaz ve babasına karşı daima hakçasına onu savunur. Peki total eskici?

Yazarın çizdiği esnaf resmi gayet özgündür: Güneyli insanlara has, kanıksanmış bir asabiyetle söylenen sunturlu küfürlerdeki yöresel mizahın ve bedensel noksanlığıyla mazeret bulan gelgeç bir hiddetin karakterize ettiği huysuz ve total bir ihtiyar. Belki de yazar, refahtan sıkıntıya düşen halkın haleti ruhiyesi ile kudretten zaafiyete gerileyen Total Eskici arasında bir haldaşlık kurmuştur; zira tüm çarşının kallavi küfürlerini işitmek için kızdırmaya can attığı bu aksi esnafın öfkesi, belki de belleğini asla rahat bırakmayan gençliğindeki kuvvet timsali hatıralarını düşündükçe gönlünde canlanan eseften kaynaklanır. Dile düşmesi de, dikkat çekmesi de, rüsvay olması da bundandır.

Orhan Kemal, maddiyatın sivri bıçağını ailenin naif bağlarına dokundururken, aslında belki de niyetlenmese bile kuşaklar ve dönemler arasındaki farkı yansıtmayı da kısmen başarmıştır. Ailenin şimdi yaşadığı koşulları tasvir ederken aynı zamanda mizahi açıdan zengin monologlarla, aile fertlerinin

geçmişteki hayatlarını da, gün geçtikçe ileride yaşayacakları hayatı da anlatır ya da ima eder. Mesela, tek bacağını Trablus savaşında kaybeden Topal Eskici, eskiden, yani Cumhuriyet öncesi dönemde, Adana'daki “güm güm gümleyen” çiftliklerden birinde dünyaya gelmiş, “arabalar dolusu kavun karpuzlar, sepetler, kavsara denilen küfeler dolusu üzüm, erikler, kayısılar, incir pestilleri arasında gerçekten de nazla niyazla” büyümüştür. Ya oğulları? Şehirdeki bir caddede, diğer dükkanların arasındaki sıradan bir kunduracı dükkanında çalışan babalarının mütevazı himayesinde başlamışlardır zorlu hayata. Dedesi Topal Eskici'nin sırtını tozkoparan cepken, laciverdin hasından şalvar, pırıl pırıl çizmeler, baklakırı Arap kan kısrak ile sıvazlarken, Topal Eskici'nin oğullarına tek verebildiği geliri dar bir ayakkabı tamirhanesinin itibar görmeyen hisselerinden ibaret kalmıştır.

(Yine de taşrada şartlardan ötürü kara yolu ile alışverişin ya da ihracatın imkansızlığı, çiftliklerin hacminde değişime izin vermediğini dipnot düşelim: “O yıllar memlekete henüz tren yolu döşenmediği, kamyonlarınsa buranın malını mahsulünü şuraya, şuraninkini buraya götürüp getirmediikleri için, buranın malı mahsulü burada, oranındaki orada kalır, çiftlik sahipleri buğdayları, arpaları, küncüleri, pamukları fakir fukaraya bedava dağıtmasalar bile, gene de bol bol verirlerdi.” Tüm veriler göz önünde bulundurulduğunda, belki de Cumhuriyet ilan edilmeden önce, yani ekonomisinin asıl gücünü tarım ve hayvancılıktan elde eden Osmanlı Devleti henüz çökmeden, taşrada çiftçiliğin ticaretten daha üstün bir iktisadi mertebeye haiz olduğunu saptamak yanlış bir tespit sayılamaz.)

Diğer yandan, tek kuşakta değişiveren bu koşullar sadece mezkur aileye özgü sanılmamalı. Peki bu büyük farklılık nereden kaynaklanıyor? Cevabı Topal Eskici'nin ne ruhen ne de cismen ailedeki kimseye benzemeyen babasında: “Topal Eskici'nin özelliği dedesi Resul Ağa'dan değil, ne kafaca, ne de bedence kendisine şu kadarcık benzemeyen ufak tefek babasından geliyordu. Bu baba, o yıllar ‘Sultani’ denilen, şimdiki lise karşısı ‘İdadi’de okumuş, iriyarı babası Resul Ağa'nın zenginliğine aldırmadan,

hatta ihtiyarın bütün yasaklarına sırt dönerek fabrikatör Gülbenkyan'ların çocuklarıyla arkadaşlığı arttırmış, onlardan Ermenice, Fransızca bellemiş, ille de 'fabrika'ya akıl erdirmeye çalışmıştı. Neydi bu fabrika?"

7.3. FABRİKA

Fabrika: Orhan Kemal'in romanlarında, Cumhuriyet ilan edildikten sonra tepetaklak edilen ticari politikaların bireysel izdüşümündeki sarsıntıyla attan inip eşeğe binmek zorunda kalmış kahramanların, geçim derdinden son çare niyetine sarıldıkları kol gücü ile iş görmek umudunu tosladıkları demir duvar olarak karşımıza çıkar. Fabrika, hüviyeti bilinmeyen, eşkali meçhul, insanlara yabancı bir hayalettir: yazarın romanlarında ve hikayelerinde karakterlerinin hayatına; kah küçük gelirleriyle mütevazı yaşamlarını sürdürmeye çalışan işçileriyle; kah halden anlamaz, ruhsuz, soğuk, acımasız ve kaskatı makineleriyle; kah sermayeyi tekelinde toplayan sahiplerinin karanlık kişilikleriyle mutlaka müdahale eder.

Ama Orhan Kemal, aslında iktisadi mevzuları, mesela Nazım Hikmet gibi kuramsal zaviyeden ele almadığı için, makineler değişen dünya düzenindeki insafsız ama kaçınılmaz terakkiyi zaman zaman imgeleyen bir kelimedenden ibaret kalır: mesela kütlüye gitmek niyetini beyan eden büyük oğlun açıklamalarına göz atalım: "...Size şaka geliyor. Siz hala işin el alem ne der tarafındasınız. Memlekete doldu makine, doldu makine. İşsizlik çoğaldı. Makine insanı yerinden, ekmeğinden etti. Köylerden şehre ırgat akını var. Görmüyor musunuz, memleket dilenciyle doldu. Bu kadar dilenciye ne zaman gördük? Köylerden şehre akın var ana! Şehir işçisinin dirliği de bozuldu. Fabrikaların önüne git bak. Boy boy babayiğitler, ana kuzuları! Onların da artlarında besledikleri boğazlar var, onların da çoluk çocukları, babaları, anaları var. Herkes ekmek peşinde koşuyor!"

Sıtma adlı öyküsünde ise şöyle söz eder fabrikadan:

“Fabrika yeni kurulduğu yıllar böyle değil. Fabrikaya gavur icadı gözüyle bakıldığı, ‘neuzubillah’la söz edildiği için pek yanaşılmıyor, işçi sıkıntısı çekiliyordu. Sonraları, köy yerlerindeki düşük ücretlere bakarak ne de olsa dolgun ücret ‘gavur icadı’nı da sildi, ‘neuzubillah’ları da. Şimdi artık kimse ne ‘gavur icadı’nı umursuyor, ne ‘neuzubillah’ı. Tersine, fabrikanın üniformalı kapıcıları, iş için birikenleri düzene sokup personeli belli saatlerde bırakırken hayli ter döküyorlar. Bu ilgi, bu birikme ücretlerin düşmesine sebep olduysa da, pek aldırıldığı yok. Köylerden şehre akın dinmiyor.”⁷²

Zira Orhan Kemal, tekamül etmesini istediği düzeni ana hatlarıyla çizmek ya da gönlünü rahatlatan ütöpik sisteme övgüler yazmak yerine, kimsenin hayatında istemeyeceği şeyleri gösteren; diğer yandan iman ettiği ahlaki diğer toplumcu gerçekçi yazarlar gibi körü körüne savunmak yerine, nahoşluğunda mutabık kalınan durumların yaşamlardan ayıklanmasını tasarruf sahiplerinden temenni eden kalemiyle, şehadet ettiği hikayeleri yaşayan cemiyetlerin adeta arzuhalciliğine soyunmuştur. Üslubunda, kişilerin bilhassa maruz kaldıkları zulüm ile mutluluklarını temin edecek küçük hayalleri arasındaki uçurumu göstererek bir merhamet alanı açabilmeyi tercih eden kurgu ilk elde göze ve gönle çarpar. Yani masum ve mütevazı düşleri büyük ve cerahatli hesapların içinde yok edilen insanların halini anlatarak okurunda insani bir duyarlık hasıl etmeye çalışır. Ve aslında, karakterlerinin hayatlarına daldırıp çıkardıktan sonra, hüznle ıslanmış okuruna, “Bak, işte durumlar böyle, çözüm de bundan ibaret,” diye bilgiç bir tavırla işaret parmağını sallamak yerine, insani aciziyetini bir kenara bırakmadan, “Şimdi sen olsan ne yaparsın?” diye sorar. Bu yöntemi, okuru köşeye sıkıştırmak ve onu savladığı fikri kabule mecbur bırakmak için değil, gerçekten cevap istediği için seçer. Zorlu vaziyetler karşısında dimdik duruyor taklidi yapan şişme ve ketum düşüncelerin arkasına saklanmaz. Orhan Kemal, çoğu edebiyatçının aksine hayat görüşünü

⁷² Orhan Kemal, *Grev*, Tekin Yay, 4.baskı, s.205

dayatmak hezeyanına kapılmamış, okura eserindeki düşünsel malzemeyi kabul ya da red hakkı tanımış, kendi çelişkilerini ve çıkmazlarını da kaleme almayı unutmayacak kadar samimi bir yazardır.

Orhan Kemal'in hazır bir sermayeyle başlayan ve macerası işletme yeteneğinin alışverişine yansımalarıyla sınırlı kalan kentsoyluları ya da gayretiyle basamakları tek tek tırmanan zorlu müteşebbislerin yaşadıkları heyecan, gerilim, korku ve sevinç dolu hayatları ele almaktan ziyade, küçük insanı ve 20. yüzyılın başından itibaren bir araya gelen birtakım etkenlerle tüm hızıyla değişen yaşamın içinde kalabilmek için verdiği övgüye şayan savaşını, bu savaş esnasında yitirdiği ya da yitirmek zorunda kaldığı değerleri konu edinir. Fabrika onun romanında bir vasıtaadır. Orhan Kemal makineye metih düzmez. Birçok toplumsal gerçekçinin aksine, ona boyun eğmeyi değil, onunla uzlaşmayı teklif eder. Ama makine, paranın üzerinde oturan mal sahibinin nüfuzunu ve imtiyazını temsil ettiği zaman, insanın onun karşısında düştüğü acıklı vaziyet artık dişlilerin değil, doymak bilmeyen insani ihtirasın kurbanıdır.

Patron çok kere kârını katlayacak makinesine karşı işçisinin hakkını savunmak istemez. Yasaların öngördüğü sınırları ise işçinin açlık gibi güçlü bir güdüyle suistimal edeceğini düşünür. Sait Faik'in "Mürüvvet" adlı öyküsü, buna doğrudan bir misal teşkil eder: Şopar Hüseyin başparmağını makineye kaptırır. Sonra hastaneye kaldırılır, tedavi ve taburcu edilir. Ama diline bir tazminat lafı dolamıştır. Üstelik hikayeyi anlatan Osman Ağa ile avukata bile giderler. Dürüst Osman Ağa, mazlum gördüğü Şopar Hüseyin'in yanındadır. Ve patrona maruzatını bildirmekten çekinmez. Fakat patron ona Şopar Hüseyin'in başparmağını kasten makineye sıkıştırdığını söyler. Anlatılanlar doğruysa, aynısını babası da denemiştir. Şopar Hüseyin içki sofrasında bu ithamı kayıtsız bir tavırla kabul eder.

(Yine *Grev* adlı öyküsünde fabrika sahibinin oğlunun, saçları dökülmüş iri başı, yuvarlak göbeğiyle tombalak bir patatesi hatırlattığını söyler; dünyaya

bol bol uyumak, canlı kahkahalar salıvermek, çevresini alanlara mükellef sofralar çekmek için gelmiş birine benzetir. *Grev*, fabrikadaki işçilerin fikirlerini, hislerini ve patronlarına karşı aldıkları tavrı yansıtmaları bakımından diyaloglarla gayet güzel işlenmiş bir hikayedir. Aynı zamanda patronların motivasyonlarını, halet-i ruhiyelerini ve işçilere bakışlarını da yazarın gözünden yansıtmaları bakımından incelenebilir. Lokavtı, kapalı grevi ve işçilerin davranışlarını da içerir.)

Benzer bir hadise Orhan Kemal'in "Küçük Adam'ın Romanı" adlı serisindeki ikinci kitapta, *Avare Yıllarda* da geçer: sınırın öte tarafında kalan ailesini bırakarak güya okumak için Adana'ya gelen genç kahraman, maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ileride hayallerini gerçekleştirip İstanbul'a giderlerse işsiz kalmamak için bir dokuma fabrikasında çalışmaya başlar. İş çabucak bellerler, fakat "İlk boşalacak tezgahı sana vereceğim"ın anlamını sonradan anlarlar: "Bütün bunları, daha doğrusu 'yedek kadro' olduğumuzu çok sonra öğrendik. Fabrika sahipleri bizi usta işçilere karşı ellerinde koz olarak tutuyorlardı. Nitekim bir gün canlı bir misalle bunun böyle olduğunu öğrendim ve ancak o günden sonra tezgah sahibi olabildim."

Kimi zaman makineyi çalıştıran işçinin makineleşmekten kurtulmak için dikkatini başka yöne çevirmesi, kimi zaman makinenin kusurunu gidermeyi bir işçinin maliyetinden fazla bulduğu için ketum kalmayı yeğleyen patron, çoğu zaman da her ikisi: ne fark eder? Fabrikanın içine bir göz atalım:

"Kürt Dursun'un tezgahı mekik atmış, Arnavut Nuri kalıp gibi yere yıkıldı. Koşuştuk. Ağzı açılıp açılıp kapanıyordu. Mekik kulak tozuna değmiş. Dokumhane şefine haber uçuruldu. Şef geldi, yaralıyı gözden geçirdi, telaşla çıktı gitti. Az sonra, kısa boylu, tıkız biri olan fabrika baş makinisti, bir pehlivanı hatırlatan idare memuru, kısa boylu genel müdür, iri göbeğinin altında ince bacakları ve büyük ayaklarıyla yampiri yampiri basan fabrika sahibi heyecanla geldiler. Her kafadan bir ses çıkmaya, sert emirler verilmeye başlandı. Bu arada bizim usta, gitti şalteri indirdi. Dokumhane stop etti.

“Tezgahı mekik atan Kürt Dursun’un yüzü kireç gibiydi. Fabrika sahibi bağırıp çağırıyor, sövüp sayıyordu. Birine tokat atacak gibi yaptı. Kürt Dursun, fabrika sahibinin kalkan elini yakaladı ve onu itti. Bunun üzerine ortalık karıştı. O ona, o ona. Islıklar,düdükler, kıyamet. Bir baktım, Dursun’un çırpınan postalları. Dokumhane kapısına doğru akan bir kalabalığın elleri üzerinde, çırpınıyor, herifi apar topar etmişler.

“Yanı başımdaki Ahmet yüksek sesle sövdü. Sonra kolumdan çekti:

“ ‘Yürü birer sigara içelim!’

“Tuvalet aralığına geldik.

“ ‘Peki,’ dedim, ‘n’olacak şimdi?’

“Ahmet sigarasının külünü sinirli sinirli çırpıyor, aklı başka taraflarda gibi...

“ ‘Ne n’olacak?’ diye sordu. ‘Mekik attı, gördün. Kulak tozuna değdi fukaranın. Ölürse tazminat vermekten kurtulmak için zavallı Dursun’a kabahati yüklemek istiyorlar. Halbuki...’

“Dişlerinin arasından tuvaletin betonuna bir tükürük attı.

“ ‘Yarısı tezgahlarda, yarısı da bizim dokuma ustasında...’

“ ‘Niye?’

“ ‘Kola, direz ustaları akrabası. Çözümler bütün düğümlü. Makinede mekik gidip gelirken bu düğüme rastladı mı, fırt, atıyor. Bildiği halde boş veriyor...’

“ ‘Arnavut Nuri ölür mü?’

İnsanlık bu kadar ucuz mu, anlamındaki bu soru, fabrikada çalışmaya yeni başlayan anlatıcının, bireye malikiyet tasarrufu sağlayan değişim değerinin bir insanın canından daha çok itibar gördüğünü anladığında, hayatın

acımasızlığına karşı duyumsadığı soğuk ürpertiği ifade etmesi bakımından çarpıcıdır. Sait Faik'in hikayesindeki kurgunun tersine, bu defa işveren kimse para uğruna hakikati inkar etmek yolunu tutar. Buradaki yalancılık, vaziyetin doğal bir neticesi olarak, aynı zamanda iftiradır:

“ ‘Ölürse çocuklarına tazminat verirler herhalde?’

“ ‘Bizim ifademize bağlı. Görmedin mi? Hepsi her yandan fukara Dursun’a yüklendiler. Neden? Çünkü işi dikkatsizliğe getirecekler. Kanun dikkatsizlikten tuttu mu, tabii ölüme sebebiyetten...’

“ ‘Kabak Dursun’un başına patlayacak!’

“ ‘Öyle ya...’”⁷³

Fabrika, Orhan Kemal'in yapıtlarında budur işte: Dışarıdan, hayallere, umutlara, mutluluğa ve refaha açılan kapıların önüne çekilmiş demir telli beton duvar. içeriden, insanların bir kısmının makinenin ağızındaki ekmeği kapmak, diğer bir kısmının da eldeki malı çoğaltmak için birbirlerine iftira etmekten, yalancı şahitlik yapmaktan, kendi canlarını tehlikeye atmaktan çekinmediği acımasız, duygusuz, soğuk, ve halden anlamaz ekonomik vasıtaların bütünü. Artık ne Ahmed Midhat Efendi'nin hikaye ettiği vakitlerdeki üreticinin kendisi gibi kanlı canlı merkebiyle ihdas ettiği yakınlık, ne de Ömer Seyfettin'in anlattığı dönemdeki hilekarlığın cezası tatbik edilirken farkına varılan (velev ki menfi) insani duyarlılık vardır.

7.4. KISA EKONOMİ TARİHİ

Orhan Kemal aslında iktisat ile iştigal etmekten ziyade, çoğu kez ekonomik meseleleri ancak sözünü ettiği dramın başlıca sebebi olarak anmak ve işlemekle yetinir. İşin kuramsal tarafı onun için belki de hiçbir şey ifade etmez. Birtakım büyük çarkların dönüşü ile zorlu hayat şartlarını

⁷³ Orhan Kemal, *Avare Yıllar*, Epsilon Yay, 13. Baskı, s.17,18

göğüslemek zorunda kalan, fakat kesinlikle yılmayan ve ekmeğini çıkarabilmek için en son ihtimallere kadar başvuran insanların çilesini resmetmek, yazar için daha önceliklidir. Memleket genelinde yaşanan ekonomik süreç ise, yazara göre ya üç beş satırda özetlenecek kadar açıktır, ya da romanın sahası değildir ki, Cumhuriyet sonrası değişen şartlarla tamamen farklı bir boyut kazanan zirai faaliyetleri, o da ancak baş kahramanın yaşam öyküsünde eksik gedik kalmasın için, karakteri üzerinden bir çırpıda özetleyiverir:

“Yıllar geldi geçti. Yeni düzenin hayı huyu, devrilip giden imparatorlukla birlikte Topal Eskici’nin sol bacağı da unutulmuştu. Şimdi mal mülk, iş güç, takım, tezgah edinme devriydi. Yağmurlar yağmış, yarıklar kapanmıştı. ...Açsın gözünü, mal mülk kapışma yarışına o da girişsindi.

“...Şimdiki eskici dükkanını ucuza kiraladı. Kiralar ateş pahası değil, sudan ucuzdu. Ayaklı bir saya makinesi, birkaç tahta kalıp, Ispaha Pazarı’ndan gerekli kunduracı masası, bir kanat kösele uydurdu. İşler yıllar yılı iyi gitti. Güzel, temiz lokantalarda rakısını içti, eşine dostuna ısmarladı. Bir zaman geldi ki, kunduracılık üzerine işler tavsadı. 1936, 37, 38, 939’da Alman dünyayı önüne katınca, askerden boynu bükük, zavallı, mazlum bir el kızıyla gelip anasını kıskançlıktan deliye döndüren büyük oğlunu, şehirdeki sabun fabrikalarından birinde vardiya usta yardımcılığını bırakıp Çukurova’nın zengin köylerinden birine göçtü. Bıkmıştı eskicilikten. Biraz da ağzı dönen kazmalarla öteki demir araçlarının onarımıyla uğraşacaktı. Memnundu. Ağzı sıra sıra altın dişli ağalara basıyordu küfrü. Kızıyorlardı, tam tersi. Kahkahalarla gülüyorlardı. Köyün bu nekre, elinden iş gelen demircisini işe boğuyor, paraya boğuyorlardı. Allah yürü ya kulum demişti galiba.

“...’Yürü ya kulum’ diyen Allah’ın emri 1945’lere kadar sürdü galiba, 946, 947, 948’lerde işler bozuldukça bozuldu. Artık ne Alman, ne de Alman’ın palasını sallayanlar. Bir Amerikancılıktır başlamıştı. Daha sonraları renk

renk, biçim biçim traktörler akmaya başladı Çukurova'ya. Ova bu allı, yeşilli, mavili, sarılı oyuncaklarla doldu. Pamuk yedi, hatta sekiz liraya satıldı, yerden biten mantarlar gibi apartmanlar, barlar, memleketin biçimini değiştiriverdi. Para deste deste kazanılıyor, oluk gibi harcanıyordu. Bar kızlarının kolları dirseklerine kadar hacıağa bilezikleri, burmalarıyla doluydu. Köy yolunda Desoto'lar, Kadillak'lar, Çukurova güneşiyle fırın külüne dönmüş tozları havalara savuruyor, ağızları sıra sıra altın dişli ağaların kahkahaları Çiftçi Birliği'nin kalın, sağlam duvarlarında çınlıyordu. Toprak sahipleri, fabrikatörler, yurda dışarıdan mal getirip dışarıya yurdun malını gönderenler memnundu, ama Topal demirci gibilerin yüzünden düşen bin parça oluyordu. Bir zamanlar onu işe, paraya boğanlar artık uğramaz olmuşlardı. Toprak renk renk traktörlerle sürülüyor, mibzerlerle ekiliyordu. 'Dinamik ziraat' başlamıştı. Memleket ziraatının işi bundan böyle Amerikan makineleriyle görülecekti. Ortaçağdan kalma köhne demirci dükkanlarına ne ihtiyaçları vardı?"⁷⁴

Büyük ihracat ve toplu alım satım, her zaman sermayenin bir merkezde toplanmasına ve ihracatı yapılan malın yerel dağıtımcısı diyebileceğimiz küçük esnafın ezilmesine sebebiyet vermiştir. Devrimini erken tamamlayan ülkelerin gelişmiş sanayisi, dünya savaşları dışarıda bırakılırsa, zirai ürünler ithal ettikleri ülkelere sanayi mamülleri ihraç ediyorlardı ve II. Dünya Savaşı dolayısıyla 50li yıllarda, Almanya'nın geri çekilmek zorunda kaldığı piyasaya Amerika hakim olmaya başlamıştı. Topal Eskici şehre dönüp dükkan açacağı zaman, maddi gücünü berkitmek için yerel geçerliği tartışılmaz başka bazı yollar da düşünmüştür ve cevabını hiç soğumamış mahalli bir husumet ve evrensel bir ekonomik tahlil ile almıştır:

"Sokağın karşı geçesinde, iki ev aşağıdaki pembe konağın övüngeç, kendini beğenmiş sahipleri –ille de o kadın- o yıllardan bu yıllara hayli değişmiş, konaklarını onarıp kat çıkmış, tamir atölyelerine yeni planya, torna

⁷⁴ Orhan Kemal, Eskici ve Oğulları, Everest Yay, 24.baskı, s.17,18

tezgahları koymuş, büyük oğulları yedeksubay olmuş, büyüğün küçüğüyse lise sona gelmişti. Ne olur ne olmaz... Gerçi böyle şeyler kader, kısmet, alinyazısıydı, ama Zeliha da hani akça pakça, göze görkemdi. Topal'ın karısı eski sidik yarışlarına kulak asmazsa, gül gibi komşuluk ederler, komşuluktan da öte, hısım akraba bile olabilirlerdi.

“İlk bozuluş, Topal Eskici'ye iş yüzünden oldu. ‘Karısının ağzını o değilden ara!’ demişti Topal. Kadın laf getirdiyse de, eski sidik yarışlarından doğma kini depreşen komşu, ‘Nerdeee, iş nerde?’ dedi. ‘Bizimkinin ağzını bıçaklar açmıyor. Burnunu tutsan canı çıkacak. Amerika piyasaya dökmüş yedek parçayı, dökmüş yedek parçayı... Koca hafta eli böğründe kara kara düşünüyor. Allah sizi inandırсын, işçilerin haftalığını bile keseden veriyorum, dedi geçende!’ ”

Mübadele sonrasında yazılan romanda, yurttaş takasına dair izler bulmak kuşkusuz şaşırtıcı değil. Aynı dönemde kaleme alınmış edebi eserlerin pek çoğunda zaten muhakkak konuyla ilgili birkaç ipucuna rastlarız. Edebiyatın bu kapalı göstergesi, ancak sarih ve sahih tarihi bilgiler eldeyken estetik bir değer ifade eder. Mesela Sait Faik'in pek çok öyküsünde de, Varlık Vergisi sonrası dayatılan karaborsacı gayrimüslim imgesine alaycı bir başkaldırıya ya da muhalif kurgulara rastlanır. Fakat döneme ilişkin tarihi veriler elde yoksa, yazarın asıl kastı anlaşılmayacağı için, net sonuçlar verecek tahlillere girişmek mümkün değildir. Dolayısıyla işaret havada kalacaktır. Fakat niyeti sezilen böylesi muğlak göstergelerde aslında yazarın gerçek amacını araştırmaktan ziyade, yetkinliği kabul edilerek incelenen eserinde ortaya koyduğu toplumsal tablonun üzerine gitmek daha verimli neticeler verebilir. Sözelimi, Eskici ve Oğulları'ndaki bir pasaj, bize romanın baş kahramanı ile aynı zihniyeti paylaşan insanların mübadele yılları sonrası iltica eden göçmenlere nasıl baktığını apaçık gösteriyor diyebilir miyiz?

“Demek müşterilerini yitiriyordu yavaş yavaş. Karşıdaki ne türlü davranıyordu da müşteriler ona kaçırıyordu? Daha mı kibardı? Daha mı

ucuzdu? Bilmiyordu, bilmiyordu bu kahpe dünyanın işini. Tüyü bozuk karşıki göçmen kalkmış ta Allah'ın Bulgaristan'ından mı, Sırbistan'ından mı ne gelmiş, rızkına ortak oluyordu! Ne hakla?"

Biraz sonra işin içine bambaşka kıstaslar ve hükümler karışacaktır, zira aksi ihtiyarın memleket üzerinde hak iddia edebilmek ve toprağından ekmeğini çıkarmakla ilgili birtakım teorik fikirleri vardır:

"1912'de 'Memalik-i mahruse-i şahane'nin' (Osmanlı Devleti'nin) bütünlüğü için Trablus'ta dövüştüğü, sol bacağını 'kahpe bir İtalyan' kurşununa verdiği sıra neredeydi? Bulgaristan, Yunanistan ya da Sırbistan'da, gavur yumruğu altında değil miydi?... Şu hükümetin işine de akıl ermiyordu vesselam. Gavur içinde gavurlaşmış tohumu bozukları al, getir, yıllar yılı bu topraklar üzerinde, bu toprakların iyi kötü günlerinin kahrını çekmiş yerlilerinin rızkına ortak et!"

7.5. KOŞULLAR

Fakat aslında bu asabi ve kıskanç yaklaşım da, Orhan Kemal karakterlerinin eylem seçimlerini etkileyen olumsuz maddi koşulların sonucunda gelen kaçınılmaz bir tepkidir: Topal Eskici, mesela işleri iyi gitse, göçmen komşusuna karşı asla bu şekilde düşünmez. Nereden biliyoruz? Çünkü ekonomik şartlar ıslah edilmeden bile, romanın sonlarına doğru hırsını ve öfkesini bastıran bir yenilgiyle kaygılardan silkinmeyi mecburen öğrendiğinde, değil sadece göçmen komşu, çarşıda sövdüğü tüm esnafla canciğer oluverir. Gelir ve giderleri zihninde denk getirerek nargile fokurdutıp çene çalabileceği rahat günleri düşlediğinde, içine işlemiş geleneklerin yüreğini kıymık gibi sokan kıskacıdan umursamazlıkla sıyrılabildiğinde, oğullarının yüreklerinde tam bir ehliyetle sergileyebildiğinde babalık kudretini, ansızın güleryüz gösteren, merhamet hissedən, yakınlarıyla şakalaşan, ev halkını gözeten, diğer esnaf ile empati kurabilen kemali

yakalayiverir. Gelgelelim devir değişmiştir artık, eskisi gibi “güm güm gümleyen” konaklarda dertsiz tasasız keyif sürmek mazide kalmıştır.

Orhan Kemal’de, seğtiği kişilerin yaşadığı dünyaya dair edinilebilecek bilgi, ancak kişilerin dış dünyayla birebir ilişkisi kadardır. Yazar, anlattığı kimselerin hikayesinde yeri yoksa, asla süreçleri aktarmakla canını sıkamaz. Onun için aslolan insandır. Değişken beşerin haleti ruhiyesi ve akisleri ile çokluk parayla sağlanan kuvvet arasındaki organik bağlantı, ilgisini çeker. Öyle ki, yazarın yapıtlarındaki en başlıca teklif, maddi refahın, hallere vaziyet eden yegane unsur sayılmasıyla yapılır okura: değer yargıları, alınan tavırlar ve övülen erdemler bile çokluk parayla değişiverir. Bu kurgu sadece yer yer toplumun insafına değil, aslında yazarın modern bir telakki ile insani direncin methiyesini düzmesine de imkan tanır. Ve işin aslı, insanın fıtratındaki temel birtakım duygular ile değişen ekonomik şartların getirdiğı sıkıntılar çakişınca, ortaya Orhan Kemal’in romanı çıkar.

Mühim bir tespit: Orhan Kemal, firsatsız insanlara imkanlar verildiğinde gerçekte müspet bir dönüşüme hem bireysel hem de toplumsal bağlamda inandığı gibi, aynı zamanda hali vakti yerinde, tuzu kuru insanların olumsuza seyreden maddi şartlarla birlikte, özgür seçimlerine müdahale edecek koşullar sebebiyle, tercihleri ister istemez değişeceğinden, kişiliklerini kaybedeceğini iddia eder böylelikle. Bu düşünce, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, toplumcu gerçekteçileri diğer aydınlardan ayıran temel izlektir. Ama göz ardı edilmemeli: kurgubilim tekniğine göre karakterdeki erdemlerin sınanması için baskı yapan koşullar elzemdir, zira bir tercihi sağlamak, aksini kolaylığına rağmen elemek ile mümkündür.

Özetle söylemek gerekirse, iyi günde iyilik kolaydır. Kötü günde yaptığı tercihler ise kişinin gerçekte iyiliğini temin eder. Orhan Kemal peki kurguda bir yanılgıya mı düşüyor? Aslında sayılmaz. Zira onun eserleri daima tüm aksiliklere ve beşeri aciziyetlerine rağmen direncini yitirmeyen kahramanlarının asıl kişiliklerini belli eden ipuçlarıyla, müthiş diyemesek

bile müspet sonuçlara seyreder. Yani zaten bilhassa bu yüzden hikaye boyunca onlara zaman zaman insani duyarlığı zorlayan menfi seçimler yaptırır ki okura ekonomik şartların ahlakı dara soktuğunu gösterebilsin. Fakat çokluk bağları kopartmaz.

Orhan Kemal'in erişkin kişileri çokluk, önemli bir dönemeci aldıktan sonra aynaya bakıp kendisine ya da en yakınına, aslında sözü geçen tercihi yapacak kadar vicdansız olmadığını söyleyen, fakat nefsinin müdafaa bağlamında koşulların kişiyi diğerlerinin aleyhine davranmaya iterek kötüleştirdiğinden yakınan insanlardır. Mesela, Eskiçi Topal, romanın pek çok sayfasında, ısmarlanan bir rakıyla, donatılan bir sofrayla, vaktinde gelen kahveyle; kıraathanelerde nargilesini fokurdatıp bacak bacak üstüne atacağı müreffeh günlerle değil, onların dönen talih güneşinin çizdiği gölgesiyle bile avunacak ve gülecek kadar yalındır aslında.

Küçük Adamın Romanı serisindeki kitaplarda, yazarın parasızlıktan canciğer arkadaşlarına küçük ihanetler etmek zorunda kalan gençlere şaka yollu işaret etmesi tesadüf değildir. Adana'daki futbol takımından arkadaşlarının İstanbul'da çalıştığı dükkana misafir geldiği zaman, takım kaptanı patronundan onlar için iş istemek bir tarafa, birkaç günlüğüne dükkanda kalmalarını bile istirham edemez; üstelik Galata'daki arkadaşlarına emanet ettikleri eşyalarını almak için onu bir pusulayla gönderdiklerinde, koca bir yalanla geri gelir, arkadaşlarının eşyaların orada kalabileceğini söylediğini iletir. Yine de baskı altında yanlış seçim yapan Orhan Kemal karakterlerinin değişmez repliği ağızından düşmez:

“O gece zeytinyağılı dolması, salatası ve rakısıyla eksiksiz bir ziyafet çeken Yirmialtlık (kaptan), çabucak sarhoş oldu, ağladı.

“ ‘...Ben,’ diyordu, ‘namussuz değilim esasta kardeşler, bilirsiniz amma, gözü çıksın yokluğun!’”

Neden sonra kalbinde saklı azabın söylettiği bu gizemli cümlelerin işaret ettiği ihanet ortaya çıkar: yirmialtlılık ağlıyor ve aslında kötü biri olmadığını söylüyordur, çünkü arkadaşlarının emanet ettiği eşyaları pusula ile almış, biraz ötedeki Yahudi rehinciye, amiyane tabirle, ‘okutmuş’tur

Eskici ve Oğulları’nda mesela, kunduracı dükkkanıyla dokuz nüfusa yetiremeyen huysuz ihtiyarın güç vaziyeti ıslah için zorladığı ailevi bağlar, romanın sonunda yazarın vurguladığı kahramanının yufka yüreğiyle yenilenir: işleri üç oğlun da rızkını temin edebilecek kadar büyütmek için gittikleri Çukurova’da kütlü toplamayı denemişler ama sıcağa ve sivrisineklere karşı koyamayan ve sıtma kapan Topal Eskici, ailenin küçük kızı Zeliha’ya abayı yaktığı için yanlarından ayrılmayan kamyoncu muavini el adamı Ünal’a minnet ile kendisine haklı yere isyan eden oğullarını ovada bırakarak şehre döndüğünde rızkının çalınmasından, insanların teklifsizliğinden, had bilmezlikten yakındığı eski çarşıya tekrar girerken krallar gibi karşılanır ve yazarın fikrini kısa bir monologta açıkça yineler:

“Kulaklar verildi, antenler gerildi adeta. Tamam, oydu, onun tahta bacağının sesi. Geliyordu. Kapılara fırlandı. Heyecanla bakışıldı, dudaklarda çoktandır yiten bir gülüş...

“ ‘Emmi geliyor?’

“ ‘Heye, geliyor ya...’

“ ‘Geliyor yası, meliyor yası yok. Geliyor, emmi geliyor, emmimiz geliyor, yaşasın!’

“ ‘Çarşımızın gülü geliyor!’

“Oğlan Cemil, Berber Bahri, Köşker Niyazi, ötekiler... Topal’ın dellendiği, tüyü bozuk göçmene varıncaya kadar bütün bir çarşı dükkanlarının önüne çıkmış, karşılıklı iki kaldırıma sıralanmışlardı.

“Berber Bahri en baştaydı. Topal hizalarına gelince, asker biçimi sert bir komut verdi:

“ ‘Dikkaaaaat!’

“Topal eski topal değildi, gözleri yuvalarına iyice çökmüş, omuzlar bir hayli düşmüş, kalıbı kıyafeti eski heybetini kaybetmişti ya, ne zarar? Emmiydi, Topal Emmi’ydi, çarşılarının gülüydü!

“Esnafın alkış tutan iki sırası arasında gülerek yürüyor, tahta bacağı sokağın parkelerini eskiden olduğu gibi tok tok dövüyordu.

“ ‘Hoş geldin emmi!’

“ ‘Emmi hoş geldin!’

“ ‘Sefalar getirdin emmi!’

“Birden, tam dükkanı hizasında, hiç beklemediği bir şey oldu. Tüyü bozuk göçmen, koşarak geldi, gözyaşları içinde boynuna sarıldı.

“ ‘Hoj geldin be yavu amca, hoj geldin be yavu...’

“İki eski rakip bir süre sarmaş dolaş kaldılar, sonra ayrıldılar. Göçmen ağlıyordu. Onun ağlaması ötekilere de etki yapmıştı. Ağlamıyorlardı ama, çıt çıkarmadan bakıyor, bakışıyorlardı. Göçmen yaşlı gözlerini avuçlarıyla silerken gülüyordu. Birden emretti:

“ ‘Kaveciii, abe kaveciii!’

“Kahveci kalabalığın arasından seslendi:

“ ‘Eveet?’

“ ‘Yap amucanın orta şekerlisini, benden!’

“Bu, bu tam zamanında ısmarlanan bir fincan kahve Topal’ı canlandırmıştı adeta. Göçmen’e baktı, başını dertli dertli salladı, salladı...

“ ‘Ulan’ dedi. ‘Ulan tüyü bozuk. Seni çok horladıldım ben ya, bakıyorum sen de adamın tekesisin be! Demek bizi birbirimize düşüren, itten rezil eden...’

“ ‘Yokluk’un anasına avradına sövdü.’”⁷⁵

Ve birkaç gün sonra, ovada açlıktan ölecek hale geldikleri için, tüm inatlarına rağmen, gururlarını yenerek ve sözlerini yutarak geri gelen oğullarını, vicdan azabı içinde zaafiyetten hastaneye kaldırırken, ihtiyarı ağlatmaktan çekinmeyerek, yazar yukarıda iktisadi durumlar için yapıtlarında tahlil ettiğimiz düşünceleri adeta doğrular.

⁷⁵ *Eskici ve Oğulları*, s.317

8. AZİZ NESİN (1915-1995)

BÜROKRATİK ENGELLERİN MİLLETE MALİYETİ: YAŞAR NE YAŞAR NE YAŞAMAZ

8.1. YAŞAR YAŞAMAZ VE JOSEPH K

Aziz Nesin, edebi açıdan bir abartma işçisidir ve sanatını toplumsal gerçekçilerin ideolojik mücadelesi uğrunda kullanmıştır. Mizahi kabiliyeti ve hicvin gücünü fark etmesi, onu sürekli benzer malzemeler kullanan diğer gerçekçi yazarlardan ayırır: toplumsal sorunları yansıtmak için vicdani zaafların üstüne gitmek yerine, insanları vaziyetin saçmalığına inandıracak acıklı ironileri tercih eder. Gerek siyasal, gerekse ekonomik nedenlerle Cumhuriyet'ten sonra bir türlü oluşturulamayan orta sınıfın altındaki kesim ile devlet organları arasında yaşanan kördöğüşünün sonuçsuz hikayelerini anlatırken, diğer taraftan da milletin kişiliğini belirleyen davranış kalıplarını acımasızca eleştirir.

Çokluk kentsoylulardan çıkan sanatçıların kuramsal zeka eksikliği nedeniyle dışladığı halkın ve özellikle köylünün sezgisel gücünü fikrayı andıran kısa öykülerinde anlatırken, onları yönlendiren kültürel değerleri taşlaması zaman zaman okura Ömer Seyfettin hikayelerini hatırlatır. Bununla birlikte Aziz Nesin, gerçekçi akımı izleyen pek çok yazar ve şair gibi, sosyo-ekonomik sorunların köklerini sanayi devriminden sonra hızlanarak toplumsal ilişkileri tekrar düzenleyen şehirleşmenin bireyi kuşatan çift taraflı ahlak-ekonomi denkleminde aramak yerine, sebepsiz bir fazilet tutkusuyla sosyalist çözümlerin önerdiği ülküsel sloganlara inanmayı tercih etmiştir.

Aslında Aziz Nesin ve Orhan Kemal gibi toplumsal gerçekçi yazarların en temel kaygıları, halkın Avrupalı bir kentsoylu sınıfta eşitlenmesiydi. Romanın bir orta sınıf sanatı olduğunu savlayan Prof. Dr. Kemal Karpat'a göre, “Gerçekçi bazı yazarların solcu sloganlarıyla içinde yaşadıkları

‘burjuva’ toplumunu alabildiğine tenkit ettikleri doğrudur. Fakat onlar topluma içeriden bakarak kendilerinin bir parçası olan orta sınıfı – burjuvaziye yağdırdıkları küfürlere rağmen- değil, onun eksikliklerini tenkit etmekteydiler. Aziz Nesin bu yazarlar arasında ön planda yer alır.”⁷⁶ Fakat Aziz Nesin, tek partili dönem ve sonrasında kendisine bolca malzeme veren toplumsal hayatı Orhan Kemal gibi sosyalist fikirlerle yorumlayarak kurgusal yapıtlarında işlemekten çok, hicvi benimsediği için olsa gerek, sistemin verdiği açıklara odaklanıyordu. Böylece hastalığı tespit etmek ve reçete yazmak yerine, organların işleyişindeki aksaklıklardan yola çıkarak bedenin sıhhatiyle dalga geçiyordu.

Yasaları uygulayan mercilerin umarsız muamelelerinde yitip giden ömürler, bürokratik engellere takılan evraklarda hapis kalmış umutlar, anlaşılamayan bir görev duygusuyla hareket eden kişiliksiz memurlar karşısında eğitimsiz insanların yaşadığı sıkıntı, partilerin maddi güçleriyle iradesini yönlendirdiği halkın üzerinden kapitalist demokrasilerin eleştirisi yapıtları için seçtiği konuların başında geliyordu.

Devletin kurduğu acımasız çarkların insani duyarlıktan yoksun işleyişini mizahi bir üslupla yerel motifler kullanarak yinelerken, aslında okura Kafka’nın kasvetli dünyasından hatırladığımız imgeleri Yeşilçam renkleriyle sunmaktan fazlasını yapmıyordu. Başyapıtı sayılan Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz adlı romanın baş kahramanı Yaşar’ın devlet daireleri arasında savrulan yaşamı, modern dünyanın mesnetsiz hukuki sisteminde neye uğradığını şaşırان Joseph K’nın, kasveti hicivle değiştiren bir Türk yazarın elinde yeniden gözden geçirilmiş bir baskısına benziyordu. 70li yıllara dek sosyalist çizgide şiirler kaleme alan İsmet Özel’in,

⁷⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yay, Eylül 2009, s.25

“Bana deha değil
belgeler gerekli
kanıtlar, ifadeler, resmi mühür ve imza⁷⁷”

diye yakındığı, insanı değil sistemin kendisi için işleyen düzenin merhametsiz tekdüzeliğini devletle hesaplaşan bir komediye dönüştürüyordu. Oysa Aziz Nesin de kuşkusuz biliyordu ki devlete saldırmak boşunadır, çünkü “Devlet bir soyutlamadır. Pratikte yönetimin işleyişini yürüten az sayıda insandır.”⁷⁸ Böylece siyasi taşlamaları toplumsal sorunlar üzerinden yazmak zorunda kalıyordu. Çünkü doğrudan eleştiriler yazara kodes yolunu gösteriyordu: “Amerikan sermayesinin Türkiye’ye girmesi ve Amerika’dan borç alınmasının Türk ulusunun çıkarlarına aykırı olduğunu yazdığım için, ‘milli menfaatlere aykırı’ davranmış sayıldığımdan, 2.sayıli Sıkıyönetim Mahkemesi kararıyla 10 ay hapis ve üçbuçuk ay sürgün cezasına mahkum edildim.”⁷⁹ Hal böyle olunca, sanatı ideolojik bir silah gibi kullandığı için de yazdığı kitaplar aslında doğrudan hedefine ulaşamayan lanetli bumeranglar gibi geri dönüyordu. Aziz Nesin çaresiz öfkesini bir roman karakterinin ağzından şöyle özetliyordu: “Ben asıl kime sövüleceğini çok iyi bilirim ama, sövülecek olana sövünce başımız derde giriyor.”⁸⁰

8.2. BÜROKRASİ VE EKONOMİ

Aziz Nesin, sosyal tespitleri için genellikle cezaevini seçmiştir. Bilemiyoruz yazarın hapishanede geçirdiği yıllarla bir ilgisi var mıdır. Ama tutukevlerinin kendi içlerinde ayrı bir cemiyet sayılabileceğini, oradaki yalıtılmış yaşantının hiç kuşkusuz dış dünyadaki sistem ile birebir ilişkisi bulunduğunu ileri sürebiliriz. Söz konusu öyküde, “gelmiş geçmiş kalpazanların en büyüğü”nü hapishane içindeki tarafsız bir gözlemci anlatır

⁷⁷ İsmet Özel, *Erbain*, s.178

⁷⁸ Leslie Lipson, *Siyasetin Temel Esasları*, İş Bankası Kültür Yay, 1.baskı, s.77

⁷⁹ Aziz Nesin, *Geriye Kalan*, Adam Yay, 6.baskı, s.66

⁸⁰ Aziz Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, Nesin Yay, 23.baskı, s.312

bize. Kalpazan, önceleri hapishaneye bir süre kafasını dinlemek için yazlığına uğrayan bir beyzade gibi teşrif ederken, sonraları nedense düşkün suçlular koğuşuna alınmasını isteyecek hale gelir. Önceleri kral muamelesi görürken, ipekli pijamalarıyla gazetelerini okurken, kumar masalarında etrafındaki mahpuslara paralar saçarken, nedense sonra diğer tutuklularla birlikte getirilir; yırtık pırtık bir bavulla, döküntü elbiseleriyle kodese tıkılır. Ondan nasiplenen hapishane efradı büyük düşkünlüğü yaşamıştır. Hiçkimse “sanki tanınmamak için kılık değiştirerek halkın arasına girmiş bir eski zaman kralı gibi” görünen kalpazanlar şahının bu haline bir anlam veremez. Kral, her zamanki gibi kendisine hizmet etmek için önünde elpençe divan duran meydancılara tevazuyla yaklaşır; kumar masasına çağırdıklarında davetlerini nazıkçe geri çevirir. Başgardıyanından cezaevi yönetmenine kadar herkes şaşkınlıktan dilini yutmak üzeredir. Nihayet yönetmen Kral’ı çağırır ve işin aslını öğrenmek ister.

İşte Aziz Nesin’in ironisi hikayenin burasında başlar: Kalpazan ilkin kendi zanaatine methiyeler düzdükten, sanatındaki meziyetlerini bir bir sayıp döktükten sonra, işi yazarın asıl hedefine, politikaya getirir ve acınacak halini bütün memlekete mal ederek şöyle der: “Peki bu politika, bir ülkeyi ve insanlarını iyi yönetmek değil mi? Yani politikacılık, kalpazanlıktan daha mı kolay? Mahvolduk, tümünden mahvolduk beyim. Bir memleket düşünün ki, orda kalpazanlık bile yapılamıyor; artık orda her şey bitmiştir. Nasıl kalpazanlık yapacaksın Müdür Bey, bırakmıyorlar ki, sana kalpazanlığı yapasın... Bir işin aslı kalp olunca, kalpın da kalpı yapılır mı? Neden kalpazanlık bile yapılamıyor? Çünkü kalpını yapacağın şeyin aslı kalp olmuş. Kalpın da kalpı yapılır mı? Kalpın kalpını yapmaya kalktın mı, işte benim durumuma düşersin: Yani iflas...”⁸¹

Ülkenin durumundan yakınmak için, ülkenin yasalarına göre suçlu kabul edilen bir karakteri konuşturmayı seçen yazar, millete hükümet eden

⁸¹ Aziz Nesin, *Adamı Zorla Deli Ederler*, Adam Yay, Ocak 2005, s.168

şahısları tek tek itham edemediğinden, sanatını siyasi bir vasıtaya dönüştürmekte beis görmüyor. Üstelik ekonomik bir teori de öne sürüyor: “Çünkü kalpazanlık, bir memleketin durumunu gösteren en iyi ölçüdür. Bir paranın değeri, sahtesinin basılmasıyla ölçülür.” Bu öykü, aslında tastamam ekonomik bahaneler ile kurgulanmış bir politik taşlamadır. Ve Aziz Nesin’in sıkça başvurduğu mübalağa, mizahi üslubu sağlamak için yine kullanılır. Ve yazarın doğrudan bürokrasiye saldıracak kadar kızışan öfkesini satırlar arasından seçmek gayet kolaydır.

Kalpazan, işini özel girişim sınıfına sokar. Devlet de para bastığı için, kalpazanların bu soyut güç ile rekabet ettiğini söyler. Gelgelelim kendisinin el tezgahında kazandığının, devletinse “her işte olduğu gibi” fabrikasında zarar ettiğinin altını çizer. Neden? Bir kişinin yapabileceği işi on kişiye, giderek yüz ve bin kişiye yaptırdığı; bir günde yapılacak işi on günde, giderek on ayda ve on yılda yaptırdığı; üç liraya yaptıracığı işi giderek üç yüz liraya, üç bin liraya ve üçyüzbin liraya yaptırdığı, vs... için. Peki devlet neden böyle yapar?

“Çünkü bürokrasi var. Bürokrasi demek hükümet demek. Nerde hükümet varsa, orda bürokrasi de vardır. Hükümet deyince başbakan var, bakanlar var, bunların partileri var, her birinin kendi adamları var. İşte bunlar dolar da dolar o işe... Sonra hükümet değişir günün birinde, haydaaa yeni başbakanların yeni bakanların, yeni parti ileri gelenlerin adamları... Eski adamları atamazsın, yasalar var. İşte böyle böyle devletçilik doğar. Bu devletçilik, sonunda devleti bile batırır.”

Bu ilginç kahramana göre devlet, para basarken zarar etmemek için, para basma işini, maliyeti daha ucuza getiren özel girişimcilere devretmelidir; yani kalpazanlara. Öyle ya, devlet beş bin lirayı boyasıydı, kağıdıydı, mürekkebiydi, filmiydi, klişesiydi derken yüz liraya mal ediyor; aynı beş bin lirayı özel girişimci (kalpazan) ise, yazara göre bürokrasi giderleri olmadığı için, on liraya mal ediyor. İşte bürokrasinin maliyeti. Fakat

kalpazanın asıl derdi enflasyon. Yani biz aslında tıpkı sattığı ürünün fiyatı, ürünün maliyetini karşılayamayan bir tacir gibi, bastığı paranın değeriyle paranın maliyetini karşılayamayan kalpazanın dramını okuyoruz. Çünkü öyle bir zaman geliyor ki: “Diyelim, sözün gelişi, yüz bin liralık araç gereç alıyorum. Bir de bakıyorum, yüz bin liralık araç gereçle sekiz tane on bin liralık basabilmişim.”⁸²

Aziz Nesin’in abartılı anlatımının, bürokrasinin ekonomiyle ilişkisi hakkında söyleyecekleri bu kadarla sınırlı değil. Ona göre uygulanması imkansız yasalar ve bürokrasinin aşılmaz engelleri yasadışı kazancı sonuçluyor. “Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz” adlı romanda, kütükteki bir yanlışlıktan dolayı hayatı tepetaklak giden Yaşar Yaşamaz, nüfus kağıdı olmadığı için ne evlenebiliyor, ne mirasını alabiliyor, ne de bir iş bulabiliyor. Kısacası kafakağıdı gereken hiçbir yasal işlemi yerine getiremeyen Yaşar Yaşamaz, hapishaneye düşünce derdini anlattığı koğuş arkadaşlarından Karakaplı Nizami Bey adında bir kimsenin methini işitiyor. İlkini onu et kemik kan bir insan zannetse de, biraz deneyim kazanınca anlıyor ki aslında Karakaplı Nizami Bey yasalarla güreşen bir pehlivan ya da zorbalıkla kanunları yıldıran bir kabadayı değildir. Karakaplı Nizami Bey toplumsal hayatta kapıları açan paradır. Böylece kimsenin satılacak bir üretim için belge istemediği hapishanede çalışmaya başlıyor ve kısa sürede çokça para biriktiriyor. Aşçı çıraklığı, rehincilik, hediyeelik eşya ticareti ve hatta eroin kaçakçılığı yapan Yaşar Yaşamaz, tahliye edildiğinde bir mahkumun deyişiyle Karakaplı Nizami Bey’in ta kendisi olup çıkıyor.

Aslında sosyalist sanatçıların, insanların eşit şartlarda başladığı bir hayatta mevkilere özdeğerlerin karar vereceğini savlamak için, deyim yerindeyse “havasız ortamlar” seçmeleri ve hikayeyi bu düzlemde kurgulayarak başka bir adalet gözetmelerine sıklıkla rastlanır. Cezaevi, Aziz Nesin için bir yandan böyle bir ortamı sağlıyordu. Bununla birlikte hapishanenin içerisi,

⁸² *Adamı Zorla Deli Ederler*, s.171

bürokrasinin işlemediği, yasaların karışmadığı, devletin dokunmadığı bir alandır. Yazar, tutukevine fakir giren ama oradan zengin çıkan bir adamın, düzenin sağladığı imkanlara doğrudan bir itiraz sayılacağını kuşkusuz biliyordu. Aynı zamanda cezaevinde para kazanan bir suçlunun dışarıda geçimsiz kalmasının devletin bir ayıbı olduğuna inanıyordu. Hatta buna öylesine inanıyordu ki, ispirotodan votka imal ederek tutuklulara satan “Kolonyacı” lakaplı mahkum için bir koğuş arkadaşının ağzından şöyle diyordu: “Zenaati dışarda geçmediği için, ne yapsın zavallı, cezaevinden çıkınca hem metresini, hem karısını geçindirmek için tufacılık yapıyor. O zaman da atıyorlar içeri...”⁸³ Ve mahkumun suçunu düzene yıkmakta sakınca görmüyordu: “... Koy zavallının önüne şişelerle kolonya, yap bunlardan votka de, o da günde on beş yirmi saat namusuyla çalışıp kolonyayı votkaya çevirsin, tufacılık yapmasın... Değil mi ama?”⁸⁴

8.3. HİLEKAR TACİRLER, TACİRKAR HİLELER

Devletin körelmiş bürokratik aklına karşılık köylünün ve halkın kendi çıkarına şartlanan zekasını koymas, Aziz Nesin’i bazı hikayelerinde Ömer Seyfettin’den hatırladığımız bir uyanıklığı tasvir etmeye yöneltse de, elbette iki yazar arasında cephe aldıkları oluşumlar bakımından büyük fark var. Ömer Seyfettin, uyanık karakterleri anlam veremediği kültürel yerleşikleri ve böyle gelmiş böyle gider birtakım adetleri modernleşmenin getirdiği rasyonel bir ölçekle sorgulamak için, Aziz Nesin ise hükümetin uygulamalarındaki gerçekdışı tarafları ve bürokratik işleyişteki aksaklıkların yansımalarını belirtmek için kullanır. Milletin iradesini yönlendiren soyut güçlere karşı çıkmak isteyen yazarların, halkın yalın güdülerine sığınmaktan başka çaresi yoktu kuşkusuz.

“İt Kuyruğu” başlıklı öykü, yukarıdaki tespit için iyi bir örnek: Dolaştığı köylerdeki kuyruksuz köpekler dikkatini çeken gözlemci, bir ihtiyara bunun

⁸³ *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s.308

⁸⁴ *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s.309

sebebini sorunca, fıkra benzeri bir cevap alır: Nahiye müdürü, köylüye bir yıl içerisinde otuz domuz vurulmasını buyurmuştur. Ama köyde hiç kimse domuz yüzü görmemiştir, zira ne o köyde, ne de civar köylerde domuz yaşamaktadır. Durumu anlatmak için ihtiyar, müdürün karşısına çıkar fakat bir türlü lafını dinletemez. Nahiye müdürü ille de otuz domuz istemekte ve domuz bilmeyen halkı cehaletle suçlamaktadır: “Mısır tarlalarının ve mısır mahsullerinin en büyük düşmanı domuzmuş! Mısır da memleketin en büyük gelir kaynağıymış!.. Köylünün fazla mısır mahsulü alması için... Anlıyor musun? Yani sizin iyiliğiniz için, domuzların öldürülmesi gerekiymiş!.. Siz, Türkçe bilmez misiniz? Domuzlar öldürülecek!...”⁸⁵

Köylüyü temsil eden ihtiyar, bu defa çok önceden beri köyde mısır ekilmediğini söyler. Devleti temsil eden nahiye müdürü ise “Ekin efendim,” der, “tembel tembel oturacağınıza mısır ekin! Mısırlara domuz gelsin, siz de domuzları vurun. Devletin emri de yerine gelsin!” İhtiyar köyde mısırın yetişmediğini ileri sürerek itiraz edince, nahiye memuru onu herşeye bir bahane bulmakla suçlar. Amerika’nın kutuplarda karanfil yetiştirdiğinden, Türk köylüsünün ise olmaz diyerek hiçbir işe girişmediğinden yakınır. Emri verenlerin haritalara baktığını, kitaplar karıştırdığını, sonra tespitler yaptığını anlatır; bu durumda cahil köylünün mü, yoksa okumuş adamların mı daha iyi bileceğini sorar. Hükümetin halkın iyiliği için, onları adam etmek için çalıştığını ifade eder ve buyruğun bürokratik basamaklarını özetler: “Bu emri koskoca Tarım Bakanlığı vermiş. Her vilayete göndermiş. Valilere demiş ki, bu yıl vilayetinizden şu kadar domuz isteriz... Eee koskoca vali domuz avına çıkacak değil a... O da kaymakama, bu yıl ilçenizde şu kadar domuzu öldüreceksiniz diye yazmış. O da nahiye müdürüne yazmış, ben de size yazdım. Ne geri kafalı heriflersiniz. Her köye eşit olarak böldüm işte, sizin köye otuz domuz düştü.”

⁸⁵ *Adamı Zorla Deli Ederler*, s.9,10

Zavallı ihtiyar, “...cahil olmaya cahiliz, geri kafalı olmaya geri kafalıyız, lakin köyde domuz yok!” diye cevap verir. Nahiye müdürü yine köylünün, Avrupada yıllarca tarım üzerine ihtisas yapan devlet memurlarından daha iyi bilemeyeceğini, itirazların bir hakarete dönüştüğünü ve giderek ucunun devlete dokunduğunu ünler. Sonra vurulan domuzların kuyruklarını kendisine getirmelerini, kendisinin kuyruk adedini belgeleyen bir kağıt vereceğini, kağıtların Ziraat Müdürü tarafından tasdik ettirileceğini ve sonra bankadan her domuz kuyruğu için köylüye on iki buçuk kuruş ödeneceğini söyler. Yapılan hesaplara göre devletin domuz kuyruğu için önerdiği fiyat, buğdayın kilosu için önerdiği fiyattan daha fazladır. İhtiyar, vaziyeti köylüye haber verir. Köylü, düşünüp taşındıktan sonra, domuzu bol bir köyden kuyruk satın almayı akleder. İş için aynı ihtiyarı yollarlar. İhtiyar iki çuval dolusu kuyruk alır ve köye döner. Ama konakladığı handa, bunların domuz değil, zeytinyağına daldırılmış köpek kuyruğu olduğunu öğrenir.

Ne yapacağını bilemeyen ihtiyara bu kuyrukları kısaltmasını ve biraz daha zeytinyağında bekleterek teslim etmesini tembihlerler. Bu sırada diğer köyler de domuz kuyruğu alabilmek için ihtiyarın köyüne doluşurlar. Nahiye müdürü gayet memnun, “Hani domuz yoktu,” tavrıyla kuyrukları kabul eder: “Hem şu kuyruklara bak, iri iri... Kim bilir nasıl domuzdu bunlar?..” Fakat şimdi ihtiyarın köylüsü mundar hayvan tuttu diye onu dışlamaktadır. Mecbur kalan ihtiyar sırrını ifşa eder: Domuz değil köpek kuyruğuydu. Ve sonra “Açıkgözün biri başladı işe, bu yüzden buralarda kuyruklu it kalmadı. Şimdi kasabada kuyruk tüccarı oldu.”

Bürokratik aksamalardan yararlanan uyanık karakterlerden biri, Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz’daki manavdır. Yaşar Yaşamaz, beşik kertiği sevdiği Anşe’yi İstanbul’a getirtmiş ve bir köşke hizmetçi olarak yerleştirmiştir. Ama nüfus kağıdı çıkartamadığı için ne iş bulabilmekte, ne de evlenebilmektedir. Karısının parasıyla geçinen bir hemşehrisi ona ortaklaşa iş kurmayı teklif eder. Böylece Yaşar, herhangi bir resmi belgeye gerek duymadan para kazanabilecektir. Yaşar, hemşehrisinin aklına uyar ve

yavuklusunun biriktirdiği paraları bir manav dükkanı açmak için ortaya koyar. Bir ortaklık sözleşmesi imzalayarak işe başlarlar: “Yemişleri, zerzevatı dükkana yığdık doldurduk. Benim ortak kendini, olduğundan çok daha az demiş bana, nice övsem gene az, öyle bir iş bilir adam. Dediği gibi, mal satmaya yetişemiyoruz, dükkana mal yığmaya yetişemiyoruz. Ortağımın dediği gibi tonla para kazanıyoruz.”⁸⁶

Ne yazık ki bu saadet ancak dört beş ay kadar sürer. Ortağının kazancı sermayeye ekleyerek işi büyütmek fikrini onaylayan Yaşar, aslında ona büyük bir dalavere imkanını altın tepsile sunduğunun farkında değildir. Bir sabah dükkanı açınca ve içerisini tamtakır görünce ilkin hırsız girdi zanneder. Fakat komşular ortağının başka bir yerde manav dükkanı açmak için malları boşalttığını söyleyince işin içyüzü anlaşılır. Gelgelelim Yaşar Yaşamaz, sözleşme üzerinde ortak görüldüğü için, dükkanın vergi borçları da üzerine kalmıştır. Paraları uçup gittikten, dört beş aylık emeği boşa çıktıktan başka, şimdi bir de dükkanın borçlarını ödemek zorundadır.

Sahtekar manav, hemşehrisinin yasalar nezdindeki müşkül vaziyetini değerlendirmiş ve onu bir güzel dolandırmıştır. Yaşar Yaşamaz ortağını mahkemeye verir. Adam dükkanın tapusunu göstererek hakkını iddia eder. Yaşar Yaşamaz da sözleşmeyi ileri sürer ve ortaklığını bildirir. İşte o vakit manav, bürokrasinin kendine sağladığı son kozu oynar: “Bu adam önce kim olduğunu ispatlasın, kimliğini ortaya koysun, ondan sonra konuşsun...”

8.4. REKLAMLAR VE YIĞINLAR

Aslında modern dünyanın medyatik reklamları, satılacak ürünleri tanıtmaktan ziyade potansiyel tüketiciyi suçlamaya dayanır: Anneler gününde yeni çıkan bir mutfak robotuna sırtınızı dönerseniz, sizi karnında dokuz ay taşıyan annenize karşı ne kadar nankör davrandığınızı hatırlatırlar. Babalar gününde meziyetleri tartışılmaz ithal tıraş bıçağını üreticinin

⁸⁶ *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s.166

sunduğu peşin fiyatına üç taksit gibi bir imkana rağmen kaçırsanız, çocukluğunuzdan beri her kahrınızı çeken ve elinize ekmek alana dek sizi kayıtsız şartsız besleyen babanıza önemsiz bir jesti bile çok görmüş olursunuz. Sevgililer gününde kazak, pantolon, çizme, giderek üç günlük tatil bileti, tektaş yüzük, altın gerdanlık, hatta yeni bir araba almıyorsanız, duygularınızda sahtekarlıkla itham edilirsiniz. Diğer insanlar sürekli eşya yenilerken beş yıldır kullandığınız mobilya takımını hala değiştirmiyorsanız, eşini konu komşuya rezil etmekte sakınca görmeyen utanmaz bir koca yapar sizi reklamlar. Buzdolapları ve çamaşır makineleri de derhal alıp evinizin baş köşesine koyun diye indirimde girmiştir. Eğer çocuğunuzun odasında tüm yerli dizilerde gösterilen çizgi film kahramanlarıyla süslenmiş bir çocuk odası takımı yoksa ebeveynlik görevinizi ihmal ettiğinize şüphe yoktur.

Reklamlar, bize ihtiyaçlarımızı hatırlatır. Eğer hiçbir şeye ihtiyaç duymuyorsak, kapılarımızı kapatmışsak, reklamın hitap ettiği kitlenin dışında kalırız. Oysa ihtiyaç, hayatı idame ettirecek temel gereçlerin çoktan dışına taşmıştır; kanaat, tokgözlülük, eşyaya vefa, tevazu gibi değerlere artık kimse itibar etmemektedir ve reklamlar bizi gaflet uykusundan uyandırmak için sürekli kulağımıza fısıldar: Mutluluğu yakalamak istiyorsanız, piyasaya sürülen yepyeni ürünleri takip etmek zorundasınız. Eğer diğer insanlar gibi şu çok işlevli halı yıkama makinesini almadıysanız, huzura kavuşmayı nasıl umut edebilirsiniz? Arabanızın lastiğini değiştirmek için ille yarı yolda kalmanız mı gerekiyor? Kullandığınız şampuan bugüne kadar size ne kazandırdı? Geçen yüzyıldan kalma bu diş fırçası baba yadigarı mı, yoksa onu müzeye mi kaldıracaksınız? *Herkes* bu ürüne bayıldı! Siz niçin izliyorsunuz? *Herkes alıyor...* Bu fırsat kaçır mı?

Herkesin ne yaptığını önemseyen ve tüketim tercihlerini gerçekten sorgulamayan müşterinin, kitlelerin hayatlarına yön veren büyük şirketlerin reklamlarla ördüğü tuzaklara yakalanması ve ne yaptığını bilmeyen bir maymun gibi mağazalar arasında ömür sürmesi kaçınılmazdır. *Herkes*,

insanların seçimlerine etki ettikçe, hakiki zaruretlerin değil üreticinin tüketiciye biçtiği ihtiyaçların dikkate alınması, modanın ve yanlış tercihlerin toplumu kuşatması kaçınılmazdır. Aziz Nesin, reklamların birey üzerindeki etkilerini davranış kalıplarıyla açıklar. Ona göre bu tablo, birbiri ardı sıra uçurumdan atlayan koyunların özetidir. Reklamlar medyayla ve basınla sınırlı değildir kuşkusuz. Toplumsal yönelimler de karşı konulması güç reklamlardır. Ve her reklamın ardında parsayı toplayan bir paragöz bulunur. “Kuyruk” adlı öyküsünde bu durumu ironik bir dille anlatır.

Bu öyküde, bir kuyruk gördüğünde hemen dahil olan insanların konuşmalarını okuruz. İşin ilginç tarafı, kuyruktaki kimsenin ne satın alacağını bilmemesidir. Ama önemi yoktur, çünkü eğer bir yerde kuyruk varsa, gereğinden şüphe duyulmayacak bir ürün uygun koşullarda arz ediliyor demektir. Aslında bu öyküde temel ihtiyaç malzemelerini karneyle satın alan halkın yaşadığı drama göndermeler de vardır. İnsanlar kuyrukta beklerler. Kalabalık artınca polisler de gelir. Kuyruğu gören, hiç değilse merakına yenik düşerek sıraya geçer. Ne verileceğine dair tahminler alır yürür. Kimisi otomobil lastiği, kimisi gaz, kimisi ensülin, kimisi çimento dağıttıklarını sanmaktadır. Çokları kuyruğun bir medeniyet alameti sayıldığından, kuyruğun cefasını çekerek indirimli malları toplayıp sonra satmakla apartmanlar diken insanlardan, kuyruğun karaborsanın dibine darı ektiğinden söz eder. Nihayet hiçbiri değil, şapka satıldığı anlaşılır. Ama hiç kimse şapkanın işine yaramayacağını söyleyerek geri çekilmez. Bir hikmeti vardır diye herkes satın alır. Çünkü bir mala kuyruk uzatan kuşkusuz ucuzludur. Öyküyü anlatan kahramanımız da bir şapkaya yetişir ve “kelepir şapka almanın sevinciyle” evine dönerken bir arkadaşına rastlar.

Hoşbeşten sonra arkadaşının ne iş yaptığını sorar. Arkadaşı reklamcılık yaptığını söyler. “Tüccarların satılmayan mallarını şıp diye sattırıyorum. Bugün bir Yahudi’nin tam dokuz yüz yetmiş şapkasını sattırdım.”⁸⁷ Nasıl?

⁸⁷ *Adamı Zorla Deli Ederler*, s.47

Tüccarların satamadığı mallar üzerinden komisyon alarak çalışan bu reklamcı karakter, arkadaşına nasıl çalıştığını da anlatır: “İkişer, üçer liraya on beş yirmi serseri tutuyorum. Dükkanın önünde yarım saat kadar kuyruk oluyorlar. Hatta yarım saat bile sürmüyor. Kuyruğu gören arkaya giriyor, gören giriyor. Bilirsin ya şimdi ahalide bir kuyruk merakıdır gidiyor. Ondan sonra önünü alabilirsen al... Bu akşam şapka kalmayınca kuyrukta saatlerce beklemekten kızanlar dükkanın vitrin camlarını indirdiler. Az kalsın mağazayı yıkacaklardı. Güç zaptettik. Çok enayiler var Hasan kardeşim.”⁸⁸

Günümüzde hiçbir ihtiyaç maddesi kuyrukta satılmıyor. Ama şimdilerde de yeni açılan mağazaların kampanya dahilinde dağıttıkları ürünler için sıraya giren insanları televizyonlarda görebiliyoruz. Bir kuyruk oluşturmaları bile, modern insanın trajedisi değişmiyor: Kendisine, satın aldığı anda mutluluğu elde edeceğini söyleyerek pazarladıkları ürünlerin peşinde hayatını bir kuyruk gibi yaşıyorlar ve *herkes* neye itibar ediyorsa ona yöneliyorlar. İhtiyaçlarını sorgulamaya gerek görmüyorlar, çünkü arz edilen bir malın değerini ona gösterilen rağbetin belirlediğine kanaat getirmişler. Serbest piyasa ekonomisinde fiyatları arz-talep denkleminin belirlediğini göz önünde bulundurarak toplumcu yazarlar savlar ki, fiyatı yüksek (yani talibi bol) ürünler hiçbir işe yaramasa da mutlaka bir alıcı bulacaktır. Çünkü rağbetin yoğunluğu avam nezdinde bir ürüne yeterli cazibeyi sağlar.

⁸⁸ *Adamı Zorla Deli Ederler*, s.47

9. YILMAZ KARAKOYUNLU (1936-)

DEĞİŞEN DENGELERİN DENKLEMİ: SALKIM HANIM'IN TANELERİ

9.1. ROMANA, YAZARA VE YASAYA DAİR

“Milletlerin hayatında unutulmaması lazım gelen destanlar, kahramanlıklar, felaketler, acılar vardır. Bunlar tarihin malıdır. Yeni nesiller kendilerinden evvel gelenlerin iyi ve fena taraflarını böylece görür, onların düştüğü hatalara düşmemeye çalışır. Varlık Vergisi, Cumhuriyet mali tarihinin yüz karartan bir sahifesidir,” diyordu, eski İstanbul Defterdarı Faik Ökte. Tek partinin “değişmez genel başkan” seçilen milli şefi, yaklaşan Dünya Harbi’nden Türkiye’yi uzak tutmak istese de, ülkeyi savaşın endişesinden kaçırabilmesi mümkün değildi: Savunma harcamaları mühim meblağlara erişmişti, sınırlı özel teşebbüsün yatırımları azalmıştı, çalışabilir erkek nüfusunun büyük kısmı askere alındığı için tarımsal üretim de olumsuz etkilenmişti. Toplam arz toplam talebi aşınca, fiyatlar elbette yükseldi.⁸⁹ Temel ihtiyaç maddeleri vesikaya bağlanırken, savaşın Türk mallarına talebi arttırması dış ticareti hızlandırmış ve yetersiz vergi sistemi nedeniyle sermaye kendini katlamaya başlamıştı. Fırsatı ganimet bilerek haksız kazanç sağlayan büyük kapitalistleri sınırlamakta yetersiz yasaları düşünerek Hükümet, kaş yapmak için Varlık Vergisi ilan etti ve uygulama sırasında da göz çıkardı. Öyle ki sonraları tedbirin ekonomik kaygılarla değil, nasyonalist bir hezeyanla teklif edildiği ileri sürüldü ve dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu’nun 5 Ağustos 1942’de hükümet programını okurken söyledikleri delil gösterildi: “Biz Türk’üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan veya azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz. Ve her vakit bu istikamette çalışacağız.”

⁸⁹ Milli Şef Dönemine ilişkin ayrıntılı incelemeler ve istatistiki bilgiler için bak: Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yay.

“Salkım Hanım’ın Taneleri” adlı yapıt başından sonuna dek, sadece iktisadi değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşama da etki etmiş bu kanunun ilanını, tatbikini ve sonuçlarını, ayrımcılığa tabi tutulan sınıfları temsil eden karakterler üzerinden sinematografik bir kurgu ve üslup ile hatırlatmaya çalışan bir kitaptır. Aynı zamanda 1999 yılında sinemaya uyarlanmıştır.

Bir insanın hem siyasetin hem de edebiyatın içinde yer alması çoğu kez kuşku uyandırır. Çünkü aynı zamanda iki tarafın da hakkını vermek güç iştir. Sözgelimi, bir zaman Kahramanmaraş Milletvekilliği yapan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın mebus tarafından kimse bahsetmez bile. Gelgelelim edebi kimliği tartışılmazdır. Yılmaz Karakoyunlu ise ikisini bir arada yürütmeye gayret göstermiştir. Bilhassa oyunlar ve bazı romanlar kaleme almıştır. Sahnelenen temsillerinin yanı sıra, romanlarından birkaçı sinemaya uyarlanmıştır. Karakoyunlu, aynı zamanda musikiye de eğilmiş ve güfteler yazmıştır. Peki sanatın birçok alanına el atan yazarımız kurguyu haklayabilmiş midir?

Bir yazar olarak Yılmaz Karakoyunlu’yu ele alırsak, onun sinematografik öğeler için romanın unsurlarından taviz verdiğini inkar edemeyiz. Olayı betimleyen satırların arasına sıkıştırılan görkemli aforizmalar ve anlatılan sahneyle imgesel ya da işlevsel hiçbir bağlantısı bulunmayan şişkin teşbihler de eğer bütünselliği gözetmiyorsa tek başına esere edebi değer sağlamaya kifayet etmez. Seçilen konunun bir yandan her kesimden okur temin edecek revaçta meseleleri elden kaçırmadan diğer yandan geçerliğini her zaman koruyan evrensel değerlere göndermeler yapması için yazarın feveran gayretlere meyletmesi sanatının samimiyetine halel getirebilir. Salkım Hanım’ın Taneleri’nde maalesef, yazarın kurgusal acizliğine tesadüf ediyoruz: Ansızın ortaya çıkan kişiler, göndermeleri gözetmeyen gelişigüzel geçişler, yazarın metinde benliğini ifna edemediği satırlar, döneme dair ihtar eksikliği ile gelen entelektüel birikim gereksinimi, hayatını bilmediğimiz bir tarihçinin yakınlarıyla aralarında geçen hadiseleri yazdığı bir hatıra defteriyle muhatap kaldığımızı düşünmemize ve yabancılık çekmemize sebebiyet verebiliyor. Diğer yandan sonuçları belki hala hissedilen

Cumhuriyet tarihine ilişkin tuhaf bir yasayı ve toplumsal hayattaki etkilerini işlemeye çalışması, en azından tebriğe şayan sayılabilir.

9.2. BİRTAKIM KİMSELER

Roman, varını yoğunu satıp İstanbul'a göçen dört nüfuslu taşralı bir aileyle açılıyor. Ailenin reisi Durmuş, harp vakti büyük şehirde kaybolmanın küçük kasabada kalmaktan daha makul bir siyaset olacağını düşünerek varı yoğunu satmış ve kente yerleşmek sürecinde tutunacak bir dal gördüğü askerlik arkadaşı Bekir'in evine iltica etmiştir. Durmuş aslında roman boyunca temel ihtiyaç malzemelerinin karneye bağlandığı şu unutulmaz savaş yılları sırasında daha iyi hayat koşulları için İstanbul'a göçmeye karar veren hırslı insanları temsil eder. Aynı yıllarda pek çok insan büyük şehirlere göçmeye karar vermişti. Elbette başlangıç için sermayeye ihtiyaçları vardı ve taşradaki mülkleri ellerinden çıkardılar. Durmuş gibi.

Durmuş'un küçük servetinin büyük kısmı cüzdanında nakit, geri kalanı da eşi Nimet'in göbeğindeki kesede altın halinde mahfuzdur. Semizlenmiş yağlarıyla fokur fokur kaynayan İstanbul kazanının içine dalar. Zira tutkular insanın gözünü her zaman bağlar. Yanındaki küçük servet -otuz dört bin lira- arkadaşı Bekir'in gözünden uykuyu alacak kadar yüksek meblağdır. Neden? Çünkü sıradan insanların yoklukla kıvrandığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok şey üzerinde tasarruf edebilecek nakde sahip olmak daima yanı sıra bir hikaye doğurabilecek kadar serüvene haizdir. Aynı dönemde nice zanaatkar ve esnaf yerleşik hayatındaki imtiyazlarını paraya çevirip sanatını daha büyük pazarlara çıkarabilmek ve savaşın kargaşasından istifade edebilmek için İstanbul'a göçmüştür.

Aslında sürekli daha fazla kazanmayı hedefleyen insanlar için toplumların yaşadığı sosyal veya ekonomik karmaşalar, daima fırsatları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yılları, yeniden şekillenen ekonomik politikasıyla ileriye görebilen yerli tüccarlara büyük istikbal teklif

etmiştir diyebiliriz. Ahmed Midhat Efendi’de tesadüf ettiğimiz Türk burjuvazisinin ticaret karşısında aldığı kayıtsız tavra yönelik eleştiriyi değerlendirmek, elbette hükümetin piyasanın kendi figürlerini seçmesine izin vermek yerine tuhaf vergilerle ona müdahale etmeyi yeğlemesini gerektirmezdi. Gelgelelim nasyonalist ihtiras Türk kapitalistini yetiştirecek ve onları ticari eğitimden geçirerek birkaç kuşak ötede ülkenin iktisadi hayatına yön veren gayrimüslimlerden vazifeyi devralmalarını bekleyecek sabra sahip değildi. Mübadele yıllarında gelişen ekonomik kriz de cabası. İşte romanın başında tanıştığımız Durmuş Bey’in ailesi, dış dünyadaki gelişmelerin Türkiye’nin sosyal ve iktisadi hayatına yaptığı etkilerin bir tezahürü olmakla birlikte, aynı zamanda yeni kurulan devletin piyasasına müdahalenin kültürel neticesini yansıtmayı açısından tahlil edilebilir.

Misafirperver tavrıyla arkadaşına zaman ve imkan tanıyan Bekir, ilkin hakkında tasalandığı bu eski tanışına yol göstermeye niyetlenmişken, taşralı maceraperestin İstanbul’a getirdiği miktarı öğrenince öyle etkilenir ki, yeni açtığı mütevazı manifaturacı dükkanına dair mutlu havadisleri karısına anlatmak bile aklından çıkar. Diğer yandan İstanbul piyasasında boy gösteren bu kanaatkar hizmetçi, büyük atılımların devir daimindeki tabiatı sezdiğinden olsa gerek, bir tedirginlik de duyumsar. Fakat arkadaşının kişiliğini bildiği için meselenin encamını aşağı yukarı kestirmekte zorlanmaz: “Bu herifin otuz dört bin lirası varmış,” der karısına, “Bu parayla pisliğe bulaşmadan durması mümkün değil. Sen uzak dur bunlardan. Yaklaşma fazla.” Zira Durmuş, hırslarını doyurabilmek için insanların aciziyetlerinden istifade etmekten çekinmeyecek kadar açgözlü bir kimsedir. Ondaki vaziyet (statü) kaygısı, kimi kez belagatli diliyle ahlaksızlığın ilkelerini açıklayan ve adeta pragmatizmin manifestosunu okuyan Gani Bey’in önünde el pençe divan duracak kadar sakinleştirir, kimi kez İstanbul zenginlerinden askerlik arkadaşının hamisi Halit Fahri Bey’in metresi Nefise’nin gözlerindeki “hatır”ı müşahade edecek kadar hislendirir nefsinin. Ticaretin ahlakını bir kenara bırakan Gani Bey şöyle diyordu ona:

“Muvaffakiyet, iyi hedefler seçmek ve bunu başarmaktır. Zaman sana yardımcı olmuyorsa, beklemeyi bileceksin. Bu tahlil değildir; sabırdır... Sabır insanın içinde azmi yaratır ve büyütür. İnsanları ve hadiseleri hep bu muvaffakiyet içinde kullanmayı öğrenmelisin. Kimi gün sert ve zalim, kimi gün, alttan alan oynak hisler taşımalsın içinde... Bir şey hedefinle çatışırsa, doğru olanı değil, hedefi gerçekleştirmeye bakacaksın. İnsanlara dostlukla bağlanmaya karşı değilim. Ama hedefi her şeyin üstünde tutacaksın. Düşündüklerin eğer hadiselerin kalıbına uymuyorsa, aklını o kalıplara göre ayarlamalısın. Fakat hedefin hep değişmez noktada kalmalı... Tahterevalli gibi, bir o yakaya geçeceksin, bir bu yakaya. Her oturduğun yerde ağır basan sen olmalısın. Aslında seni merak ediyorum Durmuş Bey; zorlandığın şeylerle karşılaşınca ne kadar dayanabileceksin?”⁹⁰

Roman boyunca Durmuş, Gani Bey’in nasihatini asla ihlal etmeyecek, taşrada satıp savdığı malın mülkün getirisiyle ilkin savaş halinin daha sonra da varlık vergisinin teklif ettiği imkanlardan yararlanarak ekonomik ve eşzamanlı olarak sosyal hayattaki basamakları tek tek tırmanan kötü kalpli ve doyumsuz bir göçmenin silüeti olarak pek çok kez gözümüzün önünden akıp geçecektir.

Aynı zamanda insanın terfi ettiği mansıpların rağbet, ahlakın değil paranın itibar gördüğü, değer yargıları altüst edilmiş bir toplumun tablosunu çizmek için yazarın elinde basit bir boya kalemi vazifesi de görür. Durmuş, Ankara’dan gelen emirlerle kabuk değiştirmek zorunda kalan İstanbul’un yenilenen çehresinde ortaya çıkan sivilceleri temsil eder. İlkin küçük bir dükkan satın alır:

“Durmuş dükkanı yedi bin liraya aldı. Dükkan dediği, aslında derli toplu, geniş bir binaydı. Altında bir deposu, üst katında geniş bir bölme vardı. Özenle işlenmiş ahşap bir merdivenle çıkılınca, insanı ferahlatan bir eşğin etrafına, birbirine açılan üç oda yerleştirilmişti. İhmal edilmişlikle yüzü

⁹⁰ Yılmaz Karakoyunlu, *Salkım Hanım’ın Taneleri*, Doğan Kitapçılık, 16.baskı, s.108, 109

kararmış, cephesindeki süsleri ayakta tutan iki mermer sütun, kirden görünmez olmuştu. Sabırlı bir el bu çehreyi biraz severek okşasa, gerilerden kendini hissettiren iddialı bir yüz güzelliğiyle parlayacaktı.”⁹¹

Daha sonra yeniler ve sahiplerinin kötü durumunu kullanarak ucuza ele geçirdiği kıymetli malları yüksek fiyattan satmak cinayetine hazır hale getirir:

“Durmuş dükkanı temizletti. Dış yüzünü boyattı. Eşiğin açıldığı odaları birleştirip büyük bir depo yaptı. Ortaya, kumaşların açılıp gösterileceği geniş bir masa koydurdu. Ceviz masa, pırıl pırıldı. İnsan, yüzünün en ince çizgilerine kadar her şeyi, bu görmüş geçirmiş ahşabın aksinde görebiliyordu. Duvarların tamamı, kumaş toplarının yerleştirileceği raflarla kapatılmış, önlerine tezgah yerleştirilmişti. Cephedeki büyük pencereden sızan ışık, orta masasının üzerine düşüyor, parlak cilanın yansıttığı renkler duvarlardaki koyu raflara asılıyordu. ...Yarın Bekir’in deposundan ilk mallar gelip sıralanacaktı. Bu ortaklığın eşit payı ikisini de heyecanlandırıyordu.”⁹²

Daha sonra da Varlık Vergisi’nin ilanıyla birlikte meşru ama ahlaksız bir şekilde servet edinir. Çünkü “ ‘Harb zenginleri’ özellikle ülkenin ticaret merkezi [olan] İstanbul’da, bu gruplar (dışalımcı, dışsatımcı, acenta, komisyoncu, toptancı ve perakendeci) arasında gelişti ve küçük servetler, bazı orta sınıf insanlarda birikti.”⁹³ Bu servetle birlikte sosyal sınıfların farkıyla yaralanmış ruhunu tamire ihtiyaç duyan dostu Bekir’i de ortak edinir.

Durmuş’un eşi Nimet, Niğdeli bir eşrafın kızıdır ve asaletini muhafaza etmeyi önceleyen tabiatı itibariyle kocasıyla taban tabana zıttır. Bulunduğu konumun gerektirdiği şahsiyete göre değil, körelmesine izin vermediği vicdanındaki yönelimlere göre davranır. Böylece belki de taşradan, iktisadi değişimlerden istifade etmek için gelen her insanın veba saçmadığını

⁹¹ *Salkım Hanım’ın Taneleri*, s.48

⁹² *Salkım Hanım’ın Taneleri*, S.53

⁹³ Edward C. Clark, *Yapıt, Sayı: 8, (İnönü Özel Sayısı)*, Aralık-Ocak 84/85, s.30

imlemek isteyen yazarın d    nsel bir niyetini temsil eder.       nesebi bir tarafa, erdemleri   ıkarlara tercih etmeyen kimsede toplum i  in fesat yoktur. Zira İstanbul beyefendisi sanılan Halit Bey de aslında do  u k  kenli bir Osmanlı torunudur. Nimet hanım, b  t  n  yle kendisine emanet edilse dahi   ehrin akıbetine zeval getirmeyecek bir ruh g  zelli  ine sahiptir. Yazar bunu sık sık okura hatırlatmaktan   ekinmez:

“Nimet, oturaklı bir kadın tavrıyla nereye, ne kadar bakılaca  ını; neye, ne kadar ehemmiyet verilece  ini do  u  tan getirdi  i bir kantarda tartıp, her   eyin payını uygun   l    de veriyordu.”

Hatta o kadar ki, romanın ilerleyen sayfalarında, kocası Durmu  ’un nefsi selameti u  runa g  z  n  n ya  ına bakmadan konumunu ele ge  irdi  i Halit Bey yata  ında dermansız bir illetten ıstırap   ekerken, Nimet hanım intikamını aldı  ı bir kimsenin vaziyetini g  rmek i  in gibi de  il, keza borcunu asla   deyemeyece  i bir insana minnetini itiraf edebilmek i  in tam bir i  tenlikle onu ziyarete gider. Yazar, iki karakteri kar  ıla  tırdı  ında ve Nimet hanım, “Sayenizde ev sahibi olduk. Ben So  ana  a’daki evi, hayatımın en olgun zevki olarak tadıyorum...” dedi  inde adeta insanların hakiki kıymetlerinin ancak b  ylesi zor zamanlarda se  tikleri eylemler ile tespit edebilece  ini s  ylemek ister.        Durmu  , Halit Bey’in elinden d  kkanı alırken, dengelerin de  i  iminde kendisine vuran piyangoyu bir kudret g  sterisi addetmi  tir. Fakat Nimet Hanım, Halit Bey’in So  ana  a’daki harap evini de  i  en talihe de  il, bilakis Halit Bey’e atfederek zarif bir minnettarlık sergiler.

Kocasının heveslerini hedefleyen siyasetine mukabil, Nimet hanım ahlakın g  zelli  ini asıl zenginlik bellemi  tir. Evi aldıklarında yazar, hanımefendinin   vg  ye   ayan ahlakını Halit Bey’in validesi Salkım Hanım’ın asaletiyle   rt    t  rerek okura belli eder:

“Nimet, harap denilen evi kısa bir s  rede konak havasına soktu. Halit Bey’in hukuk okumak i  in   niversiteye geldi  i delikanlılık g  nlerinde

yaşadığı bu evin eşyası, şimdi temizlenmiş yüzleriyle, Nimet'in üzerinde Sabit Paşa'nın himaye ve terbiyesini hissettiriyordu. Sabit Paşa her eşyayı özenle seçtirmişti. Salkım Hanım, uzun ve zahmetli bir yolculukla İstanbul'a gelmiş, evin döşenmesine nezaret etmişti. Salkım Hanım'ın kısa süre de olsa geçirdiği saray terbiyesinden aktardığı bu zevkli seçim, uzun yıllar sonra, nihayet kadrini bilecek bir ele geçmiş, Niğdeli eşraf kızı Nimet'in ciddiyetine uygun düşmüştü.”⁹⁴

Gelgelelim daha sonra da değineceğimiz gibi, bunu ille de kişilerin sulbüyle bağdaştırması, Nimet'in de bir eşraf kızı olduğunu yinelemesi, dikkat çekicidir. Sarayın asaletine tekabül eden ahlakıyla Nimet ve simsarlara yaraşır fırsatçılığı ile Durmuş, doğalarının gerdiği evlilik iplerini, “varlıklı yerli” durumunu tüm unsurlarıyla edinmek isteyen Durmuş'un, Halit'in elinden dünyevi arzuları simgeleyen Nefise'yi bütünüyle alması sonucu koparmakta zorlanmazlar ve kolaylıkla boşanırlar. Böylelikle paranın tazyiklediği iktidar tutkusunun aslında insanı rahatlığa ve huzura kavuşturacak kimselerden uzak bıraktığı da bir müteşebbisin aile hayatında gözler önüne serilmiştir.

Şehre yedi yıl önce yerleşen Kelkitli Bekir, Durmuş'un aksine, Büyükşehir karşısında haddini bilen kanaatkar ve mütevazı taşradır. Uzun yıllar yaşadığı semtin yokuşlarını alın teriyle yıkamış, romanın başında küçük bir manifaturacı dükkanını ancak açabilmiş, İstanbul'un zenginlerinden Halit Fahri Bey'in himmetiyle küçük bir sokağın köşesinde inşa ettiği evin tapusunu alabilmek için ilk parti malını satmayı heyecanla beklemektedir. Bekir tastamam dürüsttür, ailesini daima sever, vaziyetine hamd eden tavırları gözden kaçmaz ve arkadaşlarının arkasında durur. Böylece şeytan kanına girmedikçe fesada meyletmeyen küçük esnafı güzelce temsil eder. Hamisi Halit Fahri Bey'e itaati, büyük kimseler karşısındaki Durmuş gibi şartların icbarının ilham ettiği bir ikiyüzlülüğün değil, saygıyla gelişen bir muhabbetin

⁹⁴ *Salkım Hanım'ın Taneleri*, s.53,54

neticesidir. Otel sahibi Hilmi'yle dostluğunun gerekliliklerini gözetmiştir ve aralarındaki hukuku iki taraf da ihlal etmemeye ihtimam gösterir.

Bekir, aslında değer yargıları değişen sosyal hayattan intikam almak için yükselmek ister, yoksa temiz bir kazancı hiçbir şeye değişmeyecek tertemiz bir tıynettedir. Yazar, onu şartların kanırttığını ima ederken belki de ekonomik koşulların aslında insanların erdemlerini yansıtan bir sınaama tahtası sayılabileceğini tekrar savlamaktadır. Bekir'in intikamı küçük bir hakaretin duygusal aksinde yansıtılır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sınıf farkı elbette şimdikinden çok daha belirgindi. Bu, belki de rejimin ergenliğinden ziyade henüz göstergeleri karışmayan çağın bir neticesiydi. Ve insanlar sokakta yürürken birbirlerinin toplumun hangi katmanına mensup bulunduğunu daha kolay seçebiliyorlardı. Bekir'i daha yüksek bir maddi seviyeye ulaşmak için dürten bıçak kemiğine, halini ifşa eden fiziksel özelliklerin tespitiyle dayanmıştır:

“Soğuk bir geceydi. Gülhane Parkı'ndan yukarı doğru yokuşu tırmanıyor, bir yandan da kendi kendine bağırıp çağırıyordu. Alemdar Sineması dağılmış, son matineye gelenler ilk tramvaya binmek için durakta toplanmışlardı. Bekir de aralarına girmiş, belki bir tanıdığıma rastlarım diye çevresine bakınıyordu. Tramvay yanaştı. Bir koşuşma başladı. İnsanlar birbirine sürünmeye başladılar. İçlerinden bir kadın yanındaki erkeğin koluna girip, Bekir'i iteledi:

“Git öteye. Bok kokuyorsun!

“Bekir temiz adamdı. Her sabah gusul almadan işe çıkmazdı. Kimi gün peynir tenekesi, kimi gün un çuvalı taşıdığı oluyordu. ‘Bunlar nimettir, adam taşırken temiz olmalı’ diye düşünürdü. Kadının yüzüne baktı. Saçlarını ortadan ayırmış, tam omzuna düşen kısımlarından başlamak üzere dalga yaptırmıştı. Yakışmıştı. Sarışındı. Gözlerinin içinde hor bakan bir mavilik, dudaklarında abartılı bir kırmızılık vardı. İnsanı huylandırıran

cinstendi. Kadının yüzüne uzunca baktı. ‘Bu yüzü unutma Bekir’ diye söylendi.

“Aradan yedi yıl geçmiş, Bekir o yüzü hiç unutmamıştı. Şimdi kendi işinin kamyonu gelecek, Sümer’in mallarını ambarın önüne yıkacaktı. ‘Şu kamyon bir görünse...’ Heyecan içindeydi. Her şeyden işkilleniyordu.”⁹⁵

Yine de Bekir asla insanların zavallı ahvalinden istifade etmeye yanaşmaz, ahlaki ilkeleri yadsıyarak yaşamak onun harcı değildir. Nasibine düşen küçük meskenin içinde, eşiyle birlikte günleri geçirmekten mutludur. Ta ki gerçekten tüm rüzgarlar ters yönden esmeye başlayınca kadar. O zaman ahlaki muallakta fırsatlar teklif eden koşulları değerlendirmekte gecikmez. Bekir, Osmanlı paşalarından Sabit Bey’in oğlu Halit Bey’in kendisine ekseriyetle her hafta bozdurması ve muhtelif borçları telafi etmesi için verdiği emanetlerin artık delikleri kapatmaya kifayet etmediğini görünce, ilkin hamisiyle aralarında karşılıklı emek ve özen ile yeşerttikleri bağın hatırına sadece hislenmek ve yüreğindeki faziletlerin izini sürmekle yetinir. Gelgelelim gemi gerçekten su almaya başlayınca, arkadaşlarının da tavsiyeleri ve çoğunluğun ezici üstünlüğü onu nihayet yıldıracaktır. İlk hücum, yakın dostu Hilmi’den gelir: “Vefa borcu öderken kendini bitirme Bekir... Buraya öyle kolay gelmedik. Cömert adamın yükü ağır olur. Halit Bey’den kendini kurtarmaya bak...”

Aradaki olaylar kısa pasajlarla okura nakledilirken Bekir sürekli Halit Bey’in borçlarını kapatmak için mülkünü elinden çıkarmasına yardım eder. (İşin ironik tarafı, Halit Bey’in mallarına Durmuş’u alıcı göstermesidir.) Fakat nihayet hayatının amacı için ahlakından fedakarlıklar yapmaya rıza gösterir. Mezada düşen kelepir malların yılmaz alıcısı, İstanbul’dan haklarını verip vermeyeceğini sual eden Durmuş, kısa sürede işlerini ilerletince, Bekir de çıkarlarını düşünmüş ve kokmaya başlayan piyasada sağırlığa meyletmiştir. Aşağıdaki paragrafta Durmuş ve benzerlerinin nasıl

⁹⁵ Salkım Hanım’ın Taneleri, s.16

küçük bir dükkandan ansızın terfi ederek İstanbul pazarını ele geçirdiklerini ayırt etmek ve Varlık Vergisi'nin ve bilhassa yasanın tatbikiyle muvazzaf merciilerin, tahtırevanın iki tarafındaki güçlerin değişiminde nasıl bir rol oynadığını yazarın kaleminden okumak da mümkün:

“Daha bir yıl dolmadan Durmuş köşeyi dönmüş, işini sağlamlaştırmıştı. Bütün Anadolu'ya mal sevkiyatı yapıyordu. Vergisini ödeyemeyen tüccarın haraç mezat satılan mallarını vadeli alıp Anadolu tüccarına peşin parayla satıyordu. Varlık Vergisi'nin ilanıyla birlikte Durmuş memlekete gidip neyi var neyi yoksa satıp paraları İstanbul'a taşımıştı. Uyanıktı. Acımasızdı. Haindi... Her düşkünün malını ucuza kapatmış, çok kısa sürede sayılı varlık sahiplerinden biri olmuştu. Ekalliyetlerin mallarını önceden peyliyor, sonra pazarlamaya çıkıyordu. Perakende dükkanları olanlar satılan ekalliyet malları alıp, bir süre depoda beklettikten sonra el altından dağıtıyordu. Trabzon'a, Diyarbakır'a, Denizli'ye kadar yayılmış bir şebekenin başıydı.

“Bekir, uzak kalmaya çalıştığı bu tezgahı önceleri ayıplamış, sonra istemeye istemeye razı olmuştu. ‘Kelkit Manifatura’nın hayatta kalması için her şeyi göze almış, Durmuş’un teklifini kabul etmişti. Şimdi, tıkırında yürüyen bir işin keyifli ortağıydı. Hayallerin ötesinde bir servet, kendiliğinden gelip Bekir’in ayaklarına kapanmıştı. Ne yoruluyordu, ne de vicdanı sızlıyordu.

“Ekalliyet mallarını fiyatlandıran Kaza İdare Merkezi takdirlerini önceden öğrenen bir tezgahın başında Durmuş’un hemşerisi Nakip Nuri Bey oturuyordu. Bu tombul, zevkli safalı işgüzar adam uzun yıllar üzüntülü bir ömür sürmüş, kindar ve sabırlı gözlerini hiddetli bakışlarla önüne çıkan bu son fırsata dikmişti.

“Durmuş, her gün Kaza İdare merkezleri arasında mekik dokuyor, tükenmez bir gayret ve açgözlülükle listeleri temin ediyordu. İstanbul’un çöküşünü, omurgasından yakalamayı kafasına koymuştu.”⁹⁶

Roman boyunca aydınlık günleri mazisinde bırakmış yenik bir tacir görüntüsüyle sık sık karşımıza çıkan ve yazarın değişen yüksek tabakayı temsil eden duygusal bir piyon gibi kullandığı Halit Bey, paşa nişanıyla taltif edilmiş bir alaylı babanın oğludur. Kültürlüdür, zekidir, çevresi geniştir, hatırı sayılır bir kimsedir, ayrıca birçok refah sahibi gibi özel hayatı biraz karmaşıktır ve sonradan öğrendiğimiz saplantıları vardır. Halit Bey, yazarın methiyesini düzerken alışkanlıklarını eleştirmeyi de ihmal etmediği Cumhuriyet’in ilk kapitalistlerinden biridir:

“Halit Fahri Bey doğuluydu. Ama hiç doğulu gibi görünmezdi. Kendisi söylemese Halit Fahri Bey’in geniş topraklara sahip paşazade olduğunu anlamak mümkün değildi. Terbiyeli bir İstanbul lehçesiyle konuşur, oturup kalkmasını bilir, etrafına saygılı davranırdı. Babası, Hamidiye Alayları’ndan yetişmişti. Saray’dan gördüğü itibarla kısa sürede terfi etmiş, paşa olmuştu. Halit, tek oğluydu. Tahsil için Fransa’ya gönderilmiş, okulunu bitiremeden geri dönmüştü. İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte hürriyetçi hisler, Halit Bey’i Fransa’dan alıp vatana sürüklemiş, tekrar Harran Ovası’nda o uçsuz bucaksız tarlaların uzandığı köyün ağalığına getirmişti. Halit Bey, ağalığı yadırgadı. Köylü de Halit Bey’i yadırgamıştı. Babası Sabit Paşa’nın at üstünde kırbaç şaklatarak dolaşmasından sonra oğlu Halit Bey’in otomobille köye gelişini merakla olduğu kadar alayla karşılamıştı.”⁹⁷

Ülkesindeki ilmi talebi temsilen yurtdışına gönderilen ve ihtiyaçları karşılanan beyzadelerin büyük kısmı, serbest yaşam koşullarının teklif ettiği heyecanlara karşı koyamamıştı: “Fransız mekteplerindeki disiplinli tahsillerini, daha sonra Paris’in rahat hayatı içinde kolayca ellerinden

⁹⁶ Salkım Hanım’ın Taneleri, s.78,79

⁹⁷ Salkım Hanım’ın Taneleri, s.25

çıkarmışlar, dizginleri boşalmış bir araba gibi, istikameti belli olmayan bir yolun macerasına kapılmışlardı.” Halit Bey de evliliğini aldatıcı gençlik ateşiyle mi yapmıştı peki? “Meşrutiyet’in ilan edildiği gece, Sen Nehri kıyılarında omuzlarından tutup kucakladığı bu genç vücut, uzun yıllar nikahlı sıcaklığın bütün hazlarını Halit Bey’in gençliği için sunmuştu.”

Nora, ileriki sayfalarda anlaşıldığı kadarıyla zürriyet aşkından başka gözü hiçbir şey görmeyen kayınbabası tarafından çocuk veremediği için kötü muameleye maruz kalmış ve aklını kaçırmış bir gelindir. Belki de Türkün zorlu erkine karşılık vermekte aciz kalan gayrimüslim zarafeti temsil eder. Fakat yazarın kaleminde Halit Bey’in yurtdışında yaptığı evliliğin getirdiği mesuliyet bağları –gerek Nora’yı gözetmek, gerekse Nora’nın kardeşi Mösyö Lui ile arasındaki dostluğu ve vefayı sürdürmek- aynı zamanda Türk halkının ayrımcılığa uğrayan sınıflarla yaptığı bağa işarettir. Çünkü Halit Bey, aslında müsrif metresi Nefise’nin harcamalarını karşılamak için değil, gayrimüslim eşi Nora’ya biçilen absürd varlık vergisini ödeyebilmek için mülkiyetine bir bir veda etmek zorunda kalır. Böylece hükümetin vergiyle yaptığı müdahalenin dengeleri nasıl değiştirdiğini, elindekileri Durmuş’a devrederek gösterirken, diğer yandan vergiyi halktan tahsil ederken uygulanan ayrımcı politikaya karşı çıkar.

Bununla birlikte, “O benim katibim değil, dostumdu, sırdaşımdı,” dediği Mösyö Lui Aşkale’ye sürgüne gönderilirken, kendisinin metresine karşı onun vakarını savunmak için kalp krizi geçirerek hayata gözlerini yumması, iki farklı din ve ırktan gelen iki dostun arasındaki muhabbetin estetik bir savunusudur. (Aynı coğrafyayı paylaşan farklı ırkların kardeşliğine ilişkin dokunaklı satırlar, Aşkale’deki sürgünde yaşanan olayları okurken de karşımıza çıkar. İmamın cami duvarını tamir için sürgünde çalıştırılan gayrimüslim bölükten yardım istemesi, ya da ayetleri hıfzetmiş fakat anlamlarını düşünmemiş! Ali’nin, zevkleri gelişkin Leon’dan saz dersi alması gibi.)

Yazar, asli karakterlerle, çevirdiğimiz her sayfada fişkırان ve anlatının hangi bakımına hizmet ettiğı neden sonra ancak anlaşılabilen birtakım kişilikleri, sık sık kulüpte bir araya getirir. Kulüp, ilk sayfalarda sadece Halit Bey'in şımarık sevgilisi Nefise'nin kırıtarak servetler tükettiğı kumar masalarıyla tasvir edilse de, aslında "Cumhuriyetin ilk kapitalistlerini" toplayarak fikir teatisinde bulunmaları kolaylaştıran bir mekandır. Bilhassa ekonomik dedikoduların üzerinde düşünölen meclistir. Cumhuriyetin ilk kapitalistlerinin mesleki ve şahsi hayatları ile ve Ahmed Midhat Efendi'nin bilgin tüccarlarından sonra, kadınlı erkekli hayata geçilmesiyle birlikte İstanbul'da değışerek başka bir hüviyet alan tüccar karakteri hakkında yazarın düşöncelerini okurken, Ömer Seyfettin'in *Niçin Zengin Olmamış* adlı öyküsünde İttihatçılارın yandaşlarını ihtikarla itham ettiğini, Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda Meşrutiyet döneminde orta sınıf bir tüccarken, Cevdet Bey'in Birinci Dünya Savaşı sonrasında servetini nasıl geliştirdiğini unutmamak gerekiyor:

"Cumhuriyet'in ilk kapitalistleri tahsilli adamlardı. Çoğı İttihat ve Terakki'nin önde gelen aileleriyle evlilik yapan toprak zenginlerinin çocukları olarak yetişmiş, iyi öğrenim görmeleri için dışarıya gönderilmişlerdi. Fransız mekteplerindeki disiplinli tahsillerini, daha sonra Paris'in rahat hayatı içinde kolayca ellerinden çıkarmışlar, dizginleri boşalmış bir araba gibi, istikameti belli olmayan bir yolun macerasına kapılmışlardı. Yaşadıkları iddialı hayata rağmen, hepsinin kökeninde bir Anadolu pişkinliğı kolayca sezilir, tereddüt yaratan bu kazınmış evsaf, umulmadık anda insanı çirkin bir muameleye maruz kalacağı endişesiyle titretirdi. Çoğı, şaşkın ve güven vermeyen bir nesil fotoğrafı gibi İstanbul sokaklarına asıldılar. Beyoğlu'nun eski havası içinde yeni çehreleriyle paralı bir rahatlık tavrı taşır, büyük gövdeli salon saatlerinin rakkası gibi iki yana sallanarak kendilerini hissettirmeye çalışırlardı. Çoğı büyük bir yabancı şirketin mümessili olarak kendisine kazanç kapısı açmıştı. Kimisi, toptan ticaretin kaynaklarına el atmış, babadan

kalma servete yukarıdan bakan meslek terbiyesiyle işi sürdürmeye çalışıyordu. Hemen hepsinin tıklarında yürüyen bir işi yoktu.”⁹⁸

Birçok romanda veya sözlü yahut yazılı hikayelerde, Cumhuriyetin ilk yıllarında dükkanına misafir gittiğimiz esnafların gayrimüslim olduğunu tecrübe etmişizdir. Bir zanaat sahibi ise ağleb-i ihtimal kendisi gayrimüslimdir veya ustası. Niçin? Türkler askerlik ve ziraatla daha çok ilgilendiği için. Bu yüzdendir ki Osmanlı devletinin ekonomisinin büyük kısmını ganimetler ve tarım gelirleri teşkil ediyordu. Cumhuriyet ilan edildikten sonra hükümetin en büyük iktisadi tasarısı, daha önce Sait Faik’in öyküsünü tahlil ederken de değindiğimiz gibi, ülkenin ekonomik damarlarındaki paranın akışını hızlandıracak büyük kapitalistler yetiştirmekti. Fakat sermayedarların büyük çoğunluğu, yine Ahmed Midhat Efendi’de sebeplerine ve eleştirisine rastladığımız üzere, gayrimüslimler ya da başka millete tâbi kimselerdi. Ekonominin nabızı birtakım siyasi müdahalelerle Türklerin eline verildiğinde ise, onların belki de istidadına denk düşmeyen bu hayat tarzıyla cebelleştiğini, gayrimüslimlerin iş hayatıyla yapılan mukayesede anlamak mümkün:

“Gayrimüslim tüccarların yazıhaneleri küçüktü. Dükkanlarının en gerisine konulmuş bir masa ve önüne yerleştirilmiş iki küçük sandalyeden ibaretti. Hepsinin duvarında, büyük bir saat dikkat çekerdi. Çoğu, iş yaptıkları yabancı firmaların isimlerini taşıyan reklam saatleriydi.

“Perşembepazarı, Sultanhamamı, Karaköy Meydanı’nda, imparatorluktan kalma eski binaların duvarlarında zaman zaman hem Fransızca, hem Arap harfleriyle yazılmış tabelalar dikkat çekerdi. Tabelalar, bir ülkenin ticari karakterini yansıtır: tabelaların çoğu, ‘halefleri, oğulları, kardeşleri’ gibi, aile işi olduğunu belirten ifadelerle bitiyordu. Hemen hepsi ahşap tabelalardı. Kırmızıya boyanmış kalın bir ahşap üzerine iri beyaz harflerle işi kuranın adı yazılırdı. Cumhuriyet’in ilk kapitalistleriyle yeni bir tabela

⁹⁸ Salkım Hanım’ın Taneleri, s.41,42

estetikliği belirdi. Cam üzerine çekilmiş siyah boya arasına yerleştirilmiş yaldızlı tabelalar yer almaya başladı. Pinhas Usta'nın imzası, neredeyse İstanbul'un bütün han kapılarında, resim sergisi açmış gibi, değişik harflerle yazılmış tabelaların alt köşesinde parıldıyordu.

“...Kadınlı erkekli hayatın başlamasıyla birlikte Cumhuriyetin ilk zenginlerinde değişmeler görüldü. Babalarının, dükkanın bir köşesine ahşap bölmeyle yerleştirdikleri küçük yazıhanelerini itibar kırıcı görüp büyük hanlarda hususi yazıhaneler açmaya başladılar. Meşrutiyet dönemi mimarisi içinde geniş avlulu hanların vapur güvertesi gibi uzun tutulmuş koridorlarına sıralanmış odaları kiralayıp yerleştiler. Fransız, İtalyan, İspanyol Yahudilerinin tecrübeli ellerine bırakılmış muhasebeleriyle hem işlerini yürütüyor, hem de bu görmüş geçirmiş gayrimüslim terbiyesinden örnek alınabilecek şeylerin peşini kovalıyorlardı. Yeni bir hayatın insana hemen çekici gelen yanlarına kolay alışmış, bu hayatın, kendi gelecekleri için sanki gerekli olduğuna inanmışlardı. Akşamları kulüpte bir iki kadeh içmek, yemeği eş dost sofrası gibi kalabalık bir kadro içinde yemek, sonra oturup biraz kumar oynamak bu hayatın vazgeçilmez gösterisi gibi her akşam aynı biçimde sahneleniyordu.

“Birbirleriyle isteksizlik içinde yaşamak zorunda oldukları bu sıkıcı oyunu her akşam yeniden oynamak zor gelse bile, sevimsiz izler vermemeye özen göstererek sürdürüyorlardı. İnsanların incelikleri kaybolmuş, onların yerin belirli kalıplar içinde duygusuz, şaşkın ve yorgun bir hayat gelip yerleşmişti.”⁹⁹

9.3. AHLAK-İMKAN DENKLEMİ

Yazarın gözlem yeteneğine ve tespit meziyetine hayran kalmamak elde değil. Fakat dikkatli bir tetkikçi, yazarın kalemini biraz kaçamak kullandığını fark edebilecektir. Aşkale'ye sürgüne gönderilen gayrimüslim tüccarların ne tür

⁹⁹ *Salkım Hanım'ın Taneleri*, s.42,43

bir ticaret ile iştighal ettiklerini söylemeye gerek duymaz. Ailelerini ise sadece yüksek kültür ve ahlaklarıyla Cumhuriyet'i kurmuş ve Türk halkına varlıklarıyla yaşama gayesi lütfeden camdan kraliçe arılar gibi göstermiştir. Yaşadıkları yerleri öyle bir resmeder ki, tasvir ettiği maddi güzellik içinde müstakbel manevi saptamalar yapmak cesareti bulur: "Kalamış'ta büyük bir bahçe içine oturtulmuş binanın geniş cephesine, insanı büyüleyen bir mimari zenginlik yerleştirilmişti. Böyle bir evde dünyaya gelen çocuğun ruhunda kötülüğün barınmasına imkan verilemezdi."

Nasıl yani? Tabiatla i ie inşa edilmiş mimarisi güzel evlerde büyüyen çocukların nefsi, çıkarı için başkasını incitmez, paraya tamah etmez, musibetlere sabreder vs gibi bir kuram mı öneriyor yazar? Eğer yleyse, asla el değiştirmeyen bir sermaye gibi asaletin kendini tekrar ettiğini de düşünüyor demektir. Ve yleyse Orhan Kemal'in çabaları boşunadır. Demek ki insan adı kötüye çıkmış bir aileye mensupsa, hele de gözlerini mimarisi kötü bir semtte dünyaya amışsa, iflahı için hiçbir çıkar yol bulamayacağız. Ona sonradan imkan verilse bile, babasından geçen kanıyla nesebini ve her yere diktiğimiz kötü binalarla gözlerini bir defa boşduk diye gayretlerimiz sonuçsuz kalacak.

Oysa koşulların, mizacı saptayan tercihleri değiştirebildiğini iddia eden de yazarın kendisi: Mesela Hilmi, "ekmek parası" için bu pisliğe düştüğünü söyleyip duruyor. Orhan Kemal'de rastladığımız faziletlerin zor şartlarda imtihanına aykırı kanaat, aslında Yılmaz Karakoyunlu'da da sıkça dikkati çekiyor. Anlatıda, karakterlerin birbirleriyle kurduğu duygusal ilişkilerin nitelikleri okluk değişen ekonomik koşulların icbar ettiği yeni vaziyetler ile açıklanıyor. Sırt hamallığı yaparak bir otel sahibi olan Hilmi Bey, karne satarken dayak yemekten kurtardığı kadını bir tanışının pis arkadaşlıklarına peşkeş çekiyor. Hemen sonra kısa bir monolog ile yazar, ahvalin nedenini o büyülü sözcükle açıklıyor: "Hilmi, kendi geçmişini düşündü. Gerçekten pisliğe bulaşacak tıynette birisi değildi. şartlar alıp Hilmi'yi buraya getirmişti." Sonra vicdanının sesini dinleyerek kadını Nakip Nuri'nin

insafından kurtaran ve nikahına alan da Hilmi'dir. Demek ki sağlanan imkanların insanları değiştirebileceğine itimat etmeli. Öyleyse ırkların ve halkların kardeşliğini savunurken, yurtdışında tahsil görmüş gayrimüslimlerin terbiyesindeki göreceli imtiyazı methetmenin alemi ne?

9.4. BAZI TESPİTLER

Yazar, ticaret ehlinin yazıhanelerini, alışveriş ehlinin müdavimlerini ve pazarın genel görüntüsünü tasvir etmek yerine piyasa ehlinin kehanetlerini, hükümet adamlarının kararlarını ve varlıklı insanların hayatlarını anlatmayı tercih ediyor. Romana seçtiği kimselerin mesleklerini genel özellikleriyle kavramaya çalışıyor desek yeri. Gelgelelim bazı satırlar, karakterlerin iştigal ettikleri uğraşların İstanbul'daki izdüşümlerini çiziyor. Mesela Hilmi'nin işlettiği oteli betimlemeye girişmek yerine sadece dönemin otellerinin genel özelliklerini ve işlevlerini açıklıyor:

“Anadolu'dan mal almaya gelen toptancıların hiçbiri tabelaya bakmaz. Birinin, diğerine bellettiği dükkana gidip işlerini bitirmeye çalışırlar. Gelenlerin hepsi, hemşeri aldatmacası olduğunu bile bile, alışılmışlığın dışına çıkmadan bu dengeli çıkarı sürdürür. Sirkeci'deki otellerin aşçı dükkanlarının, ambarlarının adları şehirlere göre seçilir. Bazen, birbirine yakın iki ilin adı bir otelin adı olur.

“Niğde-Aksaray oteli, Sirkeci Garı'nın yanındaki aralığın köşesindeydi. Tamamı sekiz odalı bu küçük otele sadece, o bölgenin esnafı gelir, birkaç gün içinde alışverişini tamamlayıp geri dönerdi. Akşam, işini bitirenler hemşeri yarenliğiyle yatacağı zamana kadar sohbet ederdi.”

Hilmi'nin oteline ilk defa Bekir sayesinde girmek fırsatı buluyoruz, hamisi Halit Bey'in eksikliğini tamamlamak için eski arkadaşından borç istemeye gidiyor:

“Bekir otele girerken tedirgindi. Ortada büyük bir odun sobası yanıyordu. Zeminde iyi işlenmiş bir mermer, duvarlarda iyi yerleştirilmiş kalın ahşap kapılar, bir zamanlar bu evin varlıklı sahiplerinden kalan yadigarlar gibiydi. Birkaç sandalye, küçük bir sehpa ve oda anahtarlarının asıldığı bir tahta dikkat çekiyordu. Üzerinde kalın bir kartona özensiz bir elin yazdığı ikaz görünüyordu: ‘Veresiyemiz yoktur.’

“Bekir, merdiven altına yerleştirilmiş küçük ‘müdüriyet’ odasının camından Hilmi Efendi’yi gördü. Sakin tabiatlı, kendi halinde bir taşralıydı. Sabah gazetesini okuyordu.”

Bu sakin tabiatlı taşralının otel odaları, uygun bir ücret karşılığında bazen zengin arkadaşlarının pis iptilalarını karşılamak için bir vasıta, bazen de muhteris dostlarının mal yığması için koca bir depo vazifesi görür. Yine de yazar Hilmi’yi mülayim bir kimse gibi, hatta damarına basıldığında kükremekten çekinmeyen uysal ama cesur bir aslan gibi resmeder. Sirkeci’de akşam vakti yürürken büyük hanlardan katmer katmer üzerimize yayıldığını hissettiğimiz kasvetin temelleri belki de o zamanki cinayetlerle atılmıştır.

Halit Bey’in Bekir’e satması için verdiği yükte hafif pahada ağır eşyalar, aslında anlatıda simgesel bir işarete tekabül eder. Şahsiyetinde Cumhuriyet ile birlikte gelen kadınlı erkekli hayat tarzının ilk kapitalistler üzerindeki ahlaki etkilerini temaşa edebileceğimiz Nefise, Halit Bey’in paralarını kumar masasında Gani Bey ile birlikte tükettikçe, Halit Bey, aslında ilk eşi Nora’dan sonra heveslerini doyurmak için alıkoyduğu bu çekici kadının verdiği hasarı karşılayabilmek için bir bir elden çıkarmak zorunda kaldığı ata mirası değerlerdir: “Sabit Paşa’nın Sultan Hamid’den taltifen aldığı paşalık nişanı , üzerindeki yakutlar, zebercetler, elmaslarla süslü güzelliğini Kilisli Nehar’ın kapkara eline bıraktı. Karşılığında bin sekiz yüz lira aldı.” Elbette sözü geçen takıların başını, romana adını veren Salkım Hanım’ın

kolyesi çeker ki, öykü boyunca sürekli maddi refah seviyesi ve sosyal mertebesi değişen insanlar arasında dolaşır durur.

9.5. SONUÇ

Varlık Vergisi ilan edildi ve nelerin değiştiğini ekonomik araştırmalar ile saptamak mümkün. “Bütün alanlarda bu kanunun tesirleri memleket için zararlı oldu; hükümete gerekli geliri sağlamadığı gibi genel ekonomik durumu daha da kötüleştirdi.”¹⁰⁰ Salkım Hanım’ın Taneleri, verginin etkilerini edebi duyarlığın ötesinde biraz romantik de olsa anlatmayı başarabilmiştir. Şu da var ki, romanın büyük kısmı verginin tatbikatı ve tahsilatı sırasında yaşanan birtakım haksızlıkları gayet çarpıcı bir üslupla işlemekle yetinmiştir.

Mesela Cumhuriyet’in on yılda topladığı verginin yarısının on beş gün içinde toplanmasına karar verilmesi: “Başvekil, İstanbul’dan on beş günde üç yüz milyon lira istiyordu.”

Ya da yapılan incelemeler sonucu yazılan raporlarda, Halit Bey’in aklını kaçıran eşi Bayan Nora’nın askerliğini de yapmadığının not düşülmesi: “Kendisi hem erbab-ı ticarettendir, hem de emval sahibidir. Ayrıca askere gitmediği de istihbar edilmiştir.”

Ya da borçlarını ödeyemedikleri için Aşkale sürgününde çalıştırılan mükelleflere biçilen yevmiye: “Kafiledeki herkese iki lira yevmiye ödeniyor, bunun bir lirası Varlık Vergisi borcuna mahsup ediliyordu. Buna göre Kayzeryan’ın vergisi sekiz yüz yılda ancak ödenebilirdi.”

Ama bütün bunları artık toplumsal bellek unuttu. Belki de sorulması gereken asıl soru şu: Varlık Vergisi ilan edilmeseydi şimdi iktisadi hayat nasıl olurdu? Büyük gayrimüslim kapitalistlere güç kaybettirmesi, sermaye sahiplerini değiştirmesi, toplumun her katmanından ailevi ilişkileri

¹⁰⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, AFA Yay, s.111

yıpratması bir tarafa, Varlık Vergisi, ülkenin dış dünya nazarında itibarını da sarsmıştır çünkü. Toplanan takribi üç yüz on dört milyon liralık vergi, ülkenin kaybettiği prestiji karşılayabilmiş midir? Göçmek zorunda kalan gayrimüslimler, kültürel mozaikten çok şeyi beraberlerinde götürmüş müdür? Yoksa telafi edilemez bir sosyal değişime sebebiyet vererek iktisadi hakimiyetin Durmuş gibi ahlakı bozuk kimselere geçmesine mi neden olmuştur?

Keynes, varlık vergisini “zorla borç” kılıfıyla savunur; zorla borç almayı ve ekonomi düzeldikten sonra taksitle geri ödemeyi teklif eder. O, “savaşın yarattığı olanakları kullanarak zenginleşen kesimin vergilendirilmesi” gerektiği görüşündedir. Birincisi hükümetin borç almadığı muhakkaktır. İkincisi savaş yıllarında varlığını katlayan fırsatçı tüccarı vergilendirmek niyetiyle çıkartılan yasa, bu defa zor duruma düşen gayrimüslim ticaret erbabının kötü halinden yararlanan bir başka fırsatçı tüccar sınıfı doğurur; peki onları da vergilendirmek gerekmez mi? Elbette gerekir. Yani, sözgelimi ülkede hiç gayrimüslim bulunmadığını, hatta Türkiye’nin tamamen Türk ırkına mensup vatandaşlardan mürekkep olduğunu varsaysak, bir harp ya da ekonomiyi aynı şekilde etkileyen başka bir büyük olay sırasında, Türk kapitalistinin kendi milleti üzerinden sermayesini katlamasını tasvip etmeyeceğiz, öyle değil mi?

İstanbul Defterdarı Faik Ökte, kararın tatbikatında Cumhuriyet Gazetesi sahibi Yunus Nadi’ye iltimas geçildiğini savlıyor. Belki de yasayı, uygulamasını ve neticelerini konu edinen bu kitabın Yunus Nadi Roman Ödülü birinciliğini kazanması da, kaderin trajik bir ironisidir.

10. MUSTAFA KUTLU (1947-)

NE OLACAK YURDUMUN HALİ: CHEF

10.1. YAZARA DAİR

Edebiyatta Mustafa Kutlu külliyyatına adım attığımızda, kış gecesi odun sobası yanan küçük bir köy odasına girmiş gibi bir sıcaklık duyarız. Yüksek plazalardan, asfalt caddelerden, lüks otellerden, egzost dumanından bıkan herkes, elişi dantellerle süslü eşyalarıyla insana gülümseyen bu samimi odanın baş köşesindeki divanda en azından birkaç gece için konuklamak ister. Ve sizi misafir eden yazar, hiç kuşkunuz olmasın, gönlünüzü hemen her konuda doyurabilecek bir kilere ve mutfağa, daha da ötesi sizi sıkmayacak bir anlayışa ve içtenliğe sahiptir. Mustafa Kutlu, çağın vebası sayılabilecek sorunlara, yabancılaşmaya, tüketime, şehvete, kentleşmenin aksi taraflarına, bitimsiz hırslara, kısacası insanı insanlığından çıkaran vasıflara ve bu vasıfları ihdas eden sistemlere karşı korunmak için bazı aydınlar gibi kuramsal değil, hal ile öğütler veren bir modern zaman dervişi gibi sizi utandıracak kadar temiz hikayeler anlatır. Bu öykülerin içinde, hayatın içindeki birtakım ayrıntıların üzerine giden pek çok ham yazarın aksine, onu temellerinden kavrayan sağlam bir idrakın ışıltısı bizi mest ediyor.

Mustafa Kutlu, incelikli kalemi ve içtenlikli üslubu bir yana, hatta biçimsel yenilikleri gözden kaçırmayan takipçi tavrına rağmen, aynı zamanda son derece gerçekçi bir yazar. Öyle ki, tüketim çağında birçok yazarın sığ kimseler huzurunda önemsemeye cesaret bulamadığı şeyleri, nitelikli okuruna saygıyı önceleyerek uzun hikayelerine serpiştirmekten asla geri kalmaz. Bir menekşenin yaprağındaki rengi, bir iğde yemişinin zeytinle ilişkisini, bir antikacının vazgeçemediği itiyatlarını, bir binanın mimarisiyle ilham ettiklerini anlatırken ansızın sizi kapitalist toplumlara karşı kültürel direnişin kutsallığına, Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli sebeplerle taşradan göçen insanların şehrin ticari hayatından devşirdiği güzel hasletlere, gelişen

teknoloji yüzünden nesli tükenmeye yüz tutan mesleklerin son temsilcilerine dair birkaç paragrafla şaşırtabilir.

10.2. KAPİTALİZM, KÜLTÜR, BANKA

Yazarın son on yılda kaleme aldığı birkaç hikaye kitabını inceleyerek zaman içinde değişen ticari hayata dair bazı gözlem ve tespitler yapmak gerekirse, bir banka şefinin sıradan yaşamını, eşinin sıra dışı atılımını ve oğlunun çalkantılı gençliğini anlattığı Chef adlı kitap, doğrusu biçilmiş kaftan: Chef'te gerek günümüz ticaretinin büyük bir kısmını temsil eden bankacılık ve işlemleriyle ilgili, gerek kapitalizm eşliğinde gelişen modern materyalist iktisadi teoriler üzerine, gerekse ticarete atılmayı tercih eden yeni neslin karşılaştığı güçlüklerle dair, memleketimiz kişilikleri üzerinden pek çok bilgi edinebiliyoruz. Mustafa Kutlu, kitabı ailenin üç üyesine üleştirmiş: Şef Hüseyin Hüsnü Şen üzerinden bankacılığı, eşi Arzu Hanım üzerinden turizmi ve oğul Özgür üzerinden yalın ticari hayatı irdeliyor.

Chef'in baş kahramanı, bir banka şubesinin şefi, Hüseyin Hüsnü Şen: Gayet sessiz, oldukça sakın, epey sıradan, taşra kökenli ama şehirli, araba sevdalısı, bar müptelası, evli, bir çocuklu, âtıl bir kimse. Bugün orta tabakadaki özel sektör işçisi sınıfının büyük bir kesimini temsil edenlerin arasından bankada çalışan herhangi biri işte. Hedefi bir koltuk yükselmek. Hevasından feragat ettirecek bir istinat noktasına bağlanamadığı için sarsılmaz bir kişiliğe sahiptir diyemeyiz. Hayatını, alışkanlıklarını ve zevklerini belirleyen çağdaş bir insandır. Memleket meselelerine karşı büsbütün ilgisiz değil. Mesleği icabı çağın getirdiği ekonomik vaziyetleri tahlil edebiliyor zekası. Kültürel tespitleri de var.

Sözgelimi ülkemizin iki kültür arasında sıkıştığını ama sebepler ortadan kaldırıldığında halkın bilinçaltındaki eşitlik temelini basit maddi farklar ile asla yıkılamayacağını rahatça gözlemleyebileceğimizi iddia ediyor ki haksız da sayılmaz: “Gerçi cemaat yapıları çatladı, mahalle yıkıldı, büyük aile

küçüldü, ancak bütün bunlar ile bizde ‘özgür birey’in oluştuğunu söyleyebilir miyiz? Bir yabancılaşmadan bahsetmek mümkün müdür? Avrupai anlamda mümkün değildir. Kesin sınıfsal ayrımlardan söz edemeyiz. Bu ülkede dün kadar iki zengin adam vardı, biri hala Ankara ağzı ile öteki Adana aksanı ile konuşurdu. Adam düğünü ister Kardeşler Düğün Salonu’nda yapsın ister Hilton’da; tören vals ile başlar, sonra tango yapılır ama kafalar bulunup vakit gece yarısını geçince ceketler fora edilir ve davul-zurna bütün ihtişamı ile arz-ı endam eder. Bu sebeple ‘öteki’nin kim olduğunu çıkaramıyorum.”

Ve kültür ile sistemin birleştiği noktada yer alan medya ve basın gibi yüksek voltajlı bağlantı kablolarının önemi yadsınamaz işlevlerine şamarı patlatıyor. Temel değerlerin tecrübesi ile vaktin gerektirdiği ve sürekli yinelenen vasıfların rekabetinde savrulan işçilerin hakkı adına, kendi ve arkadaşları üzerinden yola çıkarak yaptığı tespitler nihayetinde vardığı gerçeği, sorunun evsafa yahut insanda değil, tüketimi dayatan sistemde aranması gerektiğini alaycı bir dille haykırırken, parçadan bütüne, çözümleyici bir metin koyuyor önümüze: “...Ama n’oluyor –bu ‘ama’ şu bizim karabela ‘ama’- işte bunlar bizim gibi mesleğin pirlerini sollayıp geçiyor. Medyacı dahi bu macerayı yaşamış, yaşıyor. Adliye muhabirliğinden tut, basının her köşesinde çalışmış. Çalışmış ama bir kariyer yapamamış; sözüm yabana şef bile olamamış. Geriden gelen kolejli bebeler bunu omuzlayıp geçmişler. Daha dünkü çocukların ‘köşe’si var deyip kahırlanıyor. Yahu bunlar İngilizce bilse ne olacak Türkçe bilmiyorlar, Türkçe... Asıl mesele burada. Köşe yazıları Türkçe hatalarından geçilmiyor. Yukarıdakiler varsın olsun diyorlarmış. Zaten ağır yazılar –nasıl bir ağırlıksa- basından elini eteğini çekmiş. Meydan hoş ve boş ‘hafif’ yazılara kalmış. Yemek, gezi, meditasyon, moda. Genç profesyonelleri hedef alan ve tüketim sektörünü fiştekleyen yazılar. Haber görünümünde olup lüks harcamaları kışkırtan şeyler. Açılışlar, kokteyller, özel hayatlar, ilişkiler, dedikodu. Her iki cümlede bir ‘keyif’ geçecek, ardından ‘çok haz

aldım' denecek. Marka tutkusu köpürtülecek. İş dünyasının seçkinleri ile senli benli olunacak. Böylece ekonominin gizli sırlarına kavuşulacak. Bu nedir yahu, bu düpedüz Holding reklamına girer. Girsin be! Zaten o gazeteci de o Holding'in adamı değil mi? O Holding sanat faaliyetlerine koltuk çıkmıyor mu? Bu faaliyetlere bu yazarlar davet edilmiyor mu? Davetler bütün ihtişamı ile dile getirilecek, damak zevki, göz zevki arasında şirketin, bankanın adı geçecek, siyasiler bir bir zikredilecek. Köşe yazarları böylece 'seçkinleşecek'. Onlar 'seçkin' olunca biz karabudunda kalıyoruz işte."

Şefimiz, tüketimi tetikleyen kültür silahlarından çıkmış mermileri tespit etti. Aralarındaki danışıklı dövüşü bize hatırlattı. Gerçekten de, büyük çaplı ticaretin neredeyse tamamen reklama dayandığını inkar edebilir miyiz? Ve reklam, sanal ya da dijital ya da bireysel bir tanıştırma faslı değil midir? Ve tanıştırılan iki taraf arasına, yani üretici ve tüketici arasına, zaman ilerledikçe sokulan simsarlara devredilen değer arttıkça malın pahası artmayacak mı? Artan malın pahasını düşürmek için daha ucuz işgücü ve daha ucuz kaynaklar aranacak. Rekabet artacak. Satıcı sürümden kazanmak yolunu tutunca, toprağın, havanın, ateşin ve suyun, kısacası dünyanın bize teklif ettiği kaynakların israfi başlamayacak mı? Hem de yok yere. Ve bankalar. İnsanın zamanla gelişecek tehlikelerden kaçırmak istediği mülkler için emanetçi belirlediği dükkanlar. Çağımızda gün geçtikçe, bireycilik arttıkça, kısacası yemeklerini yedikçe azmanlaşan bu canavarların daha iyi beslenmek ve daha çok büyümek için insanı insan yapan değerlere karşı nefsinin kanırtmaya kasteden hamleleri. Yirminci yüzyılda esnaf kalmadı artık. Şimdilerde yaşamak isteyen esnaf ve hatta müşterisi, insani değerlere, hatıraya, dostluğa, vefaya, sadakate, tanışlığa tutunmak zorunda. Aslında her çağda olduğu gibi. Yoksa kim ihmal eder paranın bir süre daha cebinizde kalmasını öngören post makinelerinden kartı robotsal bir güvenle geçirmeyi? Bakalım yazar, daha doğrusu şefimiz Hüseyin Hüsnü Şen, bankalar ve işlevleri hakkında ne düşünüyor:

“Şimdi efendim, diyelim elinizde kıymetli bir şey var, bir mal. Bunu muhafaza etmek zordur. Tabiatıyla ne yapacaksınız, emniyetli bir yer, bir kişi arayacaksınız. Bundan üç bin yıl önce de tacirler aynı şekilde düşünüyordu. Ne yapıyorlardı? Bir seyahate çıkacakları zaman devrin en fazla güvenilen yerine, kişisine müracaat ediyorlardı.

“Kim o?

“Kim olacak; rahip, din adamı. Gidilen yer ise muhtemelen tapınak.

“Rahip müracaat sahibi kimsenin emanete bıraktığı kıymetleri sayar, iki nüsha olmak üzerekil tablet üzerine dökümünü yapar, tableti pişirdikten sonra bir nüshasını müşteriye teslim eder, öteki kendisinde kalır. Müşteri seferden döndüğü zaman veya ihtiyacı olduğu zaman bankasına, pardon tapınağa gider ve rahibe müracaat eder. Kıymetlerin tamamını veya ihtiyacı kadar olanını alır. Tabii bu arada saklama-koruma-emanet ücretini de tapınağa öder.

“Cemil Meriç üstad boşuna “Banka mabed, para mabud” dememiş.

“...Elbette ki o günden bu güne hayatımız değişti. Teknoloji değişti, her şey daha sofistike bir renge büründü. Ama bankacılıkta değişen fazla bir şey yoktur.

“Bugün de banka olarak size emanet edilen kıymetleri korumakla yükümlüsünüz. Müşterinin para nakli, havale işlemleri... Gerçi bunlar artık elektronik ortamda yapılıyor, telefon bankacılığı var.

“Değişmeyen şudur: Müşteriden toplanan mevduat iş sahiplerine kredi olarak verilir. Tasarruf ve kredi arasındaki nema farkı...

“...Paraya kırallar hükmeder, yani devlet. Krediye ise banka. Para, siyasi bir uylaşımdır; kredi ise iktisadi bir dolaşım. Uylaşmak, yani saymaca bir şeyi benimsemek için yapılan anlaşma idari bir eylemdir, buna direnebilirsiniz.

Lakin kredi karşısında çareniz yoktur. Bakınız şu söylediğime dikkat isterim. Krediye hükmeden paraya, paraya hükmeden devlete, devlete hükmeden topluma hükmeder.

“...Kredi medeni bir mekanizma. Tarihçiler medeniyeti şehir hayatı ve okur-yazarlık olarak tarif ederler. Bakınız tuhaftır ama her ikisi de kredisiz var olamaz. İmparatorluklar, dinin ve siyasi iradenin kredi mekanizmasını az-çok yönlendirebildiği toplum sistemleridir. Kapitalizmin diğer medeni sistemlerden farkı, kredinin devlete ve topluma söz geçirmesidir. Finansörler kapitalist sistemin gerçek kırıllarıdır.”¹⁰¹

Gerçekten umutsuz ve gerçek bir tablo. İnsanın ümitlerini öğüten kısır bir döngü. Önceden bir alışveriş halinde gerçekleşen ticaretin nasıl sömürüye dönüştüğünü apaçık görebiliyoruz. Peki, bu kırıllığa kafa tutamaz mıyız? Kendimizi koruyamaz mıyız? Çaremiz yok mu? Hüseyin Hüsnü Şen’e bakılırsa, var. Bakalım nasıl:

“Toplumun kültür düzeyini yükselterek. Yani kendine ve başka toplumlara bakışını, dünyayı ve hayatı yorumlayışını derinleştirerek. O zaman finans kırıllarının egemenliği bu kadar mutlak olmaz. Böhm Bawerk’e hak veriyorum. Şöyle diyor: ‘Bir toplumun kültür düzeyi ile faiz düzeyi ters orantılıdır. Kültür ne kadar yüksekse, faizler o kadar düşük, kültür ne kadar düşükse faizler o kadar yüksek olur.’”¹⁰²

Peki hangi kültür? Sözgelimi, faizin de kendi başına bir kültür geliştirdiğini göz ardı edebilir miyiz? Kavramlar zamanla anlamından soyunuyor. Onları çarpıtıyoruz. Sonra bir de bakıyoruz ki ağlamanın adına gülmek demişler. Ve isimlerde kaldığımız için daha ileri gidemiyor, gülüyoruz zannederek hayat boyu ağlıyoruz. Şehirleşme mesela, ne demektir? Büyük alışveriş merkezleri, ucu bucağı görünmeyen yüksek gökdelenler, birbirini tanımayan apartmanların art arda sıralandığı sokaklar, yan yana yürüyen kanlı bıçaklı

¹⁰¹ Mustafa Kutlu, *Chef*, Dergah Yay, 4.baskı, s.21,22

¹⁰² *Chef*, s.24

insanlar... Belediyelerin çalışmalarına alamet olsun amacıyla yolları biçimlendirmek için dikilenlerden başka bir ağaç yok, bir bahçıvan istihdam edecek maddi külfeti göze aldığını ifade etmekten başka bir anlam taşımayan kısır bahçeler var; öyle işgal etmiş ki insanlar her yeri ve her şeyi, ıslanılacak yağmur, korkulacak karanlık yok. şehir deyince aklımıza gelen bunlar. Peki yüz sene önce, İstanbul şehir değil miydi? Hem de en lsından. Hali nasıldı? “Daha düne kadar İstanbul’un yarısı kendi sebze ve meyvesini bahçesinde yetiştiriyordu. Anadolu’da her şehrin ‘Bağlar’ diye semti vardı. Yazın memurlar dahi oraya taşınır, tavuklar ve kıvırcık salata ile uğraşılırdı.” Demek ki kavramların içeriği izafete dahil. Öyleyse belki de ticareti ve ahlakını da yeniden, kendi değerlerimize göre inşa etmek vakti geldi. Dükkanları sadece içine insanlar çekerek bizi daha çok zevke ulaştıracak paraları temin eden değirmenlerden ibaret grmeyeceğimiz güzel zamanlar. Bakın, Tahir Sami Bey’in zel Hayatı adlı hikayesinde ne diyor yazar: “Söz, davranış, duruş, bakış, gülümseme, selam, alış-veriş; insandan eşyaya, eşyadan insana gidip gelen bir eşsiz ahenk.” Bireysel hasletleri geri kazanmadan toplumsal gidişatımızın değişmesini beklemek pek samimi bir arzu değil.

Dolandırıcılık, sahtekarlık, kalpazanlık: Asırlar boyunca ticarete iştirak etmiş fena huylar. Araçlar değişiyor fakat amaç asla sapmıyor. Ömer Seyfettin’in Külah adlı öyküsünde, sahtekarlık gayet ilkel sayılabilirdi. şimdilerde bu kadar yalın hilelere başvurulmuyor. Gerek desiseler, gerekse çıkarlar bakımından daha karmaşık tablolar var önümüzde. Hüseyin Hüsnü şen’in, her ne kadar bilgece tahliller yapsa da, nihayet ruhunu işgal eden gleri bertaraf edecek kadar kuvvetli bir senedi yok. Entelektüel birikim asla kişiye yeterli direniş gücünü vermez. Dolayısıyla devam ettiği barda tanıştığı Iris adlı kadının işgüzar tekliflerine kapılmaması elde değil. Hüseyin Hüsnü şen, bir banka şubesi şefidir. İstedii şey müdür koltuğuna oturmak. Teknoloji ve reklamlar ise gerçek hayatın esirgeğii bu fırsatı ona veriyor. Hüseyin Hüsnü şen reklamlarda bir banka müdürünü canlandırıyor.

Reklam çekimleri kötü gidince, bu defa daha tehlikeli, daha sert bir öneri geliyor Iris'ten. Modern çağımızdaki karmaşık tablolardan biriyle:

“Kadın bir bankada şef imiş. Bekar, otuz beş-kırk yaşlarında. Kendinden epeyce genç bir tezgahtara aşık oluyor. Çocuk bir giyim mağazasında çalışıyormuş. Bunlar birlikte yaşamaya başlıyorlar. Yaşam standartları giderek yükseliyor. Evler, arabalar, yurtdışı gezileri.

“Kadın çok becerikli, iki buçuk yıl hiç açık vermiyor.

“Şöyle yapmış: Değişik müşteri hesaplarından kendine bir havuz oluşturmuş. Biri para istediğinde oradan veriyor. Bu müşterilerin neredeyse hepsi yaşlı, paralı insanlar. Arada bir bankaya uğruyorlar. Kadın bu arada başka bankalarda hesap açıyor, borsada oynuyor; işe bakın ki bayağı kazanıyor. Bu arada hiç izne ayrılmıyor. Çünkü o müşterilerden biri geldiğinde kendisi orada olması lazım. Zaten ağızlı-dilli bir hanım; müşteriler gelince doğru ona gidiyorlar, çay-kahve, sohbet, memnun ayrılıyorlar.

“Bir ara iki sevgili, gözlerini karartıp izne çıkarak bir tatil beldesine gidiyorlar. Bu arada o hatırlı müşterilerden biri gelmez mi. Bakıyorlar hesapta para yok. Nasıl olur, falan derken müdür araştırmaya başlıyor. Soruşturma, inceleme derken iş anlaşıyor.

“İki sevgili yorgun-argın tatilden döndüklerinde polisin kucağına düşüyorlar.

“Kadın bu zaman zarfında bir buçuk trilyon götürmüş.”¹⁰³

Iris de yukarıda anlatılan hikayeyi uygulamak istiyor ve aynı daveti Hüseyin Hüsnü Şen'e yapıyor. Şefimiz ilkin reddediyor, bu dalavereci kadının yanlış kapı çaldığını söylüyor, ama dinletemiyor. Sanki insan nefsinin temsil eden

¹⁰³ *Chef*, s.112

bu bayanın, “Ben içine kurdu düşüreyim de, sen yine bildiğini işle,” diyecek kadar gözünü hırs bürümüş; şeytani hamlelerle saldırmaya devam ediyor. Yazar, kitabın sonunda üç karakterin de kapısını açık bırakıyor; hangisinin ne yaptığı tamamen belli değil aslında. Hüseyin Hüsnü Şen bu davete kapıldı mı? Bilmiyoruz. Ama önemli değil ki. Asıl mesele, insanları böyle tasarılar düşünmeye sevk eden sistemin sahtekarlığı. Biliyoruz ki herkes az buçuk bu mütevazı banka şefine benziyor: geçimini temin etmek için bir işin ucundan tutmuş, çarkların boyalı şekerlerinden birine kaptırmış heveslerini, nihayet erdemlerin değil vasıfların dikkate alındığı bir çağda, ahlaki değerler ile bireysel çıkarlar arasında sıkışmış kalmış. Hüseyin Hüsnü Şen’in dağılmaya yüz tutmuş ailesi, eşi ve çocuğu da iyi birer örnek.

10.3. İŞPORTACILIK

İnsan, en yalın bir hayatta, kendisine sağlanan imkanları paylaşarak eksiklerini tamamlamaya gayret eder. Ve alışveriş böyle gelişir. Şehir yaşamı elbette çok daha kompleks. Fakat fıtrattaki güdüler hep aynı. Babasının okusun, yabancı dil bilsin, entelektüel birikim sahibi olsun ve kariyer inşa etsin diye üzerine düştüğü biricik oğlu Özgür, “Daha ilkokul çağlarında kafayı para kazanmaya takmıştı.” Ticaretin gerçek bir istidat ve kabiliyet istediğine misal. Tacir-i maderzad: “Arkadaşlarıyla komşuların erik ağacını yağmalıyor, götürüp sinemanın önünde satıyorlarmış.” Böyle çocukları pek çok kez tecrübe etmişizdir. “Bir yaz tatilinde su satarak ticarete başladı.” Ve ticaret ihtirasıyla mümkün bütün kapıları aşındıran bu çocuğun babasına yönelttiği eleştiriler de, Ahmed Midhat Efendi’deki dürüst ve bilge tacir Seyit Numan’ın Müslüman Türklerin ataletine dair yaptığı tenkitleri aratmıyor: “Seninki devlete bir anahtar uydur, al maaşı yat.”

Özgür, madden orta tabaka ve altında kalmış gençliğin büyük kısmını teşkil eden başat karakterlerden biri. Her yerde karşımıza çıkabilecek kadar sıradan. Ve para kazanmak istiyor. Onlara hep rastlarız; köşe başlarında,

kahve önlerinde, stadyum çıkışlarında, bilet gişelerinde. Ya da standlarda dururlar, anket yapmak için ansızın önümüze çıkarlar, yolun ortasında kimsenin aklına gelmeyecek şeyleri satarlar. İşportacılığın kayıt dışı ve vergisiz kazanç sağladığı doğru. Fakat iktisadi işlevi görmezden gelinebilir mi? 2002'deki İTO araştırmasına göre sadece İstanbul'da beş yüz bin işportacı ve seyyar satıcı vardı. DİE'nin 2003 yılında yaptığı bir ankette işportacılığın yıllık cirosunun ülke genelinde 50 katrilyonu aştığı söylenmişti. Üstelik dernekleri bile kuruldu. Onların ekonomideki yeri bir tarafa, sosyal yelpazelerini tespit etmek için çeşitli çalışmalar yapıldı. Bu insanlar nereden göçtüler, nasıl yaşarlar, ne kadar kazanırlar; hepsi titizlikle incelendi. Bize düşen görev Chef adlı kitapta önümüze çıkan atılğan genci tetkik etmek.

Özgür'e kalırsa, niçin para kazanmak için sürekli teşebbüste bulunmak istediğini kendisi de iyice bilmiyor:

“Bende girişim ruhu var abi.

“Nerden geliyor acaba diye bir araştırdım. Annemde yok, babamda yok, dedelerimi tanımıyorum. Sordum, ne annemin ne de babamın soyunda tüccar yok; işçi, memur, köylü falan.”

Özgür, daha ilkokuldayken, su satan sıra arkadaşıyla birlikte büyük ticari düşler kurar. Herkes doktor, mühendis olmak hülyasıyla okurken, onlar dükkan açmayı hayal eder. Sıra arkadaşı hayal kurarken bile nerede duracağını bilir, pastaneden ötesine geçmez mesela; ama Özgür hep “büyük iş” peşindedir. Yarım buçuk öğrendiği İngilizce bile ticaret içindir. Okulda asla vasatı aşamaz. Kendini derslere değil, nasıl daha çok paraya ulaşabileceğini kestirmek için ufak tefek girişimlere verir. Peki, niçin? Kuşkusuz henüz ilkokul-ortaokul çağındaki çocukların zihinsel gelişiminde en büyük hisse çevrenindir, dolayısıyla motivasyonların altında sosyo-kültürel sebepler yatar. Yazar da aynı kanıda olmalı:

“Şimdi, geriye dönüp bu neden böyle oldu diye fikir yürütüyor, tahliller yapıyorum. Bir kere –söyledim ya- damarlarımda izah edemediğim bir ihtiras dolaşıyordu. Bunu bir yana koyalım, bilimsel değil çünkü.

“İkincisi herhalde şudur: Toplumda para lafı almış başını gitmişti. Dolar taşımak serbest olmuştu. Evde, işte, sokakta herkes paradan bahsediyordu. Parası olanlar paradan para kazanıyordu. Öteki mevzuların devri kapanmıştı. Büyüklerimiz konuşuyor biz dinliyorduk. Şu adam daha düne kadar çulsuzun biri iken ne bileyim deri işine girmiş; Rusya’ya, Polonya’ya ihracat yapmış, senesine varmadan altına bir BMW çekmiş. Öteki tekstil işine atılmış, banka kredisi ile atelye açmış. Beriki memuriyeti terkedip emlakcılığa başlamış. Yer yerinden oynamıştı sanki.

“Arazisini, sürüsünü, evini satan bir iş çevirmeye soyunmuştu. Ama kanuna uygun, ama kanun dışı.

“Başbakan, ‘Ülkeye döviz girsin de nasıl girerse girsin’ demişti. Zenginleri seven bir başbakanımız vardı.

“Belki diyorum bu atmosfer beni tetiklemiştir.”¹⁰⁴

Evet, 83-89 yılları arasında başbakanlık yapan Turgut Özal, ekonomiyi derinden etkileyen kararlarla meşhur. Doların dolaşımını serbest bırakması da bunlardan biridir. Yazar, Özgür’ün hırsları üzerinden, Özal devrindeki toplumsal bilinçaltının kısa bir tahlilini yapıyor: Tamamen paraya odaklanmış bir yönelim. Bir işportacının bilinçaltından beklenmez değil mi? Ne demişti Jacques Verges: “Her suç, topluma sorulmuş bir sorudur.” İşportacılık eğer medeni hukuka göre suç ise, tezgah başında duran yurttaşların hayatları da, itiraf etmeli ki birer soru işareti demektir. Özgür’ü dinledikçe daha iyi anlıyoruz. Özgür, postane yakınlarında tezgah açıp tebrik kartı satıyor. Stadyumlarda bayrak, flama, atkı, bere satıyor. Okulların

¹⁰⁴ *Chef*, s.186

açılmasına doğru defter, kalem; sonbahar yağmurlarında şemsiye, kışın eldiven-şapka vesaire satıyor. Özgür'ün babası, evde divanın baş köşesine ağa gibi oturmuş, akşam sıırıslık gelen oğlundan getirdiği tüm paraları alan, sonra da onu bir temiz döven bir sapık değil. Özgür'ün babası bir banka şefi. Özgür'ün annesi hali vakti yerinde, gayet mülayim bir kadıncağız. Televizyonda Cüneyt Arkın oynuyor. Bakalım başka neler olup bitiyor:

“Duvar yıkılmış, doğu bloku ülkelerinden Türkiye'ye akın başlamıştı. Bavul ticaretinden köşeyi dönenlerin haddi hesabı yoktu. Kasaplar, leblebiciler, soğuk demirciler önüne gelen ihracata soyunmuştu. At izinin it izine karıştığı bir zamanı yaşıyorduk. Polonya Pazarı diye bir pazar dahi kurulmuştu. Ahlak sükut etmiş; memleketinde işsiz kalan mimar, laborant, öğretmen kızlar fuhuş sektöründen pay kapmak için metropolü ve bazı illeri mekan tutmuştu.”¹⁰⁵

Edebiyatta böyle konulara eğilmeyi pek gerekli görmez yazarlar. Estetik açıdan yeterli keyfi sağlamıyorsa bir kuyuya ip atmazlar. Genellikle bavul ticareti ve işportacılık, ülkenin sosyo-ekonomik vaziyetini tahlil etmeye yarayacak ipuçları arz eden küçük deliller gibi değerlendirilmek yerine, gündelik yaşamın birer neşeli ve aykırı unsuru gibi ele alınır. Veya onların arkasındaki sebepler düşünülmez. Çünkü bir çağın popülist yazarı, o çağın insanı en çok neye ve nereye kilitlenmişse, o şekilde düşünmek zorunda hisseder kendini. Dolayısıyla seyyar satıcılardan söz eder; ama ne sattıklarından, nasıl bağırdıklarından, ne yiyip ne içtiklerinden, nerelerde yaşadıklarından dem vurur. İşportacıları anlatır; ama nereden ne getirdiklerini, nasıl tutunduklarını, nelere meylettiklerini yazar. Sanatçı sayılan yazarlar ise düşünsel tarafını daima muhafaza eden ve kitlelerin gafletine aldırmandan doğru bildiğini söyleyen kalemlerdir. Ayrıntılara sayfa doldurmak için değil, halka gerçekten hizmet edebilmek için dikkat ederler.

¹⁰⁵ *Chef*, s.190

Özgür figürü, işportacılığın ve işportacıların tabiatını anlamak için de önemli. Her şeyden önce, belki de ticari zekanın ayrı bir yetenek olduğunu kabul etmek ve uygulamalı eğitimini vermek gerekiyor ki, böyle kabiliyetler içinde yetiştiği yurdun ekonomisine katkı sağlasın. Toplum her zaman için kendi ihtiyaçlarını karşılar. Osmanlı zamanında ve yakın döneme kadar çarşılar, pazarlar ve esnaflar, daima kendi ahlakları üzerine tacirler yetiştiriyordu. Fakat büyük idealler mütevazı hayatların yerini alınca ve küreselleşme kendi dinini tebliğ etmeye başlayınca, çekirdekten yetişmenin önemi kalmadı ve ticari ahlak da bir kenara bırakıldı. Para her şeye hükmeder oldu. Ve paranın saltanatını biz tanıdık. Onu zamana ve mekana bile tercih ettik ki, bugün küçük ihtiyaçlarını dahi sanal ortamda karşılayan masabaşı yaşamlar ortaya çıktı. İşportacılar ve seyyar satıcılara gelince; onlar, sistem tarafından gereksinen nitelikleri temin edecek imkanı bulamadıkları için doğrudan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelen ticaret insanlarıdır. Fakat her oluşum, kendi sistemini de beraberinde getirir. Ticaretin siyaseti daima vardır. Nasıl?

“Ben o sıralar saat işindeydim.

“Uzakdoğu’dan bavul ile gelen elektronik saatler gümrükten usulüne uydurulup geçiyor, piyasaya kilo ile dağıtılıyordu.

“Artık piyasayı tanıdığım için bu işi yapanlarla irtibata geçip mal alıyor, günü birlik yakın kentlere mal taşıyordum.

“Yalnız çalışıyordum.

“Yalnızlık hem iyi, hem kötü.

“İyisi karışanın yok; kâr da, zarar da sana; kötüsü tahsilat meselesinde. Ticari ahlak çöktüğü için herkes birbirini dolandırıyor, senedini çekini

ödemiyor, bu ay ödeyeceğini altı ay geriye atıyordu. Anadolu’da milyonla alacağım birikmişti.”¹⁰⁶

Herkes bilir ki, seyyar tezgahların da bir cemiyeti, hiyerarşisi vardır. Ve bu hiyerarşinin aşağılarında, tıpkı besin piramidi gibi, ayaklar arttığı için, başlar da artar. Her sokağın, her caddenin, her mahallenin, her semtin, her bölgenin bir tepesi vardır. Tepelerin nüfuzu bulunur. Bu yapılanma, devlet elinin ve ticari ahlakın etkisini kaybettiği yerde kaçınılmazdır. Bu yapılanma, alt kültürün kendi ahlakıdır ve kısaca özetlemek gerekirse, “büyük balık küçük balığı yutar.” Ve bunu çoğu yazar bilmez. Bilse de dile getirmekten kaçınır. Belki de toplumbilimcilerin, araştırmacıların, anketörlerin ilgi alanına bırakılmış metruk bir mevzudur. Bakın Özgür ticari hayatını tehdit eden tahsilat sorununu nasıl hallediyor: Daha önce siyasi görüşlere önem verdiği için ayrıldığı arkadaşı Süleyman’dan yardım alarak:

“...Bir adam kattı yanıma, onunla alacağım olan kişileri dolaştık. Kendi bir yana, bağlı olduğu daha üstte birinin adını veriyorduk. O ismin geçtiği yerde akan sular duruyordu. Toplayacağımı topladım, tabii olarak Süleyman’ın payını verdim. Dükkanı kapadım.”¹⁰⁷

Mustafa Kutlu, modern materyalist iktisadın toplumun alt kesimlerine dek sirayet eden tüm etkilerini gayet iyi biliyor. Tamamen zorbalığa dayanan arz talep ilişkisi. Yalnız bir fark var. Bu hükümlerlikte kılıç değil, bilgi kullanılır. Özgür gibi işportacılık yapan insanlar ise sadece zararsız birer piyon, birer emir kuludur.

Yazar, mantıklı bir girişim için sürekli fırsat kollayan Özgür üzerinden bize işportacıların diğer serüvenlerini de anlatıyor: herkesin bildiği gibi, bavul ticaretinin kökleri Uzakdoğu’ya dayanıyor. Gümrükten her nasılsa geçirilen abur cubur mallar, tek kişiye özgü kalmadığı için, zamanla yerli sanayiye bastırarak kadar çoğalabiliyor. Anlaşılan şu ki, gümrükten geçirmek nüfuz

¹⁰⁶ *Chef*, s.190

¹⁰⁷ *Chef*, s.191

sahibi kimselere ait. Aracı, mutabık kaldıkları komisyon için taşımacılık yapıyor. Bir nevi kargo. Özgür'ün düştüğü durumlara bir göz atalım:

“Derken Malatyalı bir adamla tanıştık.

“Adam bavul işinin kıralı. Her şey satmış, her yol var adamda. Beni uyandırdı.

“Bu bilgisayar işinin merkezi Uzakdoğu, dedi. Yedek parçaya acaip talep var. Orada her malın taklidi, ucuzu yapıyor, lâkin İngilizce bilmek lazım.

“Var, dedim. Bende istemediğin kadar var.

“Kursu yine yarım bırakmıştım ama bildiklerimi ikiye katlamıştım, yeter de artardı.

“Demek bu işte varsın, diye sevindi.

“Varım, dedim anasını satayım. Gözümü karartmıştım bir kere.

“Anlaştık.

“Gidip malı getireceğim. Gümrükten geçirmesi ona ait. Yüzde sekiz verecek.

“Az, dedim.

“Yoo!... Sermaye benden, satış benden, öp de başına koy.”¹⁰⁸

Özgür evcümment bir gençtir; gelgelelim yıpranmış bir aileye tutunmaz, ayrıca gençlik ihtirasları kilitlendiği hedeften kolay kolay taviz vermez. Daima düşlerinin peşinden koşar. Uzakdoğu'ya gider, malları getirir, hissesini alır; hedefi işlerini daha da büyütmektir. “Böylece iki sefer daha yaptım. Elimde bayağı bir dolar birikti. Zaten kayıt dışı çalışıyoruz, fatura yok, vergi yok. O

¹⁰⁸ *Chef*, s.196,197

sıra böyle bir furya vardı. Vuran vurdu.” 90ların hemen başı. Kayıt dışı ticaret almış yürümüş. Neyse ki çok geçmeden operasyonlar başladı:

“Burası Türkiye.

“Akşam yatarsın, sabah kalkarsın ihtilal olmuş. Gerçi bize ihtilal rastlamadı ama sen say onun gibi bir şey oldu.

“Gümrüklerde büyük operasyon yapılmış. Acaip hayali ihracat bulmuşlar. Bir sürü adam tutuklanmış. Şimdilik kuş uçmuyormuş, herkes sütre gerisine atmış kendini.”¹⁰⁹

Ve Özgür, bulaştığı işin ahlakını anlayarak dımdızlak ortada kalır:

“Bu işlere bulaşan adamın arkası güçlü olacak; siyasilerden, bürokratlardan, yeraltından, yer üstünden adamları olacak. İpten adam alan adamlar.”¹¹⁰

Son yirmi yılın iktisadi hadiselerinde önemli iki sınıf: gümrük kaçakçıları ve banka hortumcuları. Ele aldığımız iki karakter de gayet sıradan, oldukça temiz insanlar. Ama her şeyi insanın nefsini kanırtmak üzerine kurgulayan kapitalist sisteme direnmek, çok sağlam bir istinat noktası bulmaksızın öyle güç ki. Elbette ekonomi de ahlaka bağlıdır. Ve yazarın asıl anlatmak istediği de bu. Sarsılmaz inanç parasal zaruretlere de meydan okuyabilir. Kanaatin zenginliğini, sorumluluk almanın risklerine tercih eden insanlar huzurla yaşıyorlar. Sabreden kimseler kendi içlerinde en büyük isyanı göze alıyorlar. Ama hakikati ıskalamıyor, böylece bir girişimde bulunsalar bile topluma zarar vermiyorlar.

10.4. TURİZM

Özgür’ün annesi Arzu, üst kattaki komşusu Gülşen ile, Thelma ve Louise filminden etkilenerek güneye, Gülşen’in arkadaşı Refik’in yanına sefer

¹⁰⁹ *Chef*, s.209

¹¹⁰ *Chef*, s.210

düzenliyorlar. Eli becerikli, mahareti bol, çok iyi yemek yapan bu kadıncağız aşçılığa soyunuyor; Refik'in eski mekanını elden geçirerek Hanımeli adında bir lokanta açıyorlar. Arkasındaki bahçede yetiştirilen organik tarım ürünleri ve alaturka servisleri ile antikacı Refik Bey'in dostu turistleri ağırılıyorlar. Turizm denince aklımıza bugün diskolar, barlar, sahiller, mağaralar, büyük mabetler, boynuna fotoğraf makinesini asmış, kafasına şapkasını ve gözüne gözlüğünü takmış açık tenli insanlar geliyor. Kimimiz onlardan fazlasıyla şikayetçi; kültürler arası etkileşim sırasında uyması gereken kuralları ihlal ettikleri için. Çoğunlukla dedelerimiz, ninelerimizdir. Gelgelelim internet ve küreselleşme sonucu, yaşlı kuşağın da bizi terk etmesiyle bu cepheyi yitirdik. Kimimiz de onları çok seviyor. Öyle ya da böyle, turizmin çok büyük ve kapsamlı bir sektör olduğunu inkar edebilir miyiz? Bu sektörün ekonomik açıdan önemini?

Gelgelelim biz, turizmin gayri safi milli hasılaya etkisi üzerinde durmak yerine, zira bunu iktisat risalelerinden de öğrenebiliriz, turizmin temelinde neyin yattığını dinleyelim yazardan:

“Bu işin esası ‘keşif’ ile ilgiliymiş. Dünyanın bilinmeyen bölgeleri çokmuş. Eskiden bazı maceracı adamlar buraları keşfetmek için gezilere çıkarlarmış. Bunlara ‘kâşif’ deniliyor. İşte Afrika’nın keşfi, kutupların keşfi falan. Tabi adamlar keşfettikleri yerleri aynı zamanda talan diyormuş. Avrupalılar yani, burjuvalar.

“Sonra seyyahlar türemiş. Bu acaip memleketlerin özelliklerini, güzelliklerini görmek, gördüklerini yazmak, çizmek isteyen seyyahlar. Bu da bir nevi macera yani. Bunların diyor Refik Bey, turizmle turistle ilgisi yok.

“Turistlik çok sonra ortaya çıkmış.

“Turist, seyahat acentaları tarafından bulunmuş, hazırlanmış, çerçevesi çizilmiş bir alan içinde dolaşır.

“Geçen asırda varlıklı kesim ‘seyahat’ ediyor ve gördüklerini gelip anlatıyormuş. Bu tabi onlara acaip bir ayrıcalık veriyor. Bu asırda ise bu ayrıcalık onlardan kalkıvermiş. Zaten dünyanın bilinmedik, keşfedilmedik bölgesi kalmamış. Sonra sonra tatil ile turizm birleşmiş. İşçi kesimi dahi paralarını biriktirerek tatillerini turistik bölgelerde geçirmeye başlamışlar. Onlar da sanki birer burjuva, birer kâşif, birer seyyah gibi geziyor, fotoğraf çekiyor, haz veren unsurları tadıyormuş. Yani açıkçası bu turist denilen yaratıklar sözde yerlerde dolaşan sözde seyyahlarmış. Daha da açıkçası, kendileri için hazırlanmış, paketlenmiş deneyimleri, aşkları, maceraları, doğayı, tarihi tüketen bir topluluk.”¹¹¹

Buraya kadar turizmin gelişimini ve ortaya çıkışını dinledik. Yazar haklı; bir imtiyazın gösterişi peşine düşen sahte tüketicilere turist diyoruz. Gelgelelim burada samimi seyyahlar ile riyakar turistler arasında bir fark var. Samimi seyyahlar ruhlarını doyuracak bir merakın peşinde hareket ederler. Ve bunu pazarlamak gibi bir dertleri yoktur. Mukaddes bir vazife peşinde yol kat eden asil askerlerdir onlar. Hatırlayalım: Önceki çağlarda bilginler de gezer ve dolaşırlardı. Ama onlar sahiciydi. Riyakar turistlerimiz ise gezmiş ve görmüş olmak ayrıcalığı ile hareket ettikleri için yalancılar. Ve daima tuzağa yakalanmak zorundalar. Böyle yalancı motivasyonlar ise, dikkat edersek, sadece turizmde değil, tüm sektörlerde kompleks sistemler inşa ederler. Biraz sonraki diyalogla, gayet iyice anlıyoruz yazarın meramını. Şöyle diyor antikacı Refik Bey:

“Müşteri budur işte. Satacağın malı ‘turistik’ hale getirmen lazım.”

“Nasıl?”

Etrafına bakıyor, sözüne bir misal arıyor.

“Mesela şu çakıl taşları.”

¹¹¹ *Chef*, s.169

“Evet.”

“Bunları toplarsın, renklerine göre tasnif edersin, yıkarsın, parlatırsın.”

Bayağı meraklandım.

“Sonra.”

“Sonra bunları hoş paketler halinde sunacaksın. Ambalaj çok önemli, imaj yani.”

“Küçümseyerek gülümsedim:

“Yapmayın Refik Bey, altı üstü çakıl taşı bunlar, her yerde var.

“Yoo, öyle deme. Gizemli bir imaj çizeceksin. Öyle ki bu taşlar sadece burada vardır ve bunları uzmanlar dışında kimse ayırt edemez. Bin taştan bir tanesi işe yarar. Taşlar tasniften sonra türlü laboratuvar araştırmalarından geçer.

Hadi hayırlısı.

“Evet.”

“Prestijli bir yabancı dergide parayı bastırıp bir makale yazdıracaksın. Bu taşlar strese bire bir diye. Enerji yapıyor diye. Koynunda üç gün taşıyan bütün sıkıntılarından kurtulur diye.”

“Vay be! İnanırlar mı?”

“İnanmaz olurlar mı? Onlar kendileri için harcanan malı almaya geliyor. Bunun için para ayırıyor. İster kolye yap sat, ister küpe. Çekici olsun kâfi. Zamanla bu taşların etrafında bir efsane oluşur. Ardından sen bu taşların

bazılarına antik alfabelerden bazı harfler, bazı kelimeler işletirsin. Bunlar iyicene nadir bulunur parçalardır artık. Tutturduğun fiyata sat.”¹¹²

İşte modern iktisat bu. Refik Bey’in anlattıkları sadece turizm ve çakıl taşları için değil, mesela umudumuzu sömüren her türden ilaçlar için de geçerli. Önce ihtiyacı dayatan, bir gereklilikmiş gibi bize işleyen, sonra da onları satan sistem bu. Ve ticaret bugün, gerçekten insani ilişkilerin hala gözetildiği küçük ve sevimli esnaflarımızı bir tarafa bırakırsak, bu sisteme hizmet ediyor. Peki ona karşı koymak mümkün değil mi? Elbette. Ona direnebilmek için evvela cemiyetin isteklerini dizginlemeyi öğrenmiş insanlardan oluşması icap ediyor. Kapitalizm büyük bir şeytan. Ama tüm şeytanlar, ne kadar güçlü de olsalar, insana zarar verebilmek ve onu sömürebilmek için, bir bağlantı noktası kurmak zorundalar. Direnmek ancak toplumun kendisini eksiksiz bir ahlakla terbiye etmesiyle mümkündür. Böylece temas noktasından azat edebiliriz kendimizi.

10.5. SONUÇ

Mustafa Kutlu’nun kurguladığı aile bize biraz da Varlık Vergisi sonrası dağılan ilişkileri yansıtan Salkım Hanım’ın Taneleri’ni hatırlatıyor. İşin aslı, belirli bir etken, insanlar için daima perdedir, yani asıl sorunu örten günah keçisidir. Oysa gerçek düşmanı tespit etmemiz kesinlikle gerekiyor. Mesele Varlık Vergisi ya da doğu blokunun yıkılması değil. Ekonomik birtakım anlaşmalar ya da devletin öngördüğü yasa tasarıları da. Varlık Vergisi gibi yasalar veya dünyadaki hareketlenmeler, toplumların imtihanı için sadece birer vesiledir. Eğer toplumda ahlaki kurallara bağlı sağlam bir kenetlenme varsa, o toplum tüm felaketlere karşı koyma gücünü rahatça bulabilir. Böyle bir cemiyet kendi dermanını kendisi yetiştirecek, kendi sorununu kendisi çözecektir. Yoksa dağılmaya mahkumdur. Ve aile toplumun çekirdeğidir. Dolayısıyla yazarın aile üzerinden memlekete dair fikirler açıkladığını niçin düşünmeyelim?

¹¹² *Chef*, s.170,171

Banka, kredi, para tarafı ve egemen kuvvet: Hüseyin Hüsnü Şen: sonunda aile hayatında bulamadığı lezzeti tatmak için devam ettiği barda tanıdığı kadının hınzır teklifine vereceği cevabı düşünüyor halde.

İşporta ve birebir ticaret: Özgür: sonunda daha çok para kazanmak için girdiği yolların çoğunda önü kesilince, nihayet Kanada'dan kendisini gurbet işçiliği için çağıran ilkokul arkadaşının davetini düşünüyor halde.

Turizm: Arzu: sonunda eşinden yana asla karşılayamadığı iltifat ihtiyacını giderdiği lokantanın antikacı sahibi kibar insan Rifat Bey'in evlilik teklifini yarı şaka yarı ciddi düşünüyor halde.

Mustafa Kutlu, edebiyatımızda vardığımız noktanın hikaye tarafını temsil eden en güçlü isim. Kendisi diğer pek çok öykü yazarının aksine, dilde zorlama bir yeniliğe meyletmemiş, fakat meramını anlatmak için yeni biçimler denemekten de kaçınmamıştır. Ayrıca insandan uzaklaşmamış, derin bir gözlem ve kalem gücüne sahiptir. Pek çok insanın artık önemsemediği, “çağa karşı konulmaz” diye uzlaşmaya çalıştığı, üzerinden hakkını almaya gayret gösterdiği yanlış yerleşikleri insana bıkıp usanmadan, ama doğrudan ama dolaylı, ihtar ediyor. Modern dünya, çok fazla seçenek adı altında bilincimizi hazza kilitleyen bir siyaset uyguluyor. Ve her şeyi kendi çıkarına göre yorumlamak için işgal edilen insan gittikçe körleşiyor. Tahir Sami Bey'in Özel Hayatı'nda ne güzel dile getiriyor bu sorunu:

“Çoğunun elinde gezi kitapları, bir kitaba bir etrafa bakınırlar. Bunlar bu memleketin insanı olsa dahi birer yabancılardır. Ruhla falan işleri yoktur. Bazıları grup halinde dolaşır, bir rehber mekanla ilgili bilgiler verir, neredeyse hemen herkes fotoğraf çeker.

“Bunlar ceddimizin bize fısıldadığı sırlara vakıf olamazlar. O küçük mescide girip iki rekat namaz kılamazlar. Kainatın kitabı ile mukaddes kitabımızın birbirini şerh eden mesajını kavrayamazlar. Dolayısıyla zamanı böler, dün-bugün-yarın diye konuşurlar. Sürekli saate bakarlar.”

Tahir Sami Bey'in Özel Hayatı'nda yazarın bizi davet ettiği yaşamlar ticaretin hakikatte ne kadar insani bir eylem olduğunu ve ticaret gibi her şeyin de aslını bozarak tabiatımıza nasıl ihanet ettiğimizi gayet güzel hissettiriyor: sahaflar çarşısındaki ciltçi dükkanlarında el emeğini ve özveriyi anımsıyoruz, neyzenlerin bir araya geldiği küçük çaycılarda muhabbeti, herkesin birbirini tanıdığı sokaklarda dostluğu... Büyülü bir dünyaya adım atıyoruz adeta. Kitap bitmesin istiyoruz. Böyle tabloları rastlamak çok güç artık.

11. ORHAN PAMUK (1952-)

TÜCCARLARIN TECRÜBELERİ: CEVDET BEY VE OĞULLARI

11.1. ORHAN PAMUK VE ROMANI

Neredeyse Orhan Pamuk ismini işitmeyen kimse kalmadı artık: gerek birçok kesimin tepkisini uyandıracak siyasi demeçleriyle halk arasında, gerek kullandığı dildeki kusurlarıyla birikimli okurlar arasında, gerekse intihal ithamlarıyla entelektüeller arasında; ama en çok da, kuşkusuz 2006 yılında kendisine verilen Nobel ödülüyle tanındı. Orhan Pamuk'un aldığı tek ödül de bu değil üstelik, kitapları uzun süredir pek çok dile çevriliyor ve kendisi başka ödüllerle de taltif ediliyor: sözgelimi, ilk romanı Cevdet Bey ve Oğulları –ki biz de bu kitabı ele alacağız- Orhan Kemal Roman Ödülü'ne layık görülmüştü. Elbette herhangi bir kurumun ya da topluluğun rağbeti, eseri kaliteli kılmaya tek başına kifayet etmez, etmemelidir. Edebiyat eserlerinin kıymet ölçütü daima, özgür bellekli okurlarının yorumlarıdır.

Cevdet Bey ve Oğulları, Pamuk'un diğer pek çok yapıtının aksine, postmodern değil, klasik roman öğeleri kullanılarak yazılmıştır. Kronolojik kurgusuyla dikkat çeker. Yazarın, karakterleri hadiseler yerine, Rus romanlarını, bilhassa Dostoyevski'yi hatırlatan etkin diyaloglar, titiz monologlar ve ufak ayrıntılar ile geliştirmeye çalışması, dikkatli okurun muhakkak ilgisini çekecektir. Sözü geçen unsurların okuru kitaptan koparabilme tehlikesine rağmen, yine de klasik roman öğelerinin ele aldığı zaman dilimi adına içkin oldukları belgesel nitelik, tartışma kabul etmez. Zira postmodern kurgu ve üslup, kısa metin içine tafsil edilmemiş pek çok sathi öykü sıkıştırarak okurunu eğlendirmeyi öncelerken, klasik romanlar, uzun metinde saptayıcı ayrıntıları yineleyerek bir meseleyi işlemeyi, hatırlatmayı ya da gündemden ayıklamayı önerir. Postmodernizmin getirilerini elinin tersiyle bir kenara itmek okur için zordur, ama öyle

yapıtları tüketmek de kolaydır ve önerdiği bilgiler adeta zihnen ciddiye alınmak için değil, sadece araç olarak kullanılır. Diğer yandan klasik romanı okumak da, sürekli tekrarlarla dayattığı detayları reddetmek de zordur; taşıdıkları, insana ister istemez eklenir ama bilinçli bir araştırmacının süzgeci için daha çok malzeme taşıdığı da yadsınamaz. Postmodern unsurlara ağırlık verilerek yazılmış romanlar, okurunda bir tebessüm bırakarak geçip giderken klasik öğeler gözetilerek kaleme alınmış metinler ciddi ve titiz okurda daima bilgi bırakır.

Cevdet Bey ve Oğulları da, arka kapak yazısında belirtildiği gibi, “okura geleneksel romandan alınacak hazları bütünüyle veriyor.” Bununla birlikte, bizim araştırmamız için de, ticari hayatını Sultan Abdulhamit döneminden itibaren başlattığı bir tüccarın ve Cumhuriyet ile yetiştirdiği sonraki kuşakların yaşam ve ticaret hikayesini sunuyor. Sadece seçtiği süreç açısından dahi kullanışlı bir hikaye olduğuna kuşku yok: iki farklı yönetim şeklini, iki farklı gündelik hayatı, iki farklı düşünüşü ve yaşayışı kırılma noktalarında tespit için uygun bir zaman aralığı. Gelgelelim, unutmamalı: suyun buhar olması için yüz dereceyi bulması gerek ve gereken sıcaklığa ancak tedricen ulaşabilir. Devrimler, inkılaplar, yasalar, vs ansızın gerçekleşse de, bir hazırlık aşamaları vardır. Karşılaştırma yaparken veya bir kanaate varırken mutlaka hatırimızda tutmamız gerekiyor.

11.2. CEVDET BEY

Ahmed Midhat Efendi'den biliyoruz: o dönemin ticari hükümdarlığı gayrimüslimlerin elindeydi; bu hakimiyeti sermaye gücünden ziyade, girişkenlik istidadı ve zanaat tercih etmek ile sağlamışlardı. Daha sonra incelediğimiz yapıtlarda da bu egemenliğin ve bilhassa ahlaksız suistimalinin gerek otorite gerekse halk tarafından hoş karşılanmadığını ve iktidar tarafından değiştirmeye yönelik teşebbüslere girildiğini tespit etmiştik. Mesela Mübadele Yasası ve Varlık Vergisi gibi. Kurgusu pek uzun bir aralığı kapsayan bu romanın baş kahramanı Cevdet Bey ise alışıldığın

dışında, aynı dönemde temayüz eden Müslüman bir tüccardır. Tek başına bu kurgu dahi, okur için yeterince ilginç bir ipucudur. Zira o dönemde sadece kendilerini yönetmek, yağlarında kavrulmak, sudan sabundan uzak durmak için hareket edenler devlet memuriyetini seçer; hırslı kimseler, savaşkan mizaçlar, emir insanları ve kahramanlar tüm milleti korumak ve idare etmek için askeri vazifeyi tercih ederdi. Irkdaşları ve dindaşları aksine Cevdet Bey ise kendisini ve himayesi altındakileri geçindirecek, aynı zamanda, şartlarla yoğrulan tabiatının gereklerini karşılayacak bir seçim yaparak ticareti daha uygun bulmuştur.

Yazarın bireysel ülküler, sakın hayaller, basit umutlarla bize tanıttığı bu cılız kişilik, acaba tam olarak ne yaptığını ve kimliği itibariyle yaptığı şeyin kazandığı toplumsal anlamını biliyor muydu? Ticaretle uğraşan müslüman sayısı bir elin parmağını geçmiyor iken, nasıl olmuştu da aktivist ve Jön Türk ağabeyi ile arasında geçen tartışmaları okuduğumuzda fikirleri kabul ya da red edecek kadar bile kendine iman etmediğini düşündüğümüz Cevdet Bey ticarete atılmak gibi bir karar alabilmişti? Bir ilham mıydı bu, yoksa bilinçli bir tercih miydi? Romanın hemen başında, Cevdet Bey, asi ve veremli ağabeyinin askeri tıptan arkadaşıyla karşılaşır. Yazar, bu askerin ağzından, Müslümanların ya da Türklerin ticaret hakkında ve dahası ticaretle uğraşan bir yurttaş hakkında ne düşündüğünü okura belli edecek bir üslupla Cevdet Bey'i aşağılar. Böylece kahramanımızın hikayesinin kısa bir özetine monolog olarak rastlamak imkanı buluruz:

“ ‘Ticaret! Ticaret yapıyorum!’ diye düşündü Cevdet Bey. Dükkanına doğru yürüyordu. ‘Ne yapsaydım yani? Onun gibi bir askeri doktor olamazdım ki...’ Çocukluğunu ve ilk gençliğini hatırladı. Babası Kula’da küçük bir memurdu. Cevdet Bey rüyasında gördüğü sübyan mektebini burada okumuştur. Sonra babası terfi edip Akhisar’a gitmişti. Burası demiryolu üstüne olduğu için zengince bir kasabaydı. Cevdet burada da rüştiye mektebinde okumuştur. Yazları Akhisar’ın çevresindeki çekirdeksiz üzüm bağlarında, incir bahçelerinde yalnız gezinirdi. Hocaları Cevdet’in de, ağbisi

Nusret'in de çok zeki olduklarını söylerdi. Babası Osman Bey ise bu zekayı annelerinden aldıklarını söylerdi. Sonra, bu çok zeki ve babanın çok sevdiği anne, bir gün hastalanmıştı. Baba, karısını hastaneye yatırabilmek için İstanbul'da görev istemişti, ama vermemişlerdi. Bunun üzerine baba istifa etmiş, İstanbul'a gelmiş, anneyi hastaneye yatırmış, kendisi de Haseki'de bir oduncu dükkanı açmıştı. Bir yıl sonra, Nusret Askeri Tıbbiye'ye girmiş, altı ay sonra da, anne değil, birdenbire baba ölüverince, oduncu dükkanına ve hep hasta olan anneye bakmak Cevdet'e düşmüştü. Cevdet yirmi yaşına kadar Haseki'de odunculuk ve kerestecilik yapmış, sonra deposunu Aksaray'a taşımıştı. Yirmi beş yaşında Aksaray'da küçük bir nalbur dükkanı açmış, birkaç yıl sonra da Sirkeci'deki dükkana taşınmıştı. Aynı yıl anne ölmüş, Nusret kendine kalan her şeyi Cevdet'e bırakmış, Paris'e kaçmış, ertesi yıl Cevdet Haseki'deki akrabalarla bütün ilişkilerini koparmış, Vefa'daki evi satın almıştı. 'Onun gibi askeri doktor olamazdım ki!' diye yeniden düşündü. 'Bana ticaretin yolu gözüktü. Ben de bu yolu zorladım, kimsenin cesaret edemediği şeyi yaptım. Biraz korkak olsaydım, hala Haseki'deki küçük bir oduncu olurdum!' Haseki'yi, oradaki akraba eş-dost çevresini, mahalle hayatını hatırlayınca sıkıldı. 'Onlardan kaçtım. Onlarla birlikte ticaret hayatı yürümüyordu.' Uzaktan dükkanını gördü. Kupa arabası ağacın dibine çekilmişti. 'Benim dükkanım!' diye mırıldandı. En büyük başarısının odunculuktan bu dükkana geçmek değil, beş yıl önce elde ettiği lamba işi olduğunu düşünüyordu. Belediyenin ve Şirket-i Hayriye'nin bütün lambalarını satın alma ayrıcalığını elde ettikten sonra, ticaret çevrelerinde 'Işıkçı Cevdet Bey' diye anılmaya başlamıştı. Bu başarısını hatırlayınca keyiflendi. Bu lamba işinden sonra dükkanı ve şirketi dört misli büyötmüştü. Şehreminliğinde herkese rüşvet dağıtmıştı. Bu biraz sıkıcı bir anıydı, ama başarısını gölgelemiyordu. Cevdet Bey rüyasını hatırlayarak neşelendi: 'Eh, ne yapayım. Kimse beni cezalandırmıyor...' »¹¹³

¹¹³ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yay, s.19,20

İşte öyküsü bu. Gördüğümüz gibi tüccarlığı, içini yakıp kavuran bir idealizm ile tercih etmiş değil. Tıpkı inanışları, fikirleri ve kimliği gibi kısık sesli, cılız ve güvensiz. Cevdet Bey her şeyden önce, ticari atılımlar için, belki de bireysel hayatını iyileştirmek fırsatları açısından demeliyiz, yeterince girişken, ama düşünsel kıvılcımlar için oldukça atıl veya isteksiz bir kimse izlenimi verir. Böylece yazar onu hayata mallarıyla tutulan ezilmiş Yahudi figürü haline getirir. Jöntürlere katılan veremli ağabeyinin ölüm döşeğindeki heyecanlı fikirlerini edilgin bir ikrar ve insanı dehşete düşüren haksız ithamlarını kuvvetsiz çıkışlarla karşılar. Fikirleri uğruna değil, çıkarı aşkına dövüşen bir insandır. Böylece antipatiktir. Ve tüccardır. Rüşvet bile yer. Kendisi de sokaklardaki değişmeyen manzarayı, insanların benzer davranışlarını, hatta hareketsizlik gibi yorumladığı huzuru yadırgasa da, menfaatine dokunmadığı sürece inkarı geleneklere kadar götürmeye vardırılmaz, mesela nişanlısını evlenmeden evvel sadece iki kere görmesini sorgulamaya kalkışmaz. Ama hasta ağabeyinin her şeye savaş açan tavrını onaylamakla, hatta güç yetiremediğinde çoğu kez ona gizli bir saygı duymakla yetinir: “Senin düşüncelerin doğru. Seni anlıyorum. Ben sana hep hak verdim, ama bunu ne yazık ki gösteremedim.”

Diğer yandan, büsbütün kişiliksiz olduğunu da iddia edemeyiz, o kadar da haksızlık etmeyelim. Mesela insanların bir paşanın kızını nişanlayacağı için kiraladığı kupa arabası hakkında ne söyleyeceklerini de umursamaz. Ve tüm o gayrimüslim tüccarlar arasında bir Müslüman olarak yalnız kalışını da:

“Bazılarının böyle gösterişli, kibar arabası tutanları küçümsediğini aklından geçirdi, ama neşeli olduğu için buna aldırış etmedi. Reçelli ekmekten bir ısırik daha aldı. ‘Böyle şeylere aldırış edecek olsaydım tüccar olamazdım!’ diye düşündü. ‘Böyle şeylerden korktukları, çekindikleri için zaten hiçbir Müslüman tüccarlığa cesaret edemiyor... Ben aldırmam!’”

Görünen o ki Orhan Pamuk, Cevdet Bey’e çizdiği sıkılğan ve âtıl figürün arkasına tamamen çıkarları doğrultusunda hareket eden pragmatist bir tüccar

kişiliği gizlemiştir. Zaten önceki hayatının kilometre taşlarını okuduğumuz yukarıdaki alıntıda rüşvet verdiğini öğrenmiştik, ileriki bölümlerde savaş sırasında şeker ticareti yaptığını da fark ederiz. Bu da Cevdet Bey'in fırsatları ihmal etmeyen bencil siyasetini ispatlamaya yetişir. Cevdet Bey her ne kadar tercihlerine yönelik muhtemel yergileri umursamasa da, düz gidişatı, aslında çıkarı aleyhine kararlılığını değiştirecek cesareti bulamayan ürkekliğinden husule gelir. Onun bütün amacı, ticaretini ilerletmek ve rahat bir aile yaşantısına kavuşmaktır. Masum bir hedef. Ama biraz bencilce değil mi?

Cevdet Bey, mütevazı hayat koşullarına erişmek, yani hem kendisinden daha aşağı tabakadaki insanlara bakarak kendini düşüşten muhafaza etmek, hem de yukarı tabakadaki insanlara bakarak koşulları iyileştirmeye çalışmakla dengelenmiş bir yaşama şartlanmıştır. Kendisini gerçekleştirmek için hem durumuna gıpta edecek, hem de yukarıdan bakacak kimselere ihtiyaç duyar. Alametlerinden biri, 19. Yüzyılda itibar gören Fransızca dilini öğrenmeye meyletmesi, aslında çoktan kabul edilmiş genel arzulara karşı çıkacak zihinsel esneklikten yoksun kaldığı içindir. İhtilalden sonra yayılan Fransız kültürüne temayül, Rus romanlarındaki tepki delisi kişiliklerden de tanıdaktır:

“Sonra her Fransızca okuyuşunda yaptığı gibi, bu dili öğrenmek için nasıl çaba harcadığını, özel hocaya verdiği paraları, özel hocayla birlikte okudukları kitaplardaki aileyi, yalın cümlelerle günlük hayatı anlatılan o güzel Fransız ailesi gibi bir aile ve eve duyduğu özlemi hatırladı.”

Yani, Sultan Abdulhamit döneminde, kanaat etmektense nefsi adına daha iyisini istemeyi öngören tüm insanlar gibi, Batının teklif ettiği hayat şartlarına aşıktır. Özentidir; altmışlı yetmişli yıllarda gazinolarda eğlenmek, lokantalarda öğün yemek, tiyatro ve bale izlemek; ya da günümüzdeki gibi çocuklarını sıradan okullarda yetiştiren orta halli ailelerin muhtelif branşlar için özel öğretmen tutmaları neyse, Cevdet Bey de mevcut vaziyetini ispat

edebilmek için benzer itiyatlara gerek duyar. Aynı zamanda toplum içindeki varlığının yorumunu ve anlamını bilir ve paraya inanır:

“Onu gören tüccarlar, aralarına giren bu Müslüman’ı şaşkınlık ve ilgiyle izlediklerini gösteren bakışlarla gülümsüyorlardı. Bakışlar Cevdet Bey’e, ‘Bakalım bu fesli tüccar aramıza girecek mi? Senin cesaretini ve kararlılığını beğeniyoruz’ diyordu. Cevdet Bey de onlara, ‘Benim hakkımda ne düşündüğünüzü, nasıl biri olduğumu çok iyi biliyorum!’ diyen bakışlarla selam veriyordu.”

Diğer yandan, müstesna vaziyeti, pek çok kez kendi elleriyle hazırladığı bu tecriti hissetmesine ve yabancılaşmasına da sebep olur.: “Sonra birden hüznünlendi. Bütün bu Yahudi, Rum ve Ermeni tüccarlar arasında kendini çok yalnız hissediyordu.” Ticaret erbabı, genellikle rakiplerinin ya da meslektaşlarının nazarında nasıl bir yerde bulunduğunu dert edinir. Fakat aralarında bir dindaş veya ırkdaş bulamazsa, biricikliği kimsesizliğe dönüşecektir: “...Yürüyor, ‘Canım sıkıldı, çünkü onların arasında bir taneyim!’ diye düşünüyordu. ‘Benim gibi hem zengin bir tüccar, hem Müslüman olan kaç kişi var? Bütün şu Sirkeci’de, Mahmutpaşa’da, bir şu Selanıklilerin sokak içindeki manifaturacı dükkanı, bir şu Fuat Bey’in yeni açtığı dükkan, bir de Ethem Pertev’in eczanesi var. Onların içinde de en zengini benim. Onların içinde yalnızım.” Hakikaten Sultan Abdulhamit döneminde hem Müslüman, hem tüccar, hem de zengin olmak, ciddi bir ayrımı beraberinde getiriyordu. Diğer yurttaşların çoğu harp havadislerini, hükümetin siyasetini, cemiyetlerin hareketlerini merak ederken; Batıdaki terakkinin neticesini birtakım kültürel unsurlara bağlayan aydın kesim fikirlerini yaymak için savaşıırken; memurlar kalem odalarında, askerlerse paşa konaklarında veya karargahlarda günlerini geçirirken, Cevdet Bey’in sadece çıkarına sabitlenmiş yönelimi, derhal belirgin bir farkı doğurmaya kifayet ediyordu: “ ‘Böyle herkesten başka olmak için ne yaptım?’ diye düşündü. ‘Çok çalıştım. Başka hiçbir şey düşünmeden yalnızca işlerimi ve dükkanımı büyütmeyi amaçlayarak, çok çalıştım!’ ” Evet, öyle çok

çalışmıştır ki Cevdet Bey, yakın arkadaşı ve ticaret erbabı olan Fuat Bey ile memleket meselelerini tartışırken, bir fayda göremediği için ıslahatlara, hesaplara, fikirlere karışmayı bile üzerine alınmaz. Mesela, Serklidoryan Kulübü'nde yemek yerken konuştuklarından alıntı yaparsak:

Fuat Bey: Peki, ne diyorsun? Bak, burada işler kötü. Burada hürriyet yok, devletin hali fena, her şey çürümüş, bunları biliyorsun değil mi? Haa bunları bildiğine göre... Hey oğlum, şu tabakları aliver artık. Bunları bildiğine göre sen de ilerlemeden, bizim biraz onlara, o Avrupa'dakilere benzememizden yana olmalısın! Ama bu, burada oturup şu züppelerle yemek yemek değil. Dansetmek, Fransızca konuşmak, şapka giymek hiç değil... Hürriyetten, serbestlikten yana olmak demektir... Ee, ne diyorsun?

Cevdet Bey: Ben bunlara bir tüccar olarak karışmamak gerektiğini söylüyorum!

Fuat Bey: Ah! Ah, seni hesapçı tüccar seni! Ne katırsın! Anlıyorsun, ama anlamamazlıktan geliyorsun. Peki Cevdet, senin için bütün bir hayat, kazanmak ve bir aile kurmak mı?

Cevdet Bey: Bu az şey değil ki!

Ama Paris'e kaçmadan önce mirastaki tüm hakkını kendisine devreden ölüm döşeğindeki ağabeyi Nusret'in masraflarını karşılamak da, onun hakaretlerine katlanmak ve kaprislerine tahammül etmek de Cevdet Bey'in üzerine vazifedir. Bir paşanın kızıyla evlenmek ve hali vakti yerinde kimselerin gözdesi haline gelen Nişantaşı ve Teşvikiye taraflarında sakin bir konağa talip olmak da. Niçin? Ticari teşebbüste gösterdiği cesareti, belki paradan daha büyük tavizler vermesini gerektirecek fikri sahada gösteremediği için. Zira ondaki tavır, herhangi bir kültürel değeri muhafaza etmek ya da bir ülkü uğruna hareket etmekten kaynaklanmaz; o tavır, çıkarına ters düşebilme ihtimali bulunan denge değişimlerine karşı hassasiyet göstermektir ya da aleyhine işleyen hakikat karşısında konuşmasına engel olacak bir korkaklıktır.

Cevdet Bey, yazarın siyasi fikirlerini uygulamak için seçtiği gayet müsait bir karakter. Orhan Pamuk böylece muhafazakarlığın yobazlıkla eşitliğini Cevdet Bey üzerinden savlıyor ve hilafete aslında düşünen herkesin karşı çıktığını, sessiz kalanların ise sadece statüyü korumak için ya da sindirildikleri için sustuklarını ima ediyor.

Mesela:

Fuat Bey: ...Ağbini anladığını söylüyorsun, ama anlamıyorsun. O ne istiyor? Hürriyet, serbestlik, filan... Sen de bunu düşünsene: Bir şey yap demiyorum! Düşün! Düşünürsen anlarsın! Hiç de korkunç değil. Sonra biz niye yaşıyoruz ki? Yalnızca ticaret için, para kazanmak için değil mi? Değil! Bir aile, bir ev, çocuklar... Bunlar için! Ama hürriyetin olmadığı yerde bunlar da sınırlı. Her şey oradaki, Avrupa'daki gibi serbest olursa fena mı olur? Kadınlarımız köle gibi, ramazanda oruç tutmayan mahkemeye çıkarılır... Hayır en kötüsü, en kötüsü şu: Bütün bu köhne kurallar ve gelenekler yüzünden ticaretle meşgul olanlar senin, benim gibi Müslümanlar değil de, hep Ermeniler, Yahudiler, Rumlar. Bak ben bile tam Müslüman sayılmam! Sen tek başınasın!"

Cevdet Bey: "Evet, bu doğru. Ama benim böyle şeylerle ilgilenmemi gerektirmez! Ben padişaha karşı gelemem!"

Orhan Pamuk ne yazık ki bu cılız karakterle okuru ikna edemiyor.

Rüşvet yiyen, ödü kopan, hak yiyen, Batı hayranı, gösteriş meraklısı, sinsî ve simsar bir tüccar. Hiçbir şeye inanmıyor ama Orhan Pamuk'a bakılırsa, aynı zamanda Müslüman. Gayesi basit ve belli: Ticaretini iyice geliştirmek, gayrimüslim meslektaşları arasında sivrilme ve büyük bir konakta bir aile beslemek. Bir paşanın kızına talip, ama öylesine yalnız ve mazlum ki... Zira müstakbel kayınbabası bile sanatını hoş görmüyor: "Paşa odanın ortasında durdu. Bir hamamböceğine bakar gibi Cevdet Bey'e baktı. 'Tüccar' diye fısıldadı. 'Kızımı bir tüccara vereceğim aklıma gelmezdi. Üstelik bile bile, seve seve veriyorum. Oğlum, seni takdir ediyorum, beni yanlış anlama, eğer

ağzımdan kaba sözcükler çıkıyorsa sana kendimi yakın hissettiğim içindir.” Cevdet Bey’in karşısında biraz alkol aldıktan sonra sürekli bir öyle bir böyle konuşan paşanın zorba tarafı, yazara göre onun şarklı benliğini; bireyci, zarif ve kibar tarafı ise Avrupa özentisi kişiliğini temsil ediyor olabilir mi? Bakın nasıl devam ediyor paşa: “Hem bunlar, bu Avrupa adetleri lazım. Gittik gördük: Herifler neler yapmış. Biz ise aynı yerde otuyoruz. Koskoca fabrikalar, istasyonlar, oteller... Çalışmayı da biliyorlar, eğlenmeyi de. Ben bile bu yaştan sonra kulübe gidiyorum. Ne kelime be: Kulüp! Bize de fabrikalar lazım. Kim yapacak? Sizin gibi tüccarlar... Hah... Ama nerede? Sizin yaptığınız almak satmak, almak satmak... Demiryolu da yapıldı. Pamuğu, tütünü vagona yükleyin, lambayla kumaşı vagondan indirin, arada ceplerinizi doldurun...”

Yazar, kayınpederi araya sokarak bazı şeyler bildirdi ama nesnel bir tutumdan yine saptı. Çünkü her ne kadar Sanayii Devrimi bu tarıma dayalı ve daima yara alan imparatorluğa biraz gecikse de, aynı dönemde İstanbul’da da fabrikalar yapılmaya başlanmıştı (Ahmet Midhat Efendi Müşahedat’ta dokuma, şişe-billur, kağıt ve ipek fabrikalarından söz eder), istasyonlar zaten vardı (demiryolları ile ilgili bilgiyi daha önce vermiştik) ve kuşkusuz hanlarımız otelleri aratmazdı. Kulüp yoktuysa da, ona taş çıkaracak eğlenceler mevcut idi; Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun bir öyküsü sırf bu kıyasa ayrılmıştır. Peki ticaret, paşanın söylediği kadar kolay mı? Almak ve satmak. Herhalde değildir. Bir insanın zihnini, gündelik hayatında etrafındaki her şeyden soyutlayacak kadar, ya da her şeye o zaviyeden baktıracak kadar meşgul ediyorsa, meseleyi nasıl hafife alabiliriz? Ticaret ciddi iştir. Mükellefin akıllı sürekli bir muhasebe defteri gibi işlemek icap eder. Cevdet Bey’in akıllı da daima meşgul sayılmalı ki sözünü ettiğimiz gelişmeleri göremiyor ve kayınbabasını belki de çekingenliğinden yanıtlamıyordu. Yoksa Cevdet Bey’in gerek ağabeyi, gerek onun asker arkadaşı, gerekse bir paşa olan kayınpederine karşı korkak tutumu, tüccarın iktidar ve ideoloji karşısındaki ahvalini mi simgeliyor? Bilemiyoruz. Ama

profesyonel t ccarlar, iş hayatını g ndelik yaşamla karıştırmamaya bilhassa  zen g sterirler. Cevdet Bey ise d nya evine girmeden evvel s z konusu d zeni tutturamadığı i in, nasıl yaşanması gerektiğini az  ok kestirebilen ancak bunu tatbik edecek iradeyi asla ele ge iremeyen biri gibi kaygılıdır:

“Neşeli olmalı, g lmeli, yemeli, i meli... Bundan sonra  yle yapacağım. Ama ticareti, şirketi de boşlamamalı. Bu ikisini nasıl birleştireceğim? İki hayatım olsun isterdim. Birini d kkanda birini evimde ge irirdim.”¹¹⁴ Sonra ikisini kesin bir  izgiyle birbirinden ayırarak evlilik hayatına hazır olduğunu okura bildirir: “İki hayatı, iki ruhu olmalı insanın. Birincisiyle ticaret,  tekisiyle neşe! Bu ikisini birbirine karıştırmadan yaşamalı! İkisi de birbirine yardım etmeli, birbirine engel olmamalı! Evet, b yle olacak! Benim hayatım da b yle olacak! Yaşayacağım!”¹¹⁵

11.3. VE OğULLARI

Bir tacirin hayatı b yledir: k r zarar hesapları ile art arda akıp ge en işlerin heyecanı ve  zel hayatın bazen neşeli bazen de kederli ufak tefek ayrıntıları. Kitabın ikinci kısmında, Cevdet Bey’i artık ailesini kurmuş, taşlarını yerine oturtmuş, ticaretini sağlama bağlamış ve birtakım sağlık sorunlarından mustarip, sıradan bir orta yaşlı insan olarak g zlemliyoruz. Artık az  ok karar sesini bulmuş bir şarkıdır. Yaşının etkisiyle silik kişiliği bile g ze batmaz. Geride kalan yıllarda –ki romanda aradaki yıllar anlatılmadan ge ilmiştir– konağın i ini  ocukları, torunları ve hizmet ileriyle doldurmasını, huzuru temin eden bir y netim kurmasını başarmıştır. Nişantaşı imgesine m sait bir aileye sahiptir. Artık aynı zamanda Meşrutiyet’i ve Cumhuriyet’i deyim yerindeyse atlatmış, tanık olduğu s re  itibariyle, ticari hayatta edindiği tecr belerin yanı sıra, canlı bir tarihi doku h viyeti kazanmıştır:

“Her şeyin tarihini biliyorum. Evi 1905’te aldım. Evlendim, Abdulhamit’e bomba atmışlardı. Sonra Meşrutiyet iyi oldu. Yan bah eyi de satın aldım.

¹¹⁴ *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.87

¹¹⁵ *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.88

Harpte şeker ticaretinden kazandığım parayla bütün her şeye çekidüzen verdim. Şirket büyüdü. Osman evlenmek isteyince üst kata çıktık. Cumhuriyet'ten dört yıl sonra... Sonra torunlar geldi.”¹¹⁶

Oğullarından Osman, babasının izini takip eder. Yazıhaneye gider, hesaplarla ilgilenir, babasının tüccar arkadaşlarıyla sohbet eder, hatta mesuliyetin büyük kısmını omuzlarına alır. Üstelik gayet isteklidir de. Geleneği sürdürecektir bir varisin heyecanı seçilebilir üzerinde. Artık vazifeyi, babası devr-i teslim yapmış gibi sahiplenir. Bunu belli etmekten çekinmez. Öyle ki, Cevdet Bey, “Beni aradan çıkarmak istiyorlar,” vehmine kapılır. İşe yaramazlık korkusuyla beliren bir bunalım geçirmektedir. Yaşı çok ileri sayılmasa da, hastalıkları dolayısıyla görevi bırakmaya müsaittir. Ve Cevdet Bey'in miras bırakacağı işler iyice ilerlemiş, dallanıp budaklanmıştır da:

“Konuştukları şeyin Fuat Bey ile bir zamanlar ortaklaşa kurdukları bir ithalat-ihracat şirketinin geleceğiyle ilgili olduğunu biliyordu. Meşrutiyet'ten, Fuat Bey Selanik'ten İstanbul'a taşındıktan sonra kurulan şirket, Cumhuriyet'ten sonra zayıflamış, son yıllarda gene kendini toparlar gibi olmuştu. Başında Avrupa'da iktisat okumuş bir züppe vardı. Osman onu oradan almak, şirketi de doğrudan kendine bağlamak gerektiğini savunuyordu. Cevdet Bey ise, Osman'ın düşüncelerini doğru bulmuyor, bu şirketin önemli olmadığını söylüyordu.”¹¹⁷

Fakat hepsinden önemlisi, Cevdet Bey, bir tüccarın gereksindiği temel çizgiyi adeta bir özdeyiş halinde yakalamıştır: “Aile ile ticareti birbirinden ayırmayı öğrenseler.”¹¹⁸

Artık hem Müslüman, hem de tüccar olmanın ilginçliği söz konusu değildir, zira insanlar Cumhuriyet ile getirilen laikliği, yani din ve dünya işlerini birbirinden ayırt etmeyi bir ahlak gibi benimsemiştir, doğal bir getirisi

¹¹⁶ *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.106

¹¹⁷ *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.110

¹¹⁸ *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.110

olarak, dünyevi hayatın başatı ticarete de seküler bir anlayışın serpildiğini gözlemledik. Yani sözgelimi, Müslümanlık, çeşitli ibadetleri yerine getirmeye indirgenmiştir ve bireyin sona erip toplumun başladığı yerde önüne çizgi çekilmiştir. Sözgelimi, artık Fuat Bey'in Abdulhamit döneminde yakındığı gelenekler ve İslami adalet, kimsenin atılımlarına engel teşkil edemeyecektir. Amiyane ifadeyle Cevdet Bey harp zamanı zaruri bir ihtiyaç maddesi sayılan şekeri yüksek fiyattan piyasaya sunabilir, buna hükümet ayıptır günahdır, sen de Müslüman mısın diye karışamaz.

Pekala Cevdet Bey mutlu mudur? Hayır. Mutsuzluğu, kendisini ancak ticaretteki işleviyle gerçekleştirdiği bir hayatın sonuna yaklaşmasından kaynaklanır, artık miadı dolmak üzereyken de işlerini bırakıp engin bir ruhsal boşlukta huzura kavuşması beklenemez. Bireysel fayda için ruhsal gıdasını terk etmiştir ve şimdi perhiz mecburiyetinde tamamen aç ve açıkta kalmıştır:

“İşgal altındaki İstanbul’u hatırladı. ‘Ne günlerdi o günler! Şekeri getirmiştik. Geminin Çanakkale’den geçtiği haberi gelince peşimden koşmaya başladılar. Ama vagon ticaretine Allah’a şükür bulaşmadım. Orada Fuat kazandı. İsmail Hakkı Paşa ile dostluğun, İttihat Terakki’nin faydasını gördü!’ O güzel, hareketli, ticaret ve başarıyla dolu günlerini hatırlayınca neşelendi. Odanın içinde aşağı yukarı yürüdü. ‘İşte budur hayat! Başarmak, güzel bir iş yapmak, kazanmak... Ya şimdi? Şurada, şu kağıt parçalarıyla uğraşıyorum!’ ”

Ticarete genç zekalara ya da eğitimini yurtdışında tamamlamış insanlara yerini devretmek ise tecrübenin siyasi anlamda dışlanmasıyla paralellik ibraz eder. Mesela ortak ithalat-ihracat şirketinin başına geçirilen ecnebi muktesit gibi. İşleri büyüten ve şimdiki hale getiren şahıslara ise ancak oturup çiçeklerin latince isimlerini ezberlemek kalır:

“...Ah, ben böyle mi olacaktım! Ben böyle zavallı saçmalıklarla uğraşmayı iş mi sayacaktım! Birden öyle kederlendi ki, ayağa kalktı. ‘Ben ne oldum, ben ne oldum?’ diye mırıldandı. ‘Hayır, yazıhaneye gitmek istiyorum. Yazıhaneye gideceğim, bütün işleri ben yöneteceğim. Osman bir şeyden anlamıyor, aptal Refik’in aklı başka yerde. Şirketi kim idare edecek?’ ”

Dünya baki değil. Cevdet Bey de yeni alışkanlıklar, yeni ihtiraslar, yeni arzular, yeni adetlerle gelen Cumhuriyet’in ilk yıllarında hayata gözlerini yumar. Arkasında gözü yaşlı bir eş, biri ticarete meraklı ve diğerinin kafası karışık olmak üzere iki erkek evlat, yeni kültürel anlayışa başat gelişen talimlere müptela bir kız çocuğu ve henüz hayatın çok çok başında iki torun bırakır. Büyük mahdum Osman, ülkeye hakim olan yeni rejimin aksine ev ahalisinin oylarıyla seçilmez, hem ticari hem de ailevi hakimiyeti ve mesuliyeti babadan kalma bir yetkiyle devralır. Ve Cevdet Bey’den geriye imparatorluğun son günlerinden bazı hatıralar ile boynu bükük birkaç işçi kalır. Tüccarın vesilesiyle geçimini sağlayan işçiler de onun birer akrabası sayılmaz mı? Elbette. İşte Cevdet Bey’in arkasından, onun için söylenenler:

Osman: ‘Depolarda çalışan arkadaşlar temsilci seçmişler, başsağlığı diliyorlar’ dedi. ‘Öbürleri camiye geliyorlarmış!’

İşçilerin en yaşlısı: ‘Cevdet Bey büyük adamdı!’ dedi. ‘Elimizden tuttu. Yirmi senede tek bir kötülüğünü görmedim, bir tek haksızlığını duymadım.’

Osman: ‘Babam da sizi, hepinizi çok severdi!’ dedi.

Cenazeden sonra tüm yetkiyi devralan Osman’ın ve Refik’in hikayesidir artık bize kalan. Osman, babasının izinden devam ettirir yaşamını, atacağı adımlar, yani serüveninin temel çizgileri aşağı yukarı bellidir artık. Büyük bir şirketin başına geçecek; babasının aksine, ülküsündeki bir hayali gerçekleştirmek için didinmek yerine kurulu bir düzeni iyileştirmek ya da yönlendirmek için çalışacaktır. Peki ya Refik? Yeni evlidir ve çocuk beklemektedir. Çok mirasyedi için iştah açan bu aile servetini pek

umursadığı söylenemez. Arada bir yazıhaneye uğrar, ama işlerin nasıl gittiğini pek önemsemez.

Bu kayıtsızlık ve yabancılaşma, kuşaklar ilerledikçe ve refah seviyesi yükseldikçe, dikkate değer bir nispette artış gösterir. Zira bazı insanlar yoldayken cevabı bulurlar, bazıları ise cevabı bulduktan sonra yola çıkmak isterler. Eğer insanları herhangi bir yola sevkedecek gerekçeler ya da ihtiyaçlar mevcut değilse -mesela Cevdet Bey'i ticarete atayan sebepler, babasının açtığı dükkanı işletmek ve hasta annesine bakabilmek idi; Osman'ın da durup düşünecek lüksü yoktu, zira vefatından evvel de zaten babasının hemen ardından yürüyordu, ama konakta eşine, çocuğuna, annesine bakılacak Refik için herhangi bir gereksinim söz konusu değildi- insanlar cevabı aramaya koyulur ve çeşitli yollar denerler. İhtiyaçları peşinen temin edilen kimselerin birçoğu, hayatında bu duraksamayı yaşar. Ahmed Midhat Efendi de bu tahlile yakın bir açıklamaya yer vermişti.

Büyük bir ruhsal buhran yaşayan Refik, ilk kitabını piyasaya henüz süren şair arkadaşı Muhittin'in 'sana rahat batıyor' tespitine aldırmadan, Kemah'ta mühendislik görevini icra eden muhteris arkadaşı Ömer'in yanına gider. Kitabın ikinci bölümünde sıkça karşımıza çıkan Muhittin ise çok geçmeden bir ülküye gereksinim duyarak milliyetçilere katılır.

Aslında bu üç genç adam, Cumhuriyet'ten sonra belirli bir mirasa haklı ya da haksız konmuş ailelerin sonraki kuşaklarına dair bir yönelim tespitidir: Bir kısmı Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar adlı romanındaki karakterler gibi ruhsal buhran, ülküsel eksiklik, entelektüel boşluk ve vicdani bir sancı ile bocaladıktan sonra okudukları kitapların ve kültürlerarası etkileşimin nefsi izdüşümünü takip ederek Cumhuriyet ile gelen inkılapları halka yaymak için çaba gösterirken (Refik), diğer bir kısmı bu boşluğu milliyetçi gayretlerle karşılamak için derneklere katılır (Muhittin) ve bir kısmı da mutaassıp alametleri benimseyerek atalarından kendine kalanı devam ettirir (Osman). Bir de her zaman her toplumda ortaya çıkan bireyciler var elbette (Ömer).

Burada mutaassıplık ile muhafazakarlığı karıştırmamak gerektiğini ihtar etmek lazım gelebilir: Muhafazakarlık, birtakım değerleri korumaya yönelik bilinçli bir tavırken, mutaassıplık, kendine miras kalan değerleri fikren yahut vicdanen sorgulamadan benimsemektir. Orhan Pamuk'un gerek tüccar Cevdet Bey'de, gerekse oğlu Osman'da bu ikisini örtüştürmeye gayret gösterdiği uyanık bir gözün dikkatinden kaçmaz. Cevdet Bey'in taassubunu, "düşüncelerin haklı, ama padişaha karşı çıkamam" mottosuyla özetlerken ve mesela dinini sadece bir gelenek olarak yaşadığını harpte şeker satmasıyla imlerken, oğlu Osman'inkini ise, babasının kabul ettiği batılı değerleri onaylarken ve hatta metres tutarak birebir yaşarken, kardeşi Ayşe'nin bir başka erkek ile görünmesini şiddetle men ederek yansıtmaya çalışır.

Osman'ın ticari politikası, işleri miras alan pek çok varisin aksine statükoyu korumak ve refahın tadını çıkarmak değildir. Gerçek bir tüccar gibi, daima kârını katlamayı düşünür. Kendi varlığının anlamına dair bir ipucunu hazırdan yakalamıştır. Kardeşi gibi sorgulamakla uğraşmaz. Çünkü durup düşünmesini sağlayacak bir esnekliğe fırsat ve imkan tanımayacak kadar kaptırmıştır kendini: "Şirketten Cevdet Bey'in son yıllarında kaybettiği zamanı kazanmak istiyor, hayatının tek amacının babasının kurduğu bu ticarethaneyi genişletmek, büyütmek olduğunu hissediyordu." Bir diğer karakter Ömer de benzer bir hırsın ateşiyle paranın kokusunu aldığı her kapıya koşturur; o da bir ülküye kilitlenmiştir (bir fatih olmak), Gözü başka hiçbir şey görmez, her şeyi o pencereden bakarak değerlendirir. İşine yarayanı alır ve yaramayanı atar; ama ondaki, hedefine ulaştığında yönünü değiştirmesini gerektirecek bir mutsuzluğu beraberinde getirebilir, apaçık idealist bireyciliktir ve fevridir; oysa Osman'ın kilitlenmesi tastamamdır, büsbütündür ve feveran duygulara ve fikirlere bile mahal vermeyecek bir taassubu haizdir.

Romanın başında, Cevdet Bey'in tam olarak neyin ticaretini yaptığını ayrıntılarıyla anlatan paragraflara rastlamayız. Yalnızca ipucu veren pasajlar dikkat çeker. Mesela lamba satışları. Osman için de aynı şey geçerli. Ama

romanın asıl konusu nispetinde, yazar bizi biraz aydınlatmak zorundadır. Böylelikle Cevdet Bey'den, yani Sultan Abdulhamit ve Meşrutiyet dönemlerinden beri süregelen alışverişin ulaştığı seviyeyi, Osman'ın günlük hayatını anlatan bir bölümü tarayarak şöyle böyle tespit edebiliriz:

“Bugün yazıhanede iki şeyle uğraşmıştı. Birincisi fazla önemli değildi: Bir Alman boya şirketine kataloglarda gösterilen fiyatlarda kendi yararına yapılabilecek indirimler hakkında bir mektup yazmış, Türkiye'deki pazar genişliğine ilişkin bilgi vermişti. İkinci iş çok önemliydi: Almanya'dan gelen bir inşaat malzemesi şirketinin temsilcisiyle görüşmüştü. Türkiye'ye musluk, boru ve banyo malzemesi satan Alman şirketi temsilcisi, aynı alanda Türkiye'de kendisinden daha güçlü olan bir İngiliz şirketinden daha ucuz fiyatlarda mal satmaya hazır olduklarını, her türlü ödeme kolaylığını da sağlayacaklarını söylüyordu. Bu şirketle Türkiye temsilciliği için anlaşabilirse, son yıllarda, özellikle rahmetli Cevdet Bey'in son yıllarda büyümesi yavaşlayan şirketi büyük kârlarla genişletebileceğini ve hayalindeki güçlü şirketi kurabileceğini düşünüyordu.”¹¹⁹

Cevdet Bey'in ölümü Hitler yılları (1933-1945) içerisinde kalıyor ve Türkiye ile Almanya arasında ticari ilişkiler var. İleriki yıllarda Türkiye ve Almanya arasında bir anlaşma imzalandığını ve Türkiye'nin hammadde ihraç ettiğini biliyoruz ama Cevdet Bey'in şirketinin nalburiye ve hırdavat üzerine ticaret yaptığı gerek Işıkçı soy isminden, gerekse Alman şirketleriyle aralarındaki ilişkinin mahiyetinden anlaşılıyor.

11.4. BİRTAKIM TESPİTLER

Orhan Pamuk'un büyük tüccarlara pek insani vasıflar yüklemmediği apaçık ortada. Sözelimi Cevdet Bey, Ahmed Midhat Efendi hariç pek çok yazarımızda tesadüf ettiğimiz üzere, kazancından başka hiçbir şeyi umursamayan, ticaretteki kâr odaklı bakışını insan ilişkilerine de

¹¹⁹ *Cevdet Bey ve Oğulları*, s.305

yansıtmaktan geri durmayan, bir konakta aile geçindirmek ve işlerini büyütmekten başka bir amaca hizmet etmeyen bir kimseydi. Fuat Bey ile imparatorluğun ahvaline, memleketin genel vaziyetine ve müstakbel inkılaplara dair sohbetinde “Ben bunlara bir tüccar olarak karışmamak gerektiğini söylüyorum” demiyor muydu? Cevdet Bey’in koltuğunu devralan Osman da, gazete manşetlerinden düşmeyen Hatay davası için: “Hatay’ın bizim olmasının benim ticaretime ne yararı olabilir? Hatay’a ne satabiliriz?” diye düşünüyor. Anlaşılan mesleki hayata şartlanan Cevdet Bey ve oğlunda fevri belirtiler veren pragmatizm ya genetik, ya da yazarın tüccarlar için biçtiği zihni kılıfın umumi evsafı taassupla yoğrulan bir bencillikten dokunmakta. Üstelik hayallerine ulaşmak için uğraşan Osman’ın durumu, gayretinin niceliğini ahlaki zaaflarına yama yapacak kadar ilerlemiş bir saplantı: “Birden, bir metresi olduğunu hatırlayarak babasının gözlerinden gözlerini kaçırdı. Ama sonra, son yıllarda ne kadar çok çalıştığını, şirketi büyütmek ve hayalindeki fabrikayı kurmak için ne kadar uğraştığını aklından geçirerek kendini affetti.”

Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük tüccarların mühim mevkiler elde ettiğini yadsıyamayız. Bir şirketin ithalat-ihracat yüzdesi, yıllık cirosu, kar marjı vs, sahibine bizatihi referans temin eden kuvvetli vasıflardır: Cevdet Bey’in küçük oğlu Refik, bunalımdan kurtulmak için kaleme aldığı sosyal kalkınma fikirlerini harp öncesi başını kaşıyacak vakit bulamayan bakanlara dinletebiliyorsa, bunda arkadaşı Ömer’in milletvekili kayınpederi kadar, arkasındaki sağlam finansal senedin de çok büyük katkısı vardır. Aynı zamanda, denklemini diğer türlü de okuyabiliriz. Sözelimi, tüccarların sosyal hayatlarından ticari seviyelerini tespit de genellikle mümkündür. Yani Nişantaşı’nda hizmetçili ve uşaklı büyük bir konakta oturan, kızlarına özel müzik dersi aldırان, yazları adadaki safiyyeye taşınan bir aile: Hallice bir tüccar ailesi. Vatanın kıymetli topraklarının da söz konusu maddi seviyesiyle bölüşüldüğünü kim inkar edebilir:

“Kınalı Ermeniler’in, Burgaz Rumlar’ın, Büyükada da Yahudilerin olduğuna göre Türk tüccarlarına yalnızca Heybeliada kalıyordu.”

Seyyar satıcılar, her ne kadar düzenli çarşıların, denetlenen pazarların arasında muzip bir espri gibi karşımıza çıkıverse de, aslında daha önce de değindiğimiz gibi, tarihleri oldukça eskidir. Bu yüzden Osman ve ailesi yazlığa taşınırken, vapurda tesadüf ettiğimiz seyyar satıcıya hayret etmiyoruz. Sattığı “cilalı bir tahtanın içine gömülmüş olan Avrupa yapısı dereceyi” de. Ama merhum Cevdet Bey’in eşi Nigan Hanım’ın alışveriş ve ihtiyaçlara dair şu tespiti bizi enikonu şaşırtıyor:

“İşte Türkiye böyleydi: Dükkanlarda hiçbir şey yoktu, kullanışlı eşya arayanlar, ya istediğini Avrupa’dan getirtmek zorundaydı, ya da vapurlarda gezen satıcılardan, şimdi o Panama şapkası giyen beyin yaptığı gibi alışveriş etmek zorundaydı.”

Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu inşaatında bir atılım yapıldığı söylenegelmiştir; söz konusu atılım kısa sürmüş, 40 -50 arasındaki durgunluk döneminde ve sonraki karayolları evresinde dikkate değer bir gelişme gözlenmemiştir. Rıfat’ın muhteris arkadaşı, yeni bir Rastignac olmak isteyen Ömer’in çalıştığı demiryolu hattını değil ama yeni neslin aydınları kabul edilen mühendislerin neler düşündüğünü romanda okuyabiliriz. Diğer yandan, dönemin ulaşım ve taşımacılık yükünü neredeyse bütünüyle karşılayan demiryollarının ihalelerinin, kuşkusuz ekonomik açıdan da ehemmiyeti yadsınamaz. Ve hükümet rayları kime döşetecekti?

“Sonra işçilerin arasında gene demiryolu dersinde hocanın sözünü ettiği Türkiye’nin tek ray döşeyicisi ünlü Pozcu Bekir’i de gördü. Bütün demiryolu müteahhitlerinin nefret ettiği bu adamı Nişantaşı’ndan tanıyordu. Ray döşemekten kazandığı parayla Nişantaşı’nda arsa alıyor, sonra başka bir

demiryolunda gene kendi usta ve becerikli takımıyla ray döşüyor, gene arsa alıyordu.”

Böyle ihaleler genellikle aynı kişinin elinde kalır ve kapitalist Cumhuriyetlerde para parayı daima katlar. Diğer yandan, ticaretle siyaset arasında çoğu kez bir benzerlik vardır: ikisinde de tekel, müspet ya da menfi, istikrarı getirebilir. Belirleyici ölçüt inisiyatifdir. Ticaretle rekabet üretimde kaliteyi artırır ve fiyatı düşürür; demokraside çok parti farklı görüşlere imkan tanıyarak toplulukların kendini ifade etmesine izin verir. Fakat demokraside daima çoğunluk dikkate alınır ve rekabette de her zaman büyük balık küçüğü yutar. Dolayısıyla demokrasi, halkın tercih odağı haline gelen birkaç büyük partiyle azınlıkların haklarını savunmak için meclise birkaç üye sokan küçük parti; rekabet ise tüketicinin tercih odağı haline gelen büyük marketler, süpermarketler ve giderek alışveriş merkezleri ile onların küçük boşluklarını doldurmak görevini ifa eden küçük esnaf ve zanaatkarlara indirgenir. Elbette denklemi yine tersinden de okuyabiliriz: küçük partiler oy, küçük esnaf kâr böler: çağımızın kaçınılmaz getirisi.

11.5. SONUÇ

Cevdet Bey’in Oğulları, romanlarımızda ender işlenen bir meseleyi bizzat değil, dolaylı olarak ele almaktadır; yani yazar, ticaretin edebiyata nakşından ziyade, asıl anlatım damarını beslemek için kaçınılmaz olarak ticari birtakım pasajlara, figürlere ve fikirlere yer vermiştir. Yoksa, sözgelimi Varlık Vergisi, 60 darbesi, bazı devalüasyonlar ve ticarete etkileri hiç sözü edilmeden atlanmıştır. Zaten bizatihi ticareti ele alan edebi vasfı kuvvetli bir kitaba rastlamak güçtür.

İnsan ilişkilerini, insanın en temel yönelimi (devinip kâr sağlamak) üzerinden anlatmak nedense hiçbir yazara çekici görünmemiştir. Cevdet Bey ve Oğulları’nın ikinci kısmında, yani aile Refik ve Osman olarak ikiye ayrıldığında, kurgu daha çok hissettiği vicdan azabı ile sosyal faaliyetler

tasarlayan Refik'in üzerinden gider. Osman'ın bu sırada yaptıkları, bir metres tutmak ve evdeki ve işteki akışı korumak ile sınırlanmıştır. Yani ticari merakımızı yansıtan "Ee, Osman nasıl?" sorusuna yazarın cevabı: "Ne olsun. Aynı işte." şeklindedir.

Son bölümde ise, vuku bulmuş sosyal ve ailevi bazı hadiseler nihayetinde gerçekleşen vaziyet yansıtılmak istenir ve hepsi Refik'in ressam oğlu Ahmet'in, yani Cevdet Bey'in torununun gözünden anlatılır. Resimler çizen Ahmet, Türkiye'nin burjuvasını temsilen ne sapasağlam bir ülkü sahibidir, ne de geleneksel ilişkiler içinde mesut bir yaşam sürebilir. Ticaretle uğraşmaya istidadı yoktur. Maddi refahı –her ne kadar eline pek para geçmediğinden yakınsa da, büyük Işıkçı ailesinin bir ferdi olarak- onu tatmin etmeye yetmez. Ne yaptığını ve niçin yaşadığını aslında bilmez. Nişantaşı'ndaki ağaçlıklı, rüzgarlı, tüccarları ihya eden meydan gazetelerin, cinsel içerikli yayınların, sigaraların satıldığı büfelerle, emlakçı dükkanlarının, büyük tabelaların, mağazaların açıldığı bir modern panayıra yavaş yavaş dönüşürken, kendisi de artık uslanmaz bir bireyciye çevrildiğinin farkındadır.

12. SONSÖZ

Ahmed Midhat Efendi, çoğu entelektüel tarafından ıskalanan gerçekleri gayet yalın bir muhakeme ile çözümleyerek okuruna sunuyor. Üstelik iddialarında kesinlikle haksız da sayılamaz: bireysel girişimlerin toplamının, şahsi kar amacıyla ileriye dönük atılan adımların sadece failin değil, aynı zamanda tabi olduğu milletin de cebini dolduracağı fikrini işlerken, kentsoyluların iktisadi hayattaki görevini sanki bir anti-marksist gibi bazı psikolojik temellerle açıklamaya girişmesi de dikkatlerden kaçmıyor. Memuriyeti bir “tasasız yaşam tarzı” gibi telakki eden atıl kimselere (ki bu bahisteki eleştirisinin en nadide örneklerinden biri ‘Felatun Bey ve Rakım Efendi’ adlı yapıtındaki Felatun Bey karakteridir) devlete hizmetin kazanç odaklı bir görev değil, bir şereften ibaret sayılması gerektiğini hatırlatırken, baba serveti yiyen sefih varislerin gözünü açmak ve onları teşvik etmek için aynı yoldan geçmiş bir karakterle, Refet ile, nedamet akabinde gelen namuslu yaşamı methetmekten de geri durmuyor. Mirasyediliğin meşruiyetini yinelerken, toplumun değer yargılarında yerleşmeye yüz tutan bir düşünceyi eleştiriyor: “Ganizade olanlar niçin ‘mirasyedi’ tabiri-i istihfakâranesiyle (aşağılayıcı tabiriyle) anılırlar? Servet-i pedere varis olmak gayrimeşru mudur?” Hatta bazı satırlarda, kişinin kendi geçimini temin etmesinin zaten yeterince makbul bir meziyet sayılırken, zenginliğin nasıl utanılacak bir vasıf olabileceğini sorduğuna bile tesadüf ediyoruz. 1867’de yayımlanan Das Kapital’i okumak fırsatı bulmuş muydu, bilinmez. Öte yandan, bugün halk arasında ‘ticari zeka’ diye adlandırılan kabiliyetin birincil gerekliliğinin, maliyet ve satış arasındaki farkı (hilekarlık, sahtekarlık ya da yalancılık yapılmaksızın) yoktan var etmek meziyeti olduğunu bile savlıyor ve kanıtlıyor. Gelgelelim diğer yazarların takdir etmese bile kabul edecekleri bu yetenek değil aslında; sorun, bu farkı hangi yol ile yoktan var ettikleri: diğer insanların zayıflığından istifade ederek mi, yalan söyleyerek mi, tekelindeki malın kuvvetini ölçsüz kullanarak mı? Nasıl? Ahmed Midhat Efendi bu cevabın üzerine gitmeyi tercih etmek yerine tacirin yaptığı

ticaretin hesabının, memur sınıfının baş edemeyeceği kadar ağır olduğundan dem vuruyor. Ama bakın, galiba kendisi de mustarip romanın içinde ticaretin önemi, tüccarın işlevleri ve alışverişteki vaziyetlere dair söz açmaktan ki bölümün sonunda, ekonomiye dair yetersiz bilgilerin onu böyle bir iktisadi risale yazmaya mecbur bıraktığı anlamına gelecek sözler ediyor. Yazarın duası ve temennisi şöyle:

“Neyse, inşallah bizde de fikr-i ticaret tevessü ve ona müteferri malumat taammüm eder de (ticaret fikri genişler ve ona ilişkin bilgiler yaygınlık kazanır da), bizden sonraki romancılar ticaretin ehemmiyetini ve tüccarın büyüklüğünü karilerine (okurlarına) anlatmayı, hasılı tahsil ve malumu i’lam addederler (bilineni yeniden anlatmak sayarlar).”¹²⁰

Ömer Seyfettin, kısa süren edebi hayatında yüz elliyi aşkın öykü yazdı.¹²¹ Bu öykülerde her şeyden önce dönemine göre yalın bir Türkçe kullanarak ıstıraplarını ifade edebilmeyi deneyen muzip bir dil işçisinin, zor zamanlar geçiren halkın arasında sıklıkla rastlanan birtakım tiplerin davranış kalıplarını çokluk ironik bir üslupla eleştirdiği görülebilir. Bununla birlikte Ömer Seyfettin’in hikayeleri, İmparatorluğun son dönemi ile Cumhuriyet’in kuruluşu arasında geçen zamanın sosyal değişimlerine içeriden bakabilmeyi ve bireylerin uyum sürecini incelemeyi mümkün kılıyor. Hatta “Bu hikayelerle Jön Türk dönemini şekillendiren gerçek olaylar, fikirler ve şahsiyetler arasında paralellikler kurmak gayet kolaydır.”¹²²

Makul Bir Dönüş’te, tımarhanede dört sene geçirdikten sonra taburcu edilen Cabi Bey üzerinden savaş yıllarında sosyal yaşamda gerçekleşen ekonomik değişimleri ve enflasyonu ironik bir dille anlatır. Öykünün yayım yılı 1918. Cabi Bey hastaneye yatırıldığında üzerinde ne var ne yok oğlu almıştır ve ayrılırken yanında hiç parası olmadığı için doktor ona kağıt bir lira verir.

¹²⁰ *Müşahadat*, s.176

¹²¹ Ömer Seyfettin’in hayatına ve yaşadığı dönemin olaylarına ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bak: Ömer Seyfeddin, *Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul 1968

¹²² Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yay, s.220

Cabi Bey lirayı görünce şaşırır. Hatta aklının sınıandığını zanneder. Doktor üç sene içerisinde yüz yetmiş beş milyon liralık banknot basıldığını; ortada altın, gümüş, nikel bir tarafa, hatta bakır metelikler bile kalmadığını anlatsa da Cabi Bey bütün bunlara akıl erdiremez. Hastaneden çıkana kadar gülerek anlatılanları kabul etmekle yetinir: “Yüz yetmiş beş milyon lira... Üç sene içinde! Olacak şey değildi? Bu bizim, aşağı yukarı, on beş senelik bütçemizdi. Doktora ‘ne kadar imtihana çeksen falso etmem...’ gibi tekrar güldü.” (s.228) Ama dışarı çıkınca sorduğu mallar için söylenen fiyatları, çığırkanların feryatlarında yankılanan yeni paraları işitince, ilkin tüm ahalinin kendisiyle dalga geçtiğini düşünür: “Cabi Efendi, ne sorsa eğleniyorlar, hiç bozuntu vermeden, ciddiymiş gibi, uyuz bir eşek için yüz doksan lira, oğlaksız bir keçi için seksen beş lira istiyorlardı.” (s.230) İnsanların konuşmalarına kulak verince harp çıktığını anlar. Bir gazete alıp okumak ister ama eski gazeteler bile kalmamıştır. Her şeyin fiyatı yüzde on bin artmıştır. Cabi Bey gerçekten aklını kaçırdığından kuşkulanmaya başlar. Hikayenin sonunda tımarhaneye geri döner ve “Beni içeri tıkınız,” diye yalvarır. “Allah aşkınıza! Ya ben akıllanmamışım ya bütün dünya zırdeli olmuş!” (s.234) *Makul Bir Dönüş*, yazarın mizahi gücünü ve kurgusal zekasını kavramak için önemli bir öyküdür; diğer yandan, bu hikayede, Ömer Seyfettin’in toplumsal sorunları ironik üslubuyla nasıl işlediğini iyice seçebiliriz.

Niçin Zengin Olmamış hem bir sanatçının duyarlılığını yansıtması, hem de belgesel nitelik taşıması açısından, dönemin üstü örtülemez gerçeklerinden birini dile getiren çok önemli bir başka öyküdür. Adeta Neyzen Tevfik’in 1916 yılında yazdığı aşağıdaki dörtlüğün nesirde kurgulanmış karşılığıdır:

İhtikarın başı beş yerde göründü, hem de,
Dişlerinde o gacırtı daha hala duruyor.
Kedinin yavrusuna verdiği bir fare gibi,
Tavcılara şu ahaliyi soyup boğduruyor.

Yine Neyzen Tevfik 1919 yılında İttihat Terakki ve yöneticileri için yazdığı bir dörtlükte,

Kazılan hendek-i zulme dem-i millet doldu,
Böyle gösterdi Mason fırkasının minkalesi.
Taş çıkardı vükela kahkaha Mel'un'a bile,
Oldu kaşaneleri her birinin kan kalesi.

diyor ve Ömer Seyfettin'in öyküsünde ceplerini doldurmak için insanları açlığa mahkum etmekten çekinmeyen hainlerin zulümlerinin ihtikarla sınırlı kalmadığını hatırlatıyordu. Ömer Seyfettin'in bu hikayeyi birinci ağızdan yazması ayrıca ilginçtir. Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda, idealist bir JönTürk'ün kardeşi Müslüman tüccar Cevdet Bey'in savaş yılları sırasında temel ihtiyaç maddeleri satarak servetini genişlettiğini yazarken, Necip Fazıl'ın *Para*'da anlatmak istediği aşkın ahlaki basbayağı ıskalıyor ya da böyle bir çelişkiyi kasten kurgusuna taşıyordu. Bununla birlikte Cevdet Bey, individualist düsturlarla edindiği servetin üzerine Nişantaşı'nda bir ev yapıyor ve böylece günümüz İstanbul'unda semtlerin sosyo-ekonomik temellerini imliyordu; hikayede ise JönTürk dönemi üzerine yoğunlaşmak yerine kronolojik bir kurguyu takip ediyor ve Kemalettin Kamu'nun,

Ne örümcek ne yosun
Ne mucize ne füsün
Kabe arabın olsun
Çankaya bize yeter

diye ülküsünü özetlediği Cumhuriyet'in ilk yıllarında tuzu kuru burjuvazinin gündelik yaşamına ilişkin ipuçları veriyordu. Kurtuluş Savaşı yılları, kimileri için vatani kurtarmak gibi kutsal bir görevde feda edilmiş masum şehitlerin kanlarıyla kıpkırmızı kesilen hatıralar anlamına gelirken, Ömer Seyfettin'in öğretmenlikten karaborsacılığa terfi eden karakteri ile Orhan Pamuk'un Cevdet Bey'i gibi vicdanını susturup bireyciliği yaşayan

kişiler o günleri halkın ekmeğinden çalan büyük vurgunlarla geçirmiştir. (Söylenenlere bakılırsa İttihatçılar, savaş dönemi ihtikarı önlemek için Varlık Vergisi'ne benzer bir vergi siyaseti izlemeyi düşünmüşlerdi ama nedense bu tasarı Hürriyet ve İtilaf dönemine kadar bir türlü yasallaşamamıştı.) Benzer olaylar İkinci Dünya Savaşı ve Varlık Vergisi sırasında da yaşanmıştır: Necip Fazıl'ın *Para* adlı piyesinde, Sait Faik'in birkaç öyküsünde, Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanım'ın Taneleri*'nde, savaş yıllarının getirdiği kıtlıktan ellerindeki imkanlar ölçüsünde yararlanan birtakım kişilikleri incelemiştik.

Sabahattin Ali ise gerek sosyalist bakışı, gerekse Rus yazarların soğuk ve gerçekçi üslubuyla Necip Fazıl, Sait Faik, Ahmet Hamdi gibi yazarlardan çok farklı bir yerde durur. Sabahattin Ali'nin hikayelerinde parasızlıktan kıvranan, açlıktan ölen, mahkum edilen, ekme savaşında birbirlerine silah çekmek zorunda kalan, ansızın bastıran aşkları uğruna tuhaf davranışlarda bulunan insanların, en çok da köylülerin dramını okuruz: bununla birlikte tüm bu hikayelerde iktisadi koşullar, asıl duyarlılığı işlemek için bir sebepten öteye geçmez. Aşk, vefa, sadakat, dostluk, yardım, suiistimal, ihtiras, tutku, nefret, kin ve bunun gibi insanın metafizik tarafında cereyan eden daha pek çok duyguları anlatabilmek için en mistik yazarların bile eserlerini üzerine bina edecekleri birtakım toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullara ihtiyaç duyduğuna kuşku yoktur. Böylece Sabahattin Ali'nin yapıtlarında durumlar ve kavramlar, kendi anlamlarını insanın dış dünya ile ilişkisi üzerinde sağlar. Böylece öykülerin içinde saklanan dış dünyaya dair verilerin saptanması ise tamamen dikkatli okurların ve araştırmacıların sahasına bırakılır. Bu açıdan Sait Faik'e yakınlığından söz edilebilir.

Orman işleten şirketlerin köylülerin hayatına tacizini yaşlı bir yerlinin ağzından anlattığı *Bir Orman Hikayesi*, yetkilerini şahsi çıkarları için kullanan hükümet görevlilerinin ve askerlerin ellerinde harcanan bir aşkı anlattığı *Komik-i Şehir* ve Anadolu kentlerindeki kentsoyluların içeriden bir eleştirisini yine bir sevda öyküsü üzerinden işlediği *Bir Skandal* gibi

hikayeler, yukarıdaki tespitlerimize örnek teşkil edebilir. Yine iki arkadaşın ilişkisi üzerinden toplumsal mesajlar verdiği *Düşman* ve burjuvazinin köylüyle arasındaki kuramsal alakayı insanın tüylerini ürperten bir kurguyla yansıttığı *Köpek* gibi hikayeler, yeni rejimin halk için getirdiği sözel ilkelerin güçlü birer eleştirisidir.

Ayran adlı öyküsünde iki küçük kardeşine bakabilmek için istasyonda trenleri bekleyerek yolculara ayran satmak zorunda kalan küçük bir çocuğun acıklı dünyasını ustalıkla anlatırken¹²³, benzer öğelerle kurgulanan fakat birinci ağızdan anlatılan *Isıtmak İçin*, açlıktan ve soğuktan donacak hale gelen kızını ısıtabilmek için yeterli parayı kazanamayınca ona sarılarak günlerce uyumayı tercih eden bir çamaşırcı kadının hamiyetini yansıtır.¹²⁴ Sabahattin Ali'nin acımasız Rus gerçekçilerini anımsatan bir üslupla kaleme aldığı bu korkunç hikayelerin insanın vicdanını sızlatacak bir duyarlılığı teklif ederken, kitle iletişim araçlarının henüz kullanılmadığı bir dönemde toplumun kanayan yaralarını inceliklerle yansıtan bir ayna vazifesi gördüğü yadsınamaz.

Sabahattin Ali ve Sait Faik: İki yazar da insani duygulanımları öyküleri için temele alır, bununla birlikte, Sait Faik'in dünyası daha renklidir ve Sabahattin Ali'nin öykülerinde (ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanan) zaman zaman cinnete varan vicdani krizlere Sait Faik neredeyse bir varoluşçu kaçışıyla değinerek geçer.

Yılmaz Karakoyunlu, öncelikle belirtmek gerekir ki, yetkin bir edebiyatçı sayılmaz. Edebiyat, bir arzuhalcinin dilekçesinden de, bir araştırmacının dosyalarından da fazlasıdır. Bu yüzden, kendisini kullanmaya çalışan yetersiz işçilere daima tepeden bakmıştır. Yılmaz Karakoyunlu ve benzeri yazarların asıl sorunu, romanı, herhangi bir dönemin sosyo-ekonomik incelemelerin ve denemelerde aktarılması gereken öznel düşüncelerin

¹²³ *Bütün Öyküleri II*, s.36

¹²⁴ *Bütün Öyküleri II*, s.45

heterojen karışımlarına indirgemeleriydi. Bilhassa bu kitabın dışında bıraktığımız pek çok isim, yakın tarihin önemli konuları üzerine kurgulanabilecek kaliteli hikayelerin malzemelerini kullanarak ortaya hiçbir türün öğelerini tamamen içermeyen metinler çıkardılar. Edebiyata sadakatle bağlı kalan nitelikli okurlar onlara daima mesafeyle yaklaşmayı tercih etmiştir.

Gerek *Salkım Hanım'ın Taneleri* gerekse *Ezan Vakti Beethoven*, bize herhangi bir fikrin arkasında duran güçlü bir kalemden haber vermiyor. Bu kitaplarda kurgusu ve kişileriyle ele aldığı konuyu en ince ayrıntılarına kadar işleyen nesnel bir yazarı da okumuyoruz. Tersine, yazarın basit kurgularla birbirlerine bağladığı acayip kişilerinin diyaloglarına sıkıştırılmış entelektüel kılıflı politik nutukları dinliyoruz. Daha da ileri giderek şöyle diyelim: 12 Eylül sürecine dair sosyalist analizlerin bir gazete etrafında entrikalar çeviren kişilerin ağzından anlatıldığı *Ezan Vakti Beethoven*, yazarın kendisini yok edemediği, cümle kurma yeteneğini ispatlarcasına sözcükleri yorduğu satırlarla okuru bunaltıyor. 80 darbesinden sonra liberal iktisat anlayışı karşısında sosyalistlerin yaşadığı ideolojik sorunları dinliyoruz; gelgelelim her sayfada karakterler değil, basbayağı yazar konuşuyor. Büyük bir edebi hata: zorlama sıfatlarla kurulmuş şairane cümlelerin toplamıyla romanın kendine has ahengini yakalamaya çalışmak. Hikayeyi kurgularken arka plana önemli birtakım tarihi ve toplumsal süreçleri yerleştirmek herhangi bir yapıtın edebi değerini sağlamaya yetmiyor. *Salkım Hanım'ın Taneleri*'nde ise başka bir sorun var: yazarın gerçek şahıslar üzerinden kurguladığı hikayede okurun bilgi birikimine fazlaca güvenmesi sonucu ansızın ortaya çıkan karakterler. *Ezan Vakti Beethoven*'da Marksizm, Sosyalizm ve Komünizme dair pek çok sloganvari cümleler bulabiliriz. Beri yandan duvarın yıkılması sonucu yenilenmek zorunda kalan ideolojik fikirlerin ihtirasla cilalanmış aynalar arasındaki pragmatist ilişkilerde yansıması.

Varlık Vergisi'ni ve daha çok uygulama sırasındaki saçmalıkları yansıtmaya çalışan *Salkım Hanım'ın Taneleri*, Cumhuriyet'in ilk kapitalistlerini anlatırken onların İttihat Terakki'yle bağlantısını vurgulamış, ama yüz yıllık Cumhuriyet tarihine dair sosyolojik tespitler yapmaktan kaçınmıştır. Halbuki benzer kararlar JönTürkler döneminde de alınmıştı:

“[İttihatçılar], gelir bölümündeki çarpıklıkları giderici bir vergi politikasına da özenmişlerdi. 1917 [yılı]nın sonlarına doğru, o sırada Almanya, Avusturya-Macaristan ve Fransa'da uygulamaya sokulan savaş kazançları vergileri örnek alınarak, bir Harb Kazançları Vergisi Kanunu [tasarısı] hazırlanmıştı.

“37 maddelik bu yasa [tasarısı], savaş yıllarında kazanılmış olağanüstü gelirleri vergile[ndir]meyi amaçlıyordu. Mükelleften alınacak beyanname ışığında, net kazançtan, savaş öncesi üç yılın ortalama kârı her savaş yılı için düşülerek, geriye kalanı Harb Kazançları Vergisi'ne tâbi tutulacaktı.

“Ancak, Harb Kazançları Vergisi tasarısı, savaş yıllarında bir türlü yasalaşamamış, ittihatçıların iktidardan düşmesi[nin] ertesi[nde], Hürriyet ve İtilaf'ın çabasıyla, bir ölçüde İttihatçı eşrafa karşı kullanılmak üzere, 1919 yılı sonunda, bir kararnameyle, yürürlüğe konabilmişti.”¹²⁵

Diğer yandan aynı dönemde iki vergi yasası daha çıkarılmıştı: Toprak Mahsulleri Vergisi ve Yol Vergisi. Anadolu insanının canını yakan bu vergiler, Cumhuriyet'in sonraki yıllarında siyasi hayatın şekillenmesine epeyce etki etmiştir.¹²⁶ Ne yazık ki *Salkım Hanım'ın Taneleri* sadece Varlık Vergisi'nin uygulanımı sırasındaki haksızlıklardan söz ediyor.

Orhan Kemal'e bakılırsa, ekonomik özgürlük tercihler üzerinde birinci dereceden etkiliydi; dolayısıyla ahlaki sorunlar maddi sebeplerle

¹²⁵ Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat"*, (1908-1918), s.302,303

¹²⁶ Söz konusu vergilerin etkileri üzerine daha ayrıntılı bir okuma için bak: Osman Akdere, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998

açıklanabilirdi. Fakat belirli refah düzeyini sağlamış ülkelerde yaşayan bireylerin ruhsal buhranları bu önermeyi zaten çürütüyor. İsmet Özel, 70lerden sonra siyasi çizgisini değiştirdi, denkleme diğer taraftan yaklaşıyor ve “ekmek aslanın ağzında” diyerek seçimlerine mazeret bulanlara,

Azan tek duramaz, azan azdığıyla kalmaz
Az bulan azdırır dar yolu seçer
Azma bahanesidir azlık
Raydan çıktın mıydı sonun neymiş seyreyle
Aslansındır kuyruğunu tramvay çiğnemiştir
Hissedersin her alanda sıkışıklık
Son vereydin daralmaya görecektin
Boldur Allah’ın nimeti bre zındık
Sarp yamaçlarda alıç
Dağ başlarında ahlat
Bostanda karpuz çölde bal vahada hurma
O senin ekmeğe diş geçirmiş aslan teranesini
Sen gel de benim külahıma anlat¹²⁷

diye yanıt veriyordu. Başta Nazım Hikmet, toplumsal gerçekçi yazarların çoğu parasal şartları ahlaki tavırlar üzerinde belirleyici kabul etmiştir. Bireylere sağlanacak müsavi imkanların toplumu farklı bir şekilde düzenleyeceğini savlarlar. Sermayeyi elinde tutan kişilerin insanlar üzerinde dolaylı-dolaysız hakimiyet kuracağını düşünürler. Bu nedenle toplumsal gerçekçi yazarların pek çoğu Ahmed Midhat Efendi’nin meslekleri ve hasletleri ayıran ferasetine uzak kalmıştır.

Orhan Kemal’in hikayelerinde evine ekmek götüremeyen işçinin ruh halini, hapisanede on meteliğe soyunmayı göze alan erkekleri, çocuğunu emzirebilmek için kendini feda eden kadınları, doğurduğu bebeği köpeklerin

¹²⁷ İsmet Özel, *Of Not Being A Jew*, Şule Yay, 4.baskı, s.105

yemesinden korkan gebeleri okuruz; gelgelelim onun gerçekçi bakışı sanatsal açıdan Sabahattin Ali'nin çok aşağısında kalır. Romanları hayatta kalmaya çalışan taşralı ya da göçmen halkın küçük dünyasını yansıtır, ama bazı kurguları fikirlerini destekleyen şiddetin arkasındaki kesin kanıların belirmesine fırsat verdiği için etkisini yitirir.

Arka mahallelerde, tek gözlü odalarda yaşayan aileleri temsil eden bir badanacının hikayesini anlattığı *Yandan Çarklı*'da, çocuklarının rızkını getirememekten ıstırap duyan babanın ağzından ticaret için, “Kazanmak için müşteriye kazık atmak, malı satın alırken de madik oynamak lazım. Böyle şeylerse oldu bitti elimden gelmez. Bizim birkaç yüz, deve oluverdi!”¹²⁸ demektedir sakınca görmez. Oysa Rasim Özdenören, “Müşterisine tilki gibi yaklaşan, onun hiffetinden istifade etmeye çalışan kimse ticaret değil, fakat hilekarlık yapmış olur. İyi bir tüccarda kazanç hırsı hizmet duygusuyla yoldaştır: kazanç hırsı, vicdansızlığı sonuçlamaz; tüccar kazanmak ister, ama karşı tarafın zarara uğratılması pahasına değil,”¹²⁹ diyerek giysiyi insandan ayırır.

Ahlak-İmkan denklemini kuramsal yaklaşımla ve İslami bir bilinç ve duyarlılıkla ele alan Necip Fazıl, paranın, insanların nefislerine biçtiği tüm payları temsil eden bir puta dönüştüğünü ve bu bağlamda bireylerin kendi güdülerini sorgulamadığı takdirde zaten ister istemez paraya odaklı pragmatist bir hayat görüşüyle yaşayacağını imliyordu. Onun teorik bakışı kuşkusuz önemlidir. Aziz Nesin; Orhan Kemal, Sabahattin Ali, Nazım Hikmet gibi toplumsal gerçekçi yazarların tarafında yer almakla birlikte, işin ahlaki boyutunu, üzerinde düşünülmemiş davranış kalıplarını eleştirmekle geçiştirerek, sistemin kendiliğinden maddi kalkınmayı engellediğini savlıyor ve topyekün bir taarruza geçiyor. Bir kalpazanın enflasyona nasıl yenildiğini alaycı bir dille anlattığı *Kalpazanlık Bile Yapılamıyor* adlı öyküsü, bürokrasinin doğrudan millete maliyetinden bahsetmesi bakımından

¹²⁸ Orhan Kemal, *Grev*, Tekin Yay, 4.baskı, s.243

¹²⁹ Rasim Özdenören, *Kent İlişkileri*, İz Yay, İstanbul 98, s.105

incelenebilir. Aziz Nesin'in yazın hayatı komik bir saldırı şeklinde sürmüş ve bitmiştir.

Bazı hikayelerde Ömer Seyfettin ile Aziz Nesin arasında ilginç bir benzerlik göze çarpar. Anadolu halkının insani değerler üzerinde türettiği mizahi anlayışını yansıtan bu gibi öykülere yerel motifler ile aşinalık kuran yazarlarda zaman zaman rastlanır. Hatta Aziz Nesin'in *Sizin Memlekette Eşek Yok Mu?* başlıklı öyküsü, açığözlü köylüdeki ticari basiretin sonradan kazanılma küstah zekavete üstünlüğünü anlatması bakımından *Kulah* ile paralel sayılabilir.

İlginçtir ki insanların huylarını uç noktalarda ortaya koymak için genellikle alışverişi konu edinen öyküler seçilir. Çünkü kişilik, aykırı koşullarda yapılan tercihlerin sonucudur; risk yoksa erdem kazanılmaz. Ve ancak ticarete ve seyahatte insanın tercihleri tam anlamıyla iç dünyasını yansıtabilir, zira doğrudan kar-zarar ikilemini sağlayan alışverişte ve insanın kişiliğini sağladığını sandığı bağları koparan seyahatte tercihlerin üzerine bahane kılıfları örtülemez.

Edebiyatımızda birkaç yazar vardır mekanın ve zamanın ruhunu yakalamaya çalışan. Birisi kuşkusuz Ahmet Hamdi Tanpınar: fakat kendisi romanlarında ticarete ya da ticari ahlaka hususi bir önem vermemiştir. Onu hatırlayalım. Tanpınar, her şeyden önce anlamı satırlara üleştirmek yerine onu alt metinde bazı ipuçlarına rastlayan pek çok tafsilatla bezediği kalabalık paragrafların arasına saklamayı tercih eden, okunması zor bir yazardır. Edebi kusursuzluğun bitimsiz özlemine yönelen muhteris ve muktedir kalemıyla düzyazıda şiirin akislerini resmetmek isterken, türün yazara teklif ettiği (bazısı ortaya çıkışına sebep teşkil eden) diğer imkanları gönül rızasıyla ihmal eder. Yıkılmış imparatorluktan miras kalan medeniyetin bilhassa maddi unsurlarını ayrıntılarıyla belleğine nakşetmiştir, aynı zamanda derin bir mukayeseye girişecek kadar batı medeniyetini de tanımıştır; üstelik entelektüel birikimi önceleyen pek çok aydında tesadüf edildiğinin aksine,

maneviyatın insanı cezbeden esrarını yadsımak gafletinden uzak durmuştur. Gelgelelim birbirine karşıt sayılabilecek pek çok kuramsal fikrin karmaşası ve eserlerin ruhunda hasıl ettiği estetik dalgaların içinde çektiği araf ıstırabını, topluma yol gösterebilecek metinler kaleme almaya kafi gelecek bir zihni tutarlığa erişmek için gayret gösteren aydınların, rehberliğin omuzlarına yüklediği vebale dayalı sancılarından ayırt etmek gerekir. Ahmet Hamdi Tanpınar, genellikle sanata ve insanın iç dünyasına dair halihazırda mevcut bulunan ya da belirli bir nazariye üzerine giderek türettiği düşünceleri karakterlerine mal etmiş, fakat onları gündelik yaşamın sıradan kaprisleriyle kurguladığı, dış dünyaya dair verileri ve dolayısıyla sosyal yaşama dair belgeselliği nispeten kısır kalan hikayeler içinde, güzel sanatlara dair ayrıntılarla süsleyerek okurun önüne koymuştur. Orhan Kemal gibi toplumsal gerçekçilerin incelediği ictimai mevzulardan ya da Sait Faik gibi yeni bir üslup ve bakış ile yaşamı yansıtmaya çalışan yazarların seçtiği kahramanlardan adeta tamamen başka bir dünyayı anlatmıştır. (Mustafa Kutlu ise daha serbest bir üslup tercih etmiş, fakat kültürel sembolleri konuştururken, gündelik hayatın anlamını insanın birikmiş temel ilişkileri üzerinde sorgulamayı da ihmal etmemiştir.)

Gerçekten de, aynı dönemde yaşamalarına rağmen, Sait Faik ve Ahmet Hamdi arasındaki farklar, onların sanki iki farklı ülkede hayat sürdüğüne bizi ikna edebilecek kadar fazla ve belirgindir: Sait Faik'in kahramanlarından hiçbirine Ahmet Hamdi'nin romanlarında asla rastlanmaz, tıpkı Ahmet Hamdi'nin karakterlerine Sait Faik'in yapıtlarında tesadüf edemeyeceğimiz gibi. Ahmet Hamdi Tanpınar, gündelik koşullara dair izlenimlerini mimarisine meftun olduğu bir rasathaneden temin ederken Sait Faik, veresiye defteri tutan bakkalın mütevazı kaygılarını tasavvur edebilecek kadar yarışa dahildir. Edebi serüvenleri de aynı zamana tekabül etmesine rağmen, Sait Faik adeta sokağın şiirini söyleyebilmek, yaşamın nabzını duyurabilmek sevdasına kapılmıştır ve varoluşa anlam kattığına iman ettiği güzelliğin aslını insanın kendisinde ve onun sıradan eylemlerinde, mesela bir köşe başında durup

sigara yakışında yahut umutla bir oltayı denize atışında, veya tevekkül ile ölümü bekleyişinde arar; Tanpınar ise, çokluk imparatorluğun mirası manevi birikimin maddi ürünlerini hayranlık ile temaşa ederek ve onlara görkemli methiyeler düzerek merak ettiği insana doğrudan değil, geride bıraktığı eserlerden ulaşmaya çalışır. Tanpınar'ın karakterleri bilgi ve kültür ile seçkin, fakat daima huzursuzdur; Sait Faik'in anlatmak için seçtiği kişiler ise bilakis, yüksek bir öğrenim görmemiş, sıradan ama belirli bir iç nizamı tutturabilmiş kimselerdir. Sait Faik Abasıyanık, aslında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da itiraf ettiği gibi, kültür tedris edilmeden de insanın evrensel değerleri benliğinde taşıdığını, mesela bazı çağdaş şairleri bilmeden de sevilebileceğini, birtakım romanları okumadan da entrikalar kurabileceğini özellikle işleyen yazardır. Tanpınar, batılaşma girdabında yitirmeye başladığı alaturka değerlerini bir nevi tarihsel mesuliyet ile savunmak telaşına düşmüş, yabancılaşıma buhranında kaybettiği sosyal mevkiini ise Cumhuriyet ile temin edilen serbest ilişkilerdeki alelade nüktelere verdiği yapmacık tepkilerle arayan kişilerin üzerinden öyküsünü kurgularken, Sait Faik daha doğrudan bir beşeri denklemi ele almayı yeğler ve hikaye ettiği sıradan insanın değerlerini yalın imtihanlara tâbi tutarak okura sunar; sözgelimi harp havadislerini Tanpınar'ın karnı tok ve sırtı pek karakterleri kültürel mirasa gelecek zeval kaygısı ile de değerlendirirken, Sait Faik'in genellikle maişet derdiyle dünyasını unutmuş kişileri yediği lokmaya nasıl etkileyeceğini ya da sürekli daha çok paraya erişmek gayesi ile yaşayan simsarları nasıl bir vurgun vuracağını hesaplamayı evla bulur.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yer yer Dostoyevski'nin sağlıksız kişilerinden tanıdığımız habis mizah ile bize tepeden gülümseyen, hayattan yeterince nasiplenmiş ve geçim derdinden vareste, hepsinden öte tastamam kelimelerde yaşayan insanların okuyarak, yapıtlarını bina ettiği zamanın sosyal ya da ekonomik tablosuna dair çıkarsamalarda bulunmak neredeyse imkansızdır. Gelgelelim Sait Faik bize iktisadi hayatın gündelik öğeleri hakkında doyurucu malumat sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onları birer dekor sayılmaktan

kurtaracak yazınsal adımı cesaretle atar ve en önemlisi bu sırada estetik ölçülerinden taviz de vermez. Biz onları öykülerin birer ögesi telakki edebildiğimiz gibi, aynı zamanda hikayenin kurgulandığı zamanın gerçek koşullarını yansıtan aynalar gibi de değerlendirebiliriz. Diğer yandan Tanpınar, gerçekten kuvvetli kalem ve kesif bilinciyle bize ait tabiatın, mimarının, musikin ve hatta edebiyatın belgeselini yansıtmış, ayrıca güzel sanatların karakterlerin ruhunda uyandırdığı dalgalanımları sayfalar boyunca pekala aksettirmesini bilmiştir ki Sait Faik yoğun bir kültürel birikim ve düşünsel deneyim gerektiren böyle bir teşebbüse hiç meyletmemiştir. Bununla birlikte Tanpınar, nüfuzu yansıdığı aynanın hususiyeti ile değişken sayılan güzel sanatların kendisine ve verimlerine bu kadar eğilirken, toplumdaki birçok değere etki edebilen ekonomiyi de birkaç satırdaki üstünkörü değinmeler haricinde ıskalamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, “İstanbul’u en iyi anlatan romanlardan biri” diye nitelendirilen Huzur’da bile, Nuran’a yönelik duyduğu kuvvetli aşka dair İstanbul’un doğasında teşbihler ve imgeler aratarak, varoluşu için teklif edilen anlam seçeneklerini gözden geçiren duygusal bir hayalet gibi gezindirdiği Mümtaz’ı, İkinci Dünya Savaşı öncesi havadisleriyle çalkalanan şehirde hepi topu bir çarşıdan yürütmüş, tüm entelektüel meselelere derin bir merak ve iştiağ ile alaka duyan karakterleriyle sadece birkaç iktisadi diyaloga sokmuştur. İronik metaforlar üzerinden yürüttüğü leziz bir anlatımla okurlarını mest eden Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı eserinde ise, kahramanı esnafların içinde serpilmiştir ama tacire ve ticarete dair, soyut bile olsa, neredeyse hiçbir veri bulunmaz. Edebiyatımızın muhtelif sıfatlar, muteber teşbihler, makbul tasvirler düşünmüş bu nadide kalem, toplumsal yaşamda çok mühim yer işgal eden ekonomik meselelerin başlıca unsurlarına işte yapıtlarında kayıtsız kalmıştır.

Belki onun ekonomik mevzulara bakışını, bilhassa kadın erkek ilişkileri üzerindeki tasarrufunun imkanlarını tespit için bulunduğu müdahalelerin sonuçlarını izlemekten başka zevki yokmuş gibi yaşayan Adile Hanım’ın perhize mecbur kocası Sabih’in bir davet sırasında sinirlenerek verdiği karar

özetler. “Senelerden beri gazete havadislerini bir nevi iltifat veya takdir vasıtası olarak” kullanan Sabih, ekonomik meselelere ait haberleri ise, hoş vakit geçirmek niyetiyle bir araya gelen insanlardan öğ almak için ateşleyebileceği bir silah gibi yorumlamaktadır: “ ‘Görürsünüz’ diyordu, ‘Şimdi görürsünüz! Ve Polonya meselesine, Alman iktisadi hayatına dair son okuduğu makaleleri başından sonuna kadar onlara anlatmağa karar verdi. İntikamını alacaktı.’ ”

Mustafa Kutlu’dan söz ederken ansızın Sait Faik ve Tanpınar’ı ele alışımız tesadüf değildir: Kutlu’nun hikayelerinde, özellikle son zamanda karar sesini yakaladığı öykülerinde, bu iki ismin ilhamını potasında eriterek yazan bir kalemi ayırabiliyoruz. Ne Tanpınar gibi gündelik yaşamın gerçek ve canlı motiflerine uzak duruyor, ne de Sait Faik gibi entelektüel birikimi tamamen bir tarafa bırakarak insana kilitleniyor. Mustafa Kutlu’nun hikayelerinde, Osmanlı zamanından kalma, devlet dairesine dönüştürülmüş metruk bir yapının içinde donarak ölen kitapsever ve gayretkeş bir insanın trajedisini de, Erzincan’ın Eğin kazasında doğup büyüyen insanların tarih içinde geçirdiği sosyal ve ekonomik süreçleri de okuyabiliyoruz. Aynı zamanda Mustafa Kutlu, bize işin kuramsal kısmına dair ipuçları da veriyor. Halkı aydınlatmak vazifesini hem dolaylı olarak (türün elverdiği imkanları kullanmak suretiyle işleyerek), hem de doğrudan (kuramsal fikirleri karakterler ağzından açıklayarak) yerine getiriyor. Okurlarını, insanların çocuklarını esnafına emanet ettiği çarşılarında gezdiriyor. Öyle çarşılar ki, esnaf komşular genç arkadaşlarını evlendiriyor, onların eksiklerini tamamlıyor, dertlerine derman buluyorlar. Bir tık ötemizdeki sanal pazarların sahteciliğinden çok farklı. Küçük ama samimi uğraşlarla yaşamlarını süsleyen kişileri içimiz çekiyor. Dükkanlarının ön tarafını güzelce süpüren, arkadaşlarının ekmek teknesindeki berekete sevinen, dostların manevi ıstıraplarını tamir eden güler yüzlü insanları bugün de özlüyor ticari hayatımız.

İmparatorluğun son zamanlarından Milenyum Çağı Cumhuriyeti'ne kadar, edebiyatımızda iz bırakmış yazarların öykü ve romanlarında yaşayan ticari figürleri ve bu karakterler üzerinden dönemsel ekonomik bilgileri inceledik. Yüz yılı aşkın bir zaman içerisinde değişen sosyo-ekonomik göstergelerden yola çıkarak iktisadi sonuçlar çıkarsadık, çeşitli düşünsel değerlendirmeler yaptık. Kuşkusuz yazılı kültürümüz çok zengin ve daha kapsamlı bir araştırmaya kalkışabilirdik; fakat akademik ciddiyetten uzak kalmaya bilhassa özen gösterdik ve hasbihale yakın bir üslup tutturmaya gayret ettik. Aynı zamanda bir araştırma yaptığımızı unutmamaya çalıştık. Bu sebeptendir ki fikirlerimize ağırlık vererek dipnot düşmek yerine, ele aldığımız eserlerden bolca alıntılar yaparak okuru doyurmak istedik.

Şunu yinelemek gerekir ki, gelir-geçer değerleri hariç tutarsak, yazılı kültür bir milletin belleğidir. Bu bellek, tanıkların, yani sanatçıların dile getirdiği, kurguladığı, hikaye ettiği ve yansıttığı değerleri içine alan bir havuzdur. Bu çalışmayla bizim yaptığımız ise bu koskoca havuzun küçük bir kısmından, sadece bir yudum su içmektir.

İTO YAYINLARI (2009)

- 2009-1 Züccaciye-Turizm Sektörleri Ekonomik Etkileşimi
- 2009-2 Züccaciye-Turizm Sektörleri Ekonomik Etkileşimi (Broşür)
- 2009-3 Organik Tarım Bakımından Türkiye'nin Potansiyeli, Bugünkü Durumu ve Geleceği
- 2009-4 Sosyal Güvenlik ve Vergi Mevzuatındaki Düzenlemelerin Etkileri
- 2009-5 Profesyonel Mutfak ve Ekipmanları İçin Avrupa Direktifleri ve Standartlarının Uygulama Rehberi
- 2009-6 Haberlerden Yansıyan İTO: 2005-2008
- 2009-7 Toptancı Hallerin Tarım Sektörüne Katkıları ve Ekonomideki Önemi (Cd)
- 2009-8 Dünden Bugüne İstanbul'da Yaygın Eğitim
- 2009-9 E-Ticaret Güvenlik Rehberi
- 2009-10 Türkiye'de Optometrik Ürünler Sektörü
- 2009-11 Meslek Dalları İtibariyle İstanbul'daki Meslek Liseleri
- 2009-12 Fiyat İndeksleri (=Price Indices)
- 2009-13 İstanbul Balık Hali'nin Pazarlama ve Satış Durumu
- 2009-14 Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası
- 2009-15 Türkiye'de Madencilik
- 2009-16 Düzenleyici Etki Analizi Rehberi
- 2009-17 İstanbul'da Kırk Yıllık 40 Lezzet Durağı (=40 Relais Gourmands, 40 Ans d'Histoire des Saveurs d'İstanbul)
- 2009-18 Türkiye'de Otelcilik ve Kongre Turizminin Geliştirilmesi
- 2009-19 Halkla İlişkiler Yönetimi
- 2009-20 Geçmişten Günümüze İstanbul Hanları
- 2009-21 Herkes İçin Ekonomi
- 2009-22 Makroekonomik Göstergeler (=Macroeconomic Indicators)
- 2009-23 İşletmelerde İş Etiği
- 2009-24 Özürlüler Vadisi
- 2009-25 Telif Hukukunda Yayın Sözleşmesi Örnekleri

- 2009-26 Vergi-Sosyal Güvenlik ve Ticaret İşlemleri Açısından Fatura Uygulama Rehberi
- 2009-27 KOBİ Girişimcileri İçin Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi
- 2009-28 İstanbul'un Esnaf Lokantaları (İngilizce-Almanca)
- 2009-29 Forty Years Old 40 Taste Havens in İstanbul (=Geschmacksoasen in İstanbul 40 Vierzig Jahre Tradition)
- 2009-30 Dünden Bugüne Kapalıçarşı:İstanbul
- 2009-31 Yaşayıp Unuttuğumuz İstanbul
- 2009-32 Türkiye'de Regülasyon ve Özelleştirmelerin Gelir Dağılımı Etkileri
- 2009-33 Türk İşletme Kültüründe Ortaklık ve Güven
- 2009-34 Devletin Bankacılık Sektöründe Düzenleyici Denetleyici Rolü ve Türkiye Uygulaması
- 2009-35 Türk Bankacılık Sektöründe Pazar Hakimiyeti ve Sektörün Rekabet Gücünün Uygumalı Analizi
- 2009-36 E-İhale
- 2009-37 Türkiye İnşaat Sektörü Hammadde Haritası
- 2009-38 İstanbul Ticaret Odası Yayın Broşürü
- 2009-39 Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923: Türkiye Ticaretin Öncü Kuruluşu
- 2009-40 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul'da Gıda İşyerlerinin Potansiyeli Paneli (DVD)
- 2009-41 Türkiye İlaç Sanayi
- 2009-42 Türkiye'de Tıbbi Cihaz ve Malzeme Üretimi
- 2009-43 Türkiye'de Tıbbi Cihaz ve Malzeme İthalatı, Yarattığı Kayıplar ve Çözüm Önerileri
- 2009-44 Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler
- 2009-45 İstanbul'un Ekonomik ve Sosyal Göstergeleri
- 2009-46 Social and Economic Indicators of Istanbul
- 2009-47 Rakamlarla Türkiye Ekonomisi

- 2009-48 Turkey in Figures
2009-49 Türkiye’de Yayın Hayatı (Türkçe-İng-Alm.Fr.)
2009-50 Başarılı İhracatçılar 2008 (=Outstanding Exporters 2008)
2009-51 Sürdürülebilir kalkınma, yenilenebilir enerji kaynakları ve hidrojen enerjisi: Türkiye Değerlendirmesi
2009-52 2008 Yılı İstanbul Küçük Sanayi Kapasite Kullanım Araştırması
2009-53 Başarılı Vergi Mükellefleri: 2008 (Kitap-CD)
2009-54 Toplantı Yönetimi ve Kararlara Katılma
2009-55 Liderlik Sitilleri, Değişim Yönetimi ve Ekip Çalışması
2009-56 Ahilik Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları (Broşür)
2009-57 İTO Bilgi Merkezi ve Uluslararası Ticari Sınıflandırma Sistemi
2009-58 Yaşayıp Unuttuğumuz İstanbul (2.bs.)

İTO YAYINLARI (2010)

- 2010-3 Bir Zamanlar İstanbul: Şehir Mektupları(2.bs.)
2010-9 Fiyat İndeksleri (aylık)

- Nisan itibariyle

Not: 2004 Yılı ve Sonrası Çıkan Bütün Yayınlarımıza İnternet Sitemizden Tam Metin Olarak Ücretsiz Ulaşılabilir.

EDEBİYATIMIZDA TİCARET VE TACİRLER

Bu kitap, okuruna, eserleri üzerinde özenli ve dikkatli incelemeler yapılmış yakın tarihimiz ediplerinin -sanat eserinin, içinde üretildiği dönemin koşullarını da ister istemez kimliğinde taşıyan belgesel niteliği daima göz önünde tutularak- ticarete ve tacirlere bakışını yansıtmak amacıyla yazılmıştır: yazarın yoğun bir dille yorumladığı araştırma sonuçları, okuruna hem nesnel hem de öznel tatlar sunarken; kitap, sanatın toplumsal ve tarihsel işlevi üzerine birtakım açıklamalar ve birçok ipucuyla birlikte yakın tarihimizdeki birçok iktisadi vakıanın edebiyattaki yansımasına ilişkin keyifli ve verimli bir okumayı da vaat ediyor.

(Elektronik) ISBN 978-9944-60-587-8

İSTANBUL TİCARET ODASI

ISBN 978-9944-60-586-1

